

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

DEVİRİMLER DÖNEMİNDE
İTTİHATÇILIK VE KEMALİZM
(1919-1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ercan YALÇIN

2009880012

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR

İzmir/2012

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Devrimler Döneminde İttihatçılık ve Kemalizm (1919-1926)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

4 Ocak 2012

Ercan YALÇIN

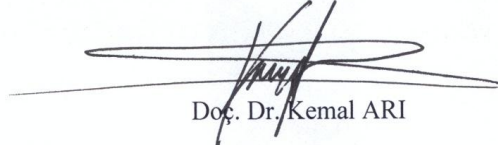
A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Ercan Yalçın', with a stylized, cursive script.

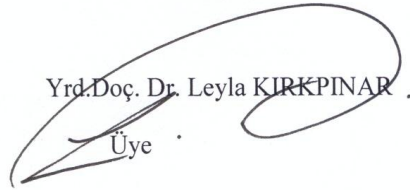
TUTANAK

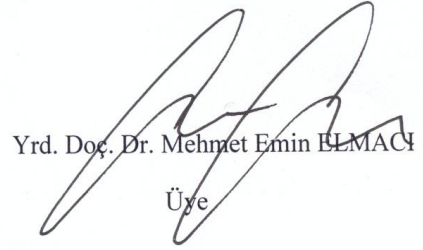
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün 19.12.2011 tarih ve 752/2 sayılı yönetim kurulu toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 30. Maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ercan YALÇIN'ın "**Devrimler Döneminde İttihatçılık ve Kemalizm (1919-1926)**" konulu tezi incelenmiş ve aday 05.01.2012 saat 11:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Ana Bilim dalından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek adayın tezini başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

TEZ NOTU: 95

Doç. Dr. Kemal ARI
Başkan

Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR
Üye

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin BLMACI
Üye

İÇİNDEKİLER

ÖZET
ABSTRACT
ÖNSÖZ

GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	7
1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN OLUŞUMU	7
1.1. YENİ OSMANLILAR VE JÖN-TÜRKLER.....	7
1.1.1. Yeni Osmanlıların Fikir Dünyası	7
1.1.2. 1876 Kanun-i Esasi’nin İlanı.....	13
1.1.3. II. Abdülhamit ve İstibdat Yönetimi	16
1.1.4. Yeni Osmanlılardan Jön-Türklerle	24
1.1.5. Jön-Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne Dönüşmesi.....	25
1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN EYLEMSEL SÜRECİ	30
1.2.1. Fikirlerin Olgunlaşması ve İlk Adım: 1908 Devrimi	30
1.2.2. Karşı Devrim Arayışı: 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909).....	35
1.2.3. Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	39
1.2.4. I. Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki İktidarı	52
1.3. I. DÜNYA SAVAŞI’NDAN MÜTAREKE’YE İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI.....	55
1.3.1. İttihat Terakki ve Alman Nüfuzu	60
1.3.2. Alman Nüfuzu ve Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına Girişi.....	62
1.3.3. İttihat ve Terakki ve Ermeni Tehciri	66
1.3.4. Birinci Dünya Savaşının Sona Ermesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması.....	71
II. BÖLÜM.....	78
2. MİLLİ MÜCADELE VE KEMALİST HAREKETİN DOĞUŞU.....	78
2.1. İŞGALLER VE DİRENİŞ HAREKETİ.....	78
2.1.1. İlk İşgaller	78
2.1.2. Zararlı Cemiyetler	81
2.1.3. Milli Cemiyetler ve İttihatçılık.....	83
2.2. MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ ÖNEMLİ İTTİHATÇI OLUŞUMLAR	86
2.2.1. Teceddüd Fırkası	86
2.2.2. Karakol Cemiyeti	89

2.2.3. Yeşil Ordu Cemiyeti.....	98
2.3.KEMALİST HAREKETİN DOĞUŞU VE İTTİHATÇILIK	105
2.3.1. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı	105
2.3.2. Amasya Tamimi	109
2.3.3. Erzurum Kongresi ve İttihatçılık.....	111
2.3.4. Sivas Kongresi ve İttihatçılık	117
2.3.5. Amasya Görüşmeleri.....	120
2.4. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'NE İTTİHATÇILIK.....	122
2.4.1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İttihatçılık.....	122
2.4.2. Büyük Millet Meclisi'nde İttihatçılık.....	125
2.4.3. Birinci Grup ve İttihatçılık	126
2.4.4. Teşkilat-ı Esasiye Çalışmaları	129
III. BÖLÜM	131
3. İTTİHATÇILIK VE KEMALİZM.....	131
3.1.SALTANATIN KALDIRILMASI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET	131
3.1.1.Saltanat ve Hilafet Geleneği.....	131
3.1.2. Tevfik Paşa'nın Telgrafı ve Meclis'te Saltanat Sorunu	132
3.1.3. Mustafa Kemal'in Yakın Arkadaşları Eski İttihatçı Rauf- Ali Fuat ve Refet Beylerin Saltanat Algısı	133
3.1.4.Eski İttihatçı Kazım Karabekir ve Saltanat Hakkındaki Düşünceleri	134
3.1.5. Saltanatın Kaldırılması Sırasında Komisyonlarda ve Meclis'te Yapılan Tartışmalar	136
3.1.6. İttihatçı Hüseyin Avni Bey'in Saltanatın Kaldırılmasına İlişkin Önergeye Değişiklik Teklifi.....	139
3.1.7. Saltanatın Kaldırılması.....	139
3.2. CUMHURİYETİN İLANI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET	142
3.2.1. Hükümet Bunalımı, Meclis Tartışmaları ve Cumhuriyetin İlanı.....	145
3.2.2. Cumhuriyet Rejimi Konusunda Rauf Bey'in, Hüseyin Cahit Bey'in ve İstanbul Basını'nın Tutumu	149
3.2.3. Kazım Karabekir'in Cumhuriyetin İlanı Karşısındaki Tutumu.....	154
3.3. HİLALETİN KALDIRILMASI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET	157
3.3.1. Ağa Han-Emir Ali ve Lütfi Fikri'nin Halifelğe İlişkin Mektupları	158
3.3.2. Hilafet Politikası Güden Gazetecilerin ve İttihatçıların İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması	161
3.3.3. Halife Abdülmecid'in Tutumu	164

3.3.4. Kazım Karabekir'in Hilafet Hakkındaki Düşünceleri.....	165
3.3.5. Mustafa Kemal'e Halifelik Teklifi ve Halifeliğin Kaldırılması	166
3.4. MUHALİF PARTİ'NİN DOĞUŞU: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI	170
3.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçılar.....	179
3.4.2. Ayrılıkçı-Şeriatçı Ayaklanma: Şeyh Sait İsyanı	186
3.4.3. Muhalefeti Susturma Çabası: Takrir-i Sükûn Kanunu	188
3.4.4. Muhalefetin Sonu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması	192
3.5. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ	195
3.5.1. Mustafa Kemal'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastı.....	197
3.5.2. Suikast Planının Hazırlanışı ve Tutuklamalar	198
3.5.3. Suikast Davasının Başlaması	206
3.5.4. İzmir İstiklal Mahkemesi'nde Başlayan Davalar ve Yargılamalar	207
3.5.5. Paşaların Yargılanması.....	210
3.5.6. Mahkeme'nin İzmir Safhası Kararı.....	214
3.5.7. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Başlayan Davalar ve Yargılamalar	218
SONUÇ	226
KAYNAKÇA.....	232
EKLER.....	250

ÖZET

İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı Devleti bünyesinde oluşmuş bir siyasal cemiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde tek siyasal güç olarak varlık gösteren Padişah'a karşı muhalif bir tutum sergileyen bu cemiyet, meşruti sistemin oluşturulması adına çabalamış; siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümün gerçekleştirilmesi için mücadeleye girişmiştir. 1908 Devrimi ardından 1918'e kadar ülkede tek siyasal otorite olarak söz sahibi olan İttihatçılar, yanlış politikalar yürütmeleri neticesinde ülkenin dağılmasına engel olamamış ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünde en büyük etken olarak sorumlu tutulmuşlardır.

Kemalizm ise, çöküntü ve yıkıntı haline gelmiş bir ülkeyi yeniden var edebilmek adına ortaya çıkan, örgütlenen ve başkaldıran bir milli harekettir. Çöken bir imparatorluktan yeni bir ulus devlet yaratmak projesiyle yola çıkan bu yeni oluşum; İttihatçıların oluşturdukları örgütsel temelden yararlandı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleri üzerine inşa edildi. Bunun yanında Milli Mücadele'nin İttihatçı bir oluşum olmadığı hususu özellikle vurgulandı ve İttihatçılığın eski bir anlayış ve siyaset olarak kaldığı her fırsatta dile getirildi. Milli mücadele döneminde her türlü İttihatçı söylemden kaçınan Mustafa Kemal önderliğindeki bu oluşum, milli mücadelenin kazanılmasının ardından İttihatçılarla uzun yıllar sürecek bir siyasal kavgaya girişti ve bu kavga Cumhuriyetle birlikte tamamen perçinlendi.

Kemalizm'in Türkiye'de siyasal hâkimiyeti tamamen eline almasını takiben siyasal süreçten uzaklaşan ve kendisini eski İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmek misyonuyla görevli sayan İttihatçılar; iktidarı yeniden ele almak hırsıyla hem hükümete hem de devlet başkanına karşı bir takım politikalar üretme arayışı içerisine girdiler. İttihatçılar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında oluşturulan parti içerisinde yer alarak Türk siyasal alanına yeniden girme şansını buldular. Vitrinlerinde milli mücadelenin önemli liderlerini de barındırarak halk tarafından oldukça destek gören İttihatçılar, partinin

kapatılmasıyla birlikte etkinliklerini yitirdiler. Demokratik yollardan iktidarı ele geçiremeyeceklerini anlayan İttihatçılar, geleneksel tavırlarını yeniden ortaya çıkararak iktidarı ele geçirmek için gizli olarak örgütlendiler. Kişisel hırsları ve iktidar hevesleri uğruna Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak gibi bir suikastın da planlayıcısı oldular. Suikastın başarısız olması neticesiyle İttihatçılar ne Mustafa Kemal'i ortadan kaldırabildiler ne de siyasal otoriteyi ellerine alabildiler. İttihatçıların son girişimi olan suikast planlarının tutmaması, Kemalist otorite tarafından İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla tamamen tasfiye edilmeleri sonucunu da beraberinde getirdi.

ABSTRACT

Comittee of Union and Progress arised as a political community in the Ottoman Empire structure. This community displayed an opposed attitude against the unique political power, Sultan; endeavored for the creation of constitutionalism; struggled for the realization of political, social and economical transformation. Young Turks who had been the only arbiter in the political authority between 1908 and 1918, could not prevent the dissolution of the state as a result of the execution of inaccurate policies and were blamed for the fall of the Otoman Empire.

Kemalism is a national movement which evolved, revolted and organized in order to regenerate a country which became collapsed and wracked. This new formation which set out to create a new nation state from collapsed empire; benefited from organizational principal that Young Turks formed and Defense Law Communities was built on the local organizations of Comittee of Union and Progress. At the same time, the fact that the national struggle was not the Unionist formation was emphasized particularly and it was mentioned at every turn that the Unionism remained as former understanding and policy. The formation which was under the leadership of Mustafa Kemal, avoided all kinds of Unionist discourse, embarked in a political dispute that would last many years and this dispute was enhanced with the Republic.

Unionists who receded from the political process subsequent to the Kemalist dominance in Turkey, employed themselves to resurrect the Comittee of Union and Progress; quested a new policy against the government and President in order to come into force again. Unionists entered to the Turkish political arena via taking place in the Progressive Republican Party. Unionists who were supported excessively by the people via sheltering significant characters of the National Struggle era, lost their efficiencies by the closure of the party. Unionists who understood that they would not seize the power, organized secretly in order to came into power. They planned to clear off Mustafa Kemal for the sake of their personal ambitions and power inclinations. Due to the failure of the assassination, they neither cleared off Mustafa Kemal nor came into power. Failure of the assassination which was the last attempt of Unionists, caused the liquidation of them via Independence Courts.

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuş bir oluşumdur. Tek gayesi ülkede meşruti bir yönetim tarzı ortaya koymak olan cemiyet, bunun için yapılabilecek her girişimi meşru saymış ve 1908'de Abdülhamit'e yeniden anayasayı ilan etmesi için Bab-ı Ali'yebaskın düzenlemiştir. 1908'in ardından ülkede daha özgürlükçü bir hava yaratılmış ve Abdülhamit'in zorba yönetimi son bularak firkalaşma ve demokratikleşmenin ilk sinyalleri verilmiştir. Ancak İttihat ve Terakki, ortaya çıkış amacını kısa zamanda unutmuş ve Abdülhamit'in zorba yönetimini aratmayan bir yönetim algısıyla politikalarını oluşturmaya başlamıştır. Ülkedeki zorba rejim anayasanın da var olduğu bir sistemle kaynaştırılmış ve adeta meşruti yönetim baskıcı zihniyetin meşruiyetini sağlamak adına elde tutulmuştur.

İttihat ve Terakki'nin ülke yönetimini elinde bulundurduğu dönem zarfında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, aslında fırkanın Osmanlı'nın en kötü dönemine denk geldiği hemen görülür. Ülkenin birçok emperyalist devletler tarafından kısıpaca alındığı, ekonomik açıdan oldukça darboğaza düştüğü ve Fransız İhtilali'nin yankılarının Osmanlı'da estirdiği rüzgârlar, İmparatorluk içerisinde varlık gösteren çeşitli etnik yapıların kendi devletlerini ve bağımsızlıklarını inşa etme çabası içerisinde olmaları gibi unsurlar birlikte düşünüldüğünde İttihatçılar gibi siyaset sahnesinde yeterince pişmemiş, yönetim kademesinde çok fazla tecrübeleri bulunmayan bir parti için üstesinden gelmesi oldukça zor olan bir sorundur. Netice itibariyle de bu sorunlara karşı sağlıklı politikalar oluşturma güçlüğü çekilmiş ve ülke parçalanmaktan kurtarılamamıştır. İttihat ve Terakki'nin on yıl iktidarı elinde bulundurduğu süre zarfında bu kadar sorunla aynı anda mücadele edebilmesi gerçekten güçlü. Sonuç olarak edemediler de. Ülkenin en karmaşık döneminde var olmaları, bundan kaynaklı olarak da iktidarı yeterince ellerinde bulunduramamaları, onları cumhuriyet döneminde gizli faaliyetler içerisinde iktidarı yeniden elde etme girişimine yönelmeye itti. İttihatçıların selefleri tarafından temeli atılan darbecilik algısı, halefleri tarafından da son çıkar yol olarak görüldü ve müdahale Mustafa Kemal'e suikasta kadar vardı.

İttihat ve Terakki'den itibaren süregelen darbeci zihniyet günümüz siyasetinde dahi sıcaklığını korumakta ve İttihatçılık her dönemde zaman zaman gündeme gelmektedir. Türk devlet geleneklerini yeterince algılayabilmek, hangi zihniyetin nasıl cereyan ettiğini, hangi koşullar çerçevesinde oluştuğunu algılayabilmek de İttihat ve Terakki gibi bir oluşumu Kemalizm çerçevesinde incelemeyi zorunlu kıldı. Tarihte meydana gelmiş olayların ve oluşumların günümüze etki ettiği ve günümüzün iyi ya da kötü şartlarının nüvesini oluşturduğu göz önünde bulundurularak konu ele alındı.

Bu çalışma elbette birçok insanın katkısıyla ortaya çıktı. TBMM'nde yapmış olduğum araştırmalarda benden yardımlarını esirgemeyen mikrofilmden İhsan Bey'e, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki çalışmalarında nezaketini ortaya koyarak yardımlarını esirgemeyen Sultan Hanım'a ve Ankara Milli Kütüphane çalışanlarına minnettarlık duygularımı belirtmek isterim. Ankara'da benden yardımlarını esirgemeyen ve bana tüm ailesiyle birlikte çalışmalarımı yapmam adına evini açan lisans arkadaşım, çok değerli dostum Ebru SARIDOĞAN'a ve ailesine çok teşekkür ederim. Ankara'yı adeta evim yaptılar.

Hocalarımdan ise ilk olarak tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR'a teşekkür etmek gerekir. Danışmanım olması hayatım boyunca benim için bir övünç kaynağı olacak. Yine Enstitümüz hocalarından Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU'na kaynak temini konusunda yapmış olduğu yardımlardan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışma arkadaşlarım Gurbet GÖKGÖZ, Mirac SÖZEN, Mustafa KIRIŞMAN ve Ferah AYYILMAZ'a da teşekkür etmek boynumun borcu olsa gerek. Kimi çalışmalarına yardımcı oldu kimi ise manevi desteğiyle hep arkadaş sıcaklığını hissettirdi.

Çalışma arkadaşlarımdan öyle biri var ki ona özellikle teşekkür etmem gerekecek. Enstitümüz okutmanlarından Ahmet YILMAZ, her an yanımda oldu ve benimle aynı heyecanı paylaştı, yardımlarını esirgemedi. Gecelerce çalışmayı yaparken müzakerede bulunduk, çıkarımlar yaptık, katkısı çok büyük anlatmak yetmiyor adeta. Bir de Elif YILDIZ var, her türlü gereksiz kaprisimi büyük olgunlukla karşıladı. Manevi desteği hep beni motive etti, teşekkürlerimi bir borç biliyorum kendilerine.

Son söz olarak bir kişiye daha teşekkür etmem gerekiyor. Onu özellikle sona bıraktım. Nasıl anlatacağım bilemedim. Kaçtım adeta ona teşekkür dileklerimi dile getirememekten, yeterince anlatamama çekincesinden. DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap

Tarihi Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Kemal ARI tabii ki bahsettiğim hocam. Tüm çalışma disiplinini bizlere aşılayan, soyadına uygun olarak ARI gibi çalışmayı bizlere karınca hitabıyla yükleyen, manevi desteklerini her zaman bir arkadaş sıcaklığıyla hissettirmeye çalışan, o babacan tavırlı sevgili hocam, teşekkürler her şey için.

Ailem olmasa hiçbir şey ortaya konamazdı, onlara teşekkür etmek emeklerinin yanında hiçbir şey...

Ercan YALÇIN

4 Ocak 2012

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl başlarından itibaren çöküş aşamasına girdiğinin net olarak sinyallerini vermeye başladı. Bu çöküş Osmanlı devlet adamlarının gözlerinden kaçmış bir gerçeklik de değildi. Devletin siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan darboğaza girdiğini gören yönetimde etkin kişiler, en başta da devlet hâkimiyetini elinde bulunduran Padişahlar, birçok girişimde bulundular. Padişahın ve onun hâkimiyeti altında bulunanların yapmaya çalıştığı birçok girişim Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik anlamdaki dönüşümünü gerçekleştiremedi. Peyami Safa'nın ifadesiyle bu dönemlerde atılan adımlar "*Yarım adamların yarım adımları*" olarak etkisiz kaldı. Bunda en önemli pay ise, ülkede asıl gerçekleştirilmesi gereken reformların kavranamayıp; ülkenin çöküş sebeplerini ordunun savaş meydanlarında kaybettikleri savaşlar esas alınarak değerlendirmeleri idi. Orduda yapılan düzenlemelerin devletin siyasal, sosyal ve ekonomik bağlamda pek de yarar sağlamadığı tecrübesi acı bir gerçeklik sonucu, ancak yönetimdekilerin 20. Yüzyıldaki halefleri tarafından –geç de olsa- görüldü.

Osmanlı Devleti'nde hâkimiyeti elinde bulunduran hanedanın ülkede baş gösteren sorunları kavrayamamış ya da eksik kavramış olması; aynı zamanda onların ülkede aydın (münevver) sınıf tarafından ortaya atılan düşüncelere gözlerini kapatmalarını da sağladı. Devletin en önemli kurumlarında eğitim görmüş, Batı'ya giderek buraların hem teknik hem de kültürel anlamda ne kadar ileri olduğunu sezmiş ve Batı'da ortaya çıkan anayasacılık düşüncelerinden etkilenmiş olan aydınlar; adeta vatan haini ilan edilmiş ve yönetimin zulmünden payını almıştır. Bab-ı Âli Tercüme Oda'sında zaman zaman çalışmış ve dünyada gerçekleşen olayları ve akımları hem yayınlanan kitaplarda hem de gezip gördükleri ülkelerde sezinleyen aydın kesim, konumuzun nüvesini meydana getiren bir oluşuma imza attı. Batı'nın bilim ve teknik anlamında ilerleyişi karşısında Doğu'nun geriye düşüşü; Batı'nın kültürel anlamda sıçrayışı karşısında Doğu'nun yozlaşması, bahsini ettiğimiz Osmanlı'nın aydın kişiliklerinin adım atmalarının kaçınılmaz olduğu bir dönemeç oldu. Kendisini ilk olarak Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar) olarak nitelendirip daha sonra Jön Türkler adını alacak olan oluşum, Türk siyasal sahnesinde atılması gereken en önemli adımların öncüsü oldu. Genç Osmanlılar olarak anılan grubun, daha sonra Jön Türk (Genç Türk) adıyla anılan gruptan elbette ki farkları vardı. Bu fark taban açısından üzerinde durulması gereken bir farktı. Feroz Ahmad'ın da belirttiği üzere, "*Genç Osmanlıların devlet müessesesinin mensupları ve ürünleri olmalarına karşılık; Jön Türkler*

yeni kurulan devlet okullarındaki müderrisler, Batı hukuku okumuş avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar ve Batılı anlayışa uygun Harp okullarındaki ikinci derecedeki görevliler gibi yeni doğmakta olan meslek gruplarına mensuptular. Bunlardan çoğu devlet okullarında okumuş ve tahsillerini tamamlamamıştı. İyi tahsil görmüş olanların ise devlet idaresi konusunda tecrübeleri yoktu”¹. Burada birbirinin ardılı olan iki grup arasında önemli iki nokta dikkat çekmektedir. İlk grup olarak sayılan Genç Türklerin daha azınlık zümreye sahip oldukları ve yeterince yayılma potansiyelini ellerine alamamış oldukları fark edilir. Bu grubun devlet yönetiminde tecrübeye sahip olmasına karşın, taban olarak kendilerini yayacak bir çevreye nüfuz edememişlerdir. Genç Osmanlıların ardılları olan Jön Türkler ise, Genç Osmanlıların aksine daha etkin bir tabandan gelip daha çok tabana yayılma potansiyeline sahip olmasına karşın, yönetimde tecrübeli olmak gibi oldukça geçerli bir unsura sahip değildi. Jön Türklerin yönetimde tecrübesiz olmalarının sonucu, 1908 Devrimi’nden sonra yönetimde kendilerinin ağırlığını koyamamaları gibi bir sorunu ortaya çıkarmış ve yönetimde etkin duruma geldikten sonra da birçok yanlış kararlara imza atarak Osmanlı’nın zor bir süreç içerisinde bir taraf olarak yer almasına neden olmuştur. Genç Osmanlılar, arkasından Jön Türkler, onun arkasından da İttihatçılar olarak tasvir edebileceğimiz bu oluşum; yanlışıyla doğrusuyla Türk siyasal hayatına imzasını atmış bir parti olarak tarihteki yerini almıştır.

Türk siyasal sahnesindeki ilk devrimi gerçekleştiren bu oluşum, bir nebze de olsa Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ortaya konmuş olan Cumhuriyet rejiminin nüvesini oluşturmuştur. Yeni oluşturulan Türk Devleti’nde Cumhuriyeti ortaya koyan öncü kadronun hemen hemen hepsinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakından veya uzaktan ilişkisinin olması yukarıda değerlendirdiğimiz konu hakkında yeterli kanıtı oluşturur kanaatindeyiz. Her ne kadar İttihat ve Terakki’nin ilk oluşum dönemindeki özgürlük şiarları yerini zorba yönetim anlayışına bırakmış olsa da, ortaya çıkış felsefesi bakımından Cumhuriyet dönemi liderlerini etkilediğinin aksinin düşünüleceği beklenemez.

Cumhuriyet dönemi liderlerinin büyük çoğunluğunu etkisi altına alan İttihat ve Terakki’nin düşünsel kökenleri, Tanzimat sonrası döneme kadar gitmektedir. Bu bağlamda

¹ Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s.54.

yaklaşıldığında, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketi olarak iki önemli hareket karşımıza çıkmaktadır².

Osmanlı Devleti toplumsal ve siyasal yaşamı içerisinde devletin kadiri mutlak olarak kabul edilmesinden kaynaklı olarak devletin her türlü alana müdahale etme hakkı vardı. Bu sebeple, hem duraklama hem de gerileme dönemlerindeki her türlü inisiyatif devletin tekelinde bulunuyordu. Batı'dakinin tersine devletin gücünü sınırlayabilecek, onu etkileyebilecek ve farklı düşünceler ortaya atabilecek toplumsal bir sınıftan söz etmek mümkün değildi³. Bu toplumsal sınıfı oluşturma düşüncesi ise ancak 19. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkacaktır.

Tanzimat'la birlikte başlayan Osmanlı'daki reform hareketleri, başkentte uygulamaya konulmaya çalışılan kanun çalışmaları, eğitimi kalifiyeleştirme düşünceleri ve uygulamaları ülkede tam manasıyla ortaya konulabilmiş değildi. Bu kadar ağır bir uygulama yükünü başarıyla yürütecek bir uzman kadrosu da yoktu. Maliyecisi, memuru, subayı, mühendisi, doktoru, iktisatçısı, öğretmeni, hâkimi, savcısı olmayan bir devlet bu yükü kaldıramazdı. Bu nedenle Tanzimat'la ortaya çıkan yeni uygulamaların birçok başarısızlıkları ortaya çıkacak ve Osmanlı toplumsal yaşamında rol almış birçok çevreden bu uygulamalara karşı tepkiler doğacaktır⁴.

Tanzimat'ın ortaya çıkardığı tüm bu olaylar içinde Türk-Müslüman halkını asıl endişelendirecek olan şey, kendi devletleri sandıkları Osmanlı Devleti'nin kısa sürede mucizeler yaratmasını bekledikleri Tanzimat rejiminin; yabancı devletlerin elçilerinin karışmaları, itip kalkmaları, hatta hareketleri karşısında haysiyetsiz, hatta bağımlı bir devlet haline geliyordu. Tepkilerin asıl nedeni de bu olmuştu. Yine tepkinin en önemli nedenlerden biri de Hristiyan milletler arasında paralı bir burjuva sınıfı gelişirken Türk milleti içinde halk kitleleri adına konuşabilecek ve yöneten ile yönetilen arasında bir bağ kurabilecek sınıfın gelişme şansının olmamasıydı⁵.

Tanzimat'la ortaya çıkan tüm bu karışıklıklar 1856 yılında gerçekleştirilen *Islahat Fermanı* ile de devam etmiş ve yönetime duyulan tepkiler daha da şiddetlenmiştir. Dolayısıyla da gerek yöneticilerin uygulamalarından gerekse yönetilenlerin tepkilerinden kaynaklanan çeşitli sorunların yaşandığı 19. yüzyıl Osmanlı'sında Tanzimat'tan elde

² Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.10.

³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., 5. Basım, İstanbul, 2009, s.25.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2008, s.244.

⁵ A.g.e., s.246.

edilmek istenen sonuçların elde edilemediği anlaşılmaktadır. Reformlar istenilen hızla gerçekleşmiyor, ülkenin birçok yerinde reformların izine bile rastlanmazken, yerel güçlerin ve köylülerin dirençlerinin yanında yerel yöneticilerin rüşvet ve yolsuzlukları bütün hızıyla devam ediyordu ⁶. Sonuç olarak Osmanlı Devlet yönetimine duyulan tepki yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak bir nitelik oluşturmaya başlamıştı. Avrupa’da ortaya çıkan yeni fikir akımları Osmanlı bünyesinde yer alan, Batı’yı takip eden bir takım aydın zümrenin ilgisini çekecektir.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan (yayılmaya başlayan) hürriyet gibi kavramları takiben, bu kavram üzerinde fikir birliği yapan Osmanlı’nın okumuş aydın zümresinden insanlar yeni bir oluşum meydana getirme arayışı içerisine girdiler. Bu oluşum hem Osmanlı Devleti bünyesi içerisinde yaşayan halkı, hem de yönetimin en üst kademesinde mevcut bulunan ne kadar makam varsa hepsini etkileyecektir. Kimi bu oluşumdan –daha doğrusu ilk anda fikir akımından- elinde bulunan mevcut çıkarlarını kaybedecekken kimisi de daha önce ne toplumda ne de yönetimde hiç elde edemeyeceği kadar fonksiyonlara sahip olacaktır. Bu, Osmanlı toplum ve yönetim yapısında meydana gelebilecek değişim ve dönüşümün sinyallerini veren ilk kıvılcım olarak ortaya çıkıyordu.

Osmanlı Devleti toplumsal yaşamı içerisinde biçimlenip, fikir dünyalarını bu coğrafya üzerinde oluşturan, ancak daha sonra Batı felsefe ve düşün dünyasıyla tanışıp kendini hem doğu hem de batı fikirleri ile harmanlayarak yeni bir fikir dünyasına sahip olan ve adına da *Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar)* denen bu aydın zümrenin oluşumu; Osmanlı Devleti’nde hem siyasal hem de sosyal alanda değişikliklerin meydana gelmesine neden olacak ve kurdukları düşünsel dünyayla Osmanlı’da dönüşümlerin mimarı olacaklardır.

Osmanlı son dönemindeki gelişmeler göz önüne alındığında, cemiyetleşme faaliyetlerinin hız kazandığı da görülecektir. Bu bağlamda yönetime karşı aydınlar tarafından oluşturulmuş ilk cemiyet *Fedailer Cemiyeti* adıyla kurulan cemiyet’tir⁷. Yani Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nda *istibdat’a* karşı tepki olarak doğan ilk siyasi örgüt olmamıştır. İttihat ve Terakki’nin tarih içindeki kökleri *Yeni Osmanlılar Hareketi’ne* dayanır⁸. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, dolayısıyla da İttihat ve

⁶ Fazlı Arabacı, **Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri**, Platin, Ankara, 2004, s.129.

⁷ M. Derviş Kılınçkaya, “Osmanlı Devleti’nin Geri Kalışı ve Yenileşme Çabaları”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s.32.

⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.33.

Terakki Cemiyeti'nin kökenine inildiğinde, bu örgütlerin *mektepliler*'den oluştuğu da dikkat çekicidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu bağlamda mekteplilerin siyasi örgütüydü. Sözü edilen mektepler ise 1827'de açılan Tıbbiye, 1834'te açılan Harbiye ve 1859'da açılan Mülkiye'den oluşuyordu⁹.

1865 yılına gelindiğinde ise, Osmanlı siyasi ve sosyal dünyasında önemli değişikliklerin yaşanmasına ön ayak olacak bir toplantı gerçekleşti. 1865'in yaz aylarında Belgrad Ormanı'nda yapılan bir piknikte altı genç¹⁰, Osmanlı hükümeti tarafından gerçekleştirilen politikalar (felaket olarak adlandırdıkları) karşı harekete geçtiler¹¹. Osmanlı topraklarında yaşamış bu aydınlar Osmanlı Devleti'ni düşünme gereksinimlerini üzerlerine aldılar. Bu ihtilâlcileri birbirleri ile bileştiren en önemli ortak payda ise, Avrupa medeniyeti hakkındaki umumi bir bilgi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp parçalanması hususundaki ortak endişe idi¹².

Belgrad Ormanı'nda *İttifak-ı Hamiyyet*¹³ adıyla oluşturulan ve ilk anda gizli bir dernek olarak kurulan bu ittifakın en önemli liderleri arasında, Osmanlı'da hürriyet, vatan ve millet kavramlarının tam manasıyla anlamını ortaya koyan Namık Kemal Bey ve Mehmet Beyler vardır. Örgütün asıl olarak daha güçlü hale gelmesi ise, Paris'te Ali Suavi, Ziya ve Namık Kemal'in örgüte katılıp *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*¹⁴ adını benimsemesiyle olacaktır¹⁵. Avrupa'nın Hasta Adamı'nın hızlıca çöküşündeki mesuliyet ise Yeni Osmanlılar tarafından Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın başını çektikleri küçük bir devlet adamı grubuna yükleniyordu¹⁶. Bu bağlamıyla Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülüğünde kurulan cemiyet, esasında Âli ve Fuat Paşa'nın uygulamalarına karşı bir başkaldırma hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷.

⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 5. Basım, Ankara, 2009, s.27.

¹⁰ Piknikçiler grubunun lideri eğitimini Paris'teki Osmanlı Mektebi'nde almış ve meşrutiyet ve halkın temsili fikirlerine bir hayli vakıf olarak dönmüş olan Mehmed Bey idi. Mehmed Bey'den sonra gelen en önemli kişi ise, edebiyat çevrelerince çok iyi tanınan Namık Kemal idi. Grubun diğer üyeleri ise, Nuri Bey, Reşad Bey, Ayetullah Efendi ve Refik Bey'dir.

¹¹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.s.17-18.

¹² *A.g.e.*, s.18.

¹³ İttifak-ı Hamiyyet adıyla oluşturulan bu cemiyetin adının Kaya Bilgegil tarafından yapılan bir araştırmada yanlış ifade edildiği belirtilmiş ve asıl adının *Meslek* olduğu öne sürülmüştür. Yeni Osmanlılara ait bir mahkeme mazbatasına göre ortaya atılan bu sav için bkz: Kaya Bilgegil, "Yakınçağ Türk Kültür Tarihi Üzerine Araştırmalar I", *Yeni Osmanlılar*, Baylan Matbaası, 1976, s.400.

¹⁴ Örgüt ilk zamanlarında "Yurtseverler Birliği" adını almışsa da, kısa bir süre sonra bu adı "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s.12.

¹⁵ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.45

¹⁶ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.18.

¹⁷ Seyit Battal Uğurlu, "Eklektik Bir Tanzimat Aydını: Ali Suavi Efendi (1838-1878)", *History Studies*, C.2/2, 2010, s.s.210.

Yeni Osmanlılar, bu iki yöneticinin devleti kurtarma hedeflerine; anayasaya dayalı parlamento ile sağlanacağını düşündükleri hürriyet isteğiyle karşı çıkıyorlardı¹⁸. Pikniğe katılan kişilerin hemen hepsi, Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda zaman zaman çalışmışlardı; bu yüzden çoğu, İmparatorluğun dış işlerinin yürütülüş şekli kadar Avrupa siyasi sistemlerini öğrenme fırsatını da elde etmişlerdi¹⁹. Söz konusu aydın zümrede yer alan kişiler özellikle Fransızca bilmelerinden dolayı dönemin Avrupa düşünsel akımlarıyla, genel itibariyle de Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan adalet, eşitlik, hürriyet, anayasacılık, demokrasi, milliyetçilik gibi yeni akımlar ve kavramlarla tanışmışlar ve bu kavramlar çerçevesi içerisinde tartışarak gelişim ve ilerleme mantalitelerini oluşturmuşlardır²⁰. Bu anlamıyla yapılan tenkitler, devlet yönetiminde yapılan yanlışları tam olarak görüp sezebilen kişiler tarafından gelmiş bulunan tenkitlerdir.

Islahat Fermanı (1856) ile gayrimüslim tebaaya verilen haklar, azınlıkların uluslaşma yoluna gidecekleri yolundaki korkuya kaynaklık ettiği gibi, Müslümanların doğal gördüğü “*millet-i hâkime*” statüsünün ortadan kalkması anlamına da geliyordu. Fermanın gündeme getirdiği üçüncü konu da, azınlıkları yabancıları iktisadî emperyalizminin yordakçıları durumuna getirdiği teziydi. Yeni Osmanlılar, söz konusu fermanın ekonomik emperyalizmi pekiştiren bir belge olduğu fikrindeydiler. Osmanlı yöneticilerinin, Osmanlı Müslümanlarını Avrupa'nın büyük devletlerine siyasî bakımdan peşkeş çektiği tezi, aynı zamanda dönemin yaygın hissiyatını da yansıtmaktaydı²¹. Ali ve Fuat Paşa kendi zamanlarında nasıl çok ılımlı reformcu sayarak M. Reşit Paşa'ya karşı çıkmışlarsa; şimdi de Yeni Osmanlılar aynı savlarla kendilerine tenkitlerde bulunuyorlardı²².

¹⁸ Seyit Battal Uğurlu, **a.g.m.**, s.210.

¹⁹ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.19.

²⁰ Kadri Unat, “Osmanlı Devleti'nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s.39.

²¹ Seyit Battal Uğurlu, **a.g.m.**, s.s.210-211

²² Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.19.

I. BÖLÜM

1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN OLUŞUMU

1.1. YENİ OSMANLILAR VE JÖN-TÜRKLER

1.1.1. Yeni Osmanlıların Fikir Dünyası

Geleneksel Osmanlı siyasal sisteminde her ne surette olursa olsun otorite ve itaati gerçekleştirme, Tazimat ve Islahat fermanlarının getirmiş olduğu yeni uygulamalarla, özellikle Hristiyan kökenli olanların ticari hukuki durumlarıyla ilgili olarak dış ülkelerin direk ya da dolaylı müdahaleleriyle sarsılmıştır. Bunun yanında Osmanlı asker ve sivil aydını Tazimat'tan itibaren süregelen ıslahat girişimlerinin etkisiyle Batı'da yaygınlaşan liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştır²³. Weber'in kavramsallaştırdığı Osmanlı siyasi sistemini ifade eden patrimonyal hâkimiyet sisteminden rasyonel hâkimiyet sistemine geçişin ilk sancılarının yaşandığı bu dönemde, Yeni Osmanlılar mevcut sancıları giderme konusunda çözüm arayışı için ortaya çıkmışlardır²⁴. Osmanlı ıslahatlarının ortaya çıkardığı yeni toplumsal güçlerin, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasal hayatta etkinlik kazanmak için hareketlerine şahit olunmaktadır. Tazimat dönemi reformlarıyla filizlenmeye başlayan bu yeni seçkinler sınıfının eksenini ise dört meslek grubuna mensup olanlar teşkil etmektedir. Bunlar; subaylar, bürokratlar, hukukçular ve gazetecilerden oluşur. 1850'lerden sonra Türk yenileşmesinin öncülüğünü bu mesleklere mensup olan aydınlar üstlenmişlerdir²⁵.

Farklı meslek gruplarından oluşan bu yeni elit grup, doğaları itibariyle de farklı normlar içerisinde yer alacaklardı. Ve bu doğrultuda toplumu yeniden şekillendirme görevini kendi üstlerine alacaklardır.

Bu bağlamda da toplumsal normlar önemli faktör olarak bu dönemin değişme koşulunu doğurur. Toplumsal yapıyı şekillendiren en önemli faktörlerden biri, bir toplum içerisinde var olan sosyal normlardır. Toplumsal bir düzen içerisinde yaşayan insanların tutum ve davranışlarına etki eden kural ve ölçüler olan sosyal normlar; Tanzimat'la beraber sosyal etkileşimlerin de doğal seyrinin dışına çıkmış, geleneksel yapının tarzı bozulmuş,

²³ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.10.

²⁴ Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.80.

²⁵ M. Derviş Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.30.

alaturka yaşama biçiminden alafranga yaşama biçimine geçişle norm ve değerlerde bozulmalar meydana gelmiştir. Özellikle bürokraside ve ahlaki değerlerdeki yozlaşmayı dile getiren Yeni Osmanlılar, adalet ve eşitlik anlayışından yönetim biçimine varıncaya kadar var olan ölçütlerin yeniden düzenlenmesini içeren projelerle tepkisel bir tavır almışlardır²⁶.

Osmanlı devlet yöneticilerinin uyguladıkları politikaları denetleyecek bir mekanizmanın henüz ülke siyasal yaşamında var olmaması, aynı zamanda Yeni Osmanlıların temel fikrini oluşturan ana nokta olarak ortaya çıkar. Devlet yöneticilerinin bütün hata ve zaaflarını denetleyecek bir siyasal sistemin yokluğu, muhalefet düşüncesinin etken bir tabana yayılmasını doğurur. Bu mekanizmayı sağlamak amacıyla da memlekette mutlakîyet rejimi yerine meşrutîyet rejiminin tesis edilmesi ilk şart olarak ortaya çıkmıştır²⁷.

Yeni Osmanlılar, fikirlerini hem yönetim çevrelerine hissettirmek hem de toplumun fikir dünyasına etki etmesi amacıyla çeşitli kanallar kullanmışlardır. Bunlardan en önemlisi tabii ki gazetelerdir. Bu dönemde yayınlanan ve Yeni Osmanlıların fikir dünyalarına ışık tutan en önemli gazetelerden biri, Şinasi'nin kurduğu²⁸ Namık Kemal'in editörlüğünü yaptığı Tasvir-i Efkâr'dı; diğeri kuruluşundan bir süre sonra İttifak-ı Hamiyyet ile işbirliğine başlamış olan Ali Suavi'nin baş editör-yazarı bulunduğu Muhbir²⁹, bir diğeri ise Tercüman-ı Ahval gazetesi idi³⁰. Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gazetesi çerçevesinde oluşmaya başlayan gelişimin yanında, Yeni Osmanlılar hareketini başlatan en önemli isim olarak Şinasi karşımıza çıkmaktadır. Bizzat Namık Kemal, Yeni Osmanlıların entelektüel üstatlığının bütün şerefini bir kişinin omuzlarına yerleştirir³¹. Yeni Osmanlı hareketini pek çok akımlar etkilemiş olsa bile, hareketin fikrîsel geleneklerinin temeli tek kişi tarafından atılmıştır; bu kişi yapıtlarıyla Türk aydınlarına 19. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan şair Şinasi Efendi'dir³². Tasvir-i Efkâr ve Muhbir gibi gazete yanında Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın çıkardığı Hürriyet gazetesi de önemli bir yer teşkil eder. Şinasi, çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk sayısında yayınlanan makalesinde, o güne kadar Osmanlı ülkesinde açıkça söylenmeyen “ulus”, “özgürlük”, “kamuoyu” gibi

²⁶ Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.80.

²⁷ M. Derviş Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.30.

²⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 2008, s.29.

²⁹ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.34.

³⁰ M. Derviş Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.32.

³¹ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.281.

³² Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.29.

kavramları dile getiriyordu. Şinasi bu yazısında halkın ülke sorunları konusunda söz söyleme, çözüm getirme hakkının var olduğuna işaret ederek: “Devlet, ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir”³³ der. Şinasi, Türk düşün tarihi açısından gerçekten önemli şahsiyetlerden biridir. Çünkü Namık Kemal’i ve onun kuşağından birçoklarını yeni hedefler göstererek aydınlatan ve düşüncelerine biçim veren O’dur. Şinasi Batı uygarlığını benimseyen bir düşün adamı ve şairdir. Akıl yani bilim, insaniyetçilik ve adalet onun için en yüksek değerlerdir. Zulüm ve esaret, cehalet ve taassup düşman olduğu değersiz öğelerdir. O, dini daha soyut bir Tanrıçılık düzeyine yükselterek gündelik alandan çıkarmıştır. Siyasal düşünce olarak dönemin Osmanlı rejimi ile ise pek kavgası yoktur. Sarayın arka planda kalmasını istemekle beraber meşrutiyetçi olduğu da söylenemez³⁴.

Şinasi yukarıda sözünü ettiğimiz düşünceleri ile devletin yönetimde ulusu temsil ettiğinin, devletin sorunlarına getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmekteydi. Bu şekilde kamuoyu kavramı ve devletin bir mümessil olduğu yaklaşımı ortaya atılmaktaydı³⁵.

Türk düşün hayatında Şinasi kadar önemli olan bir başka isim ise Namık Kemal’dir. Yeni Osmanlıların sözcüsü konumunda olan Namık Kemal, yönetim sorununu ele alırken İslami bir bakış açısı sunmaktan geri kalmamış ve reform programında dine göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir rol vermiştir³⁶. Bu bağlamıyla Namık Kemal, Batı değerlerini kendi toplumunun sosyal, kültürel ve dini olgularıyla bütünleyerek yeni bir sentez ortaya koymuştur. Namık Kemal’in siyaset teorisi hem seküler hem de dini öğelerin yan yanılığına, yani yarı Avrupalı yarı İslami ikili bir kaynağa işaret etmektedir³⁷. Namık Kemal, klasik İslam düşüncesinden kopmaksızın bir temel hazırlama gayreti gösterir. Yeni Osmanlıların diğer temsilcileri olan Ziya Paşa ve Ali Suavi ise, Avrupa’da ortaya çıkan siyasi düşüncelere yabancı kalmamakla birlikte, onlarda klasik İslam düşüncesi tesirinin daha etkin ve baskın olduğu görülür³⁸.

³³ M. Derviş Kılınçkaya, **a.g.m.**, s.s.30-33.

³⁴ Sina Akşin, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)”, **Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.III, (Haz: Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 2009, s.s.345-346.

³⁵ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.11.

³⁶ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.320.

³⁷ **A.g.e.**, s.325.

³⁸ Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.s.114-115.

Namık Kemal özellikle Fransız Aydınlanmasının öncülerinden Locke ve Rousseau'nun demokratik-liberal görüşlerini İslamlaştırmaya, başka bir deyişle yukarıda da değindiğimiz üzere, bu görüşlerle İslam siyaset kuramından bir sentez gerçekleştirmeye çalışıyordu. Osmanlılara siyasal haklar verilmesi ve parlamentolu bir hükümete gidilmesi, yani hak hâkimiyeti, Kur'an'da bulunan meşveret yani danışma ve görüşme emrine dayandırılıyordu. Öyle ki “*meşveret usulü*” meşrutiyetin diğer bir adı olacaktı³⁹.

Namık Kemal, İslam'a özgü olan ırz, edep, namus ve hâyânın kalktığını gündeme getirerek, İslam'dan uzaklaşmaya dikkat çekmekte ve böylece İslami değerleri bir muhalefet aracı olarak kullandığı görülmektedir. Namık Kemal, yönetime karşı muhalefetin olabileceğini gündeme getirmiş ve sivil itaatsizliğin belirgin unsurlarını yazılarında ortaya koymuştur⁴⁰.

Namık Kemal⁴¹ adalet ve hakkın gerçekleşmesi hususunda Yeni Osmanlıların istibdata karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur: “*yâ nizam-ı idareyi icrâ-yı adalet için ele alsınlar kessin biçsin istediğini öldürsün, istediğini diri bıraksın da yine mi lââyüs'elammâyef'al mertebesinde kalsın. Bize idare-i hükümet için ilah mı lazım insan mı?*”⁴² diyerek tepkisini tam manasıyla dile getirmiştir.

Yukarıda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasında en önemli yere sahip olanlardan biri olarak Mustafa Fazıl Paşa'dan söz etmiştik. Cemiyetin mali kaynağını elinde bulunduran Mustafa Fazıl Paşa⁴³ da dini ve siyasi görüşleri bakımından diğerleri ile kıyaslandığında entelektüel bir çabanın sonucundan çok, Batı'dan alınacak siyasi sistemin Türkiye'ye uyarlanışını içeren görüşleriyle siyasi sistem konusunda diğerleriyle aynı fikri paylaştığını gösterir. Ancak diğerlerine oranla, İslam'a referans olarak gönderme yapma girişimi Mustafa Fazıl Paşa'da tam olarak bulunduğu söylenemez. Onda Şer'i sistemin izlerinden çok Batı düşüncesine dayalı liberal ve seküler düşüncenin izlerini görürüz⁴⁴.

³⁹ Sina Akşin, **a.g.m.**, s.348.

⁴⁰ Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.s.70-73.

⁴¹ Namık Kemal istibdata karşı savaş açmış ünlü bir şairimizdir. Abdülhamit yönetimine karşı devamlı isyan bayrağı açmış olan Namık Kemal; Abdülhamit kardeşi Sultan Murad'ın rahatsızlığından dolayı tahta oturduğunda ondan övgüyle söz etmiştir. Namık Kemal'in Abdülhamit için övgülerine karşın Ebüzziya “*Aldanma Kemal, o daima Sultan Murad'ın dediği adamdır. Bugün sana, bana başka türlü görünebilir, lakin hiçbir vakit değişmez. Çünkü hilkati (yaratılışı) müsait değildir*” demiştir. Namık Kemal ilerleyen zamanlarda Abdülhamit'in nasıl bir zorba yönetimi benimsediğini bizzat kendisinin uğradığı felaketlerle görecektir. Bkz: Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.5.

⁴² Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.73.

⁴³ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.12.

⁴⁴ Fazlı Arabacı, **a.g.e.**, s.s.117-118.

Yeni Osmanlıların düşünce dünyası içerisinde radikal bir yer edinen bir isim vardır ki, o da Ali Suavi'dir. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin yayın organı olarak (1867) haftalık yayınlanan *Muhbir* gazetesinin başında yer almıştır⁴⁵. Ali Suavi; hürriyet, insan hakları, eşitlik, hâkimiyet, meşrutiyet, demokrasi, meşveret, cumhuriyet ve meclis hakkındaki siyasi görüşlerini çoğu yazısında açıkça belirtmiştir. Ali Suavi en başta hürriyet yanlısıdır; ancak başboşluğa sebep olacak bir hürriyete karşıdır. Kulluğun kaldırılmasını ve insan haklarına saygı gösterilmesini ister. Kişilerin sosyal statüleri ne olursa olsun “hukukça, kanun önünde eşit tutulmak” şeklindeki eşitlik anlayışının “*şeriat-ı islamiyece de adl-ü insafa riayet*”e tekabül ettiğine işaret eder⁴⁶.

Muhbir ve Ulûm'daki bütün yazılarının genel çerçevesi içerisinde, Suavi'nin fikirleri üç noktada toplanabilir. Birinci olarak, Osmanlıların damarlarına yeni bir enerji aşılama arzusunun kendisinde varoluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden güçlenmesini sağlama konusunda, şiddet içeren tedbirler almaya hazır oluşudur. İkincisi, kendisini sıradan insanlarla özdeşleştirmesi olarak söylenebilir. Üçüncüsü ise, hoşnut olmadığı mevcut iktidara karşı direnme isteği⁴⁷ olarak sayabiliriz.

Ali Suavi'nin en temel özelliklerinden birisi ise cumhuriyetçi oluşudur. “*Ara-yı amme demokrasilerde dikkate alınması gereken ana unsurdur. Ara-yı amme, milletin temsilcilerinden oluşan meclis tarafından oluşturulur. Bir yerde ki, Ara-yı ammeye riayet olunur, işte orada sahih cumhuriyet vardır. Böyle; bir cumhurun başında bulunan ne unvanla olursa olsun reisicumhur demektir, ancak Ara-yı amme'nin ortadan kaldırılması halinde Cumhuriyet'in varlık nedeni de kaldırılmış olacaktır*”⁴⁸ diyerek cumhuriyet hakkındaki fikrini tam olarak ortaya koyar.

Yukarıda isimlerini saydığımız Türk düşün insanlarının birleşmiş olduğu temel ortak nokta olarak, Mustafa Reşit Paşa'dan sonra yönetimi ele almış olan Ali Paşa ve Fuat Paşa'ların katı uygulamalarına karşı gösterdikleri ortak reflekstir. Osmanlı bünyesi içerisinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin ortaya çıkmasını takiben, tüm bu düşünürler ya İstanbul'da saklanmak zorunda kalmışlar ya da yurtdışına çıkmak yolunu seçmişlerdir.

Genç Osmanlılar, yurt dışına çıktıktan sonra ezeli hastalık onlara da bulaştı. Gurbetteki birçok aydın aynı noktada birleşerek harekete geçtikleri halde kısa süre içinde

⁴⁵ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.401.

⁴⁶ Nazile Abbash, **Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s.61.

⁴⁷ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.408.

⁴⁸ Nazile Abbash, **a.g.e.**, s.62.

anlaşmazlıklara düştüler. Bu düşün adamları bazı konularda görüş birliğine varamıyorlardı. Ancak yazılarında kullandıkları bazı terimler bakımından terimlerin gerçek anlamlarında pek bir ayrılık yoktu. Örneğin; *Nizamı Esasi* ile Anayasa'yı, *Nizamı Serbesti* ile Demokrasiyi, “*Şûrayı Ümmet*” ile de Parlamento'yu ortak bir dille anlatıyorlardı. İslamiyet'in bünyesinde demokrasinin yerleşik olduğunu, dört halife döneminin de demokratik bir sistem ifade ettiğini, ruhbanlık ile aristokrasinin İslam dinine aykırı düştüğünü, şeriat hükümlerinin bütün bu oluşumlara yön vereceğini birlikte ileri sürüyorlardı⁴⁹. Bunların aksini iddia edenler ise; Müslümanlığı önemli bir temele yerleştirmekle birlikte her şeyin özünü dine bağlamanın yanlışlığından bahsediyor ve dini bu işlere karıştırmamak gereği üzerinde duruyorlardı⁵⁰. Yukarıda düşüncelerini genel hatlarıyla vurguladığımız Ali Suavi ve Mustafa Fazıl Paşa⁵¹, dini bu işlerin dışında tutmak gerekli diyenlerin başını çekiyorlardı.

Bu bağlamda Yeni Osmanlıların dini temel alma konusunda düştükleri ayrılığın yanında bir de Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz yönetimiyle uzlaşıp Türkiye'ye dönmesi⁵² birlikteliğin maddi dayanağına büyük sekte vuracak ve Yeni Osmanlıların oluşturduğu birliktelik bu şekliyle dağılmış olacaktır.

Yeni Osmanlıların bu şekilde dağılmış olmaları elbette ki Türk siyasal ve sosyal hayatı içerisinde değerlendirildiğinde bir kayıp olarak görülecektir. Bu oluşum dağılmayıp daha uzun süre ayakta durabilecek niteliğe sahip olsaydı dönemin Osmanlı yönetim yapısında ve siyasal tarihinde ne gibi değişiklikleri yaratacağı az çok tahmin edilebilir. Yarım kalan bir hareket olarak karşımıza çıkmış olsa da yeni Osmanlılar hareketi ileriye doğru yol alan devrim gelişmelerinin tabanında yer alan önemli olaylardan birini oluşturur. Sonuç itibarıyla I. Meşrutiyet, bu gençlerin yarıda kalan hareketlerine rağmen, bu çevreden ve çevreye sempati besleyenler sayesinde ilan edilebilmiştir⁵³.

⁴⁹ Necdet Öklem, **Türk Devrim Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1977, s.83.

⁵⁰ **A.g.e.**, s.83.

⁵¹ Mustafa Fazıl Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu, İbrahim Paşa'nın da oğludur. Maddi anlamda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kaynağını oluşturmuş, birçok gazete ve derginin yayın hayatına girmesinde kendi maddi kaynaklarını kullanmıştır. Hatırlanacağı üzere Ali Suavi'nin başına geçtiği *Muhbir*'in de maddi geliri kendisi tarafından sağlanmıştır.

⁵² Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.56.

⁵³ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.86.

1.1.2. 1876 Kanun-i Esasi'nin İlanı

Yeni Osmanlıların (Genç Osmanlılar) Osmanlı topraklarına getirdiği hürriyet, vatan, anayasa gibi kavramlar sadece bürokratik çevrelerin uzağında kabul görmedi. Osmanlı'da ilk defa oluşturulacak olan anayasanın mimarı olan Mithat Paşa tarafından da bu düşünceler benimsendi⁵⁴ ve fikir dünyasına işlendi.

Mithat Paşa 1876 yılında Şûra-yı Devlet başkanlığında bulunuyordu. Her fırsatta memleketin kanunlarla yönetilmesi gereğini ortaya atıyor ve bunu sadece çevresine söylemekle kalmayıp Sultan Abdülaziz'e de anlatıyordu. Fakat Abdülaziz, Ali Paşa'nın da ölümüyle birlikte havanın biraz olsun yumuşadığını düşünerek mutlak yönetimini daha da kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. Ancak Sultan Abdülaziz taktiksel hatalarda bulunuyordu. Abdülaziz gaflet içinde kendisine kindar kimseleri yönetimin kilit noktalarına yerleştiriyordu⁵⁵. Kendisine uyarılarda bulunan Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlıktan alarak yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı atadı⁵⁶, Seraskerliğe de Hüseyin Avni Paşa'yı getirdi. Bu arada Şeyhülislam da değiştirilmiş, Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa getirilmişti⁵⁷. Adı geçenler Mithat Paşa⁵⁸ ve Süleyman Paşa'yla anlaştılar ve bir hükümet darbesi sonucunda Abdülaziz'i tahttan indirdiler (29-30 Mayıs 1876)⁵⁹.

Abdülaziz'i bir hükümet darbesi ile tahttan indiren bir grup yönetici (Mithat Paşa, Serasker Avni Paşa, Süleyman Paşa vs), padişahlık makamına, anayasa sözü veren V. Murat'ı geçirdi. Fakat saltanatının daha ilk haftalarında akli dengesi bozuk olduğu söylenen V. Murat da 3 aylık saltanatın ardından padişahlıktan azledildi. Bu şekilde Veliaht Abdülhamit'in de padişahlığının gündeme gelmesiyle, Abdülhamit kollarını sıvadı. Hüseyin Avni'nin ölümü ile Mithat Paşa'nın temsil ettiği ve İngiliz elçisi Elliot'un teşvik ettiği meşrutiyetçi akımlar ön plana gelmişti. Öte yandan, Yeni Osmanlıların ve onlara yakın çevrelerin çabalarıyla meşrutiyetçi bir kamuoyu oluşturulmuş bulunuyordu. Abdülhamit'in bir adamı Elliot'u ziyaret ederek, efendisinin tahta çıktığı takdirde hürriyet

⁵⁴ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi I: –Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu–**, Zeus Kitabevi, 3. Basım, İzmir, 2010, s.161.

⁵⁵ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.87.

⁵⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 18. Basım, YKY, İstanbul, 2009, s.124.

⁵⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yay., Ankara, 2008, s.220.

⁵⁸ Abdülaziz, yönetimdeki bu değişiklikleri halk istediği için gerçekleştirmiştir. Bu denli radikal değişimler gerçekleştirirken Mithat Paşa'ya da vekiller heyetinde yer verecektir. Vekiller heyetinde meşrutiyet yanlısı kişilerin bulunduğunu bilen Abdülaziz, bunlara “*Sizi halk istediğinden memur ettim*” diyerek gönülsüzlüğünü açıkça ortaya koyacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.124.

⁵⁹ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.88. Abdülaziz tahttan indirildikten 4 gün sonra intihar etmiştir.

esaslarına öncelik vereceği esasında teminat verdi. Daha sonra Mithat Paşa Abdülhamit'le görüşme yaptı. Abdülhamit anayasa için çalışmalar yapılacağını belirtti ve bunun sonucunda Abdülhamit tahta çıkarıldı⁶⁰.

1 Eylül 1876 tarihinde tahta çıkarılan II. Abdülhamit, saltanat karşılığında verdiği sözü tutarak 7 Ekim 1876'da anayasa hazırlıklarını başlattı. Kanun-i Esasi adını alacak olan anayasanın taslağını hazırlamak üzere Mithat Paşa başkanlığında 28 kişiden oluşan bir komisyon oluşturuldu⁶¹. Komisyon önceki taslaklardan ve bazı yabancı anayasalardan (Belçika, Polonya, Prusya v.s.) da yararlanarak asıl anayasa tasarısını hazırladı. Sadrazamlığa getirilmiş olan Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ'dan da geçen metin 23 Aralık 1876 tarihinde padişah tarafından kabul ve ilan edildi⁶².

1830 Belçika Anayasası'nın örnek alındığı ve 119 maddeden oluşan Kanun-i Esasi'nin ilk beş maddesi, padişahın haklarını sayan ve tanımlayan maddelerdi. Halifeliği de korunan Osmanlı hükümdarlığı, Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait olacaktı. (2., 3. ve 4. maddeler)⁶³. Anayasa'ya göre Devlet-i Osmaniye monarşik bir devlettir (madde 3 ve 5) ve devletin bölünmezliği esastır (madde 1)⁶⁴. Padişah yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildir (5. Madde)⁶⁵. Bakanların (heyet-i vükela) atanması ve azledilmesi, para bastırılması, hutbelerde adının söylenmesi, kanunlar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi, meclisi toplamak ya da dağıtmak, yabancı devletlerle antlaşma imzalanması, savaş ve barış ilanı, şariat hükümlerinin uygulanmasının gözetilmesi ve temsilci seçimi için gerekli hazırlıkları yapmak padişahın tekelindeydi⁶⁶ (Madde 7). Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin uyruğunda bulunan kişilerin tümüne *Osmanlı* denileceği (8. Madde)⁶⁷ ve Osmanlıların hepsinin, başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahip oldukları (9. Madde) belirtiliyordu.

Anayasa'ya göre devletin resmi dini İslam'dır (Madde 11); kamu düzenine ya da genel ahlaka aykırı davranmadığı sürece, Osmanlı sınırları içinde yaşayan herkes din

⁶⁰ Sina Akşin, **Siyasi Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi 3**, s.154.

⁶¹ Cemiyet-i Mahsusa adıyla oluşturulan bu kurul 2 asker 16 sivil bürokrat (üçü Hristiyan) ve ulemadan 10 kişi olmak üzere toplam 28 üyeden meydana geliyordu. Bakınız: Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.133.

⁶² **A.g.e.**, s.133.

⁶³ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.36.

⁶⁴ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Orion Yay., Ankara, 2005, s.144.

⁶⁵ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s.36.

⁶⁶ **A.g.e.**, s.37.

⁶⁷ **A.g.e.**, s.37.

özgürlüğüne sahipti⁶⁸ böylece anayasa başka bilinen dinleri de tanıyor ve onların gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini ve dini cemaatlerin ayrıcalıklarını güvence altına alıyordu (Madde 11)⁶⁹. Kanuni Esasi'nin en zayıf yönü olarak belirtilebileceğimiz iki maddesi vardır ki, bu maddeler daha sonra hem II. Abdülhamit'in İstibdat yönetimini kurmasına ortam hazırlayacak hem de *Meşrutî Monarşi*'nin ortaya konulmasında en büyük emeğe sahip olan Mithat Paşa'nın sürgün edilmesine neden olacaktır.

Bu maddelerden 7. Madde⁷⁰ Padişah'a geniş yetkiler tanırken, 113. Madde⁷¹ ise bir Osmanlı vatandaşını basit bir polis raporuna dayanarak yurt dışına sürgün edilebilme yetkisini Padişah'a sunuyordu⁷².

Birçok tarihçi, araştırmacı ve siyasetçi Kanun-i Esasi⁷³ için, daha doğrusu I. Meşrutiyet için toplumsal hareket olarak bir dışavurum olmadığından bahsederler. Örneğin; Çetin Yetkin 1876 Anayasası için, *“Türk halkının gereksinmelerinden ve onun sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlayan çabalardan doğmuş değildir. Tam tersine bu anayasanın varlık nedeni Osmanlı Hristiyanlarına ve batılı devletlere şirin gözükmek Osmanlı devletini sürdürmek istemidir. Bu nedenle bu anayasa, hukuk açısından değişik nitelikte olmakla birlikte öz bakımından Tazimat fermanlarının bir yenisidir”*⁷⁴ der. Sonuç

⁶⁸ A.g.e., s.37.

⁶⁹ Mustafa Erdoğan, a.g.e., s.145.

⁷⁰ Kanun-i Esasi'nin 7. Maddesi: *“Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalat-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikan icrayı tevcihatı ve meskulat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilanı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve hareket-i askeriye ve ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devair-i idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazat-ı kanuniyenin tahfifi veya affi ve Meclis-i Umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyet-i mebusanınâzası yeniden intihap olunmak şartilefeshi kukuk-ı mukaddese-i Padişahi cümlesindendir.”*

⁷¹ Kanun-i Esasi'nin 113. Maddesi: *“Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükûmet-i seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (İdare-i Örfiye) ilanına hakkı vardır. (İdare-i Örfiye) kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hühûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memâlik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı haziret-i padişahinin yed-i iktidarındadır.”*

⁷² Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, DEÜ Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yay., İzmir, 1998, s.19.

⁷³ Mustafa Kemal Atatürk de Kanun-i Esasi için şu yorumu yapar: *“Efendiler bir paşanın tahtı riyasetinde üçü Hristiyan olmak üzere on altı memur, on ulema ve iki askerden mürekkep bir heyet Babîâlî'de toplandı ve bu kitabı yazdı! Bu kitap milleti memnun etmek için milletin arzu ve âmal-i hakikiyesi için müspet, maddi bir mâkesi tecelli değildir. Efendiler bu kitap düşmanlarımızı muvakkaten olsun memnun etmek gayesini gözetmiş bir kitaptır. Bu kitabın mahiyetinin millet ile hâkimiyet ile irâde-i milliye ile hiç alakası yoktur. Efendiler, bu kitap üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça girive-i izmihlâle sevk eden bir kitaptan başka bir şey değildir. Bir paçavradır Efendiler.”* Bkz: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri -I-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s.s.221-223; Ayrıntılı bilgi için bkz: Metin Aydoğan, **Küreselleşme ve Siyasi Partiler**, Umay Yay., İzmir, 2006, s.215.

⁷⁴ Çetin Yetkin, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, Milliyet Yay., 1980, s.411.

itibariyle, meşrutiyetin ilanı öncesinde yurtiçinden gelen baskıların kitlesel boyutlara ulaşmadığı “*milli devrim ya da ayaklanma*” niteliği kazanmadığı⁷⁵ aşîkârdır. Bunun aksini söylemek yanlış olur. Ancak bu savı kabullenmek meşrutiyetin ve anayasanın bir bağış ya da lütuf olduğu sonucunu da çıkarmaz. Bunun yanı sıra, anayasanın padişahın bir yazısı ile yürürlüğe girmiş olması ya da anayasayı yapan gücün padişahın iradesinden ibaret bulunmasından yola çıkıp anayasanın kaynağında Batı anayasalarındaki gibi bir ulusal hareket yoktur⁷⁶ sonucuna da ulaşılmamalıdır. Çünkü 1876 Kanun-i Esasi’sinin oluşumundaki temelde “*toplumsal zorlama*” ve “*itki*” vardır⁷⁷. Bu toplumsal zorlama Yeni Osmanlılar hareketiyle yaygınlaşmış ve meşrutiyete kadar olgunlaşmıştır. Bunun aksini söylemek, bir manada, Yeni Osmanlıların Türk siyasal ve sosyal hayatındaki rollerini görmezden gelmekle eşdeğerdir.

1.1.3.II. Abdülhamit ve İstibdat Yönetimi

İlk Osmanlı Meclisi 20 Mart 1877’de toplandı⁷⁸. Meclis ikili yapıdan ibaretti. Biri, 25 aday memurdan oluşan bir Senato, yani Ayân Meclisi⁷⁹; diğeri de 120 vekilin oluşturduğu Meclis-i Mebusan’dı⁸⁰. Meclis, II. Abdülhamit’in istediği biçimde kullanılacak ve yapmak istediği ne varsa hepsine halk desteği ve yasal geçerlilik sağlayacaktı⁸¹. Kanun-i Esasi’nin Padişah’a verdiği yetkiler göz önünde tutulduğunda meclisin, yani halkın temsilcilerinin Padişah’ı denetlemesi zor bir işti⁸². Buna rağmen ilk mecliste padişaha karşı eleştiriler olmuş, bu gelişme kuşkulu, hesaplı, içten pazarlıklı Abdülhamit’i parlamentoyu kapatmak için fırsat aramaya yöneltmişti. Aranılan fırsat 1877-1878 Türk-Rus Harbi’yle ortaya çıkmış ve Padişah savaşı, savaş halini bahane ederek

⁷⁵ R. G. Okanda’dan akt: Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.126.

⁷⁶ C. Üçok- A. Mumcu’dan akt: Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.126.

⁷⁷ **A.g.e.**, s.126.

⁷⁸ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.42. İlk Osmanlı Meclisi’nin açılış tarihi bazı kaynaklarda 19 Mart 1877 olarak belirtilmektedir.

⁷⁹ Heyet-i Âyan; günümüzün senatolarına tekabül eden ikinci bir meclistir. Heyet-i Âyan azası doğrudan doğruya Padişah tarafından atanır. Üye sayısı Heyet-i Mebusan’ın üye sayısının üçte birini geçmeyecektir. Heyet-i Âyan üyeliği ömür boyudur. Bakınız: Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2007, s.167.

⁸⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.229; Heyet-i Mebusan üyeleri ise Osmanlı tebaasından her elli bin erkek nüfusa bir temsilci seçilmesiyle kurulur. Seçimler dört yılda bir yapılır. Seçimlerde gizli oy ilkesi kabul edilmiştir. 28 Ekim 1876’da yürürlüğe konulan Talimat-i Muvakkate’ye göre seçimler iki dereceli idi. Seçim sistemi olarak basit çoğunluk sistemi uygulanıyordu. Bakınız: Kemal Gözler, **a.g.e.**, s.167.

⁸¹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.229.

⁸² Suna Kili, **Atatürk Devrimi -Bir Çağdaşlaşma Modeli-**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1995, s.70.

Meclisi 14 Şubat 1878’de kapatmıştır⁸³. Meclis toplamda 5 ay ve iki oturum gerçekleştirebilmiş⁸⁴ ve 30 yıl zarfında bir daha toplanamamıştır⁸⁵.

Meclisin Padişah tarafından feshedilmesiyle birlikte Osmanlı’da 30 yıllık bir *İstibdat* dönemi başlıyordu. Sultan, Osmanlı tebaasının meşruti düzene ayak uydurabilecek bir kültür birikimine sahip olmadığını düşünüyor ve bu bağlamda da meşruti yönetime devam etmenin olanaksızlığını ortaya koyuyordu. Abdülhamit, meşruti sistemin devamını Osmanlı ülkesinin dirlik ve düzenini bozacağını savunuyordu⁸⁶. Buna karşın Osmanlı modernleşmesi de sürmekteydi. Örneğin, eğitim alanında Rüştiyelerin artmasıyla birlikte öğrenci sayısı da atış göstermekteydi. Yine de Müslüman olmayan kesim Müslüman olan ahaliden daha iyi eğitim olanağına sahipti⁸⁷. Her tarafta bir eğitim seferberliği yaşandığı gözlenmekle birlikte bunda halkı uyandırmak amacından çok, devletin en uzak köşelerine kadar merkezi otoritenin uzantılarını götürmek, bir anlamda bürokrasiyi ve resmi kurumlaşmayı yaygınlaştırmak düşüncesi egemendir⁸⁸.

Uzun zaman rağbet görmeyen idadilerin bu dönemin sonlarında il merkezleriyle büyük kazalarda açılması ve bunlar için görkemli binalar yapılması elbette bir maksat içindi. Bu maksat ise okumuş eleman gereksinimini karşılamaktır. 1879’da rejime bağlı kamu görevlilerini yetiştirmeyi amaçlayan Mekteb-i Mülkiye açıldı ve giderek önemi artan bu okul 1885’te 4 yıla çıkartıldı ve yatılı hale getirildi⁸⁹.

Yine mevcut rejim çerçevesinde eğitilmiş bireylerin yaratılmasını öngören bir eğitim kurumu olarak da Şehzadegan Mektebi kurularak şehzadelerin ve güven kazanmış devlet adamlarının çocuklarının eğitildiği bir mektep kuruldu. 1892’de ise yine rejimi pekiştirmek için, fakat bu sefer Arap ve Kürt aşiret beylerinin çocuklarını rejime dahil eden 5 yıllık yatılı aşiret mektebi açıldı⁹⁰.

⁸³ **A.g.e.**, s.70. “Meclis’in tatil edilmiş olmasıyla, elektrik düğmesinin açılması gibi meşrutiyetten mutlakiyete geçildiği söylenemez. Meclis, meşrutiyetin en önemli kurumu sayılabilir, ama onun toplantı halinde bulunmamasıyla kesinlikle mutlakiyet var değildir” diyor Sina Akşin I. Meşrutiyet’in 1880 Nisanının sonunda sona erdiği kanısındadır. Bakınız: Sina Akşin, “Siyasi Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi 3**, s.164.

⁸⁴ Meclis-i Umumi’nin ilk toplantı yılı üç aydan biraz fazla (19-20 Mart 1877), ikincisi de iki ay sürmüştür (13 Aralık 1877- 13 ya da 14 Şubat 1878), ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.155.

⁸⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.231.

⁸⁶ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.164.

⁸⁷ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s.46.

⁸⁸ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.99.

⁸⁹ **A.g.e.**, s.100.

⁹⁰ **A.g.e.**, s.100.

Sultan Abdülhamit'in gerek rejimi beslemeye yönelik ve gerekse mesleki alanda eğitilmiş bireyler yetiştirmek kaygısıyla açtığı okullar, dolayısıyla okur-yazarlık oranını da arttırmaktaydı. Bu da o dönemde Avrupa'nın da etkisiyle gelişmekte olan basın için önemli bir talep yaratmaktaydı⁹¹. Basının gelişmesi diğer taraftan siyasi muhalefetin ve milliyetçi akımların da seslerinin yükselmesine ortam yaratmıştı. Bu da, zaten meşruti sistemin ayakta kalmasıyla ilgili kaygıları bulunan Abdülhamit'in katı bir yönetim sergilemesine neden oluyordu⁹².

II. Abdülhamit'in anayasayı ve parlamentoyu feshetmesi sonucunda Mithat Paşa başta olmak üzere meşruti yönetim taraftarları belli stratejinin ürünü olarak tek tek tasfiye edilmeye başlanmış ve ardından temel hak ve hürriyetler sınırlandırılarak bir korku devleti oluşturmaya girişilmiştir⁹³. II. Abdülhamit döneminin en önemli iki ögesi olan anayasa ve parlamento teori olarak bu dönemde mevcut olmasına karşın uygulama bağlamında bakıldığında hiçbir fonksiyon göstermemiştir⁹⁴. Abdülhamit'in başta bulunduğu 33 yıl zarfında rejimde hem anayasa hem de parlamentonun teorik olarak yer alması, uygulanmaya başladığı dönemdeki faaliyetler de göz önüne alındığında çok da farklılık göstermemektedir⁹⁵.

II. Abdülhamit'i tedirgin eden ve onun istibdat yönetimine yönelmesine neden olan iki kişi bulunmaktaydı: Mithat Paşa ve V. Murad⁹⁶. Özellikle de V. Murad Abdülhamit'in İstibdat yönetimine geçmesi için önemli bir etken konusu olmuştu. Bilindiği üzere V. Murad hastalığından dolayı saltanat makamında ancak üç ay üç gün bulunabilmiş ve bu zaman zarfında üç dört gün kadar bilfiil padişahlık yapabilmıştır. Murad'ın senelerce beklediği saltanat makamının kendisine vereceği etkili gücü kullanamadan padişahlık makamını kardeşi Abdülhamit'e vermek zorunda kalmıştı⁹⁷. Abdülhamit'in tahta geçmesinin ardından V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyenlerin varlığı Abdülhamit'te bir tedirginlik hali yaratıyordu. Daha sonra Yıldız Sarayı'ndan Malta Köşkü'ne kapatılıp, sonrasında eski ilişkilerini ve özellikle İstanbul'da yaşayan bir Rum ve aynı zamanda

⁹¹ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yay., Ankara, 2003, s.22.

⁹² **A.g.e.**, s.22.

⁹³ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.161.

⁹⁴ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.343.

⁹⁵ Niyazi Berkes'e göre; tam olarak halk iradesinden doğmamış olan parlamentonun zaten geçerliliği ve hükmü de mevcut değildi. Anayasa ise bünyesinde bulundurduğu maddeler göz önüne alındığında zaten ölü doğmuş bir çocuk örneğini andırıyordu. Bkz: **a.g.e.**, s.343.

⁹⁶ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.97.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **Belten**, C.VIII, S.30, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan/1944, s.246.

Prodos Mason locasının ustası olan Kleanti Skalyeri'yi⁹⁸ araya koyarak Çırağan Sarayı'na dönen V. Murat'ı tahta geçirmeye yönelik bir örgütlenmenin ortaya çıkması Abdülhamit'in istibdada yönelmesinde etkili olmuştur. Bu örgütlenmenin başında tahttan indirildikten bir süre sonra iyileşme gösteren V. Murad'ı destekleyen ve annesinin hizmetlisi olan Nakşibend Kalfa, Evkaf Nezareti'nde üst düzey görevli olan Aziz Bey ve Şura-yı Devlet'in eski memurlarından Ali Şefkati bulunuyordu. Grup, Ali Suavi'nin de planladığı gibi II. Abdülhamit'i devirme amacı güdüyordu ve milletin selameti için ellerinden geleni yapmaya yemin etmişlerdi⁹⁹.

II. Abdülhamit'e karşı oluşturulmaya çalışılan girişimlerin yanında Abdülhamit de kendi örgütlenmesini yaratma işine koyuldu. Bu amaçla İstibdat döneminin en etkili örgütlenmesi olarak 'Hafiyelik' teşkilatını kurdu. Genç Osmanlıların iktidarla arasını düzelterip sürgünden dönen son üyesi olan ihtilalci Ali Suavi'nin¹⁰⁰ kendi adıyla da anılan ve Abdülhamit'i devirmeye yeltenen eylemi olan *Çırağan Baskını*¹⁰¹ olayından sonra II. Abdülhamit tarafından kurulan ve İstibdat devrinin tam olarak kişiliğini yansıtan resmi hafiye teşkilatı, Zaptiye Nezareti'ne bağlıydı ve Zaptiye Nazırı tarafından idare ediliyordu¹⁰². Abdülhamit, yönetim anlayışının aşırı kuruntulu ve kuşkucu bir portreye dönüşmesi sonucunda toplum içerisinde yönetim kademesinin yakınında ya da uzağında yer alan insanların her kuşkulu durumu saraya bildirmesini salık verdi. Gizli polisler hafiye diye anılmaya başlandı, saraya yağan ihbar mektupları ise jurnal olarak adlandırılan ve günlük hayatta en çok konuşulan terimler haline geldi¹⁰³. Saraya yakın ya da halkın içinde hatta yönetim kademesinde gerçekleşen konuşmaları gizli gizli izleyen ve saraya rapor eden hafiyeler¹⁰⁴ dolayısıyla gerçekleştirilen ihbarcılık anlayışı yine Abdülhamit

⁹⁸ “Kleanti Skalyeri ve Aziz Bey Komitesi: 1878 yılında İstanbul'da kurulan bu komitenin Genel Başkanı Kleanti Skalyeri idi. Nakşibend Kalfa, Aziz Bey, Ali Şefkati Bey, Tabib Agâh Bey de üyeler arasında sayılabilir. Bu komite Abdülhamit'i tahttan indirerek V. Murad'ı getirmeyi amaçladı. Ancak komitenin merkezi konumunda olan Aziz Bey'in evinin 1878 yılının Temmuz ayında basılmasından sonra komite dağıldı.” Bkz: M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859-2005**, Alfa Yay., İstanbul, 2006, s.4; yine Kleanti Skalyeri ile ilgili olarak bkz: M. Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, C.I, İletişim Yay., İstanbul, 1989, s.s.77-79; ayrıca bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s.s.248-260.

⁹⁹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.241.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.238.

¹⁰¹ Ali Suavi'nin Çırağan Sarayı baskını olayı için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası”, **Belleten**, C.VIII, S.29, Türk Tarih Kurumu, Ankara, II. Kanun/1944, s.s.71-118.

¹⁰² A. Tekin Kutlu, **II. Abdülhamit: Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?**, Nokta Kitap, Kasım-2007, İstanbul, s.201.

¹⁰³ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.46.

¹⁰⁴ A. Tekin Kutlu, **a.g.e.**, s.202.

döneminin tipik karakteriydi¹⁰⁵. Abdülhamit döneminin okumuş- yazmış bilgili kişileri dahi jurnalci ve hafiye olarak adeta rejimin savunucuları durumunda olmuşlardır¹⁰⁶. Hafiyelik örgütü, II. Abdülhamit döneminin iktidarın yönetilenlere ve dış ilişkilere yönelik kuşku ve güvensizliğinden kaynaklanan sıkıyönetimin en önemli kurumuydu. Bu kurum iki biçimde örgütlenmiş durumdaydı. Dış politika ile ilgili jurnallerde bulunan örgütün yanında Abdülhamit'in özel yaşamı ile ilgili jurnallerin gidip geldiği bir yapılanma bulunmaktaydı. Abdülhamit'in özel yaşamı ile ilgili olan jurnaller de yine onun yakın çevresi ve toplumun diğer kesimleri ile ilgili olmak üzere iki kısımdı. Bu örgütlenmeyi gerçekleştiren Abdülhamit'in saray çevresine ve bürokratlara güvenmemesinin yanında halka yönelik de bir güvensizlik duygusu taşıdığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Öyle ki üç dört kişinin toplanarak sohbet etmesi bile kuşku uyandırmakla birlikte halk tabakasından birkaç kişinin bir araya gelmesi tutuklamalar ve sürgünlerle sonuçlanabiliyordu. Bir ara yine halkın bir araya geldiği tekkelerde zikir ve ibadetin yasaklanması da söz konusu olmuştu¹⁰⁷. Buna karşın, yine de halkın bu yönetime olan memnuniyeti tamdı. Tanzimat'tan sonra Osmanlı'da yaşanmaya başlayan mali ve ekonomik darboğaz, Tanzimat Paşalarının israf içinde geçirdiği yaşam biçimi, halkı zorunlu olarak Abdülhamit rejimine bağlıyor ve Abdülhamit'in sade, ağır başlı, tutumlu ve bunun yanında da dindar görünüşü halk arasında ona karşı bir saygınlık hissi veriyordu¹⁰⁸.

Abdülhamit'in belki de en büyük dayanağı din olgusuydu. Bu dönemde çoğalan “*medrese öğrencileri, cerciler, hafızlar, imamlar, şeyhler, dedeler, şerifler, seytler, nakipler, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler, mağribiler ubudiyyet denilen itaat etme, boyun eğme ve kölelik ruhuyla*” yetiştiriyor ve bunlar da adeta istibdat rejiminin birer tartışmasız savunucusu oluyorlardı¹⁰⁹. Tekke ve zaviye ve tarikat gibi “*mistik ağlar*”ın tüm toplumu bir ağ gibi sarması tamamen Abdülhamit'in uygulamaya koyduğu politika eseri olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁰. II. Abdülhamit rejiminin uygulanmaya konduğu dönem yalnız halkı cehalet, sorgulamama ve durgunluk içerisinde yaşamanın mutluluğunu

¹⁰⁵ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.98.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.345.

¹⁰⁷ A. Tekin Kutlu, **a.g.e.**, s.203.

¹⁰⁸ Hatta bu dönemde Avrupa'da başlayan Abdülhamit'e karşı Jön Türk muhalefeti güdenler dahi onun rejimin temsil ettiği iki makama yani hilafet ve saltanata karşı itaatkâr tavırlarından vazgeçemiyorlardı. Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.s.342-343.

¹⁰⁹ **A.g.e.**, s.347.

¹¹⁰ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.164.

aşlamakla kalmıyor, özgürlüğe tam manasıyla bilinçli olarak düşman olmuş kişilerin yetiştigi bir ortam sunuyordu¹¹¹.

Bu çerçevede II. Abdülhamit'in istibdadının en önemli yönü de uygulamak istediği Pan-İslamcı politikanın güçlü bir merkezi otoriteye ihtiyaç duymasıydı. Osmanlı sınırları dışında yer alan Müslüman topluluklar, diğer taraftan Emperyalist devletlerin hedefinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Abdülhamit bir taraftan Emperyalist devletleri kızdırmamak, diğer taraftan da Osmanlı dışındaki Müslümanlarla Hilafet makamı üzerinden bir bağ kurmak istiyordu. Bu aynı zamanda Müslüman olmayan, fakat Osmanlı sınırları içinde yaşayan halka da belirli bir yaklaşımı ortaya çıkarıyordu. Böylece İslam dünyasının Halifeye itaatini sağlamayı amaçlayan Abdülhamit için oldukça güçlü bir otoritenin kurulması ve güvenli bir bilgi akışının sağlanması elzem hale geliyordu¹¹².

Bu otoriter yapının kurulması açısından II. Abdülhamit'in yönetimde bulunduğu dönem irdelendiğinde en önemli strateji olarak ulema-asker ve bürokrat güçlerinin birleşmesini önlemek ve toplumda ve siyasette yer alan bu sınıfları kendi çatısı altında siyasetten uzak tutarak “*sadık birer bekçisi*” yapmak stratejisi göze çarpar¹¹³. Hatta Abdülhamit döneminin en öne çıkan özelliklerinden biri de, sadrazam ve vekilleri gibi yüksek dereceli bürokrat çevrelerin yönetimde hiçbir yetkisinin bırakılmamasıdır. Bu dönemde 28 sadrazam değişikliğinin yaşanmış olması bu durumu tam manasıyla ortaya koyar¹¹⁴.

Abdülhamit'in başa geçtikten itibaren uygulamaya koyduğu en önemli politikalardan biri olarak ise ordu ve donanmayı kendi tekeline alma çabasını söyleyebiliriz. Çünkü Abdülhamit, amcası Abdülaziz'in 1876'da nasıl yıkıldığını görmüş ve donanmanın buradaki rolünü çok iyi sezinlemişti¹¹⁵. Mahkemelerin de etki altında bulunduğu bu dönemde Şura-yı Devlet (*Danıştay*) tam manasıyla görevini yerine getiremiyor, diğer yandan ise adliye de sürekli etki altında tutuluyordu¹¹⁶. Süreç içerisinde Abdülhamit'in merkezi otoriteyi tek elde toplama çabaları, padişah olmasından en azından iki yıl sonra, yönetim kademesinde onunla bu erki paylaşabilecek bir yetkiye sahip kişi ya

¹¹¹ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.348.

¹¹² A. Tekin Kutlu, **a.g.e.**, s.142.

¹¹³ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.347.

¹¹⁴ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.s.162-163.

¹¹⁵ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.345.

¹¹⁶ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.163.

da kurumun kalmaması ile sonuçlandı¹¹⁷. Yönetim kademesi tümüyle, Bab-ı Ali'den Yıldız Sarayı'na taşınmış ve padişahın her türlü yönetim ilişkisinde haberdar olmasına olanak sağlamıştı.

Abdülaziz döneminden beri uygulanmakta olan “*sansür*”¹¹⁸ Abdülhamit döneminde oldukça pekiştirildi ve hemen hemen basılmış olan her eseri kapsayacak hale geldi. Önceleri gazetelere ve dergilere belirli ölçüde ifade özgürlüğü verilmiş bulunmaktaydı. Ancak daha sonra Sultan V. Murad'ın herhangi bir surette dahi adının anılması veya dile getirilmesi bile yasaklandı ve böylece sansür de Abdülhamit döneminin en temel baskı araçlarından biri olarak ortaya çıktı¹¹⁹. Halkın tüm düşün dünyasına ve maneviyatına hâkim olmak için o dönemde yayınlanan her şey sansüre tabii tutuluyor ve günlük yayınlanan gazeteler dahi yayınlanmadan önce ilk olarak resmi sansürcülerin kontrolünden geçiriliyordu¹²⁰. Bu dönemde Matbaalar Nizamnamesi ile basımevi açılması güçleştiriliyor (md. 5), kitap basımı (md. 19), yabancı yayınların ülkeye sokulması (md. 23-24) izne bağlanıyordu¹²¹. 1891 yılında kadar toplam 6 tane Türk gazetesi vardı. Birkaç yıl geçmişti ki gazete sayısı 3'e düştü ve bunlar da hükümet desteği almakla birlikte sarayın kontrolünden geçiyordu¹²². Saray tarafından uygulanan sansürün yanında bir de kullanılması kesinlikle yasaklanan kavramlar ve kelimeler de bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları: “*Grev, Suikast, İhtilal, Anarşi, Sosyalizm, Dinamit, Patlama, Kargaşalık, Hâl (Padişahın tahttan indirilmesi), Öldürme, Kanunu Esasi, Hürriyet, Vatan, Müsavat (eşitlik), Yıldız, Burun, Bosna-Hersek, Makedonya, Girit, Kıbrıs...*” idi¹²³. Bunların yanında, Muzır ve edebe aykırı olarak adlandırılmış basılı eserleri taşımak, satmak, dağıtmak suça ortaklık sayılıyordu. 1877 tarihinde yürürlüğe konan İdare-i Örfiye (*sıkıyönetim*) kararnamesi ise, adeta istibdat rejiminin net göstergesi gibiydi. Bu kararname ile gazete kapatma yetkisinin kullanılması daha da kolaylaştırıldı¹²⁴.

Kitap, gazete ve dergi gibi süreli ve süresiz yayınların yasaklanmasının ve sansür edilmesinin yanı sıra bu dönemde tiyatro ve operalar da sansürden payını almıştı. Öyle ki

¹¹⁷ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.98.

¹¹⁸ “*Sansür, bu dönemin başlıca karakteristik baskı aracı idi. Bilindiği gibi sansür ilk defa Abdülaziz döneminde Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde uygulandı. Abdülhamit bu usulü temelleştirdi*”. Bkz: **A.g.e.**, s.97.

¹¹⁹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.s.254-255.

¹²⁰ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.348.

¹²¹ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.161.

¹²² Bu üç gazete; Tercüman-ı Hakikat, İkdâm ve Sabah gazeteleriydi. Bkz: Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.262.

¹²³ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.101.

¹²⁴ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.s.161-162.

büyük burunlu aktörlerin sergilediği oyunlar dahi yasaklanmaktan kurtulamıyorlardı¹²⁵. Padişahın burnu büyük diye gazete ve dergilerde burun kelimeleri çiziliyor, Padişahı münasebetsiz duruma düşürdüğü gerekçesiyle devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi bile 1890 yılında kapatılmaktan kurtulamıyordu¹²⁶. Ayrıca Sultan Murad adından söz etmek, bu adı anmak dahi suç sayılır olmuştı. Bu dönemde analar babalar doğan erkek çocuklarına Murat ismini koymaktan dahi korkmuşlardır¹²⁷.

Abdülhamit'in uygulamaya koyduğu bu ağır ve kapalı baskı düzeni, doğal olarak bu düzenden korkan ve kaçan aydınlar yaratmış ve bu aydınlar çareyi Batılı ülkelere sığınmakta bulmuşlardır¹²⁸. Yurt dışına kaçan Aydın kesim tarafından çıkarılan gazeteler, bir şekilde Osmanlı ülkesine getirilerek gizlice çoğaltılıyor ve yine gizliden gizliye okullarda dağıtılıyordu. İstibdat yönetimi, dışarı kaçan aydın kesimin yanında ülkede kalan ve gizli olarak örgütlenme sürecine giren geniş bir aydın muhalefetine neden oluyordu. Öncelikli olarak Askeri Tıbbiye'de kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bu örgütlenmelerin en önemlisi olarak ortaya çıkıyordu¹²⁹.

Fakat yurtdışında biçimlenen muhalif harekette tam anlamıyla bir fikir bütünlüğü ve birlikteliği yoktu. Etrafında birleştikleri tek husus yönetime karşı olmak konusuydu. Muhalif grubun Avrupa'daki çekişmesi iki önemli akım halinde ayrışmaları sürecini doğurdu. Bir grup Ahmet Rıza Bey öncülüğündeki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti iken diğer grup da Prens Sabahattin¹³⁰ öncülüğündeki Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti olarak ortaya çıkıyordu¹³¹. Ahmet Rıza Bey'in öncülüğünü yaptığı grup Türk milliyetçiliği çizgisini takip ederken Prens Sabahattin grubu Osmanlı Hürriyetçiliği (liberalizm) çizgisiyle birbirlerinden ayrıışmışlardı. Prens Sabahattin bir müddet sonra Paris'te Teşebbüs'-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti gibi dikkat çekici bir isimle yeni bir dernek kurma yoluna gitti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi bu cemiyet de

¹²⁵ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.162.

¹²⁶ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.46.

¹²⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılap Yay., İstanbul, t.y., s.84.

¹²⁸ Suna Kili, **a.g.e.**, s.70.

¹²⁹ A. Tekin Kutlu, **a.g.e.**, s.23.

¹³⁰ "Prens Sabahattin'in Genç Türkler arasındaki rolünde ve hizmetinde hiçbir şüphe yoktur ve samimidir. Prens Sabahattin de Ahmet Rıza Bey gibi Genç Türk cereyanına sıkı sıkıya sarılmış, dayısı Sultan Abdülhamit'in istibdadını yıkmak için bütün asaletiyle çalışmıştır. Prens, Frédéric le Play'in eserlerini okumuş, onun aile ve mülkiyet doktrinlerinin tesiri altında kalmıştı. Elisée Reclus'un Nouvelle Geographie Universelle adlı meşhur eseri onun hayalini genişletmişti". Bkz: Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.5.

¹³¹ A. Tekin Kutlu, **a.g.e.**, s.23-24.

yurt dışında örgütlenme yolunu seçiyor ve birçok ülkede şubeler oluşturmuyordu¹³². Meşrutiyetçilerin, İstibdat rejimine yönelttikleri en önemli eleştiri ise Abdülhamit rejiminin ülkeyi şerefli ve gerektiği gibi koruyamamasıydı¹³³. Dolayısıyla, dönemin aydın zümresi hem içeride hem de dışarıda örgütlenerek gizli dernek ve cemiyetler oluşturmuş ve bu anlamda yoğun çabalar içerisine girerek Abdülhamit'i devirme çareleri arayışı içine girmişlerdi¹³⁴.

1.1.4. Yeni Osmanlılardan Jön-Türklerle

Osmanlı bünyesinde cereyan etmeye başlayan özgürlükçü anayasacı düşüncelerin geniş çevreler üzerindeki cereyanı 1860-1870 dönemi hareketinin öncüleri durumunda olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer önemli fikir adamlarının yazdıklarıyla ortaya çıkmıştır¹³⁵. Bu tip yazılar daha çok genç kuşaklar tarafından benimseniyor ve takip ediliyordu. Bu bağlamda Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların fikirleri çerçevesinde Abdülhamit'e yapılan Jön-Türk muhalefetine çekirdeği de oluşturulmuş oluyordu¹³⁶. Ancak Yeni Osmanlılar ile Jön Türkler arasında yönetim anlayışı açısından -geleneklere de bağlı olarak- önemli bir farklılık bulunmaktaydı. Genç Osmanlılar kuşağı özellikle yönetici sınıftan olan deneyimli bir kesimin üyeleriydi. Bu yüzden yönetim kademesinde rol almak onlar için en önemli hedef olarak görülüyordu. Yönetim kademesinde bulunduklarında devleti gerçekten idare edebileceklerine ve kurtarabileceklerine yönelik özgüvenleri yüksekti. Ancak Jön Türkler yaş olarak genç olmakla birlikte sınıf olarak da yönetici zümreye ait değillerdi¹³⁷. Aynı zamanda genç kuşağın yönetimde bulunması Osmanlı geleneğine de aykırıydı. Bu da Jön Türklerin kendilerini idari makamlarda yeterli görmemelerine ve Genç Osmanlıların aksine yönetimden uzak kalmalarına neden oluyordu¹³⁸. Bu bağlamda bakıldığında Yeni Osmanlılar ile Jön Türkler arasında yönetimde kendilerini görme anlamında derin farklar vardı. Ancak şöyle ki, Jön-Türklerin siyasal arenaya çıkmasında en önemli temel etken

¹³² Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.275.

¹³³ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, (Çev: Nuran Yavuz), İmge Kitabevi, Kasım 1998, Ankara, s.151.

¹³⁴ Suna Kili, **a.g.e.**, s.70.

¹³⁵ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.60.

¹³⁶ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.60.

¹³⁷ Abdülhamit Kırmızı, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhitalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s.335.

¹³⁸ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.34.

Yeni Osmanlıların şiarını benimseyip onların başlatmış olduğu yoldan devam etmeleridir. Bu açıdan bakıldığında Jön Türklerin Yeni Osmanlıların bir devamıymış gibi görülmesi yanlış bir yorum olmayacaktır.

1.1.5. Jön-Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Dönüşmesi

İlk olarak sadece bir edebiyat akımı gibi faaliyet gösteren Jön Türk hareketi zamanla siyasal bir nitelik kazanacak ve Osmanlı ve Türk siyasal tarihinin önemli temel taşlarından biri halini alacaktır. Liderleri genel itibariyle Batı Avrupa'da yer alan kurum ve geleneklerin etkisi altında kalıyor ve Osmanlı ülkesinde mevcut bulunan Padişah despotluğuna son verilmesi adına meşruti yönetim arayışı içerisine giriyordu¹³⁹. İlk olarak sadece düşün düzeyinde cereyan eden bu hareketlenmeler 1889'dan itibaren eylemsel bir tavır almaya başlar¹⁴⁰. Bu anlamda kurulan cemiyetlerden ilki Gülhane'de Tıbbiye-yi Askeriye öğrencilerinin *İttihad-i Osmani*¹⁴¹ adıyla kurduğu cemiyettir¹⁴². Bu örgütün lideri ve kurucusu İbrahim Temo'dur¹⁴³. Örgüt, 1889 yılı Mayıs ayında Abdülhamit'in baskı yönetimine karşı etkin bir savaşım sözü vererek Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Arapkirli Abdullah Cevdet, Çerkez Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali¹⁴⁴ tarafından gizli olarak Carbonari¹⁴⁵ ve Farmason örgüt yapıları örnek alınarak oluşturuldu¹⁴⁶ ve hücre biçiminde örgütlendi¹⁴⁷. Daha sonra ise örgüte Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım katıldı¹⁴⁸. Cemiyetin nihai amacı Abdülhamit istibdadına son vermek ve tüm sorunların

¹³⁹ E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev: Nuran Yavuz), Sander Yay., İstanbul, 1982, s.20.

¹⁴⁰ Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴¹ Meşveret gazetesinin 1896'da çıkan bir makalesinde bu cemiyetin tohumunun 1896'dan on iki sene evvel atıldığı söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s.76.

¹⁴² Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.32.

¹⁴³ *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, (Yayına Haz: Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul, 2000, s.s.13-15.

¹⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, s.19.

¹⁴⁵ "İbrahim Temo Cemiyetin kurulduğu okul yılından önceki bir yaz tatilinde Birindisi'de kalmış ve Napoli'de geçirdiği günlerde bir arkadaşı eşliğinde bir Mason locasını ziyaret etmiş ve Carbonari'nin İtalya tarihindeki rolü ve örgütlenmesi üzerine bilgi edinmişti ki, daha sonra, Türkiye'de benzer bir gizli cemiyet kurmaya karar verdiğinde, bu ziyaretin etkisi görülecektir." Ayrıntılı bilgi için bkz: E.E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.s.31-32.

¹⁴⁶ Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.49.

¹⁴⁸ E. E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.31.

çaresi olarak gördükleri anayasa ve parlamentonun yeniden yürürlüğe konmasını sağlamaktı¹⁴⁹.

Cemiyetin kurulmasının ardından Abdülhamit, bu gizli örgütü 1892 yılında öğrenerek örgütün liderlerini tutuklattı, ardından da iki-üç ay geçmeden bu kişileri affetti¹⁵⁰, bu şekliyle bu kişiler için tam manasıyla ciddi önlem alındığı söylenemez¹⁵¹. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği birçok kişi sürgün edildiği yerlerden kaçtılar ve Paris'e gittiler. Bunlardan en önemlileri Abdullah Cevdet, İshak Sükuti ve Ahmet Bey'dir¹⁵².

Örgütün varlığını ilk olarak ortaya koyduğu olay ise bir Ermeni kalkışması sonucunda gerçekleşti¹⁵³. Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı olan bir örgütün Osmanlı Bankası'nı basmasına tepki olarak yayınladıkları bir propaganda bildirisinin altına attıkları imza ile cemiyet artık var olduğunu ortaya koyuyordu¹⁵⁴. Örgütün bu çıkışıyla birlikte, Abdülhamit örgütte yer alan birçok kişiyi tutuklattı, sürgüne gönderdi ve bir hal çaresini bulan diğer üyeler ülke dışına kaçtılar. Ülke dışına kaçan üyelerden bazıları da Paris'e gittiler ve orada Jön-Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey ile ilişki kurmaya başladılar¹⁵⁵. Ahmet Rıza bilindiği üzere August Comte'un felsefesine ilgi duyan ve Paris'te pozitivist çevrelerce iyi tanınan bir kişiliktir¹⁵⁶. Ahmet Rıza ile ilişkilerin kurulmasının ardından 1889 ile 1895 yılları arasındaki bir tarihte¹⁵⁷ örgütün *İttihad-i Osmani* adı değiştirilerek *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını aldı¹⁵⁸. Böylelikle içerideki Jön-Türkler ile dışarıdaki Jön-Türkler arasındaki bağ da kurulmuş oluyordu¹⁵⁹. Kurulmuş olan cemiyetin adında İttihat ve Terakki sözcüklerinin bulunması da elbette bir anlam ifade ediyordu. İttihat “birleşme” demekti; Terakki ise “İlerleme”. Bu iki kelime cemiyetin hangi ana çizgi üzerinde bulunduğu hakkında kesin bir yargı oluşturmuyordu. Birleşme Osmanlıcılığı belirterek örgütün adını Müslüman olmayanlara çekici kılmak

¹⁴⁹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.32.

¹⁵⁰ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.61.

¹⁵¹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.33.

¹⁵² Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, (Çev: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yay., Ankara, 1974, s.181.

¹⁵³ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.61.

¹⁵⁴ M. Şükrü Hanioğlu, **a.g.e.**, s.185.

¹⁵⁵ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.62.

¹⁵⁶ E. E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.39.

¹⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, İttihad-i Osmani Cemiyeti ile Ahmet Rıza'nın liderliğinde bulunduğu Jön Türk hareketinin birleşmesi ve Osmanlı İttihat ve Terakki adını alması tarihini 1889 olarak verir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.19.

¹⁵⁸ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.51

¹⁵⁹ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.62.

çabasından ileri gelirken¹⁶⁰; ilerleme ise tamamen bu örgütün şiarıydı. 1895 yılından sonra ise Jön-Türk hareketi yeni dinamizmiyle ortaya çıkacak ve örgüt merkez komitesini yeniden oluşturduktan sonra 1895-1896 yılları arasında bir de tüzük yayınlanacaktır. Tüzüğün yayımlanmasıyla birlikte Jön-Türk hareketinin maksadı da ortaya konuyordu. En başta devrim bir hak olarak kabul ediliyordu¹⁶¹. Örgüte üyelik için hem kadınlara hem de erkeklere eşit haklar sağlanmaktaydı¹⁶² ve bu hak tüzüğün ilk maddesinde yer alıyordu¹⁶³. Tüzüğün ikinci maddesinde ise örgütün amacının toplumun çıkarlarını sağlamak olduğu belirtiliyor ve arada milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep gibi taraftarlıkların bulunmadığı beyan ediliyordu¹⁶⁴. Ayrıca Cemiyetin amaçları arasında ekonomik kalkınma ve zenginliğin artırılması da sayılmaktaydı. Yayımlanan tüzükle birlikte Jön-Türk hareketinin hem yurtiçindeki örgütlerle hem de yurtdışındaki örgütlerle ilişkileri sağlamlaştırılıyordu¹⁶⁵. Örgütün Paris grubuyla ilişkileri derinleşiyor ve Ahmet Rıza tarafından kurulan Meşveret (*Danışma*)¹⁶⁶ hem Türkçe hem de Fransızca olarak yayınlanarak Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin resmi yayın organı haline geliyordu¹⁶⁷.

İttihat ve Terakki içerisinde daha doğrusu da yurtdışı örgütlenmelerinde belli ayrışmaların yaşandığı da söylenebilir. Ahmet Rıza'nın cemiyet içindeki başat rolünden rahatsız olan Mizancı Murat'ın ona rakip gibi karşısına çıkması, bu ayrışmaların niteliği hakkında da bilgi verir. Murat'ın gerek yazılarındaki milliyetçi üslup gerekse cemiyette takındığı etkinlik, önemli taraftar kitlesine ulaşmasını sağlamıştır¹⁶⁸. Yayınladığı Mizan gazetesiyle adını iyice duyuran Murat, Ahmet Rıza'nın pozitivist fikirlerine karşın Panislamist fikirleriyle cemiyette daha fazla destek görmeye başladı. Bu anlamıyla da örgüt içerisinde ayrışmaların yaşanması kaçınılmaz oldu. Ardından Mizancı Murat

¹⁶⁰ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.51

¹⁶¹ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.s.62-63.

¹⁶² Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **a.g.e.**, s.185.

¹⁶³ “Madde 1: Hükümet-i haziranın adalet, müsavet, hürriyet gibi hukuk-u beşeriyeyi ihlâl eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatani ecnebi yedd-i tasallut ve itizabına düşüren usul-ü idaresini İslam ve Hristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir.” Bkz: Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.39.

¹⁶⁴ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **a.g.e.**, s.185.

¹⁶⁵ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.s.63-64.

¹⁶⁶ “Yeni Osmanlılar ve daha sonra Jön Türkler denen yönetime muhalif kişiler birçok gazete yayımlamışlardır. Bunlardan birkaçı: 1295/1878 de Paris’te “Hayal”, 1296/1879 da Londra’da “Hayal”, 1296/1879 da Napoli’de “İstiklal”, Paris’te 1311/1895 de “Meşveret” (Ahmet Rıza Bey), 1311/1895 de Mısır’da “Mizan” (Murat Bey) tarafından çıkarılan gazeteler, II. Abdülhamit’i ürkütüyordu”. Bkz: H. Tahsin Fendoğlu, “1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)”, **Türkler Ansiklopedisi**, (Ed: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., C.XIV, 2002, Ankara, s.s.739-750.

¹⁶⁷ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **a.g.e.**, s.181.

¹⁶⁸ E. E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.44.

Abdülhamit tarafından affedilecek ve yurda dönecek¹⁶⁹ ve Duyun-ı Umumi Komiserliğine başlayacaktı¹⁷⁰. Mizancı'nın bu tavrı örgüt içerisinde inandırıcılık sorununu da beraberinde getirecektir¹⁷¹. Jön-Türkler bu şekilde inandırıcılık sorunu yaşarken, 1899 yılında Damat Mahmut Celalettin Paşa iki oğluyla (Sabahattin ve Lütfullah) birlikte bu harekete destek çıktılar, ancak daha sonra Prens Sabahattin hem örgüt lideri olma isteği hem de fikirlerinin ayrılığı nedeniyle kendi çevresinden oluşturduğu kişilerle başka bir grup kurma yolunu seçti ve 1902 kongresinden sonra Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak hareketi adeta ikiye böldü¹⁷². Cemiyette yaşanan ayrışmaların yanında cemiyet adına basılan yayınlar da artış gösteriyor ve Mısır Hidivi'nin ailesinden Mehmet Ali Fazıl Paşa ile Ahmet Rıza, Selanikli Nazım Efendi, Sezai ve Ahmet Saip Beylerin yönetiminde Şura-yı Ümmet adında bir dergi yayımlanmaya başlıyordu¹⁷³.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrı olarak bir diğer özgürlükçü örgüt olarak çoğunlukla 3. Ordu subaylarından oluşan ve Selanik'te kurulan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁴. Cemiyet, Eylül 1906 tarihinde *Beş Çınar* adı verilen bir bahçede toplanan, özgürlük şiarıyla yola çıkmış Bursalı Tahir Bey, Naki Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bey, Talat Bey, Kazım Nabi Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey, Hakkı Baha Bey, Edip Servet Beyler tarafından kuruldu¹⁷⁵. Kurulan örgütün içinde üç kişilik grup (Talat, Canbolat ve Rahmi Beyler) *Heyet-i Aliye* sonra da *Merkezi Umumi* olarak adlandırılacak olan bir heyet oluşturup hızla alınması gereken kararları belirliyordu ve bu kişilerin adları gizli tutuluyordu. Bu cemiyeti oluşturan üyelerin bir özelliği vardır ki o da çoğunun tarikat mensubu olmaları, yani Mason olmalarıdır¹⁷⁶. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti daha sonra merkezi Paris'te bulunan Ahmet Rıza liderliğindeki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Bahattin Şakir ve Doktor Nazım aracılığıyla ilişkiye geçecek, Talat Bey de kuryelik görevi üstlenerek iki cemiyet arasındaki bağı sağlayacaktı¹⁷⁷. İki cemiyetin 27 Eylül 1907 tarihinde birleşmesiyle birlikte Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin adı *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* olarak değiştirildi¹⁷⁸. Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak anılan

¹⁶⁹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.36.

¹⁷⁰ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.88.

¹⁷¹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.36.

¹⁷² Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.21.

¹⁷³ E. E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.93.

¹⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.21.

¹⁷⁵ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.103.

¹⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.22.

¹⁷⁷ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.105.

¹⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.49.

Paris'teki grup da birleşmeden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktır¹⁷⁹. Cemiyet daha sonra da kendi yapısı altına Şam'da Mustafa Kemal Bey'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni katacaktır¹⁸⁰.

Cemiyet, Selanik örgütlenmesini tamamlamasının ardından Kosova Vilayetine, özellikle de Manastır'da örgütlenme işine ağırlık verdi. Manastır'da gerçekleştirilen örgütlenmede en etkin rolü oynayan kişi ise daha sonraları Erkan-ı Harbiye Reisi olarak karşımıza çıkacak olan Enver Paşa'ydı. Manastır'da yer alan karargâhın birçok üyesi cemiyete üye olmaya başlıyordu. En meşhurları olarak sayabileceğimiz Kazım Karabekir Bey, Resneli Niyazi Bey cemiyetin örgütlenmesinde önemli görevlerde bulunmuş kişilerdir. Ayrıca, Suriye'den gelen Mustafa Kemal Bey de Ömer Naci ve Hakkı Baha Beylerin aracı olmasıyla örgüt çatısı altında yer alıyordu. Hareket, Selanik'in sınırlarını aşıyor ve genç subaylar akın akın bu cemiyetin birer üyesi haline geliyorlardı¹⁸¹.

Cemiyetin 1907 yılında gerçekleştirdiği kongreyle birlikte ihtilâlcî tavrı su yüzüne çıkıyor, kanunların içtenlikle yürütülmesi düşüncesi devam etmekle birlikte yerini yavaş yavaş müdahaleci bir tavra bırakıyordu. Rusya'da yaşanan ihtilâlin bu tavrın sergilenmesinde önemli paya sahip olduğu söylenebilir ve artık cemiyet orduyu ele geçirme düşüncesiyle hareket etmeye başlar¹⁸². Cemiyetin günden güne güçlenmesi beraberinde yönetime karşı tepkilerin de artmasını doğurdu. Bu bağlamda Selanik'te yönetime karşı olan faaliyetler hız kazanmaya başladı¹⁸³. Zaten Makedonya'nın etnik ve siyasal anlamdaki farklı yapısı o çağda bu tip faaliyetler için elverişli bir yer olarak karşımıza çıkar¹⁸⁴. Hatta II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Selanik'te sosyalist faaliyetlerden dahi söz etmek mümkündür. Sosyalizmin tam olarak kavranmamasıyla birlikte -komiteciliğe yakın olması bağlamında- bazı çevrelerce bu akıma karşı sempati beslendiği, dolayısıyla da Türkler arasında yavaş yavaş kabul görmeye başladığı söylenebilir¹⁸⁵. Dönemin Selanik'i hem etnik çeşitlilik hem de siyasal akımların çeşitliliği bağlamında kilit noktalardan birini oluşturur.

¹⁷⁹ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.105.

¹⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s.49.

¹⁸¹ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.106.

¹⁸² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, K.I, TTK, Ankara, 1991, s.403.

¹⁸³ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.107.

¹⁸⁴ Halim Demir, **Milli Mücadele –Kuvayı Milliye- İttihatçılar ve Muhallifler-**, Ozan Yay., İstanbul, 2008, s.29.

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: İ. Arda Odabaşı, **Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık –Rasim Haşmet Bey-**, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s.40.

1907’de gerçekleştirilen kongreye birçok cemiyet katıldı ve kongrede birçok ortak karar alındı. Kongre’de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti gibi örgütler yer aldı ve hükümete karşı silahlı direnme, grev, vergi ödememekle pasif direniş, ordu içinde propaganda, genel ayaklanma ve diğer hareket biçimleri şeklindeki kararlarda mutabakat sağlandı¹⁸⁶. Kongrenin ardından ihtilalci tavır tamamen su yüzüne çıktı ve önü alınamayan hadiseler gerçekleşmeye başladı. Örgütün ileri gelenleri, uygulamaya konan hareketlerin tam manasıyla kontrol altına alınamayacağını sezip Selanik’te gerçekleşen olayların baskısı sonucu Manastır’da bulunan örgüt ileri gelenleri hareketi kendi bünyelerinde kontrol altında tutmak adına faaliyete geçti. Resneli Niyazi ve Enver Bey’in dağa çıkması bu bağlamda değerlendirilebilir¹⁸⁷.

1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN EYLEMSEL SÜRECİ

1.2.1. Fikirlerin Olgunlaşması ve İlk Adım: 1908 Devrimi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, örgütlenmesini güçlendirdikçe artık kendi varlığını ortaya koyma eğilimine girdi ve 1908 Mayıs’ında eylemlerini açıktan açığa yapma kararı aldı¹⁸⁸. Bu kararı uygulamaya koymak için ilk fırsat da Batılı Devletlerin Makedonya’da idari reformlar yapılması yönündeki baskılarından sonra bir de yine Makedonya’ya Hristiyan bir vali tayin ettirmeye çalışmaları oldu. Bu olay, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Manastır’daki konsolosluklara bir protesto layihası vermesine neden oldu, ki bu da cemiyetin varlığını ortaya koyan en somut olaydı¹⁸⁹. İttihat ve Terakki’nin manifesto yolladığı devletlerden bir ses çıkmadı. Öyle ki varlığından haberdar olmadıkları ve gücünü bilmedikleri bir örgüte de yanıt veremezlerdi¹⁹⁰.

İttihat ve Terakki ile ilgili jurnallerin artması sonucu Yıldız Sarayı’na bağlı Selanik Merkez Komutanı Kaymakam Nazım Bey; subay, öğrenci halktan birçok kimseyi tutukladı, ancak kimi İttihat ve Terakki üyelerinin önemli mevkileri elde etmiş olmaları nedeniyle bunlar salıverildi¹⁹¹. Hemen ardından da Cemiyet, Nazım Bey’e 29 Mayıs

¹⁸⁶ E. E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.266.

¹⁸⁷ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.107.

¹⁸⁸ Tevfik Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918**, Ayça Yay., Mart 1982, Ankara, s.75.

¹⁸⁹ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yay., 1972, İstanbul, s.16-17.

¹⁹⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.16.

¹⁹¹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.16.

1908’de bir suikast düzenledi. Bu olaylar artık Hükümet ile Cemiyet’in birbirlerine karşı saldırıya geçmiş olduklarını ortaya koymaktaydı¹⁹². Öyle ki, Abdülhamit’in kurmuş olduğu hafiye teşkilatının başarılı olması, örgütün sonu demektir. Bu teşkilatla başa çıkabilmek için de Nazım Bey gibi etkili hafiyelerin öldürülmeleri gibi sert tedbirler almak gerekiyordu¹⁹³. Yine de Nazım Bey bu suikasttan yara alarak da olsa kurtulabildi. Bu suikastın gerçekleştiği sıralarda yani 9-11 Haziran 1908’de¹⁹⁴ Osmanlı’nın koruyucusu olan İngiltere Kralı VII. Edward ile yine Osmanlı’nın geleneksel düşmanı olan Rus Çarı II. Nicola’nın Reval’de gerçekleşen buluşması, İttihatçıların seçim yolu ile işbaşına gelecek yeni ve güçlü bir hükümetin kurulması yönündeki isteklerini arttıran olay oldu. Öyle ki bu görüşmenin konusu Balkanlarda cereyan eden bağımsızlık talepleri idi. Asıl amaçları ise Osmanlı Devleti’ni tamamen parçalamaktı. Reval görüşmelerinin Osmanlı’nın bölüneceği korkusunu yaratması, Rumeli’deki İttihatçıları harekete geçirdi¹⁹⁵.

Bu süreçte (*Resneli*) Niyazi ve Enver Beyler de dağa çıkmışlardı. Niyazi Bey önce Resne postanesini basmış ve Yıldız Sarayı’na, Abdülhamit’in meşrutiyeti kabul etmesini talep eden bir telgraf çekmiş ve ardından Enver Bey de kuvvetleri ile beraber Niyazi Bey’e katılmıştı¹⁹⁶. Bunun yanında Sadık Bey, Yüzbaşı Habip, Ziya, Fahri ve İbrahim Şakir gibi küçük rütbeli birkaç subay da bu isyana katılmıştı. İsyanı bastırmak için kesin emir alan ve Padişah’ın en çok güvendiği paşalarından olan Şemsi Paşa’nın 7 Temmuz’da öldürülmesi, Meşrutiyet’in ilanı için önemli bir olaydı¹⁹⁷. 12 Temmuz’da, Şemsi Paşa’nın yerine Müşir Osman Paşa atandığında da artık 3. Ordunun büyük bölümü emir altına girmiyor ve bu yüzden ayaklananlara karşı yapıcı ve etkili bir önlem alınamıyordu¹⁹⁸.

En sonunda 20 Temmuz 1908’de 30.000 kadar Arnavut’un Kanun-u Esasi’nin uygulanması için yemin ettiklerine dair Firzovik’ten Yıldız Sarayı’na 180 kişinin imzaladığı ve gerekirse padişahın tahttan indirileceği ultimatoomunu içeren bir telgraf çekildi¹⁹⁹. Benzeri telgrafların artması sonucunda²⁰⁰ Küçük Said Paşa hükümeti Kanun-i

¹⁹² Sina Akşin, **a.g.e.**, s.17.

¹⁹³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.16.

¹⁹⁴ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., 1995, İstanbul, s.119; Feroz Ahmad, Nazım Bey’in vurulduğu tarih olarak, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicola’nın görüştükleri 11 Haziran 1908 gününü verir. Bakınız: Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.16; Sina Akşin, Reval görüşmesinin tarihini 9 Haziran 1908 olarak vermektedir. Bakınız: Sina Akşin, **a.g.e.**, s.17.

¹⁹⁵ Çağlar Kırçak, **Meşrutiyetten Günümüze Geriçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.37.

¹⁹⁶ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s.23.

¹⁹⁷ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.22-23.

¹⁹⁸ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.77.

¹⁹⁹ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.34.

Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etmek durumunda kaldı²⁰¹ ve seçimlerin derhal yapılması talimatı verildi²⁰².

Meşrutiyet, 23 Temmuz'da İttihat ve Terakki tarafından Rumeli'de ilan edildi: Öyle ki bu tarih resmi bayram sayılmaya başlandı²⁰³. Ancak İstanbul, Anadolu ve Arap ülkelerinde ilan edilmesi Abdülhamit tarafından 24 Temmuz'da olmuştu²⁰⁴. Bu yüzden Abdülhamit ile kimi devlet önde gelenleri, Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini kabul ettikleri için, Hürriyetçiler Abdülhamit'e ve iktidarına saygı göstermek durumunda kaldılar. Fakat yolsuzlukları halkı iyiden iyiye rahatsız eden Başkatip Tahsin, Mektepler Nazırı Zeki Paşa, Ebulhuda Efendi, Bahriye eski Nazırı Hasan Rami Paşa gibi kimseler, coşkuyla sokağa dökülen halkın hınçlarına maruz kaldılar ve hapse atıldılar²⁰⁵.

24 Temmuz'da, Abdülhamit dönemine damgasını vuran sansürün kendiliğinden ortadan kalkmasının²⁰⁶ ardından 25 Temmuz'da, yine İstibdat döneminin karakterini yansıtan *Hafiyelik* örgütünün kaldırıldığı açıklandı²⁰⁷. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 1876 tarihli Kanun-i Esasi aynen yürürlüğe konulmuştu ve hukuksal açıdan 1876 yılındakiyle özdeş nitelikteydi. Buna rağmen II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ülkede daha önce hiç görülmediği bir tarzda özgürlük ve serbestlik ortamı ortaya çıkmıştı. Gazeteler, dergiler bir bir yayınlanmaya başlıyor, yeni dernekler ve siyasal partiler ortaya çıkıyor ve ülkede hürriyet rüzgârları hem kişisel hem de sivil toplum örgütleri bağlamında sonsuz bir hızda esiyordu. Bu rüzgârın esmesinde en önemli pay ise, hürriyet şiarıyla yola koyulmuş olan İttihat ve Terakki'nindir²⁰⁸. Ancak yönetimin tamamen ele geçirildiği 1913 yılından itibaren bu özgürlük havası kaybolup İttihatçıların baskıcı rejimiyle karşı karşıya kalınacaktır.

İttihat ve Terakki üyeleri -yani Jön-Türkler- her ne kadar devrimci eğilime sahip olsalar bile, yaşça genç bir kuşağın başa geçmesi gibi bir uygulama yine de yadırganır bir

²⁰⁰ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.107.

²⁰¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.18.

²⁰² Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.286.

²⁰³ Yusuf Hikmet Bayur'un aktardığına göre, Abdülhamit'in 24 Temmuz'da Meşrutiyeti ilan etmesine karşın, Manastırdan başlamak üzere Rumeli'nin birçok yerinde "*Meşrutiyet Verilmez Alınır*" şiarıyla, İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyeti ilan ettiği 23 Temmuz tarihi resmi bayram olarak sayılmıştı. Bakınız: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, K.II, TTK, Ankara, 1991, s.59.

²⁰⁴ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, s.27.

²⁰⁵ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.20.

²⁰⁶ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, s.27.

²⁰⁷ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.20.

²⁰⁸ İlknur Türe, "İttihat ve Terakki Fırkası: Osmanlı'da İlk Siyasal Parti", **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.42.

anlayıştı²⁰⁹. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin o dönem için, asker ve sivil bürokratlardan oluşması bakımından yaslanabileceği bir sınıf ya da halk katmanı da yoktu. Örneğin Genç Osmanlıların I. Meşrutiyet sürecinde Yeni Anayasa çalışmalarına katılmalarına karşın İttihat ve Terakki için iktidara talip olmak bile söz konusu değildi²¹⁰. Bu çerçevede kendilerini, Genç Osmanlıların aksine²¹¹ siyasi arenada tecrübesiz görmeleri, politikaya mesafeli durmalarına ve Bab-ı Ali'nin eski paşalara bırakılmasına neden oldu. Bu açıdan Bab-ı Ali, Abdülhamit'e bağlı olanlar ve onun baskıcı rejimine karşın kişiliğini koruyabilen daha liberal olanlardan oluşmaktaydı²¹². Abdülhamit'e bağlılıklarını sürdürenlerin yeni düzende tabii ki pek yeri yoktu, ancak daha liberal kişilik sergileyen paşalar da İngilizlere eğilim göstermekteydi. Özellikle Said Paşa ve Kamil Paşa'nın bu duruşları sayesinde mutlakîyetçi rejimin bu süreçten en az zararla çıkması düşünülmüyordu²¹³. Böylelikle Said Paşa Sadrazamlığa getirildi ve Mehmet Kamil Paşa da Meclis-i Vükelaya Memur yani Devlet Bakanı oldu²¹⁴. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise yönetim kademesinde yalnızca “*Denetleme İktidarı*” olarak yer almış oluyordu²¹⁵. İttihat ve Terakki'nin deneyimsizliği, iktidarı doğrudan ele alamaması, bunun yanında aşırılıklara kaçması iç ve dış çevrelerce yıpratılması sonucunu doğurdu²¹⁶. Devrimin ardından, İttihat ve Terakki'nin yönetimi tam manasıyla eline alamaması, ülkeyi hanedanın menfaatine göre sevk ve idare eden Padişah ve Saltanat müesseselerinin olduğu gibi yerinde kalmasını doğurdu. Bu nedenle istibdat döneminin alışılmış gelenekleri, zihniyeti ve idare sistemi bir takım istisnalar hariç yerinde duruyordu²¹⁷.

1908 Devrimi sürecinde ilk sorunlardan birisi *Genel Af* konusu oldu. Mutlakîyet idaresinin “*Cezalandırılmış*” olarak gördüğü, ancak Hürriyetçilerin “*Zulme Uğrayanlar*” olarak benimsediği siyasi mahkûmların affedilmesi konusu Kanun-u Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyacak olan Vükela Meclisi'nde görüşüldü, fakat Said Paşa, Abdülhamit'i kaygılandırmamak için konunun ayrıca ele alınması gerektiğini vurguladı. 24 Temmuz'da af konusunu Padişah'a arz etti ve 26 Temmuz'da Vükela Meclisi'nin hazırladığı tamim

²⁰⁹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi* 4, s.27.

²¹⁰ Tefik Çavdar, *a.g.e.*, s.78-79.

²¹¹ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.16.

²¹² Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sinan Yay., 1972, İstanbul, s.21.

²¹³ Aykut Kansu, *a.g.e.*, s.157.

²¹⁴ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.21

²¹⁵ Abdulhamit Kırmızı, “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali'nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Yay., Ekim 2010, İstanbul, s.336.

²¹⁶ Çağlar Kırçak, *a.g.e.*, s.48.

²¹⁷ Celal Bayar, *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.150.

Padişah'a sunuldu. Af ise ancak 28 Temmuz'a gelindiğinde ilan edilebildi. Bu gecikme Kanun-i Esasi'ye yönelik bir art niyet olarak anlaşılmakla birlikte adi suçluların aften yararlanmak için isyan etmeleri ve bunun sonucunda affedilmeleri de aynı biçimde algılandı²¹⁸.

İttihat ve Terakki'ye olan muhalefet ise oldukça eskiye dayanıyordu. Daha önce Paris'teki Jön-Türkler, pozitivist bir tavır sergileyen Ahmet Rıza ve destekçileri ile âdem-i merkeziyetçi ve özel teşebbüsçü Prens Sabahattin destekçileri biçiminde ikiye ayrılmıştı. Bununla birlikte Prens Sabahattin'in Kanun-i Esasi'nin ilanı için Ermenilerle beraber yabancı desteğinin gerekliliğini benimsemesi ve Ahmet Rıza'nın buna kesinlikle karşı çıkması da ayrışmanın diğer bir temeliydi. Prens Sabahattin'in dış müdahaleyi kabul etmesi, Selanik'te ortaya çıkan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni²¹⁹ Ahmet Rızacılarla yani İttihat ve Terakki'ye yakınlaştırdı. Devrim sonrasında da adem-i merkeziyetçilerin teşkilatlanması önlendi²²⁰.

Prens Sabahattin ise İstanbul'a döndükten 12 gün sonra İttihat ve Terakki'de aradığını bulamayınca *Osmanlı Ahrar Fırkası*'nı kendi himayesinde kurdurdu²²¹. Ahrar Fırkası, 1908 tarihinde kuruldu, fakat fazla bir etkiye sahip olmayan bir fırka konumundaydı²²². Partinin idari üyeleri açıklanmasına karşın başkanının kim olduğu belirtilmiyordu. Parti programının en dikkat çekici özelliği ise Padişah'ın yetkilerinin dile getirilmemesi ve Padişahın ayan seçme yetkisinin başka organlara tanınmasıydı²²³.

İttihat ve Terakki'nin yönetim kademesinde karşılaştığı bir çatışma da Kamil Paşa ile olan çatışma idi. Kamil Paşa, İttihat ve Terakki'nin Said Paşa'yı istememesi²²⁴ ve onun 5 Ağustos'ta istifası ile ikinci kez kurduğu hükümetin düşmesi²²⁵ üzerine 6 Ağustos'ta göreve gelmişti²²⁶. Nazır ve memur atamalarında İttihat ve Terakki söz sahibi olduğunu hissediyor ve hükümete telkinlerde bulunuyordu. Deneyimli bir siyasi geçmişe sahip Kamil Paşa'nın ise bunlara kulak asmaması gerginlik yaratmıştı²²⁷. Servet-i Fünun, Yeni Gazete, İkdam gibi gazetelerin savunduğu Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki'nin arasının

²¹⁸ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.s.21-22.

²¹⁹ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.106.

²²⁰ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.28.

²²¹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, s.27.

²²² Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.290.

²²³ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yay., 1972, İstanbul, s.29.

²²⁴ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, s.28.

²²⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.s.71-78.

²²⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.38.

²²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.84.

açılmasına neden olan diğer bir olay da bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan konusunda kaygılarını belirtmek için kendisine gönderilen İttihat ve Terakki heyetine Kamil Paşa'nın yüz vermemesiydi²²⁸. İttihat ve Terakki bir ara Kamil Paşa'yı devirmek istemişse de vazgeçti. Kamil Paşa, yeniden güvenoyu alıp göreve devam edince daha da ileri gidip İttihat ve Terakki'ye danışmadan Bahriye ve Harbiye nazırlarını değiştirdi. Bunun üzerine İttihat ve Terakki'nin gensoru vermesi ve güvensizlik oyu alması sonucunda Kamil Paşa hükümetten çekilmek durumunda kaldı²²⁹.

1.2.2. Karşı Devrim Arayışı: 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)

İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefetin dinci kolundan birini de Derviş Vahdeti ve 11 Aralık 1908'de yayınlamaya başladığı Volkan gazetesi oluşturuyordu. Volkan gazetesi; *İslamiyetçi* ve *Hürriyetçi* bir niteliğe sahipti. Diğer taraftan hem Vahdeti hem de yayın organı Kanun-i Esasi düzenini benimsiyordu ve Sabahattinci muhalif bir özelliği vardı. İttihat ve Terakki'nin de bütünüyle karşısındaydılar ve Kamil Paşa taraftarıydılar. Bunun yanında Volkan gazetesinin İngiliz taraftarlığı da bulunmaktadır²³⁰.

Bir süre sonra Derviş Vahdeti, 5 Nisan 1909'da *İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti*'ni kurdu ve kısa zamanda gelişme gösterdi. Abdülhamit de İttihad-ı Muhammediye örgütünün yayın organı gibi çalışan Volkan Gazetesini²³¹ masonluk karşısında bir tavır sergilediği için desteklemekteydi. Bu, hem Abdülhamit'in İslamcılık politikası ile örtüşmekteydi, hem de Kleanti Skalyeri konusuyla ilişkili olarak Abdülhamit tutarlı bir tavır sergilemiş oluyordu²³².

31 Mart olayının zeminini hazırlayan etkenlerden biri, Abdülhamit'in Nadiri Fevzi Bey, Tevfik Bey gibi kimselerden jurnal almaya devam etmesi ve dahası bu jurnallerin en nihayetinde Abdülhamit'e mutlakıyeti tekrar getirmesini telkin eder niteliğe bürünmesiydi. Bunun yanında diğer bir etken de ordudaki hoşnutsuz hava idi. Devrimi gerçekleştiren ve "*Harbiyeli*" olan subaylar, ordu kademelerinden "*Alaylı*" subayların konumlarını ve sayılarını azaltmaya girişmişlerdi. Öyle ki 1. Ordu'dan 1400 alaylı subay kadro dışına

²²⁸ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s.s.30-31.

²²⁹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, s.29.

²³⁰ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s. s.39-41.

²³¹ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.31.

²³² Sina Akşin, **a.g.e.**, s.s.43-44.

çıkarılmıştı²³³. Ayrıca Ordu’da Harbiyelilerin etkisinin artması, disiplin anlayışının ve askeri eğitimin de katılaşmasına neden oluyordu, bu da daha gevşek bir disipline alışmış eski erbaş ve alaylı subayları tedirgin ediyordu. Alaylı subaylar, Mektepli subayların emirleri altına girmek istemiyorlardı, fakat Mektepli subayların yapmak istedikleri de tam olarak bu idi²³⁴.

12 Mart 1909’da Sinop Mebusu Ahrarcı Rıza Nur’un İkdam gazetesinde, bazı gazetecilerin sert tavır takınmasını, istibdatçı tutumların artmasını, matbuat nizamnamesini ve toplantıların yasaklanmasını eleştiren; dahası, bu olumsuzlukların nedeni olarak İttihat ve Terakki’yi sorumlu gören yazısı yayınlandı. Ardından bu yazı Volkan gibi diğer muhalif gazetelerde de yer aldı. Ertesi gün İttihat ve Terakki’nin Pera Palas’da verdiği ziyafette Ahmet Rıza, muhaliflerin hain olduklarını dile getiren oldukça sert bir söylev verdi. Volkan gazetesi de 28 ve 31 Mart 1909 tarihli sayılarında İttihad-ı Muhammediye taraftarı er ve erbaşların İttihat ve Terakki aleyhindeki yazılarını yayınladı. Bu da muhalefetin, er ve erbaşlar yolu ile orduya sızmış olduğunu göstermekteydi. 3 Nisan 1909’da İttihad-ı Muhammediye cemiyetinin Ayasofya’daki açılışının ardından Vahdeti, kendisini oldukça korkutan ve ölüm tehdidi içeren bir mektup aldı²³⁵.

6 Nisan gecesinde ise İttihat ve Terakki karşıtı Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi, Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz bir kişi tarafından vurularak öldürüldü²³⁶. Öldüren kişi yakalanamadığı gibi bunun sorumluluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yüklendi²³⁷. Böylece ertesi gün Bab-ı Ali’de ve Meclis önünde Darül Fünun öğrencilerinin önderliğinde protestolar gerçekleşti, 8 Nisan’daki cenaze töreninde ise oldukça büyük bir kalabalık bulunuyordu²³⁸.

13 Nisan 1909 günü, yani 31 Mart vakası olarak tarihe geçen gün, geldiğinde daha gece yarısında Taşkıışla’daki Avcı taburları ayaklandılar ve subaylarını bağlayarak silahları ile beraber Sultanahmed’e geldiler. Ardından diğer birlikleri de isyana teşvik ettiler. Diğer

²³³ A.g.e., s.s.46-47.

²³⁴ Çağlar Kırçak, a.g.e., s.53.

²³⁵ Sina Akşin, a.g.e., s.s.48-49.

²³⁶ Tefik Çavdar, a.g.e., s.82.

²³⁷ O dönemde Serbesti Gazetesi Sermuharriri Hasan Fehmi’nin öldürülmesi olayı Muhallifler tarafından İttihat ve Terakki’nin yapmış olduğu bir siyasal cinayet olarak görüldü. Gazetelerde bu şekilde haberlerin çıkması neticesinde 28 Mart’ın Mizan gazetesinde İttihat ve Terakki bir beyanname yayınlarak Gazeteci Hasan Fehmi’nin katlinin cemiyete yüklenmesini hem müfteri hem de garezkârane bir davranış sayarak reddeder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yay., İstanbul, 1993, s.430.

²³⁸ Sina Akşin, a.g.e., s.49.

yandan halk da akın etmeye başlamıştı²³⁹. Muhalefet bu ayaklanma ile ayaklanan er ve erbaşlar dolayısıyla Kamil Paşa'nın yeniden göreve getirilmesini sağlamak amacındaydı²⁴⁰.

Sultanahmet Meydanı'nda patlak veren bu olayda Meclis-i Mebusan'ı yaklaşık 6000 kadar muhalif asker bastı. İttihatçılara besledikleri kinden dolayı da Ahmet Rıza zannettikleri Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Hüseyin Cahit Yalçın zannettikleri Lazkiye Mebusu Arslan Bey'i öldürdüler. Ardından da bu muhalif gruplar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın iki gazetenin, yani Tanin ve Şura-yı Ümmet'in basıldığı matbaalara suikast düzenleyerek imha ettiler²⁴¹.

Ayaklanma sürecinde hükümetin nasihat yolu ile isyanı dindirme çabası sonuç vermemekle birlikte hükümeti kurmuş olan Hüseyin Hilmi Paşa²⁴², Ahmet Rıza, I. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa istifa ettiler²⁴³. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Tevfik Paşa getirildi²⁴⁴.

İsyan çıktıktan hemen sonra Selanik'te bir Hareket Ordusu'nun teşekkül etmesi kararlaştırıldı ve başına 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa getirildi. Ordunun Selanik'ten katılacak olan tümeninin başına Hüseyin Hüsnü ve Edirne'den katılacak olan 2. Ordu'nun başına da Şevket Turgut Paşa görevlendirildi²⁴⁵. Resneli Niyazi Bey ve sonradan haberleri duyan Berlin'deki Türk elçiliğinden apar topar ayrılan Enver Bey de onların yanındaydı²⁴⁶. Ordu'nun Erkan-ı Harbiye reisliğini de Mustafa Kemal yapacaktı. Ordunun adını "*Hareket Ordusu*" olarak belirleyen kişi de yine Mustafa Kemal'di²⁴⁷; hatta Hareket Ordusu'nun İstanbul halkına hazırladığı beyannameyi dahi Mustafa Kemal kaleme almıştı²⁴⁸.

23 Nisan'ı 24 Nisan'a bağlayan gece (10-11 Nisan gecesi) Hareket Ordusu, bir direniş görmeden İstanbul'a girdi. Ardından Ayan ve Mebusan Meclisleri Millet Meclisi olarak Yeşilköy'de toplandı ve Hareket Ordusu'nun bildirisi yayınlandı. Bu bildiri ile Anayasanın ve ülke güvenliğinin korunması konusunda güvence veriliyordu. Bundan sonra

²³⁹ A.g.e., s.s.53-54.

²⁴⁰ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi* 4, s.28.

²⁴¹ Halim Demir, a.g.e., s.37.

²⁴² Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yay., 1993, İstanbul, s.27.

²⁴³ Sina Akşin, a.g.m., s.29.

²⁴⁴ Necdet Öklem, a.g.e., s.112.

²⁴⁵ Sina Akşin, a.g.m., s.31.

²⁴⁶ Bernard Lewis, a.g.e., s.293.

²⁴⁷ Zekeriya Türkmen, a.g.e., s.s.40-41.

²⁴⁸ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi (Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi)*, Savaş Yay., Ankara, 2010, s.56.

da Meclis, Abdülhamit'in tahttan indirilip²⁴⁹, kardeşi Mehmet Reşad'ın tahta çıkarıldığını ilan etti²⁵⁰. Sultan Reşad'ın tahta çıkmasından hemen sekiz gün sonra Tevfik Paşa hükümetten istifa etti ve yerine ikinci defa Hüseyin Hilmi Paşa hükümet kurmakla görevlendirildi²⁵¹. Mahmut Şevket Paşa ise öncelikle kendisini Birinci, İkinci ve Üçüncü ordunun da müfettişi ilan ederek gücünü pekiştirdi ve sıkıyönetimi 1911 yılına kadar uzatarak kontrolü eline aldı²⁵². Zaten Mahmut Şevket Paşa daha en başta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kumandası altında olmadığını belirterek, amacının; disiplinin ve otoritenin yeniden sağlanması için millet adına anayasal özgürlüklerin korunmasına çalıştığını dile getirmişti²⁵³. Üç ordunun müfettişi olmakla elde ettiği konum da onu Harbiye Nazırının ve kabinenin denetiminin dışında bırakıyordu ve kendisine sınırsız bir yetki kazandırıyordu²⁵⁴. Mahmut Şevket Paşa kazandığı yetkiler sayesinde neredeyse sorgulanamaz bir güç elde etmiş olmasına karşın, asıl meselesi siyasi olmaktan çok ülkenin savunması ile ilgiliydi ve yöntemi İttihat ve Terakki'nin siyasal gücünü pekiştirmekti²⁵⁵.

Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunda birkaç açıklama yapmak yerinde olacaktır. Çünkü Abdülhamit'in "*demir yumruğu*" altında geçen otuz yıl, bir istibdat yönetiminin en belirgin örneği olarak Osmanlı siyaset sahnesinde yerini aldı. Abdülhamit'in tahtta kaldığı süre göz önüne alındığında; onun dış politikada gayet ciddi bir diplomat olarak; iç politikada ise merkezi bir otoriter rejimi benimseyerek Panislamist politika uygulayıcısı olarak öne çıktığı görülür. Bunun yanında Osmanlılık ve Türkçülük politikalarını da zaman zaman uygulamış ve ülke siyasetine bu bağlamda şekil vermeye çalışmıştır. Abdülhamit Osmanlı modernleşmesi konusunda üretimi artıracak eğitim, haberleşme ve ulaşım gibi konularda ciddi çalışmalar gerçekleştirerek önemli bir alt yapı oluşturmuştur²⁵⁶. Ancak yapılan tüm bu ciddi çalışmalar onun istibdat rejimi altında özgürlükleri kısıtlayan yönetim tarzında hiç bir hafifletme yaratmamıştır. Uygulamaya

²⁴⁹ Sultan Hamit tahttan indirildikten sonra Fethi (Okyar) nezaretinde Selanik'e gönderilmiştir. Abdülhamit Selanik'e gönderileceğini haber aldığı anda "Ben hasta kardeşimi birçok yıl Çırağan Sarayı'nda muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem" demiştir. Bkz: Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.29.

²⁵⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.66.

²⁵¹ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.114.

²⁵² Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.86.

²⁵³ Feroz Ahmad, "Jön Türk Dönemi (1908-1918) İle İlgili Değerlendirmeler", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ekim 2010, İstanbul, s.27.

²⁵⁴ Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s.108.

²⁵⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.297.

²⁵⁶ Necdet Hayta-Uğur Önal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, s.190.

koyduğu İslam temelli politikalar moderniteyi benimseyerek onu yaratmaya çalışan aydın zümreyle ters düşmüştür. O ve onun gibi İslam temelli politika uygulama niyetinde olanlar moderniteyi İslam’a uygun olup olmama bağlamında irdelerken, karşı safında yer alan Osmanlı aydınları İslam’ın modernite içerisindeki yeri sorunsalıyla meşguldüler²⁵⁷.

1.2.3. Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Selanik’te İttihat ve Terakki’nin örgütlenmeye tam manasıyla başladığı yıllarda Mustafa Kemal Harbiye’den Ocak 1905 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu ve “yarı görev yarı sürgün” de diyebileceğimiz bir şekilde Şam’a atandı²⁵⁸. Şam’da 30. Süvari Alayı’na atanan Mustafa Kemal’e²⁵⁹, burada Dürzi ve Çerkez çetelerle mücadele etme görevi verildi²⁶⁰. Ancak Mustafa Kemal Suriye’de olmasına rağmen İttihatçı arkadaşlarıyla görüşmeye devam ediyordu. Selanik’teki İttihat ve Terakki örgütlenmesinin yanı sıra Mustafa Kemal de Suriye’de örgütleniyor ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti bünyesi içerisinde teşkilatlanıyordu.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Şam’da Mustafa adında bir tüccarın evinde yapılan bir görüşme neticesinde kuruldu. Yapılan görüşmede Mustafa Kemal, Müfit, Doktor Mahmut ve Lütfi vardır. Evde yapılan toplantıda “inkılâp yapılmalı”“ihtilal yapılmalı” gibi sözlerle konuşmalar başladı. Toplantının başlamasından sonra Lütfi çekincelerinden bahsetti ve Mustafa Kemal de ona bu görüşmeden ayrılması gerektiğini söyledi. Ardından toplantıda bulunanlar “*inkılâp için ölmekten*” bahsettiler ve buna karşın Mustafa Kemal: “*mesele ölmekte değil ölmeden idealimizi yaratmak, yapmak ve yerleştirmektedir*” diyerek inkılabın nihai amaca ulaşması gerektiğini belirtti. Gecenin sonunda Mustafa Kemal, Müfit²⁶¹ ve Doktor Mustafa (Tıbbiyeli Mustafa-Mustafa Cantekin) önderliğinde vatan için gerekli olan

²⁵⁷ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, (Çev: Ali Berkay), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.14.

²⁵⁸ Mustafa Kemal Harbiye’deyken arkadaşlarıyla birlikte memleketin idaresi ve siyaseti hakkında gazete çıkarmaya başladı ve sınıfta bir teşkilat oluşturuldu. Kendisi de bu gazete teşkilatının idare heyetinde bulunuyordu. Daha sonra bu örgüt ihbar edildi ve Mustafa Kemal birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra salıverildi. Bernard Lewis’in yarı sürgün yarı görev olarak nitelendirmesi Mustafa Kemal’in bu faaliyetlerden sonra tayininin Şam’a gerçekleşmesi nedeniyledir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.329.

²⁵⁹ Mustafa Kemal ve Ali Fuat (Cebesoy) kendilerinin 3. Orduya verileceğini sanıyorlardı. Hatta onlara “arkadaşlarınız arasında anlaşabileceğiniz takdirde kuraya dahi gerek olmadığı” bildirilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve arkadaşları bir odada toplanıp gitmek istedikleri yerler konusunda anlaştılar. Birkaç dakika içinde gerçekleştirilen bu anlaşma kuşku yarattı. Sarayın etkisiyle, yeni mezun olan bu gençler istedikleri yerlere tayin edilmediler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, s.98.

²⁶⁰ Fabio L. Grassi, **Atatürk**, (Çev: Eren Yücesan Cendey), Turkuvaz Kitap, İstanbul, Ekim 2009, s.45.

²⁶¹ Kırşehir sayı 100 Bay Müfit Özdeş.

ihtilal ve inkılabın yapılması çalışmalarına başlamak üzere²⁶² 1906 yılının Teşrinievvelinde (Ekim) Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kuruldu²⁶³.

Mustafa Kemal'in Şam'da iki arkadaşı ile kurduğu cemiyete “Vatan” ve “Hürriyet” kavramlarını kullanarak bir ad oluşturmuş olması elbette rastlantı üzerine gerçekleştirilmiş bir olay değildir. Bu cemiyetin adının vatan ve hürriyet kavramlarıyla bağdaştırılmış olması Fransız devriminden etkilenildiğinin ilk belirtisi olarak ortaya çıkar. Mustafa Kemal'in yaşamında çok fazla etkilenmiş olduğu iki büyük adamın aşılamış olduğu vatan ve hürriyet sevgisi de cemiyetin adının konulmasında etkilidir diyebiliriz²⁶⁴. Mustafa Kemal“niçin vatan ve niçin hürriyet” diye sorulan bir soruya yukarıda bahsettiğimiz mantık çerçevesi içerisinde şu şekilde cevap vermiştir: “*Ancak hür fikirli insanlardır ki vatanlarına faydalı olabilirler. Onlardır ki, vatanlarını kurtarıp muhafaza etmek kudretine malik olurlar...*”²⁶⁵. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda ihtilal ve inkılâp gibi kavramların kullanılması Mustafa Kemal'in çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde yasaktı. O dönemin sözlüklerine açılıp bakıldığında ihtilal ve inkılâp gibi sözcüklere rastlamak adeta imkansızdır. Bu kavramların yalnızca ikinci ya da üçüncü derecede anlamları kullanılabilirdi. Şemsettin Sami'nin yazmış olduğu Kamus-i Türki incelendiğinde inkılâp ve ihtilal sözcüklerinin bu lügatte bulunmadığı da görülecektir²⁶⁶. Kısacası Mustafa Kemal'in ülkede yapılmasını gerekli gördüğü inkılâp ve ihtilal, uygulanışı bir yana ağza alınması dahi yasak olan iki önemli kavramdı. Bu açıdan Mustafa Kemal'in bu dönemde, bu şekilde bir algı içerisinde olması onun kişiliği ve istibdada karşı nasıl bir duruş sergiliyor olduğu konusunda açık bilgi verir.

Şam ve Suriye Mustafa Kemal'in düşündüğü şekilde ihtilal ve inkılâp hareketlerini gerçekleştirebileceği bir merkez olarak görülemezdi. Mustafa Kemal'in daha hür ve serbest olabileceği bir yer ona daha etkin çalışma fırsatı verecek ve bu şekilde daha etkili

²⁶² Afetinan, “Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, **Belleten**, C.1, S.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan/1937, s.298.

²⁶³ Süleyman Kani İrtem, **Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999, s.239.

²⁶⁴ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2010, s.16.

²⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 1881-1919**, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.104.

²⁶⁶ Bekir Sıtkı Baykal, “Atatürk ve İnkılâp”, **Belleten**, C.XLVII, S.188, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim/1983, s.894.

olabilecekti. Bunun için de son yol olarak Şam'dan firar etmeye karar verdi ve etnik unsurların çok bulunduğu Akdeniz kıyısındaki Selanik kentine gitti²⁶⁷.

Mustafa Kemal'in de öngördüğü üzere, Şam'da kurulan cemiyet içerisinde yer alan birçok üye asıl örgütlenmenin Selanik'te gerçekleştirilmesi gerekliliği şartını öne sürdü²⁶⁸ ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesine girdi. Mustafa Kemal bir ara Suriye'deki görev yerinden ayrılıp Selanik'e gelmiş olsa da tekrar görev yerine dönmek zorunda kalmıştı²⁶⁹ ve 1907 yılına kadar tekrar Selanik'e dönememesi, onun kurduğu cemiyetin teşkilatlanamaması bağlamında önünü tıkamıştır²⁷⁰. Ancak onun 2 arkadaşıyla kurduğu Şam'daki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Selanik'teki teşkilatlanmasını bir nebze olsa gerçekleştirebildi. Cemiyetin faaliyetlerini Rumeli'de de gerçekleştirebilmek amacıyla yukarıda da belirttiğimiz üzere Mısır ve Yunanistan üzerinden Selanik'e gizlice gittiği sırada orada cemiyetin bir şubesini oluşturmuş ve cemiyet Selanik'te de Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adıyla anılmıştır²⁷¹. Daha sonra Terakki ve İttihat Cemiyeti içerisinde faaliyet gösteren Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin öz evlatları, 1908 İhtilali'ni gerçekleştirenlerin nüveleridirler, bunlar Vatan ve Hürriyet Cemiyeti içerisinde yer alan büyük inkılâpçı kişilerden başkası değildirler²⁷².

Mustafa Kemal'in 30 Eylül 1907'de Suriye'deki 5. Ordudan Makedonya'daki Üçüncü Ordu'ya atanması²⁷³, ardından da ordudaki arkadaşlarının arzusuyla görev yerinin Selanik'e alınması eski arkadaşlarıyla tekrar bağlantı kurmasını sağladı²⁷⁴. Mustafa

²⁶⁷ Hüsrev Sami Kızıldoğan, "Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakki", **Belleten**, C.1, S.3-4, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Temmuz-İlkteşrin/1937, s.620.

²⁶⁸ Halim Demir, **a.g.e.**, s.30.

²⁶⁹ Fabio L. Grassi, Mustafa Kemal'in bu dönemde İttihat ve Terakki'den ne kadar haberdar olduğu ve ilişkisini boyutunun ne olduğu hakkında belli bir tanıklığın ya da bilginin olmadığını söyler. Bkz: Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.48.

²⁷⁰ Halim Demir, **a.g.e.**, s.32.

²⁷¹ Süleyman Kani İrtəm, **a.g.e.**, s.239; Mustafa Kemal Makedonya'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin ilk şubesini İsmail Hakkı Bey'in evinde kurmuştur. Hüsrev Kızıldoğan o günü şu şekilde anlatmıştır: "Görüşmeyi Mustafa Kemal açtı. Ülkenin genel durumunu, Rumeli'nin durumunu ve II. Abdülhamit'in içyüzünü kısaca açıkladıktan sonra 'Ulusumuz baskı ve istibdat altında kan ağlıyor, hürriyet olmayan bir ülkede ölüm ve yok oluş vardır. Her ilerleme ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün, biz çocuklarına büyük görevler yükliyor. Ben Suriye'de bir örgüt kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya bu örgütün temellerini kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve örgütü organize etmek zorunludur. Sizden özveri bekliyorum. Yok eden bir istibdada karşı ancak devrimle yanıt vermek ve köhneleşmiş olan bu çürük yönetimi yıkmak, ulusu egemen kılmak, kısaca yurdu kurtarmak için sizi göreve çağırıyorum' diyerek düşünceleri ortaya koyar. Daha sonra ise Mustafa Kemal Hüsrev Sami'nin tabancasını bir masaya koyar ve herkes tabancayı öperek onun üzerine yemin eder". Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.s114-115.

²⁷² Hüsrev Sami Kızıldoğan, **a.g.m.**, s.625.

²⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.121.

²⁷⁴ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.s.72-73.

Kemal'in 3. Ordu bünyesinde yer alması, o zamanlar Harbiye'den mezun olan her gencin en büyük isteklerinden birisiydi. Çünkü Makedonya o dönemde hem askeri hem de siyasi olayların baş gösterdiği en önemli merkezdi²⁷⁵.

Mustafa Kemal'in Selanik'e geldiği sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti, tek bir önderi ve hiyerarşik düzeni olmadan, fakat zaman zaman kimi isimlerin ön plana çıktığı ve siviller ile askerleri en iyi biçimde kaynaştırabilen bir örgüt olarak yapılanmasını sürdürmekteydi²⁷⁶. Mustafa Kemal ise Selanik'e döndüğünde halen kendisinin kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin faaliyette olduğunu düşünüyordu; ancak durum bunun tam tersiydi ve VHC daha geniş ve yaygın bir örgüt olan İttihatçılarla birleşmişti²⁷⁷. Mustafa Kemal'in de eğer yer altı örgütünde faaliyette bulunmak istiyorsa bu örgütün sıradan bir üyesi gibi örgütte yer almaktan başka çaresi yoktu²⁷⁸. Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne 29 Ekim 1907'de²⁷⁹ –Enver Paşa'dan bir yıl sonra- 322 sıra numarasıyla üye olmuştur²⁸⁰. Mustafa Kemal cemiyete üye olmakla beraber hareketinde çekinceler de barındırıyordu. Meşrutiyet yeniden ilan edilecekti, ancak daha sonra ne olacaktı, cemiyetin ne iyi bir planı ne de Meşrutiyet'ten sonra yapılan planı uygulayacak bir önderi vardı²⁸¹. Her şeye rağmen bu cemiyete üye olmasında en büyük etken 1895'ten ölümüne kadar her daim sevdiği arkadaşı ve dostu Ali Fethi Bey'in daveti ve ısrarı üzerinedir²⁸².

Mustafa Kemal cemiyete girdikten, zaten kemikleşmiş bir üst yapıya sahip İttihat ve Terakki içerisinde kendisini yalnız hissedecekti²⁸³ ve cemiyetin merkez çevresinden hep uzakta kalacaktır. Bunda Mustafa Kemal'in yapmak istediklerini bu cemiyet içerisinde gerçekleştirme olasılığının düşük olduğunu bilmesi ve cemiyetin yönetici kadro ve

²⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.121.

²⁷⁶ Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.49.

²⁷⁷ Mustafa Kemal'in Vatan ve Hürriyet'e üye olup sonradan İttihat ve Terakki'ye geçen arkadaşları ve onların Mustafa Kemal'i ikna çabaları ile ilgili olarak bakınız: Taylan Sorgun, **Devlet Kavgası: İttihad ve Terakki**, Kumsaati Yay., İstanbul, 2007, s.80, 81, 82.

²⁷⁸ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.73.

²⁷⁹ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2007, s.6.

²⁸⁰ Doktor Nazım “*Tarihte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeri var. Ülke dışında epeyce yayın yaparak kendisini tanıtmıştır. Bu ad altında toplanır çalışırsak daha iyi sonuç alırız. İki ayrı cemiyet amaçları bir de olsa ayrılık görüntüsü verir*” diyerek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesini kuran kişileri inandırmıştı ve bu şekilde iki cemiyet birleşmiştir. Mustafa Kemal de bunun üzerine “*Bu zorlamayı kabul etmek durumuna düştüm ve ben de İttihat'ın bir üyesi oldum*” diyecektir. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.s.134-135.

²⁸¹ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.135.

²⁸² Fethi Tevetoglu, “Atatürk - İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, S.15, Temmuz/1989, s.3.

²⁸³ Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.54.

liderleriyle fikir birliğinde olmayışı etkili olmuştur²⁸⁴. Mustafa Kemal İttihatçı liderlerden farklı olarak “*Meşrutiyet köhneleşmiş ve düzenini yitirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmalı; düşmanlarının yani büyük devletlerin yapacağı bir ayıklama yerine, devrim yönetimi, kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır*”²⁸⁵ düşüncesindeydi. Mustafa Kemal’in bu görüşünün daha sonraki yıllarda nasıl gerçekleşmiş olduğu da açık karşımıza çıkacaktır. Bunun yanında Mustafa Kemal Meşrutiyet’i tek çare olarak da görmez. Cemiyetin bir siyasi parti haline gelmesini ve Hükümet’i Meşrutiyet ilan edildikten sonra devrimi yapanların elinde bulundurması gerekliliği üzerinde durur. Bu açıdan Parti’nin önceden bu görevini hazırlamış ve ne yapacağını programlamış olması gerektiğini söyler. Aksi takdirde, II. Meşrutiyet’in de birincisiyle aynı akıbete uğrayacağından kuşkusuz yoktur²⁸⁶.

Mustafa Kemal cemiyete katılımının ardından, önce Selanik’te ordu karargâhında görev aldı²⁸⁷; ardından 22 Haziran 1908’de Selanik-Üsküp arasında Makedonya demiryoluna müfettiş olarak atandı ve cemiyete irtibat adamı olarak birçok hizmette bulundu²⁸⁸. Mustafa Kemal’in bu şekilde bir göreve getirilmesindeki en önemli neden, onun İttihatçı liderler arasında rağbet görmeyen düşünceleri olmuştur diyebiliriz. Mustafa Kemal’in İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin genel merkezinde ortaya attığı düşünceler, cemiyetin çoğu üyesi tarafından ters algılanıyor ve kabul görmüyordu. Mustafa Kemal’in devrim sonrasıyla ilgili düşünceleri cemiyet üyeleri tarafından “*ayrılık akşamı*” gibi değerlendirilip Mustafa Kemal daha sonraki genel merkez toplantılarına da çağırılmamıştır. Mustafa Kemal “*Nüfusun yarısı Türk olmayan ve halbuki geniş bir alanı kaplayan devletin bütün ağırlığı ve savunması Türk’ün omuzlarına yükletilmiş, Hristiyan azınlıklarsa, yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyorlar komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsatı kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri durumuna getirilecek; Türklerden başka unsurlar düşman devletlerinin yanını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle oluşacak enkazın altında ezilip yok olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan milli bir sınıra çekilerek, burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, esenliği ikinci düşüncenin uygulanmasında*

²⁸⁴ Fethi Tevetoğlu, **a.g.m.**, s.3.

²⁸⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.136.

²⁸⁶ **A.g.e.**, s.136.

²⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.122.

²⁸⁸ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.73.

görüyorum” sözleriyle cemiyet üyeleriyle ayrı kutuplarda yer aldığını belirtmiş oluyordu. Mustafa Kemal İttihatçı zihniyeti taşıyan aşırı jakoben kimselere göre çok gerçekçi kalıyor ve düşüncelerine taraftar bulmakta zorlanıyordu²⁸⁹. Mustafa Kemal bu zihniyeti taşıyanların tavrını bilerek de şöyle bir açıklama yapma gereği hissediyordu: “*Biliyorum, ileriye görmek istemeyenler, İmparatorluktan toprak özverisi yapılmasını hoş karşılamayacaklar, hatta bizi ihanetle itham edecekler olacaktır. Biz buna rağmen görüşlerimizin Meşrutiyet sonrası için bir program durumuna getirilmesini sağlamalı ve onu gerek Genel Merkez’de ve gerekse arkadaşlar arasında şiddetle savunmalıyız*”²⁹⁰.

Cemiyet içerisinde birçok konuda ayrışmalar yaşamasına rağmen, Mustafa Kemal’in İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki faaliyetleri meşrutiyetin ilanına kadar ve ondan sonra da bir süre devam etti. Ancak Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Ali Fethi gibi gelecek yılların büyük adamları olacak askerler cemiyetin siyasi faaliyetlerinden devamlı uzak kaldılar²⁹¹. Bunun yanında Erkan-ı Harbiye subayları ve mektepli aydın subaylar sürekli olarak bu cemiyet içerisinde yer almaya başladılar. Özellikle Makedonya’da bulunan ordunun genç ve aydın subayları arasında cemiyete katılanlar bir hayli çoğaldı²⁹². Cemiyetin katılımlarla büyümesini takiben 1908 Devriminden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “*Denetleyici İktidar*” rolünü üstlenmesi ve eski sistemin paşalarının da iktidarda kalmaları ikili bir iktidar modelini ortaya çıkarmış oluyordu. Bu da İttihat ve Terakki’den olmayan sivil ve askeri yetkililerin kime bağlı oldukları konusunda karışıklığa neden oluyordu. Öyle ki Üçüncü Ordu Komutanı İbrahim Paşa, kendisinin astı olduğu halde Mustafa Kemal’e kendisini görevden alıp almayacağını sordu. Mustafa Kemal’in, İttihat ve Terakki ile görüşükten sonra kalabileceğini söylemesine rağmen İbrahim Paşa, bu karışıklıktan dolayı emirlerinin alay konusu olması nedeniyle görevi bıraktı ve yerine Mahmut Şevket Paşa geldi²⁹³.

Bu süreçte Mustafa Kemal İttihat ve Terakki içerisinde sivrilecek bir konumda bulunmuyordu²⁹⁴. Bunun yanında cemiyetin idarecileriyle olan ilişkisi de pekiyi değildi²⁹⁵. Kendi kurduğu cemiyetin yeterince geniş faaliyetler içerisinde bulunamadığı ve cemiyet üyelerinin de İTC’ne katılmaları Mustafa Kemal’de ister istemez bir düş kırıklığı oluşturdu

²⁸⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk...*, s.s.137-138.

²⁹⁰ *A.g.e.*, s.139.

²⁹¹ Fethi Tevetoğlu, *a.g.m.*, s.3.

²⁹² Süleyman Kani İrtem, *a.g.e.*, s.239.

²⁹³ Fabio L. Grassi, *a.g.e.*, s.65.

²⁹⁴ *A.g.e.*, s.65.

²⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.122.

diyebiliriz. Hatta Mustafa Kemal'in hem arkadaşlarına hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne küsmesine neden olmuştur²⁹⁶. Mustafa Kemal'in haberi olmadan arkadaşlarının bu şekilde bir vefasızlık yapmış olmaları onun cemiyet idarecileriyle arasının pekiyi olmamasındaki etkenlerden biridir. Bunu belirtirken şunu da izah etmek gerekir ki, Mustafa Kemal'in İTC içerisinde lider kadroda rol alamaması onun cemiyete üye olmasının geç bir tarihe denk gelmesindendir²⁹⁷. Bu nedenle de Mustafa Kemal Türk siyasal hayatında önemli bir yer etmiş olan 1908 Devrimi'nde Enver Paşa gibi parlayamamış²⁹⁸ ön safhada görülememiştir²⁹⁹.

Daha sonra Mustafa Kemal, Arap liderlerin başlattıkları karşıdevrim girişimini bastırmak için Trablus'a gönderildi ve 1908 Eylül'ünde Trablus'a vardı³⁰⁰. Mustafa Kemal'in Trablus'a gönderilmesinin arkasında yatan neden ise, onu Selanik'ten uzaklaştırma düşüncesi idi. Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre, Mustafa Kemal'in Selanik'ten uzaklaştırılması için bahane aranmaktaydı. Hatta Enver Paşa görev yerine gitmeden önce Talat Paşa'ya "*Mustafa Kemal'i Selanik'ten uzaklaştırmak gerek*" demiş ve Talat da aynı düşünceyi paylaştığını söylemişti. Ali Fuat Paşa cereyan eden olayları Mustafa Kemal'e anlatır Mustafa Kemal de "*Biliyorum, fakat nasıl bir plan hazırlayacaklarını kestiremiyorum*" yanıtını verir. Sonunda İttihatçı liderlerden Enver Paşa'nın etkisi kendini gösterir ve Mustafa Kemal'e İstanbul'dan Talat Paşa imzasıyla Trablus'a görevlendirildiği haberi iletilir. Trablus'ta Arap aşiretleri ayaklanmış, birkaç şeyh ve derebeyi halka baskı yaparak isyanı körüklemişlerdi. Mustafa Kemal'in isyanı bastırmak üzere bölgeye gitmesini oradaki Şeyhler, Derebeyler ve Aşiret liderleri iyi karşılamamışlar; Mustafa Kemal'in bulunduğu şehri basıp onu yakalamayı, arkasından da bir vapurla geldiği yere Selanik'e göndermeyi kararlaştırmışlardı. Silahlı bir çatışmanın çıkması kaçınılmaz olduğunda ise öldürülmesi gerektiği konusunda anlaşılmıştı. Mustafa Kemal bu konuda şunları söylemektedir: "*Arkadaşların beni niçin Trablusgarp'a göndermiş olduklarını o zaman daha iyi anladım ve önlemlerimi de ona göre hemen aldım*"³⁰¹. Mustafa Kemal'in neden Trablusgarp'a gönderildiği çok açıktı. Mustafa Kemal gözden çıkarılmış ve o yüzden büyük oranda tehlikeli olan bu bölgeye gönderilmişti.

²⁹⁶ Fethi Tevetoğlu, **a.g.m.**, s.3.

²⁹⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.74.

²⁹⁸ E.E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.119.

²⁹⁹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.330.

³⁰⁰ Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.s.67-68.

³⁰¹ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.170.

Ancak Mustafa Kemal tüm olumsuzluklara rağmen isyanı bastırdı ve Ocak 1909'da Selanik'e geri dönerek 17. Tümen'in başına geçti. Bu sıralarda patlak veren 31 Mart Vakası dolayısıyla Hüseyin Hüsnü Paşa'nın emrinde, adını kendisinin verdiği Hareket Ordusu birliklerinden birinin başına görevlendirildi. Edirne'den hareket eden birliğin başında da İsmet bulunmaktaydı³⁰².

22 Nisan günü Hareket Ordusu'nun başına Mahmut Şevket Paşa getirildi. Ancak, henüz Berlin'den dönen Enver'in isyancılara etkili saldırılar düzenlemesi, diğer yandan da Yıldız Sarayı'nı işgal etme görevinin Kazım Karabekir'e verilmesi dolayısıyla Mustafa Kemal çok fazla ön plana çıkamadı³⁰³.

Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal'in cemiyet içerisinde pek aktif olamayışını Enver Paşa'yla yaşadıkları mücadeleye dayandırmaktadır. Mustafa Kemal'e Ali Fuat Paşa ile taşra-merkez arasında rehberlik görevinin verilmesini -yani gözden düşmüş manasına gelen bu görevin verilmesini-de Enver Paşa'ya bağlar³⁰⁴. Ancak Erik Jan Zürcher'e göre, bu dönemdeki şartlar göz önüne alındığında Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'le bir çekişme içerisinde olması güç bir ihtimaldir. Çünkü Enver Paşa bu dönemde hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli bir yere sahiptir hem de rütbe olarak Mustafa Kemal'den üstündür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Şevket Süreyya Aydemir'in yaptığı yorum Mustafa Kemal'i ileride Türkiye'nin kaderini belirleyecek bir siyaset adamı ve asker olarak değerlendirmesindendir³⁰⁵.

Değerlendirilmesi gereken bir diğer nokta da vardır ki, Şevket Süreyya Aydemir'in düşüncelerine kanıt oluşturur niteliktedir. 22 Eylül 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te genel kongresi yapıldı ve Mustafa Kemal bu kongreye Trablusgarp şubesi delegesi olarak katıldı. Daha önceki, Ordu ile Siyasetin iç içe olmaması gerektiği yönündeki düşüncelerini Mustafa Kemal burada da dile getirdi ve subayların ya Ordu'da kalmaları ya da Ordu'dan koparak İttihat ve Terakki'de siyasi faaliyetlere devam etmeleri gerektiğini belirtti. Çünkü birçok subay, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki yerlerine güvenerek amirlerinin emirlerine uymuyorlardı ve böylece bir disiplin sorunu ortaya çıkıyordu³⁰⁶. Dolayısıyla askerlerin siyaset yapmalarının, siyasilerin de asker olarak görev

³⁰² Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.s.68-69.

³⁰³ **A.g.e.**, s.69.

³⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.123.

³⁰⁵ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.s.79-80.

³⁰⁶ Kazım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994, s.7.

almalarının yasaklanması gerektiği yönündeki düşüncelerini ortaya koydu³⁰⁷. Ancak bu mantıklı teklif Talat Paşa, Enver Paşa ve benzeri İttihatçı liderlerin işlerine gelmiyordu³⁰⁸. Bunun yanında 31 Mart olayının askerler tarafından bastırılması da bazı delegeler tarafından asker ve sivillerin bir arada oluşunun başarısı olarak yorumlandı. Bunun sonucu olarak da delegeler bu konuda Mustafa Kemal'e karşı tepki gösterdiler. Ayrıca 31 Mart Vakası, cemiyetin yeterince güçlenememiş olduğunu da ortaya koymuştu ve askerlerin cemiyetten ayrılmasının cemiyeti bir anlamda çöküşe uğratacağı düşünülüyordu³⁰⁹. Dolayısıyla Ordu ile Siyasetin ayrılması düşüncesinin gericilerin işine yarayacağı yorumu getiriliyor ve Mustafa Kemal'e "Mürteci" damgası vuruluyordu³¹⁰. 1911'de İttihat ve Terakki'nin, Mustafa Kemal'in bu düşüncesini yansıtan bir biçimde karar alıp yasalastırarak olmasına karşın Selanik Kongresi, Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri arasında derin bir ayrılık yarattı. Ne var ki İttihat ve Terakki'nin 1911'deki kararı da Enver ve Cemal Paşaların ordu ve siyasette görev almalarını sürdürmeleri nedeniyle sadece kâğıt üzerinde kaldı³¹¹. Mustafa Kemal bu süreçten sonra askerlik mesleği üzerine odaklanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını koparmıştır.

Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki çekişme sürekli olarak gündeme getirilen bir konudur. Bir kısım tarihçiler bu şekilde bir çekişmenin mümkün olamayacağı kanaatini taşıırken bir kısmı da aradaki bu zıtlaşmayı kabul eder ve Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i kısıktığından ve onun ileride büyük bir komutan olacağı düşüncesiyle önünü kesmek istediğinden bahseder. Biz ikinci görüşe daha yakın olduğumuzu belirtmek isteriz. Çünkü Mustafa Kemal'in hem 1908 devrimi öncesi hem de sonrası, cemiyetin faaliyetleri ve düşünceleriyle ilgili yapmış olduğu yorumlar İttihatçı liderleri rahatsız etmiştir. Mustafa Kemal'in zaman zaman korkusuz, ancak haklı uyarıları kabul görmemiş ve İttihatçı

³⁰⁷ Tefvik Rüştü Aras kongrede Mustafa Kemal'in söylediklerini şu şekilde aktarır: "Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem fırka (parti) kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının çoğu cemiyet azası olan III. Ordu günüün manasıyla modern bir ordu sayılamaz. Orduya dayanan cemiyette millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel Cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını istifa suretiyle ordudan çıkaralım ve bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mani olmak için kanuni hükümler koyalım." Ayrıca, Mustafa Kemal'in bu düşüncesini İttihatçı ileri gelenler ancak 1912'nin Haziran'ında "Halaskar" adıyla oluşan muhalefetin ortaya çıkışıyla anlayacaklardır. Ve 2 Temmuz 1912'de Mebusan Meclisi'nde Mustafa Kemal'in bahsettiği şekliyle bir kanun çıkarırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri –Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar-**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.s.44-46.

³⁰⁸ Charles H. Sherrill, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çev: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser 23, s.47.

³⁰⁹ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **a.g.e.**, s.7

³¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.43.

³¹¹ Fabio L. Grassi, **a.g.e.**, s.s.71-72.

kadrolar Enver Paşa'yı desteklemişlerdir³¹². Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya'ya ateşemiliter olarak atanması³¹³ Enver Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki çekişmeye en güzel örneklerden biridir. Talat Paşa'nın Fethi (Okyar) Bey'i Sofya'ya sefir olarak atamak istemesi karşısında sesini çıkarmayıp Talat Paşa'nın önerisini kabul eden Enver Paşa, bir başka öneri olarak Sofya Ateşemiliterliği'ne Mustafa Kemal Paşa'yı önerir ve bu öneri de kabul edilir. Elbette ki Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i Sofya'ya göndermek istemesinin bir nedeni vardır. Nasıl Talat Paşa Fethi Bey'i sefir yapmakla merkez-i umumiye kendi avucu içine alıp, kırılan nüfuzunu ve hükmünü yeniden tesis ediyorsa; Enver Paşa da Bingazi'den beri kendisinin tüm icraatlarını tenkit eden Mustafa Kemal'i ateşemiliter yapmakla İstanbul'da harbiye nezaretindeki hareketlerinde daha bağımsız ve serbest kalarak nüfuzunu artırıyordu³¹⁴.

Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki çekişmeyi daha iyi algılamak bağlamında Çanakkale savaşı sonrasında Enver Paşa'nın tutumunu ortaya koymak da yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Mustafa Kemal'in Çanakkale'de düşmana karşı göstermiş olduğu başarı tüm dünya tarafından kabul ve takdir edilmiş bir zaferdir. Ancak savaşın kazanılmasının ardından Arıburnu ve Anafartalar zaferlerinin gerçek mimarı olan Mustafa Kemal'in adının özellikle öne çıkarılmadığı görülür³¹⁵. Bunda en önemli etken ise dönemin Başkomutan Vekili olan Enver Paşa'dır. Savaş sonrasında yayınlanan İstanbul gazetelerinde Arıburnu ve Anafartalar zaferlerinin baş mimarı olan Mustafa Kemal'in ismi sansüre uğramıştır. Mustafa Kemal'in adının Tasvir-i Efkâr gazetesinde ilk olarak yayınlanmasının nedeni ise Yunus Nadi ve Abidin (Daver) Bey'in sansür yasağına uymadan Mustafa Kemal'in fotoğrafını yayınlamasıyla aşılabilmektedir. Abidin Bey fotoğrafı nasıl yayınlamaya karar verdiklerini şu şekilde açıklamıştır:

“1914 Cihan Harbi'nin başlangıcında Tasvir-i Efkâr'ın başyazarı Yunus Nadi Beydi. Çanakkale Muharebeleri yeni başlamıştı. Boğaz Mevkii Müstahkem Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa idi. Yedekte bulunan 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey, karaya çıkan düşmanın üstüne emir almadan atılmış, Anzaklar denilen Avusturalyalı, Yeni

³¹² Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**, s.171.

³¹³ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.25.

³¹⁴ Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s.s.224-225.

³¹⁵ “Askeri sansür, onun resmini gazetelere, mecmualara koydurtmaya, şerefli ve yüksek namını mümkün olduğu kadar bahsettirmemeye gayret ettiği halde dillere ve gönüllere ‘Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey’ namı kırılmaz bir bağ ile bağlanmış; sönmez bir güneş gibi doğmuştu”. Bkz: Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s.289.

Zellandalı düşman kuvvetleri Arı Burnu'nun muntikasında bir avuç yere tıklmış, ilk defa İstanbul'u o kurtarmıştı.

Mustafa Kemal Bey, Yunus Nadi Bey'le tanışıyorlar ve mektuplaşıyorlardı. Gazete de bu kahramanca savunmayı canlandırmak için büyük resimli ve haritalı bir yazı hazırladık. Haritanın bir tarafındaki yuvarlağın içine boğazın deniz cephesinin kahraman savunmacısı Cevat (Çobanlı) Paşa'nın resmini, ikinci yuvarlağa da kara cephesinin şanlı savunmacısı Mustafa Kemal Bey'in resmini koyduk. Askeri sansür memuru, Mustafa Kemal Bey'in resmini çıkardı. Meğer devrin harbiye nazırı ve başkomutan vekili Enver Paşa, Mustafa Kemal Bey'den hoşlanmaz, onu kıskanırmiş. Bizim bunlardan haberimiz yok ya, bu resmin çıkarılması bizi çok üzdü. Evvel o resmi bin zorluklarla elde etmiş ve güzel bir sayfa hazırlamıştık. Sonra da Çanakkale haritasının iki tarafındaki yuvarlaklardan biri boş kalıyor, gazetenin simetriği bozuluyor. Bilhassa müdafaanın hakiki kahramanını halka tanıtmak imkanı kalmıyordu. Telefonla sansür zabitanın amirini aradık. 'Ben müsaade edemem. Karargah-ı umumi ikinci istihbarat şubesi müdürü beye müracaat ediniz.' cevabını aldık.

O zamanki istihbarat şubesi müdürü Yarbay Seyfi Bey ise, gazetecileri kendi hizmet eri sanan, mağrur, sert bir zattı. Bizimle konuşmaya bile yanaşmaz. Rütbe sırasına uyulmasına son derece dikkat ederdi. Her müracaatımızda da: 'Sansüre müracaat ediniz' cevabını verirdi. Nitekim telefonla: 'Bir ricamız var beyefendi.' diye söze başlarken, 'sizinle konuşamam, sansür zabitanı müracaat edin, o bana söylesin' dedi. Sansür zabitanı 'Müdürün böyle söylediğini' söyledik.

'Aman!' dedi. 'Beni mağzur görün! Ben ona bir şey söyleyemem, korkarım!' deyip kestirip attı.

Bu durum karşısında saldırıya geçmek gerektiğini anladık kararı da verdik. Biraz sonra sansür zabitanı tekrar müracaat ederek, 'Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Beyefendi'nin telefonla resmin neşri (yayınlanması) müsaadesi verdiğini' söyledik. Zavallı da inandı. Amirine bir daha bir şey sormaktan çekinerek provanın kenarına imzayı bastı.

Ertesi gün de gazetede Arıburnu Kahramanı'nın, yani Mustafa Kemal'in ilk resmi yayınlandı. Sansürü atlatmıştık, diğer gazeteleri de... bizdeki sevince payan yoktu.

Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i fena halde kıskanıp çekemediğini söylemiştim ya, Paşa merhum bu resmi görünce küplere binmiş. İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Bey de

esasen fena halde köpürmüş. Evvela sansür zabitini üç gün hapsedtiler, bizi de cepheye göndermek tehdidiyle müthiş surette haşladılar. Bereket versin ki, Yunus Nadi Bey mebastu. Bu yüzden gazeteyi kapatmaktan çekindiler. Fakat sonra bir bahane icat ettiler, *Tasvir-i Efkâr'ı on gün süreyle kapattılar*”³¹⁶. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal’in Çanakkale’de göstermiş olduğu büyük kahramanlık bin bir zorluklarla halka anlatılabiliyordu. Bunda en önemli etken ise dönemin Başkomutan Vekili Enver Paşa’nın uygulatmış olduğu sansürdür”³¹⁷.

Enver Paşa’nın Mustafa Kemal’i uzun yıllardan itibaren sevmediği bilinir. Hatta bir gün dostlarına Mustafa Kemal için: “*Mustafa Kemal açgözlüdür. Ne verseniz az görür, daha çoğunu ister. Kolordu Kumandanı yaparsınız, Ordu Kumandanlığı ister. Ordu Kumandanı yaparsınız, Harbiye Nazırlığı talep eder*” değerlendirmesini yapmıştır. Buna karşın Ali Fuat (Cebesoy), Enver Paşa’nın Mustafa Kemal’in geleceğiyle oynamadığını ifade eder. Buna kanıt olarak da Enver Paşa’nın kendisine İstiklal Savaşı’nda Moskova’da Büyükelçi olarak bulunduğu sırada söylediği şu sözleri kanıt olarak gösterir:

“*Mustafa Kemal çok iyi yetişmiş bir erkânıharp subayı, zeki, yürekli ve iyi bir kumandandır. Ben, Birinci Dünya Savaşı’nda Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili iken bazı yasadışı davranışları oldu. Ama hiçbirini resmiyete koyarak cezalandırılması yönüne gitmedim. Bir ara savaşın yönetilip yürütülmesinde gördüğü eksiklikleri, o zaman, işbaşında bulunan Ordu Kumandanlarına açıklayarak ve onları da inandırarak ortak bir rapor düzenlemiş ve bunu Sadrazam Talat Paşa’ya vermişti. Başkumandanlığa danışmadan böyle davrandığı için kendisine kızdım. Kumandanları topladım. Dedim ki, bu işin girişimcisi Mustafa Kemal Paşa’dır. Siz düşüncelerinizi önce bana bildirmeniz, yönetim ve yürütmenin doğru olup olmadığını benimle tartışmanız gerekirdi. Bunu yapmadınız. Savaş zamanında böyle bir davranış yasal değildir ve ağır bir suçtur. Sonra Mustafa Kemal’e dönerek dedim ki: ‘Sen çok yetenekli bir kumandansın, ülken için bugün de yarın da büyük yararlar da bulunacaksın’*”³¹⁸.

Enver Paşa’nın belirttiği üzere şu şekilde bir yorum yapılabilir: Enver Paşa Mustafa Kemal’i her anlamda eleştirmekle birlikte ordu bünyesinde onun faaliyetlerinden

³¹⁶ Sinan Meydan, **Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010, s.s.114-116.

³¹⁷ “Mustafa Kemal’in savaş meydanlarında göstermiş olduğu zaferler sonucunda halk bu milli kurtarıcıyı yakından tanımak istiyordu. Halkın Mustafa Kemal’e olan bu sevgisi ve onu tanımak arzusu hükümet erkânını kuşkulandırıyor. Bu kuşkulandırmada Enver Paşa ile birlikte Talat Paşa da aynı derecede hissedardırlar”. Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s.290.

³¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk...**,s.172.

faydalanmayı istemiş ve başarılı bir komutan olmasından dolayı yararlanmayı uygun görmüş ve tamamen gözden çıkaramamıştır. Çünkü ülkenin darboğaza düştüğü bu dönemde başarılı, zeki ve yürekli kumandanlara ihtiyacı vardır. Bizim görüşümüze yakın bir diğer değerlendirmeyi de Fahrettin Altay Paşa yapıyor. Fahrettin Altay: “...Anafartalar Zaferi ile İstanbul’u düşman istilasından kurtaran Albay Mustafa Kemal, 16. Kolordu Komutanı olarak Edirne’ye gönderilmiş, Edirne halkı da onu çok büyük gösterilerle karşılamıştı. Çünkü biliyorlardı ki, Anafartalar kahramanı yalnız İstanbul’u değil, Edirne ve bütün Trakya’yı da kurtarmıştır. Bu suretle parlayan Yeni yıldızın ışığı büyümeye başlamış, her tarafta Anafartalar Kahramanına saygı Hürriyet Kahramanlarını geçer olmuştu. Benim görüşüme göre: Enver Paşa, Mustafa Kemal’in kudretini takdir ediyor ve ondan savaş alanlarında faydalanmak istiyordu. Ama, onun karakterini kendi karakterine uygun bulmuyor ve onun parlaklığının kendisini geçmesine meydan vermek istemiyordu”³¹⁹. Daha açık bir ifadeyle Mustafa Kemal’in isminin çok öne çıkmaması uğruna elinden geleni ardına koymamıştır³²⁰. Enver Paşa’nın, Mustafa Kemal’den bir komutan olarak faydalanılması gerektiği konusunda ve Mustafa Kemal’e bu konuda güvendiği hususunda başka bir örnek vermek kanımızca daha açıklayıcı olacaktır. Celal Bayar’ın hatıralarında belirttiğine göre, 1918 yılında Talat Paşa’nın hükümetten istifa etmesi neticesinde Mustafa Kemal bizzat Vahdettin’e ülkede cereyan eden siyasi olaylar hakkındaki görüşünü bildirmiş ve tüm ordu kumandasının kendisine verilmesini istemiştir. Talat Paşa’nın istifasını bir emrivaki olarak gören Enver Paşa da “O halde kuvvetli bir kabine lazımdır. Orduyu Mustafa Kemal Paşa’dan başkası idare edemez” demiştir. Bu sözlerle Mustafa Kemal ve Enver Paşa, ülkenin düştüğü durum karşısında siyasi ve askeri çözümün Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilebileceği fikrinde mutabıktır diyebiliriz.

³¹⁹ Ahmet Akyol, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Savaşı’ndaki Rolü”, <http://www.kemalistgencler.com/> 16.03.2010’dan akt.: Sinan Meydan, **a.g.e.**, s.s.133-134.

³²⁰ Konu içerisinde de değindiğimiz üzere bazı çevreler Mustafa Kemal’in Çanakkale’de -Anafartalar’da ve Arıburnu’nda- elde etmiş olduğu başarıları görmezden gelmek isterler. Örneğin; Mustafa Armağan’a göre Çanakkale Savaşlarının asıl kahramanı Mustafa Kemal değil Enver Paşa’dır. Armağan: “...Çanakkale Savaşı’nı bile o tarihte henüz bir Yarbay olan Mustafa Kemal Bey’in kazandığı gibi abes bir mantığa sürüklenmiş bulunmuyor muyuz? Oysa normal olarak her savaşın bir Başkomutanı vardır. Yenilgi de, zafer de tabii olarak onun hesabına yazılır. Sarıkamış hezimetini asıl başkomutan olarak Enver Paşa’ya mal ediliyorsa, hemen 3 ay sonrasında başlayan Çanakkale Zaferi’nin de fiili Başkomutanı Enver Paşa’ydı. Ancak dikkat edin lütfen, Enver Paşa’nın ismi yakın tarihimizin yalnızca olumsuz olaylarına yamanır da, Çanakkale gibi bir zafere zinhar yaklaşılmaz”. Bkz: Mustafa Armağan, **Kazım Karabekir’in Gözüyle Yakın Tarihimiz İstiklal Savaşı’nın İçyüzü**, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s.s.24-25.

Mustafa Kemal ve Enver Paşa tartışmalarının yanı sıra Mustafa Kemal'in ittihatçı olup olmadığı veya cemiyet içerisinde faaliyet gösterip göstermediği de hep tartışma konusu olarak ortaya atılan bir başka mevzudur. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki içerisinde yer almış olduğu, birçok tarihçi ve Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları tarafından dile getirilmiştir. Ancak Mustafa Kemal için “İttihatçı”dır demek biraz abartılı bir çıkarım olarak görülür. Tüm bunlara rağmen Milli Mücadele'nin kazanılmasını takiben yapılan yorumlarda, zaferin kahramanı olarak İttihatçıların anılıyor olması üzerine Mustafa Kemal 15 Nisan 1923 yılında Hakimiyet-i Milliye gazetesinde bir yazı yayınlattır. Mustafa Kemal Hakimiyet-i Milliye gazetesinin birinci sayfasında, hem İttihat ve Terakki'nin çoğu üyesinin daha sonra Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlandığını söylemiş hem de “vaktiyle zaten birçoğumuz o cemiyetin müessisi veya azasından bulunurduk” diyerek, cemiyete vaktiyle üye olduğunu açıklamıştır³²¹.

1.2.4. I. Dünya Savaşı'na Kadar İttihat ve Terakki İktidarı

Osmanlı Devleti'nin geleneksel bir toplum yapısına sahip olması, İttihat ve Terakki'nin 1908 Devrimi'nden sonra tam manasıyla iktidar olamayışında önemli bir yere sahiptir. İttihatçı liderlerden bir kaç bakan olmuş olsalar da, 1913'e kadar sadrazamlardan hiçbiri İttihat ve Terakki üyesi değildi. Ancak bu dönemde İttihat ve Terakki'nin yönetimde yönlendirme unsuru olarak yer almış olması onun bir “denetleyici iktidar” gibi hareket etmesini sağladı³²². Meşrutiyetin ardından yapılan 1908 seçimlerini İttihat ve Terakki kazandı, zayıf ve etkisiz olan Ahrar Fırkası bu seçimde bir varlık gösteremedi³²³. 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçim³²⁴ farklı bir sonuç doğurdu, yeni kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı seçimleri tek oy farkla aldı³²⁵. Sonuç olarak İttihat ve Terakki'nin adayı olan Dahiliye Nazırı Memduh Bey Hürriyet ve İtilaf'ın adayı olan gazeteci Tahir Hayreddin'e üstünlük sağlayamadı³²⁶.

³²¹ Emel Akal, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV, İstanbul, 2008, s.59.

³²² Sina Akşin, “Siyasal Tarih 1908-1923”, **Türkiye Tarihi 4 (1908-1980)**, (Haz. Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 2008, s.27.

³²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s.27.

³²⁴ İstanbul Mebusu ve Eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Paris Büyükelçiliğine atandığı için bu ara seçim yapılmıştır. Bkz: Sina Akşin, **Jön Tükler ve İttihat ve Terakki**, s.301.

³²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, C.I, s.27.

³²⁶ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.300.

18 Ocak 1912’de İttihatçılar Meclis’in feshedilmesini sağladılar.1912’nin Nisanında yapılan seçimler ise İttihat ve Terakki baskısı altında geçti³²⁷. Seçimde İttihat ve Terakki’nin uygulamaya koyduğu idare, mecliste 275 üyeden 269’unu almasını sağladı, sadece 6 üye muhalif olarak yer alıyordu. Türk siyasal tarihinde önemli bir yere sahip olan İttihat ve Terakki’nin bu seçimlerde uyguladığı baskıcı tavrı, bu seçimlerin “*sopalı seçimler*” olarak anılmasını doğuracaktır³²⁸. Bu seçimlerden sonra İttihat ve Terakki tek başına iktidar olacak ve bu durum “*dikensiz bir gül bahçesi*” olarak değerlendirilecektir.

İttihat ve Terakki’nin yönetimi ele almasından itibaren içeride ve dışarıda birçok siyasal gelişmeler cereyan etti. Özellikle Trablusgarp’ta bir savaşın başlamış olması ve durumun kötü bir vaziyet alması; ayrıca Arnavutluk’ta da bir takım isyanların baş göstermesi hükümeti zor durumda bıraktı. Halaskar Zabitani grubunun isyan faaliyetleri diğer isyanlarla birleşince, İttihat ve Terakki hükümeti oldukça zora girdi. Sonunda Sait Paşa sadareten istifa etti ve yerine 4 ay kadar sürecek olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi geldi. 4 ayın sonunda Kamil Paşa sadareti eline aldı ve muhaliflerle donattığı kabinesinde meclissiz bir ortamda istediği gibi yönetim uyguladı³²⁹. Çünkü Balkan savaşının çıkması meclisin çalışmaması sonucunu doğurdu. Artık İttihat ve Terakki, muhalif güçlerin Hürriyet ve İtilaf etrafında birleşmeleri karşısında duramıyordu; böylelikle denetleme iktidarı da sona eriyordu. Sonunda da iktidarı kaybeden İttihatçıların birçoğu tutuklandı, yayın organları kapatıldı ve örgüt olarak da faaliyetleri yasaklandı³³⁰. Hatta, İttihatçıların bir kısmı ülke dışına çıkmak zorunda kaldı ve eskinin muhalefeti artık İttihatçılara yaşam şansı bile tanımak istemiyordu.

İttihatçılar bu gibi uygulamalarla karşılaşırken ülkenin gidişatı da onlardan farksız değildi. Balkan felaketi tüm hızıyla devam etmekteydi ve bu, İttihatçılar için harekete geçmenin bir sebebi olarak görülüyordu. İttihatçılar artık yönetimi tam anlamıyla ele almanın gerektiği düşüncesini taşıyor, korkak davranmayıp kendi idareleri altında olan bir yönetimin arayışı içerisine giriyorlardı. Bunu yapmak ise, bir baskın sonucu olabilirdi. Çünkü cemiyetin faaliyetleri kısıtlanmıştı ve tekrar eski gücüne ulaşması imkansız görünüyordu. Bu yüzden de cemiyetin yer altı teşkilatı devreye girerek 23 Ocak 1913’te

³²⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, C.I, s.27.

³²⁸ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.301.

³²⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.s.141-143.

³³⁰ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.346.

Bab-ı Ali'ye bir baskın düzenledi³³¹. Oldukça otoriter ve komiteci özellikleri ağır basan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin bu şekilde bir baskınla yönetimi ele geçirmek istemeleri sürpriz bir hareket olarak algılanmasa gerektir. Baskın 1912'den itibaren yapılan toplantılarda en ince ayrıntısına kadar planlanmış ve bu gizli toplantılara Talat Bey, Enver Bey, Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi (Okyar), Mithat Şükrü, Cemal Bey, Dr. Nazım, Kara Kemal ve Mustafa Necip katılmışlardır³³². Sadaret makamına yapılan baskının ardından Kamil Paşa hükümeti silah zoruyla çekildi ve Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı oldu.

Mahmut Şevket Paşa sadrazam olduktan sonra, kendisine uygulanacağı tahmin edilen suikast söylentileri ve girişimleri de arttı. Mahmut Şevket Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'ya yönelik suikast haberleri için ihbarlar yağıyor ve bu amaçla da İstanbul Muhafızlığı görevini yapan Cemal Paşa geniş güvenlik önlemleri alıyordu³³³. Cemal Paşa suikastın gerçekleşeceği 15 Haziran 1913 Çarşamba gününe kadar Mahmut Şevket Paşa'ya suikast konusunda birçok ikazda bulundu, ancak Mahmut Şevket Paşa “*Adam! İş olacağına varır. Ne yapalım? Elhükümü-Lillah (Allahın hükmü)*” diyerek adeta kaderine razı olurcasına cevap veriyordu³³⁴. Aynı gün (15 Haziran 1913 Çarşamba) Beyazıt Meydanı'ndan geçen Mahmut Şevket Paşa, arabasıyla bir cenaze töreninin yapıldığını görüp durmuştu ki, suikastçılar o anda arabadaki Mahmut Şevket Paşa'nın üzerine kurşun yağdırdılar. Paşa'nın ölümünün ardından yapılan cenaze töreni, İttihat ve Terakki'nin muhalefete karşı adeta bir gövde gösterisine dönüştü. Sonra da hükümetin devamı için sadaret kaymakamlığına Sait Halim Paşa getirildi³³⁵.

Sait Halim Paşa sadrazamlığa asaleten atandıktan sonra, İttihat ve Terakki kabinede ilk defa kendi kadrosunu oluşturuyor ve muhalefet tamamen yeraltına gömülüyordu. Bu kabineye Dahiliye Nezaretine Talat Bey, Harbiye Nezaretine Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nezaretine Osman Nizami Paşa, Ziraat Nezaretine Süleyman Bostani Efendi getirildiler³³⁶.

³³¹ Baskını yapan öncü grup şunlardı: Enver Bey, Yakup Cemil, Mümtaz, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi Bey, Talat Bey, Mithat Şükrü. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.s.143-144..

³³² Fatih Türe, “Hürriyet ve İtilaf fırkası –İlk Muhalefet Odağı–”, **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.s.71-72.

³³³ Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, (Haz: Fahri Parin), İskenderiye Yay., İstanbul, 2009, s.s.28-29.

³³⁴ **A.g.e.**, s.s.41-42.

³³⁵ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.149.

³³⁶ **A.g.e.**, s.s.150.

Bab-ı Ali baskını ile birlikte yönetimi tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikasta uğramasını kendi iktidarlarını pekiştirmek adına bir neden sayarak, yasal olmamakla birlikte fiili bir tek parti rejimi kurmaya başladı. 1908 ile 1913 yılları arasında gerçekleşen çok partili siyasal yaşamdan söz etmek bu olayların yaşanmasından sonra mümkün olmaz. İttihat ve Terakki bu süreçten itibaren artık tek partidir ve tek başına yönetimi ele alır. I. Dünya savaşının bitip Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanacağı sürece kadar da (1913-1918) bu tek partili rejim sürer³³⁷. Harb-i Umumi'nin kaybedilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin tek parti iktidarı da biter ve Kasım 1918'de İttihat ve Terakki son kongresini gerçekleştirir. Teceddüt Fırkası adıyla yeni bir partiye dönüşen İttihat ve Terakki, bu süreçten sonra tüm etkinliğini kaybeder ve İttihat ve Terakki'nin sacayağını oluşturan üç önemli lideri Talat, Enver ve Cemal Paşalar Avrupa'ya kaçarlar³³⁸.

1.3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN MÜTAREKE'YE İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti üç önemli savaşı atlattı. Bilindiği gibi bunlar Trablusgarp, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları'dır.

18 Ekim 1912'de Balkan Savaşı olanca hızıyla başladı. Devlet yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle bu küçük balkan devletleriyle uğraşacak durumda değildi. Hatta böyle bir savaşa hazırlıklı bile değildi. Osmanlı devleti, balkanlarda çıkacak olası bir savaştan bir anlamda haberi yok gibi davranmakta idi; hatta bu düşüncüyü destekler nitelikte balkanlardan kısa bir süre önce yaklaşık 120 tabur askerin terhis edilmesine karar vermişti. Savaş patlak verdikten sonra ise artık çok geçti. Erzincan, Şam ve Bağdat'ta bulunan askerî birlikler de Balkanlara gönderilemedi. Orduda siyaset tüm hızıyla yayılmaktaydı. Subaylar arasında siyasi anlamda oluşan fikir ayrılıkları vardı. Bir kısmı ittihatçı bir kısmı ise halaskar zabitan olarak adlandırılmaktaydı³³⁹.

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Ahmet Muhtar Paşa hükümetten istifa etti. Yerine Kâmil Paşa hükümeti kuruldu. Balkan savaşları boyunca ittihatçılar tekrar

³³⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.141.

³³⁸ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketi'nin Başlaması ve Etkileri", **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.14, 2003, Ankara, s.s.291-318.

³³⁹ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.222.

güçlenerek iktidara egemen olma planları yaptı ve bu düşüncelerini 1913 yılında gerçekleştirebildiler.

Özellikle Balkan Savaşları, Devletin toprak kaybetmesine sebep olurken, bir yandan da İttihatçıların güçlerini giderek arttırdıkları bir gelişimi de beraberinde getirdi. Trablusgarp Savaşı sonrasındaki Ege Adaları'nın kaybı³⁴⁰ ve Çanakkale Boğazı'nın ablukaya alınması İttihatçı Mahmut Şevket Paşa yönetiminin itibar kaybına uğramasına neden oldu. Bu olaylardan sonra Osmanlı Devletinde yönetim değişikliğine gidilerek daha liberal politikaları olan Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa Kabineleri oluşturuldu. Ancak liberal yönetimde bulunan bu paşalar ve yandaşlarının İttihat ve Terakkiye karşı tavırları olumsuzdu. Bir fırsat yakaladıklarında ittihatçıları yok etmeye bile kalkışabilirlerdi.

O sırada Balkan Savaşları'nın çıkması ve savaşın Osmanlılar aleyhine giderek kötüleşmesi, yeni kabinelerin halkın gözündeki itibarını giderek azaltırken, sahne yine İttihat ve Terakki liderlerine kalacaktı. Özellikle İmparatorluğa uzun yıllar başkentlik yapmış Edirne'nin kendi yönetimleri sırasında elden gidebilecek oluşu, özellikle Kamil Paşa ve Kabinesi'nin göze alamadıkları bir durumdu.

Kısa süre sonra ordunun içinde de subaylardan savaşa devam edilmesi yönünde sesler çıkmaya başladı. Osmanlı halkı da direnişten yanaydı ve Edirne Bulgarlara teslim edilmeyecekti. İttihat ve Terakki subaylara ve halka destek veriyordu. İşte tam o günlerde Kamil Paşa ve Kabinesi ittihatçıları tarafından istifaya zorlandılar. Talat Paşa, ya milletin onurunun kurtarılacağını ya da bu yolda perişan olunacağını söylüyor ve Edirne'nin hiçbir şartta verilmeyeceğini belirtiyordu³⁴¹.

Osmanlı kendi içerisinde yukarıda da bahsettiğimiz sorunları yaşarken, Balkan Savaşı'nın galibi küçük Balkan Devletleri de, Osmanlı'dan aldıkları büyük mirası paylaşamıyorlardı. 29 Haziran 1913'ten itibaren bu devletler arasındaki anlaşmazlıklar daha da şiddetlendi. Bu fırsattan yararlanan Osmanlı Devleti, Enver Paşa komutasındaki birliklerle 21 Temmuz 1913'te Edirne'yi Bulgarlardan geri aldı. Aşağı yukarı bugünkü Trakya sınırimız çizildi, ancak kesin sınır Lozan Antlaşması'nda belirlenecekti. Bu durum

³⁴⁰ Alper Bakacak, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s.58.

³⁴¹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.72.

ittihatçıların itibarını arttırdı³⁴² ve “Üçlü Triuma” olarak anılacak olan paşalar dönemi bundan sonra başlayacaktı.

Yarbay Enver Bey, 3 Ocak 1914'te üst üste terfi ettirilerek Paşa ve Harbiye Nazırı oldu ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'la evlenerek saraya da damat olarak girdi. 21 Ekim 1914'te de Başkomutan Vekili unvanını alarak bütün ordudaki emir-komutaya hâkim oldu³⁴³. Cemal Bey de 1913'te İstanbul Muhafızı (Emniyet Müdürü) olup başşehrin güvenliğinden birinci derecede mesul kişi hâline geldi. O da hızla terfi ettirilerek Paşa yapıldı: Önce Bahriye Nazırı, sonra Suriye'de ordu komutanı oldu. Talat Bey ise İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu adamı ve önderi idi. 2. Meşrutiyet'ten önce telgraf memurluğu ve Selanik Posta Müdürlüğü Başkâtipliği yapmıştı. 2. Meşrutiyet'ten sonra ise, hızla yükseldi; önce milletvekili, sonra Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) oldu. Prens Sait Halim Paşa'nın ardından Şubat 1917'de, imparatorluğun başbakanlık koltuğuna oturdu. *"Bu üç adamın yönetimi altında devlet gücünün mekanizmasının vidaları, gittikçe sıkıştırıldı. Muhalefet partileri yıkıldı, liderleri sürüldü veya zararsızlaştırıldı ve bazen bir terör idaresi oranlarına yaklaşan bir baskı uygulandı"*³⁴⁴. 1914'ün kış aylarında yapılan parlamento seçimlerine ise muhalefet katılmadı; dolayısıyla seçimlerden sonra oluşan meclis, bütünüyle İttihat ve Terakki'nin etkisi altına girdi.

Balkan Savaşları ve sonrasında dünyanın genel seyrine bakan ittihatçılar, ne yapacaklarına karar vermek durumunda kaldılar. Dünyanın hızla kutuplaşmaya ve devletlerin saflarının belli olmaya başladığı bu ortamda İttihatçılar ne karar vereceklerdi? İki bloktan hangisi seçilecekti? Ya İngiltere, Rusya ve Fransa'dan oluşan “Üçlü İtilaf” a ya da Almanya, Avustralya ve İtalya'dan oluşan “Üçlü İttifak” a³⁴⁵ bağlanılacaktı. Başlangıçta İtilaf grubunun yanında savaşa girmek çok mantıklı görünüyordu; ancak İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istemiyordu. Pastadan pay alabileceğini düşünen Osmanlılar da bu sefer Almanlara yanaştı. Osmanlı'nın bu tercihi tek taraflı da değildi. Dolayısı ile Osmanlı-Alman ittifakı her ne kadar 2 Ağustos 1914'te imza edilecek ise de daha önceden başlamış bulunmaktaydı³⁴⁶.

³⁴² Alper Bakacak, **a.g.m.**, s.60.

³⁴³ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.7, İstanbul, Ötüken Yay.,1978, s.280.

³⁴⁴ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.226.

³⁴⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 1. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s.21, 38 vd.

³⁴⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.124.

Bu arada Avusturya veliahdı Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saray Bosna'da Gabriel Prençip adlı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesinin ardından, milletlerarası gerginlik hızla arttı ve I. Dünya Savaşı böylece patlak verdi³⁴⁷.

İttihatçı liderler -Başbakan Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Meclis Başkanı Halil- gizlice Almanlarla bir ittifak antlaşması müzakerelerine girişti. 2 Ağustos 1914'te Almanlarla ittifak antlaşması imzalandı³⁴⁸. Hemen ardından da Meclis tatil edildi. İttihat ve Terakki'nin kukla bir meclise bile tahammülü yoktu. İttihatçılar, Almanlarla yapılan anlaşmayı emperyalist devletlerin hırslarına karşı bir koruyucu olarak görmekteydiler. Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa girdi. Hâlbuki devlet; askerî, iktisadî, haberleşme ve ulaşım açısından büyük bir savaşa hazır değildi.

Askeri açıdan Balkan Savaşları sonucunda ordunun son derece zayıflamış yapısının ortaya çıkmasına rağmen, İttihat ve Terakki Hükümeti iki yıldan kısa bir sürede bu yapıyı reformize ederek yeni bir ordu yaratma başarısı göstermiştir. Hükümet, ordu yapısı içerisindeki alaylı/okullu sistemini değiştirerek, okullu subayları faal birliklere, alaylı subayları da ya emekliye ya da geri görevlere sevk etti³⁴⁹. Öte yandan personel yapısında çok başarılı bir değişim gösteren ordu, aynı başarıyı ekonomik nedenlerden dolayı teknoloji ve silahlar yönünde yakalayamamıştır. Alman ekolünün hâkim olduğu Osmanlı Ordusu, özellikle lojistik ve sevkiyat konusunda da gerekli düzeyde kabiliyete sahip değildi.

1913'teki Bab-ı Ali Baskını sonrasında iktidara gelen İttihat ve Terakki Hükümeti, savaşın kaçınılmaz olduğunu fark ettiği andan itibaren, İngiltere ve Fransa ile uzlaşmak amacıyla çalışırken, Almanya ile de ilişkilerini aynı ölçüde sıkı tutmaya çalışmıştır. Hatta bu öylesine yoğun bir çift taraflı mücadele olmuştur ki, her iki tarafla da son dakikaya kadar görüşmeler devam etmiştir. İngiltere ile yapılan görüşmelerde Osmanlı Hükümeti'nin ittifak için temel beklentisi olan savaş sonrası toprak bütünlüğünün garanti altına alınması isteği, İngilizler tarafından ancak savaş sonrası görüşülebileceği şeklinde yanıtlandı.

³⁴⁷ Cezmi Eraslan, “Bir Dev’in Çöküşü: Osmanlı Devleti’nin Sonu”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009, s.73.

³⁴⁸ Alper Bakacak, **a.g.m.**, 63.

³⁴⁹ İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi eline geçirir geçirmez ilk iş olarak alaylı subayları ordunun etkin görevlerinden tasfiye etti ve onların yerine askerlikte önemli bir kurum alan Harbiye’den mezun mektepli subayları iş başına getirdi. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ordu içerisinde yapmış olduğu bu değişim, ordunun liyakat bağlamında etkin kişilerden oluşmasını sağladı. Daha fazlasının yapılmasında ise ne devletin ekonomik imkanları ne de İttihat ve Terakki’nin önde gelenlerinin çabaları yeterli olmadı.

İngiltere ve Fransa ile bir ittifakın sağlanamayacağı anlaşıldığı sıralarda, 1 Ağustos 1914'te Almanlar, Rusya'ya savaş ilan ettiler³⁵⁰. İttihat ve Terakki hükümeti de; Alman temsilcisi Baron Von Wangenheim ile Sadrazam Sait Halim Paşa'nın temsiliyle 2 Ağustos 1914 günü gizli bir ittifak antlaşması, yani Osmanlı-Alman Gizli Antlaşması'nı imzaladı³⁵¹. Böylece savaşa İttifak güçleri yanında girmeyi taahhüt etmiş ve silahlı kuvvetlerinin genel sevk ve idaresi için bir Alman askeri heyetini yetkili kılmayı uygun görmüş oluyordu.

Antlaşmadan haberdar olan İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin sipariş ettiği iki zırhlıyı Osmanlı Devleti'ne teslim etmekten vazgeçti ve Rauf Orbay ile ekibi Londra'dan eli boş dönmek durumunda kaldı³⁵². Osmanlı Devleti de; kalabalık bir İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na kadar kovaladığı Goben ve Breslau adlı iki Alman zırhlısının Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine izin verdi ve böylece iki gemi 11 Ağustos'ta İstanbul'a ulaştı. İngiltere'nin bu durumu yansızlığın ihlali olarak değerlendiren bir nota vermesi üzerine, Alman zırhlılarının Osmanlı donanmasıyla 'satın alındığı' ilan edilerek gemi mürettebatına fes giydirildi ve Osmanlı hizmetine alındı. Bundan sonran Goeben gemisi “Yavuz Muharebe Kruvazörü”, Breslau adlı gemi ise “Midilli Kruvazörü” ismini aldı³⁵³.

26 Ekim'de Osmanlı donanması bir keşif tatbikatı dolayısıyla hazırlanma emri aldı ve ertesi gün toplanma bölgelerine gitmek için Haydarpaşa'dan ayrıldı. 28 Ekim'de de Osmanlı filosu 4 ayrı görev gücüne ayrılarak Rusya kıyılarındaki farklı hedeflere yöneldi. Koramiral Souchon, 29 Ekim 1914 sabah 6:30'da 3 Osmanlı Destroyerinin refakatinde bulunan Goeben ile Sivastopol'daki kıyı bataryalarına ateş açtı³⁵⁴.

2 Kasım günü Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiler. 14 Kasım'da ise Osmanlı Devleti Cihad (din uğruna savaş) ilan ederek bu devletlere karşılık verdi³⁵⁵.

³⁵⁰ Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C.I, Emre Yay., İstanbul, Ocak 1995, s.74.

³⁵¹ Türk Alman antlaşması imzalanmış olmasına karşın Osmanlı Devleti tarafsızlık ilan ediyordu. Osmanlı'nın bu şekilde bir davranış içerisinde olmasının ana nedeni olarak ise, devletin henüz askeri bakımdan bir savaşa hazır olmadığıdır. Cemal Paşa Alman Elçisi Wangenheim'a çektiği telgrafında: “Biz sadece zaman kazanmak için tarafsızlık ilan ettik. Seferberliğin tamamlanacağı ve rahatça savaşa katılabileceğimiz anı bekliyorduk aslında” diyordu. Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.63.

³⁵² Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.s.39 vd.

³⁵³ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.140.

³⁵⁴ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.41.

³⁵⁵ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 2010, s.63.

Türk Ordusu, 1914–1918 yılları arasında, dört yıl boyunca Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın müttefiki olarak, Çanakkale'de İngiliz ve Fransızlara, Doğu Anadolu'da Ruslara ve onlara yardım eden Ermeni çetelerine, Irak'ta ve Filistin'de İngilizlere karşı savaştı. Ayrıca Alman Genelkurmayının isteği üzerine, Galiçya'da müttefikleri Alman ve Avusturya ordularının, Makedonya'da Bulgarların yardımına koştu. 1915–1916 yıllarında Çanakkale ve Irak cephelerinde büyük zaferler kazanılmasına rağmen, 1917'de Irak ve Filistin cepheleri çöktü ve sonunda Bağdat³⁵⁶ ile Kudüs düştü. Savaşın faturası ağırlıklı olarak yoksul halk kitleleri üzerinde etkili oldu.

Ağustos 1918'den itibaren Almanlar da Fransa karşısında geri çekilmeye başladı. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ni birbirine bağlayan Bulgaristan, Selânik'ten karaya çıkan İngiliz ve Fransız ordularına yenilerek 2 Ekim 1918'de teslim oldu. İttihat ve Terakki hükümeti, artık ateşkes istemekten başka çare kalmadığını anlamıştı. Talat Paşa hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yerine kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. 30 Ekim'de imzalanan Mondros Mütarekenamesi Osmanlı İmparatorluğunu fiilen sona erdirdi³⁵⁷.

1.3.1. İttihat Terakki ve Alman Nüfuzu

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile başlattığı yakın dostluğu Bismark'ın Osmanlı topraklarını ziyareti ile önemli bir aşama kaydetti. Osmanlı Devleti, Alman ordusunun ateşli silahlar konusundaki yeteneklerini yakından takip ettikçe bu konudaki eksikliklerini giderek daha fazla görmeye başlamıştı. Böylelikle zamanla üst kademelerde, ordunun ihtiyacı olan bu eğitimi ancak Almanların verebileceği düşüncesi hâkim oldu. Bu amaçla Almanya ile başlatılan girişimlerle Osmanlı ordusuna Alman generaller atanmaya başladı. Bu çerçevede Alman subayların Osmanlı Ordusundaki ilk görevlendirilmeleri 1882'de gönderilen 4 kişilik subay grubu ile başladı. Hemen ertesi sene 1883'te Von der Goltz başkanlığındaki heyet, 3 aylığına gelmesine karşın³⁵⁸ 12 yıllık bir süre için Osmanlı

³⁵⁶ Cezmi Eraslan, **a.g.m.**, s.87.

³⁵⁷ Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s.71.

³⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.261.

Ordusunun ıslahı ile görevlendirildiler³⁵⁹. Bu süreçte Goltz Paşa, özellikle askerlerin siyasete karışmaması ilkesini savunmaktaydı³⁶⁰.

Bu general ve üst yetkili komutanların yetenekleri konusunda söylenebilecek bir söz olmamasına karşın kısa sürede ordunun içinde çeşitli itirazlar ve şikâyetler de gündeme gelmeye başladı. Osmanlı ordusunda görevli Almanların Türkçeyi öğrenme ve Türk kültürünü yakından tanıma konusunda gösterdikleri ilgisizlik, onların orduyu da tanıyamamasına neden oldu ve tarihteki kimi örnekleri gibi paralı asker olmanın ötesine geçemedi. Bu ilgisizliğin özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ortadan kalktığı görülmektedir. Bazı Alman subaylar arasında Türk yaşam tarzını benimsediğini gösterme mecburiyeti gelişmişti. Liman Von Sanders³⁶¹ anılarında yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktadır: “*Bir seferinde sadrazamın odasında başlarında fes olan ve beni Türk usulünce sağ ellerini kalplerine, ağızlarına ve alınlarına götürerek sessizce selamlayan sivil giyimli üç beyle karşılaşmıştım. Onların kim olduğunu sorduğum zaman kısa bir süre önce göreve başlayan saf kan Alman olduklarını öğrendim*”³⁶².

Osmanlı Devleti ile Almanlar aralarındaki ilişkilerde bazı durumlarda yanlış anlamalardan kaynaklanan bir takım sorunların ortaya çıktığı da görülmektedir. Örneğin Almanya’dan Türkiye’ye gönderilen askeri malzemelerin varış noktası olarak “*Enverland*” belirtilmektedir. Bu durum Türk ordusunda hoşnutsuzluklara neden olmuştur³⁶³.

İlber Ortaylı’nın da belirttiği gibi Almanya ve Almanlara karşı tutumun 1909’da II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinin ardından iktidarın Jön-Türklere yani İttihat ve Terakki’ye geçmesiyle Osmanlı Devletinde tutum olarak bir değişim görülmedi. Bir kısım aydının sempatisi dışında İttihat ve Terakki’de de Almanlara karşı eskisi gibi bir tutum vardı. Tabi Von Der Goltz Paşa’nın çevresinde yer alan İttihatçılar da yok değildi³⁶⁴. Bu tavrın temelinde ise salt Alman sevdasını değil, dönemin şartları ve değişen dünya siyasetinin etkilerinde aramak gerekmektedir.

1912’deki Balkan Savaşı’ndan sonra Osmanlı ordusu büyük ölçüde Alman etkisine maruz kaldı. Bundan sonra Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğunda Alman generalleri

³⁵⁹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.19.

³⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.263.

³⁶¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.s.78-79 vd.

³⁶² Liman Von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s.201.

³⁶³ Liman Von Sanders, **a.g.e.**, s.202.

³⁶⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s.107.

eğitmen olarak kullanılacaktır ve bu sefer 1913'te gelen bir grup Alman subayın başında Liman Von Sanders bulunmaktaydı: İstanbul'daki kuvvetlerin komutanlığından sorumluydu³⁶⁵.

1.3.2. Alman Nüfuzu ve Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına Girişi

Birinci Dünya Savaşı'nı başlangıçta dışarıdan izleyen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Osmanlı Devleti için İngiliz tersanelerinde üretilen gemilere el koyma kararından sonra Almanya'ya karşı sempatinin daha da arttığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti, 3 Ağustos 1914'te sıkıyönetim ve seferberlik ilan etti. Buradaki amaç kapitülasyonları kaldırmak, İngiltere ve Fransa'dan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garantörlüğünü istemektir. Osmanlı Devleti, ancak bu şartlarda tarafsız kalabilirdi. Ancak seferberlik ilanı Osmanlı Devleti'ne gelen para akışını durdurdu ve dışarıdan gelebilecek etkilere karşı da savunmasız bıraktı. Özellikle, Alman etkisi ve nüfuzu bu süreçte ortaya çıktı. Almanlarla daha evvel imzalanan ittifak anlaşması (2 Ağustos 1914)³⁶⁶ olmasına karşın hemen Almanların yanında savaşa girilmek istenilmiyordu. Ancak almanlar ittifak anlaşması uyarınca harp masraflarını temin etmek maksadıyla kendi mallarına mahsus olan Osmanlı gümrük resmini çoğalttılar. Ayrıca da dört milyon lira altın nakit ve beş milyon liralık da Alman Hazine tahvillerini Bab-ı Ali'nin emrine verdiler. Gelişen bu olaylar karşısında –para meselesinin de halliyle birlikte- Alman taleplerine karşı İttihat ve Terakki hükümetinin ses çıkarmasına imkân bırakılmamış oluyordu³⁶⁷. 10 Ağustos'ta iki Alman gemisi Goben ve Breslau'nun Marmara denizine sığınmasıyla da Almanların, Osmanlı Devleti'ni kendi yanlarında savaşa sokmalarına ramak kalıyordu. Talat Paşa anılarında, Goben ve Breslau gemilerinin Osmanlı'ya sığınmaları konusunda haberi olmadığını belirtmektedir. Bahsettiğine göre; Said Halim Paşa bir gün Alman elçi Von Wangenheim'in, eşit şartlar altında gerçekleştirilecek bir Alman-Türk anlaşması düşüncesini dile getirdiğini kendilerine bildirmek üzere Enver Paşa, Halil Bey ve Talat Paşa'nın kendisi de bulunmak üzere çağırarak görüşlerini sormuştu. Bunun ardından Alman-Türk gizli ittifakı imzalanır ve takiben de Alman-Rus savaşı başlar. Bu süreçte Sadrazamın yalısında Nazırlar Heyeti halinde bulunarak gizliden

³⁶⁵ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.19.

³⁶⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt-I 1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993, s.108.

³⁶⁷ Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s.s.286-287.

toplantılar yapılmaktadır³⁶⁸ ve bir gün toplantı yapılacaktı Enver Paşa geç gelir ve gelir gelmez Çanakkale’den geçen Goben Gemisini kastederek yeni bir çocuklarının doğduğunu söyler ve kimsenin Goben Gemisinin geleceğinden haberdar olmadığını vurgular³⁶⁹. Kazım Karabekir ise bu gemilerin Türk-Alman İttifakı üzerine anlaşmalı olarak geldiklerini dile getirir³⁷⁰. Yusuf Hikmet Bayur da bu gemilerin komutanı olarak bulunan Amiral Souchon’un, Enver Paşa tarafından, fakat gayri resmi olarak Osmanlı Donanmasının başına getirildiğini söyler³⁷¹.

Bilindiği gibi süreç Almanların istediği gibi gitti ve Osmanlı Devleti, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Alman Amiralisi Souchon’un 29 Ekim’de kendi inisiyatifi ile yaptığı oldu-bitti sonucu Yavuz ve Midilli gemilerini Karadeniz’e çıkararak Odesa ve Sivastopol’u bombalaması ile savaşa girmek durumunda kaldı³⁷². Rusya 2 Kasım’da Türkiye’ye savaş ilan etti ve 3 Kasım’da da İngiliz ve Fransız Donanmaları Boğaz girişindeki tabyaları topa tuttu. Düşman, Çanakkale Boğazında Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını hedef alan ilk deniz taarruzunu gerçekleştirdi³⁷³.

Bombardımanın yapıldığı gün İngiltere Büyükelçisi Bab-ı Ali’ye giderek diplomatik ilişkilerin sona erdiğini bildirdi. 4 Kasım sabahı da Osmanlı İmparatorluğu’nun Sadrazamı Said Halim Paşa Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa’ya bir telgraf çekerek İngiltere ile ilişkilerin kesilmesi talimatını verdi. Tevfik Paşa talimatı alır almaz isteneni yaptı ve İngiltere ile ilişkilerin kesildiğini gerekli makamlara bildirip Londra’dan ayrıldı. Telgrafın tebliğ edilmesinin ardından 5 Kasım 1914’te İngiltere ve müttefikleri Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Osmanlı bu savaşla tarihinin en büyük yenilgilerinden birini yaşayacaktı. Başka bir ifadeyle İmparatorluk ve Hilafet yukarıda bahsi geçen telgrafın ardından son bulacaktır³⁷⁴.

Osmanlı Devletinde İttihat ve Terakki’nin iktidarı ele geçirmesiyle özellikle dış politika ve diplomasi alanında Enver Paşa ve onunla fikir birliği edenlerin yönetimine

³⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.II, K.IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.629.

³⁶⁹ **Talat Paşa’nın Anıları**, (Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Şubat 2000, s.32-33.

³⁷⁰ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.83.

³⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.648.

³⁷² **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, (Haz: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ocak 2010, s.23.

³⁷³ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.32.

³⁷⁴ Murat Bardakçı, “Hilafet de, İmparatorluk da İşte Bu Telgrafla Son Buldu”, **Habertürk Gazetesi**, 6 Ağustos 2011.

geçmiştir. Enver Paşa Başkomutan, Talat Paşa İç İşleri ve Maliyeyi üstlenirken Cemal Paşa³⁷⁵ ise Deniz Bakanı oldu. Böylece dış politika bütünüyle İttihatçı bir yapıya bürünmekteydi³⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, Almanların devlet üzerindeki etkisi ve gücü giderek daha da arttı. Enver Paşa'nın “*Turan*” düşüncesi çerçevesinde tüm Türkleri bir araya toplama ideali özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların Kafkasya taraflarında Rus tehdidine karşı hazır bulunmasını sağladı³⁷⁷. Almanlarında istediği tam manasıyla buydu. Yeni cephelerin açılması ve Rusların buradaki bataklığa saplanmaları Almanların en büyük dileği idi. Savaş patlak verdiğinde de Enver Paşa'nın “*Turan*”a dair düşünceleri yeniden canlandı. Öyle ki bu ülkü, Almanların da işine gelmekteydi. Çünkü “*Turancılık*”, Kafkaslardan Çin sınırına kadar Rus egemenliğinde bulunan topraklarda başarılı olursa, İngiltere egemenliğindeki Hindistan'a kadar yayılabilirdi³⁷⁸. Ancak, tek başına Osmanlı, Ruslara karşı ne kadar dayanabilecekti? Devletin gücü buna yeterlimiydi? Enver Paşa bu düşüncelerle savaşa girişi bir süreliğine erteleyebildi. Fakat Almanların özellikle mali güçleriyle Osmanlıyı savaşa ikna etmesi çok sürmedi. Yine de Kazım Karabekir'in belirttiğine göre: “*her içtimai hadise gibi harbe girişimiz dâhil bir tek insan iradesinin eseri değil, bir takım girift amillerin muhassasıdır*”³⁷⁹.

Osmanlı Devleti kapitalist güçlere karşı kapitülasyonları fes ettiğini açıkladığı günden itibaren yaklaşık altı yedi hafta boyunca mali sıkıntı içinde kaldı. Bu durumda Almanların para dolu valizleri Osmanlı maliyesine ilaç gibi gelecekti ve hatta dönemin önemli isimlerinden Cavit Bey Eylül 1914'te günlüğüne; “*Eminim ki Almanya biz savaşa girene kadar bize hiç para vermeyecektir*” diye yazmıştı³⁸⁰. Genel havaya bakıldığında ise Osmanlı; İngiltere ve Fransa gibi devletlerin müttefik olarak istemeyecekleri kadar zayıflamış bir haldeydi.

³⁷⁵ Cemal Paşa hatıralarında I. Dünya Savaşı'na girme sebebi olarak “*Alemiislamın esareti ecnebiyeden tahlisi maksadı ile tevessül ettiğimiz bu mücahedeiazime esnasında bütün İslam memleketlerinin tevhidî mesaisi elzemdir*” der. Cemal Paşa'ya göre İttihat ve Terakki'nin harbe katılmasındaki asıl amaç tüm dünyadaki İslamları yabancı boyunduruğundan kurtarmak hayalidir. Bkz: Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.300.

³⁷⁶ Reha Yılmaz, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti”, **OAKA**, C.3, S.6, 2008, s.122. (s.s. 137-160).

³⁷⁷ **A.g.e.**, s.125.

³⁷⁸ Halim Demir, **a.g.e.**, s.s.40-41.

³⁷⁹ Mustafa Aksakal, “Enver Paşa'nın Emrivakisi Mi, Zorunluluk Mu? Osmanlı'nın I. Dünya Savaşına Giriş Kararı”, **Toplumsal Tarih**, S.153, 2006, s.67, (s.s.66-69.)

³⁸⁰ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.80.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinden bahsederken gördüğümüz üzere harbe katılış garip bir şekilde cereyan etmiştir. Savaşa girmeye neden olan en önemli kişi olarak karşımıza Enver ve Talat Paşalar çıkıyor ve diğer nazırların bu husustan haberleri olmadığı da ortaya çıkıyor. Nitekim savaşa girmeyi uygun bulmayan Maliye Nazırı Cavid Bey ve bir kaç bakan Karadeniz'de cereyan eden olaylardan sonra istifalarını vermişlerdir. Ayrıca Cemal Paşa da hatıralarında savaşa girme kararı alındığından haberdar olmadığını belirtir. İttihatçılığı ile bilinen ve Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid Bey de savaşa girme mevzusundaki tenkitlerini *“Avrupa'nın girdiği şu badireye bizim de karışmamız şaşılacak bir haldir. Bizim için Avrupa'nın birbiriyle tutuşmasından büyük bir fırsat tasavvur olunur mu? Mevcudiyetimizi ve istikbalimizi temin edecek bu fırsatı harbe girmekle elden kaçırmış bulunuyoruz”* diyerek belirtmiştir. Ancak Hüseyin Cahid tüm bu tenkitlerine karşın gazetesinde *“Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyecek Turan olacak!”* şiirini neşretmekten de kendisini alamamıştır³⁸¹.

Osmanlı'nın harbe girişi konusunda Mustafa Kemal'in muhalif bir tutum içerisinde olduğu da belirtilmesi gereken başka bir husustur. Mustafa Kemal Paşa harbin başladığı günlerde Tefvik Rüştü (Aras) Bey'e ulaşan mektubunda iki cephede savaşmak zorunda kalan Almanya'nın zafer kazanabilmesi üzerindeki şüphelerini belirtiyor ve memleketin bu dünya savaşından uzak kalmasını tavsiye ederek Tefvik Bey'den elinden geldiği kadar tanıdıkları nezdinde savaşa karışılması hususunda çalışmasını rica ediyordu³⁸². Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa harp başladığı sırada Sofya'da ateşemiliter olarak görev yapıyordu. Sofya'da bulunduğu sırada Salih (Bozok) Bey'in devletin düştüğü durum hakkındaki sualine de Mustafa Kemal şöyle cevap veriyordu: *“...Genel durum hakkındaki görüşümü soruyorsun. Bu husustaki görüşüm sende kalmak şartıyla yazıyorum. Ben Almanların bu harpte muzaffer olacaklarına kesinlikle emin değilim. Bir vazifeye atanmam için Harbiye Nazırı'na yazdım. Ateşemiliterlikte kalmak istemediğimi, millet ve memleketin büyük bir savaşa hazırlandığı bir sırada benim de herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğimi bildirdim. Henüz cevap alamadım”*³⁸³. Mustafa Kemal'in Aralık 1914'te Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı mektup da bahsi olunması gereken bir içeriktedir. Mustafa Kemal mektubunda: *“Vatanın müdafaasına ait faal vaziyetlerden daha*

³⁸¹ Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s.s.302-303.

³⁸² Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.86.

³⁸³ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.33.

mühim ve yüce bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben, Sofya’da ateşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf subay olmak liyakatinden mahrumsam, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz!”. Büyük olasılıkla Mustafa Kemal’in Kasım ayında Başkomutanlık Vekaletine gönderdiği mektuptan sonra kendisine “*Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya Ateşemiliterliğini daha önemli gördüğümüzden sizi orada bırakıyoruz*” cevabı verilmiş; daha sonra Aralık ayında yazdığı mektuptan sonra da kendisine 20 Ocak 1915’te 19. Tümen Komutanlığı uygun görülerek ataması gerçekleştirilmiştir³⁸⁴. Dolayısıyla büyük savaşta büyük zaferler kazanacak olan Mustafa Kemal’in savaş meydanında yerini alması da Harbiye Nezareti’ne yapmış olduğu başvurular neticesinde gerçekleşebilmiştir.

1.3.3. İttihat ve Terakki ve Ermeni Tehciri

18. yüzyılda 1789 Fransız Devriminin ortaya çıkardığı Ulus-Devlet düşüncesi 19. ve 20. yüzyıl boyunca tüm dünyada kullanılan yaygın bir siyaset olarak benimsendi. Ve elbette ki farklı dine ve kökene sahip milletleri bir arada barındıran Osmanlık Devleti de bu siyasetin dışında kalamadı. Kendi Ulus-Devletlerini kurmak isteyen ve bu düşünceleri Avrupalı kapitalist devletler tarafından da destek bulan Osmanlı Ermenileri, özellikle Rusya’nın kışkırtmaları sonucu Osmanlı Devleti aleyhine bir takım faaliyetler içerisine girdiler. Yaşanılan süreçle de Ermeni Sorunu olarak bilinen sorun 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin antlaşmalarıyla patlak verdi³⁸⁵.

Ayastefanos antlaşmasından farklı olarak Berlin antlaşmasında Rusya ile birlikte Avrupalı devletlerde Osmanlıyı gözlemleme hakkına sahip oluyordu. 61. madde sayesinde Osmanlı Ermenilerinin bulundukları eyaletlerde ıslahatlar yapılması şartı getirildi³⁸⁶. Ayrıca Osmanlı Devleti batılı devletleri yapılan ıslahatlardan haberdar etmekle yükümlüydü. Bu durum Osmanlı Devleti’ni boyunduruk altına almakla eş değerd; fakat II. Abdülhamit’in yapabilecekleri sınırlıydı. İngiltere, Berlin antlaşmasını kullanarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırmaya başlayınca Kıbrıs kendisine sus payı olarak verildi. Kapitalist Batı, ekonomik çıkarlarını Osmanlı topraklarındaki ideolojik

³⁸⁴ A.g.e., s.s.33-34.

³⁸⁵ Cezmi Eraslan, a.g.m., s.99.

³⁸⁶ İsmail Özçelik, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Türkar Araştırma Dizisi, t.y., s.s.10-13.

farklılıklardan yararlanarak kazanıyordu. İngiltere'nin bu siyasi hamlesi diğer önemli güçlerinde hızlıca Ermeni kartını kullanmalarını sağlayacaktı.

Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını izleyen dönemde Ermeni sorunu iki yönde gelişmiştir: Bunlardan ilki; Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskı ve müdahaleleri çerçevesindeydi. İkincisi ise; Anadolu, Suriye ve Rumeli'de yaşayan Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya'da yeraltında örgütlenmeleri ve silahlanmalarıdır³⁸⁷.

İlk kışkırtmalar Rusya'dan gelmeye başladı ve Rusların bu tutumu İngilizler ile Fransızları Ermenilerle daha çok ilgilenmeye sevk etti. Doğu Anadolu'daki İngiliz Konsolosluklarının sayısı hızla artmakla beraber bölgeye çok sayıda Protestan misyonerler de gönderilmekteydi. Bu kışkırtmalar sonucunda Doğu Anadolu'da 1880'den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlandı. Ancak, yerel düzeyde kalan bu komiteler, Osmanlı yönetiminden şikâyeti olmayan, barış ve refah içinde yaşayan Ermeni halkının ilgisini çekmediğinden başarılı olamadı. Osmanlı topraklarında başlatılan misyonerlik faaliyetleri 1915 yılı sonuna kadar sürdü. Misyonerlerin yaydıkları ayrılıkçı fikirlerle Osmanlı topraklarındaki dinler arası hoşgörü ortamı da büyük ölçüde tahrip edilmeye başlamıştı³⁸⁸.

Osmanlı Ermenilerini içeride kurulan komiteler yoluyla devlete karşı harekete geçirmek mümkün olmayınca, bu kez Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında komiteler kurdurulması yoluna gidildi. Böylelikle 1887'de Cenevre'de sosyalist eğilimli, militan Hınçak, 1890'da ise Tiflis'te aşırı, terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı Taşnak Komiteleri ortaya çıktı. Bu komitelere, “*Anadolu topraklarının ve Osmanlı Ermenilerinin kurtarılması*” hedef olarak gösterildi. Bu süreçte Ermeniler de özerklik hayalleri peşinde çeşitli örgütsel faaliyetler içine girdiler. İstanbul'da örgütlenen ve Avrupa devletlerinin dikkatlerini Ermeni meselesine çekerek Osmanlı Ermenilerini kışkırtmayı hedefleyen Hınçakların başlattığı ayaklanma girişimlerini, aralarında siyasi mücadele başlayan Taşnaklarınki izlemiştir. Bu ayaklanma girişimlerinin ortak özellikleri; Osmanlı

³⁸⁷ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.127.

³⁸⁸ Kemal Çiçek, “Türk-Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, **Ermeni Soykırımı İddiaları –Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce-**, (Der: Mustafa Çalık), Cedit Neşriyat, Ankara, 2006, s.146.

ülkesine dışarıdan gelen komitelerce planlanmış ve yönlendirilmiş olmaları ile örgütlenme faaliyetlerinde Anadolu'ya yayılan misyonerlerin büyük katkısının bulunmasıdır³⁸⁹.

İttihat ve Terakki II. meşrutiyetin getirdiği özgürlük sarhoşluğundayken, başta Ermeniler olmak üzere ülkeden kopmak isteyen milletler bu özgürlük ortamını siyasi bağımsızlıkları için kullandılar. Ermeni dernekleri özgürlük ortamından yararlanarak bu dönemde örgüt merkezlerini güçlendirdiler ve halkı silahlandırıdılar. Trablusgarp ve Balkan savaşlarının Osmanlı İmparatorluğunu iyice zayıflatması da planlarını kolaylaştırdı. Fakat değişen dengeler de, Rusların dikkatlerini tekrar Ermeniler üzerine çekti. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğunda nüfuz kazanması karşısında, Rusya'nın desteğine gereksinim duyan İngiltere, Doğu Anadolu Ermenilerinin tekrar Rusya ile yakınlaşmasına yeşil ışık yaktı. Rusya da 1890'larda bıraktığı yerden Ermeni reform projesini uluslararası arenada gündeme getirmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurma siyasetine yeniden başladı. İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi ise Ermenilerin bağımsızlık hedeflerini törpüleyecekleri ve dış müdahaleleri durdurabilecekleri düşüncesiyle reformları kendi inisiyatifi ile uygulama kararı alacaktır. İttihat ve Terakki tüm çabalarına rağmen 1909'dan itibaren çeşitli yasalar yoluyla önüne geçmek istediği Ermeni faaliyetlerini durdurmayı başaramadı³⁹⁰.

Kurulacak bağımsız Ermenistan ordusunu bile Rusya hazırlamıştı. 1914 yılında Ruslar tarafından kurulan dört ve 1915'te kurulan beş büyük Ermeni gönüllü birliği bunun en önemli kanıtıdır. Dahası ne Rusya'nın ne de Ermenilerin ıslahat ile yetinmeyeceğinin de göstergesidir: Bu birlikler, Ermenilerin savaşta kimin yanında olduğunu da açıklıyordu.

Buna paralel olarak gelişen hemen bütün yorumlara göre, İttihat ve Terakki iktidarının ileri gelenleri, Ermenilerin bu girişimlerini bağımsızlık adımı atmasının ilk belirtisi ve Osmanlı Ermenilerini devletten koparan sürecin başı olarak görüyorlardı. Bu yüzden işbirliğinin uygulanmasını olanaksız hale getirmek için önlemler düşünüyorlardı. Tam da o sıralarda I. Dünya savaşının patlak vermesi ve savaş bölgelerinde oturmakta olan

³⁸⁹ Ermeni milliyetçi akımları ve örgütleri hem umumi savaştan önce hem de umumi savaştan sonra birçok teşekkül oluşturmuş ve faaliyetlerini bu örgütler vasıtasıyla hayata geçirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: A.B. Karinyan, **Ermeni Milliyetçi Akımları**, (Çev: Arif Acaoğlu), Kaynak Yay., İstanbul, 2006, çşt. syf.

³⁹⁰ Cezmi Eraslan, **a.g.m.**, s.100.

Ermenilerin düşmanla işbirliği içerisinde hareket etmeleri, onlara tarihi bir fırsat sundu. Ermeniler hassas bölgelerden uzaklaştırılacaklardı³⁹¹.

İttihat ve Terakki Partisi önderlerinden Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Taşnak Komitesi üyelerinden Erzurum Mebusu Vartkes Efendiye Ermenilerin isyan ve ihtilal hareketlerine yöneldikleri takdirde çok şiddetli tedbirlere başvuracaklarını bildirirken aynı sıralarda Enver Paşa da Ermeni Patriğini davet ederek gözdağı veriyordu³⁹².

En yetkili ağızdan çıkan bu sözler, aynı zamanda durumun ciddiyetini ve ülkenin parçalanma ile karşı karşıya olduğunun da bir göstergesiydi. Ermenilerin daha I. Dünya savaşı başlamadan Rusya tarafına geçmesi ve 30 Ağustos 1914 tarihinde Zeytun'dan başlattıkları isyanları; Maraş, Kayseri, Van, Bitlis, Talori, Muş ve Erzurum ile sürdürmeleri radikal önlemler alınmasını gerektirdi. Dolayısıyla savaş bölgelerinden Ermenilerin çıkarılması çok gerekli bir askeri önlemdi. Üstelik bu önlemin daha fazla geciktirilmemesi gerektiği, Ermenilerin Çanakkale'ye İtilaf devletlerinin demir attığı tarihlerde çıkardıkları isyanlar ve 15 Nisan 1915 günü Van'da memur ve jandarmaları öldürmeleriyle daha açık bir şekilde anlaşıldı. 16/17 Mayıs'ta Van'ın Ruslara Ermeni öncülerinden teslim edilmesi zorunlu göçün Osmanlı terminolojisi ile “*bir dakika fevt*” edilmeden gerçekleştirilmesini gerektirdi. Elbette öncelikle komite üyelerinin toplanmasına karar verildi ve 24 Nisan 1915 günü İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerindeki erkek Ermeniler tutuklanıp, gözetim altına alınmaya başlandı³⁹³. Böylece İstanbul'daki Ermeni Komiteleri kapatılıyordu. Bu örgütlerin yöneticilerinden 2345 kişi de devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklandı³⁹⁴. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bu kararı üzerine Eçmiyazin Katalikosu Kevork, ABD Cumhurbaşkanı'na şöyle bir telgraf gönderdi:

“Sayın Başkan, Türk Ermenistan'ından aldığımız son haberlere göre, orada katliam başlamış ve organize bir tedhiş Ermeni halkının mevcudiyetini tehlikeye sokmuştur. Bu nazik anda Ekselanslarının ve büyük Amerikan Milletinin asil hislerine

³⁹¹ Cemal Paşa, **Hatıralar: İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Savaşı Anıları**, (Düz: Behçet Cemal), 1977, s.438.

³⁹² Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2005, s.248.

³⁹³ Hikmet Özdemir, **Ermeniler, Sürgün ve Göç**, Ankara, 2004, s.62.

³⁹⁴ 24 Nisan 1915 tarihinde hükümetin çıkardığı genelgeyle birlikte birçok Ermeni komite ve partilerinin şubeleri kapatıldı ve yetkilileri tutuklandı. Ermeni milliyetçileri tarafından 24 Nisan tarihi bu yüzden “*Sözde Ermeni Soykırımını Anma Günü*” olarak ilan edildi. Ahmet Gürel, **Türk-Ermeni İlişkileri (Yabancı Belgeler Işığında) Dünü ve Bugünü**, Şenocak Yay., İzmir, 2009, s.188.

hitap ediyor, insaniyet ve Hristiyanlık inancı adına, büyük Cumhuriyetinizin diplomatik temsilcilikleri vasıtasıyla derhal müdahale ederek, Türk fanatizminin şiddetine terk edilmiş Türkiye’deki halkımın korunmasını rica ediyorum”³⁹⁵.

Ermenilerin I. Dünya Savaşına girerken Talat Paşa’nın tüm iyi niyetli çabalarına rağmen, Rusya ile ittifak yapmaları artık ıslahat planlarının tamamen askıya alınmasını zorunlu kıldı. Daha başka bir zorunluluk ise savaşın hemen başlarında ortaya çıktı. Enver Paşa’nın İçişleri Bakanı Talat Paşa’ya yazdığı bir telgrafa göre, Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan adeta sürüyorlardı. Bu nedenle, hem misilleme yapmak hem de isyancıları dağıtmak için Ermenileri ve ailelerini ya Rus topraklarına sürmek ya da Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gerekti. Enver Paşa yazdığı bu yazıda seçimi Talat Paşa’ya bıraktığını belirtmekle birlikte, kendi tercihini “(...) *bir sakınca yoksa asilerin (isyancıların) ailelerini ve isyan merkezlerini sınır dışına sürmeyi ve onların yerine sınır dışından gelen İslam halkı yerleştirmeyi yeğlerim*”³⁹⁶ demişti.

Ermeniler, Türk halkına en büyük zararı, Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri katliamlarla vermişlerdir. Bu dönemde Ermeniler; Ruslar hesabına casusluk yapmış, seferberlik gereği yapılan askere alma çağrısına uymaksızın askerden kaçmış, askere gelip silah altına alınanlar ise silahları ile birlikte Rus ordusu saflarına geçerek, “*vatana ihanet*” suçunu topluca işlemişlerdir.

Daha seferberliğin başlangıcında, Türk birliklerine karşı saldırıya geçen Ermeni çeteleri, büyük katliamlara girişmiş, Türk köylerine baskınlar düzenlemek suretiyle sivil halka büyük zararlar vermişlerdir. Örneğin Van’ın Zeve Köyü’nün bütün halkı, kadın, çocuk ve yaşlı demeden, Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

Rus ve İngiliz kışkırtmaları sonucunda³⁹⁷ meydana gelen isyan ve katliamlar karşısında Osmanlı Hükümeti, herhangi bir önleme başvurmada önce Ermeni Patriği,

³⁹⁵ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.s.210-211.

³⁹⁶ Kemal Çiçek, “Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, **Teori**, S.183, 2005, s.s.67-82.

³⁹⁷ Ruslar ve İngilizler Berlin Antlaşması’na binaen Ermeni konusunu her daim bir siyaset aracı olarak görüp Ermeni komitecilerinin isyan faaliyetlerinde bulunmalarına destek olmuşlardır. Saydığımız iki devlet, Ermenilerin Osmanlı Devleti bünyesinde var olan konumunu kullanılması gereken bir unsur olarak fark etmiş ve bu konumun doğurabileceği sorunların beslenip büyümesi adına kendi siyasetleri çerçevesinde çalışmışlardır. Bahsettiğimiz bu durum İttihat ve Terakki’nin 1332 (1916)’da gerçekleştirdiği kongresinde de Meclis-i Umumi raporunda açıkça dile getirilmiştir. Bkz: Mete Tunçay, **Cihat ve Tehcir**, Salyangoz Yay., İstanbul, 2008, s.77.

Ermeni milletvekilleri ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerine “*Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını*” bildirmekle yetinmiştir³⁹⁸. Ancak, olaylar durmak yerine giderek yoğunlaşınca, ordunun birçok cephede savaş halinde bulunması nedeniyle cephe gerisinin emniyete alınması ihtiyacı doğmuştur. Ancak, tedhiş hareketleri bir türlü durmak bilmeyince hükümet, ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenileri, savaş bölgelerinden uzak yeni yerleşim merkezlerine (Irak ve Suriye’nin içlerine) götürmek zorunda kaldı³⁹⁹. Kafkas, İran ve Sina cephelerinin güvenlik hattını oluşturan bölgelerdeki Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesi, onları imha etmek değil, devlet güvenliğini sağlamak, onları korumak amacını gütmektedir.

27 Mayıs 1915 tarihli yer değiştirme kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan emirler çerçevesinde; Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinden çıkarılan Ermeniler, Musul’un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep, Maraş civarından çıkarılan Ermeniler ise Suriye’nin doğu kısmı ile Halep’in doğu ve güneydoğusuna nakledildiler⁴⁰⁰.

Osmanlı belgelerine göre tehcire tabi tutulan Ermenilerin net sayısı 458.758’dir. Bunların yaklaşık olarak 382.148’i iskân bölgelerine gönderilmiş ve bunların 356.084’ü yerleşim bölgelerine ulaşmıştır. Arada 35 bin kişilik bir fark vardır. Bunun 7-8 bini Dersim’de, Mardin’de, Urfa’da bölge halklarının saldırıları sonucunda yolda ölmüşlerdir⁴⁰¹. Geriye kalan 26 binlik nüfus ise önceden tehcire tabi olan fakat sonradan tehcir edilmeyen Halep’teki Ermeni nüfusedir⁴⁰².

1.3.4. Birinci Dünya Savaşının Sona Ermesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru İttifak Devletleri ardı ardına yenilgiler almaya başlayınca İtilaf güçleriyle bir uzlaşım aramaktan başka çare bulamadılar. Almanya mütareke için çatışmaların yatıştığı bir dönemi bekleme kararındayken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu acele edip bir an önce savaşı sonlandırma yönünde görüş bildirmekteydi. 1918 yılının Eylül ayında Avusturya-Macaristan’ın yaptığı mütareke talebi

³⁹⁸ Cemal Anadol, *Tarih Boyunca Türk Ermeni Meselesi: Ermeni Dosyası*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2007, s.s.324-325.

³⁹⁹ Ahmet Gürel, *a.g.e.*, s.175.

⁴⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, s.s.37-40.

⁴⁰¹ Yusuf Halaçoğlu, *Tarih Gelecektir*, Babıali Kültür Yayıncılık, 2008, s.92-93.

⁴⁰² *A.g.e.*, s.93.

İtilaf Devletleri tarafından masaya yatırıldı, fakat bir uzlaşa sağlanamadı. Görüşmelerin kesilmesinden kısa bir süre sonra İtilaf güçleri ittifak devletlerinin zor durumda olduğunun bilincinde olarak son darbeyi vurma hevesiyle dört bir yandan saldırıya geçtiler.

Fransız ve Sırp güçleri Bulgar cephesini düşürdüler. Bulgaristan 25 Eylül'de Selanik Mütarekesiyle savaştan çekilmek zorunda kaldı. Avusturya-Macaristan ise daha vahim bir durumdaydı. Ekim ayından itibaren imparatorluk savaşın getirdiği zor şartları kaldıramadı ve devlet içerden bölündü, ordusu dağıldı. 3 Kasım'da Villa Guisti Mütarekesini imzalayarak savaştan çekildi. Almanya ise savaşın getirdiği ekonomik ve siyasi sorunlarla uğraşırken rejim değişikliğine giderek cumhuriyet rejimini benimsedi. Ve ardından 11 Kasım'da Rethondes mütarekesini imzaladı⁴⁰³.

Osmanlı Devleti bu büyük savaşın sonlarına doğru özellikle doğu ve güney cephelerinde çatışma halindeydi. Fransız ve İngiliz birliklerine karşı mücadeleler sürüyordu. 19 Eylül'de Suriye cephesinde İngilizlerin saldırısı karşısında Türk birlikleri tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte Osmanlı Devleti, İspanyollar aracılığıyla ABD Başkanı Wilson ile mütareke için görüşme talebinde bulundu. İttihat ve Terakki Hükümeti ileri gelenleri arasında daha önce yapılan harbe devam edip etmeme mevzuunda görüş ayrılıkları mevcuttu. Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, Maarif Nazırı Dr. Nazım Bey, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa harbin devamı taraftarıydılar. Nazırlar hükümetin kime teslim edileceği bilinmeden, yapılması planlanan sulhun esasları tam olarak ortaya konmadan kabinenin istifasının da doğru olmadığını söylüyorlar ve sabredildiği takdirde Osmanlı'ya daha yararlı olabilecek bir sulhun gerçekleştirilebileceğini düşünüyorlardı⁴⁰⁴. Ancak, gelişen siyasi durum karşısında Talat Paşa hükümetten çekildi ve yerine Ahmet İzzet Paşa getirildi. Bu hükümette Cavit, Hayri, Fethi (*Okyar*), ve Rauf (*Orbay*) Beyler yer aldılar⁴⁰⁵. İzzet Paşa Hükümeti'nin İttihatçı ağırlıklı kabinesinin ilk yaptığı işlerden biri, mütareke görüşmelerini devam ettirmek oldu. Kutül Amare savaşında esir alınan General Townshend'in yardımıyla İngilizlerle uzlaşa içine girildi. İzzet Paşa'nın düşüncesi Wilson prensipleri doğrultusunda İtilaf güçleriyle bir

⁴⁰³ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s.s.131-132.

⁴⁰⁴ Celal Bayar, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁰⁵ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4**, Cem Yay., 2000, s.66.

anlaşma yapmaktı. Bu düşüncesini meclise hükümet programını sunduğu zaman açıkça gösterdi⁴⁰⁶.

Bu dönemde sarayın İttihat ve Terakkiye karşı tutumuna da değinmemiz gerekmektedir. Bu dönemde Padişah Vahdettin, 1913 Bab-ı Ali Baskını ile Padişah üzerinde otorite kurabilecek kadar ileri giden İttihatçılara karşı bir duruş sergilemekteydi. Bu yüzden daha çok Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın durmaktaydı. Ülke yönetiminde genellikle, güvendiği akrabalarından yararlanmayı uygun bulmaktaydı. Sert bir siyaset izlemek istediğinde Damat Ferit Paşa'yı, daha ılımlı bir siyaset izlediğinde ise dünürü Tevfik Paşa'yı görevlendiriyordu⁴⁰⁷.

Mondros mütarekesine adım adım yol alınan süreçte padişah ve çevresinde, bu başarısızlığın faturası İttihatçılara çıkarılmıştı. Ülkede İttihatçıların Balkan Savaşları sonrasında hızla kazandıkları saygınlığı Birinci Dünya Savaşı sonrasında yine aynı hızla yerle bir oldu. Bırakışmayla birlikte padişah ve çevresi yönetimdeki hâkimiyetlerini güçlendirdiler.

Müttefiklerinin birer birer mütareke yapmalarının ardından Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de İtilaf güçleriyle Mondros Mütarekesini imzaladı⁴⁰⁸. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin mütarekeyi imzalaması ile Osmanlı Devleti artık Batılıların egemenliğinde yaşamını sürdürebilecek bir sömürge ülkesi olarak kalıyordu.

Mütareke imzalanmasından kısa bir süre sonra 1 Kasım 1918'de, savaş suçundan dolayı yargılanmaktan korkan İttihat ve Terakki liderleri, Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Bedri, Azmi, Bahattin Şakir, Dr. Nâzım ve Dr. Rusûhi Beyler, bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk ettiler⁴⁰⁹. Böylece, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilânıyla başlayan İttihat ve Terakki iktidarı sona erdi.

⁴⁰⁶ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.133.

⁴⁰⁷ Sina Akşin, **a.g.m.**, s.68.

⁴⁰⁸ 30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkes antlaşmasının ardından ülkede bulunan gayrimüslimler İstanbul'u bir bayram alanına çevirdiler. Cemal Paşa; 1 Kasım 1918 Cumartesi günü Beyoğlu sokaklarının bayraklarla donatılıp bir bayram varmış havasının estirildiğini ve "*Bütün gün bu bayrakların milletin matemiyile eğlenircesine*" dalgalandırıldığını anlatır. Sokakları süslemek için dalgalandırılan bayrakların ise, ancak Dahiliye Nezareti'nin müdahalesiyle kaldırılabilirdiğini dile getirir. Bkz: Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitulasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.166.

⁴⁰⁹ Talat, Cemal ve Enver Paşa ülkeye kaçışlarının ardından Sadrazam İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak kaçış nedenlerini anlattılar. Talat Paşa ülkenin bulunduğu durumu öne sürerek uzakta kalmanın daha isabet olacağını belirtip hükümetin istemesi dâhilinde hesap vermek üzere geri dönebileceğini belirtti. Cemal Paşa mektubunda kendisinin kanun dışı uygulamalara maruz kalacağı tehlikesiyle yurt dışına çıktığını, milli hükümet tamamen kurulursa hesap vermek için tekrar döneceğini, ancak şimdilik kısa süreli de olsa ortadan kaybolacağını belirtti. Enver Paşa ise mektubunda ülkede cereyan eden siyasal süreçte ülkeye hizmet

İttihat ve Terakki son kongresini 1 Kasım 1918'de yaptı. İstanbul'da partinin merkezinde yapılan toplantıya parti üyeleri, Ayan ve Mebusan üyeleri katıldılar. Partinin genel başkanı olan Talat Bey, yaptığı son konuşmasında ülkenin gidişatını ve gelinen son noktayı İttihat ve Terakki üyelerine aktardı. Kongrede iki düşünce öne çıktı ve ilerleyen günlerde bu konuda bir dizi yenilikler ortaya çıktı⁴¹⁰. Parti ilk olarak 5 Kasım 1918'de kendini feshetti ve yeni bir parti kurulmasını kararlaştırdı. İttihat ve Terakki'nin yerine, 11 Kasım 1918'de Teceddüt (Yenilik) Fırkası kuruldu⁴¹¹. Teceddüt Fırkası, Meclis'te hâkim parti hâline geldi; fakat Meclis'in 21 Aralık 1918'de feshi, İttihat ve Terakki'nin son kozunu da elinden aldı: 5 Mayıs 1919'da da Bakanlar Kurulu kararıyla parti kapatıldı.

8 Mart 1919 tarihli kararname ile kurulan sıkıyönetim mahkemesi, yurt dışına kaçanlar dışındaki İttihatçı önde gelen bakan, milletvekili ve sorumlu yöneticileri yargıladı. 5 Temmuz 1919'da İttihatçı liderler, çeşitli cezalara çarptırıldı. Bazı İttihatçılar, İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. İstanbul'da İngilizler tarafından tevkif edilen ve Malta'da Verdala kampına yerleştirilen ünlü İttihatçılar arasında Şeyhülislam Hayri Efendi, Başvekil Prens Sait Halim, İttihatçıların Hariciye Vekilliğini yapmış olan Şişman Halil Menteşe, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi (Okyar), Ahmet Agayef, Mustafa Kemal'e yapılması planlanan suikastte rol alarak yakalanacağı sırada intihar eden İaşeci Kemal (Kara Kemal), İsmail Canbulat, Ziya Gökalp, İzmir Valisi Rahmi, İttihatçıların genç Trabzon Milletvekili Sudi, İstanbul Merkez Kumandanı Cevat gibi birçok İttihatçı vardı⁴¹².

Yurt dışına kaçan İttihatçı liderlerden Talat Paşa 1921'de, Cemal Paşa ve Bahattin Şakir 1922'de, Ermeniler tarafından öldürüldü. Enver Paşa ise Odessa'dan, önce 1918'de Kafkasya'ya geçti. Orada mücadeleyi devam ettirme imkânı kalmayınca, Berlin'e ardından da 1920'de Azerbaycan'a gitti. Amacı Sovyet parası, silâhı ve desteğiyle bir ordu kurup, sonra Anadolu'ya girmektir. Fakat Sovyetler, Ankara'yla anlaşıp, Enver Paşa'ya beklediği desteği vermeyince Enver Paşa, Moskova'dan Batum'a geldi. 5–8 Eylül 1921'de Batum'da İttihat ve Terakki kongresini topladı. Anadolu'ya geçip siyasete devam etmek istedi, fakat Türkiye'ye girmesi kabul edilmedi. Enver Paşa, Batum'da iki hafta daha kaldı ve sonra Türkistan'a gitti. Pantürkçü hayallerinden hiç vazgeçmemişti. Haziran 1922'de Afganistan

etmesinin mümkün olamayacağını, bu zamana kadar yaptığı gibi padişaha ve millete hizmet etmek üzere sırası gelince tekrar döneceğini belirtti. Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Demirbaş, "Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler", **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 1/2002, s.135.

⁴¹⁰ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.142.

⁴¹¹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.77.

⁴¹² Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.181.

sınırı yakınında, Türk birliklerinin başında Kızıl Ordu ile savaşırken öldü. Dolayısıyla, İttihatçı liderlerin Millî Mücadele'yi bir İttihatçı harekete dönüştürme gayretleri, başarılı olamadı. Enver Paşa'nın dışında diğer İttihatçı liderler ya ülke dışına kaçtığı şehirde Ermeni suikastçiler tarafından ya da ülke içinde kurulan mahkemeler tarafından öldürülmüşlerdir⁴¹³.

Osmanlı Devleti 1911 yılından beri aralıklarla devam eden savaşlar ve bir dizi çatışmalarla büyük toprak kayıpları yaşarken büyük bir toplumsal dönüşümünde eşiğine geldi. Genel seferberlikle birlikte Osmanlı toplumunun eli ayağı olan erkekler savaşların içinde kaybolup giderken Milli Mücadeleyle başlayan dönemde kadınlar evlerinden çıkarak mücadeleye katıldılar. Lewis'in dediği gibi: *“realiteler değiştikçe, insanların kendileri hakkındaki bilinçleri de değişti ve bu değişiklikler birden, çabuk, geniş ve derin oldu”*⁴¹⁴.

Sonuç olarak değerlendirmek gerekirse, I. Dünya Savaşı ve sonrasına kadar yaşanmış olan İttihat ve Terakki yönetimi içerisinde askerlerin oluşturdukları askeri bir oligarşik yapının bulunması, cemiyetin askerler tarafından idare edilmesini sağlamış ve bu da İttihat ve Terakki politikalarının bir ordu politikası şeklinde uygulamaya konmasına neden olmuştur. Askeri mantıkla hareket eden ve analizlerini bu doğrultuda oluşturmaya başlayan İttihat ve Terakki yönetimi ve ileri gelenleri, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmaya başladığı evrede, Alman yanlısı politika takip ederek İttifak bloğunda yer almıştır. İttihat ve Terakki'nin bu blokta yer alması da savaştan büyük kayıplar vererek çıkmasına neden olduğu gibi bir devletin son bulmasının da ana nedeni olarak ortaya çıkacaktır. Ancak İttihat ve Terakki'de alman nüfuzunun yer almasını ve bu surette de savaşa sürüklenmiş olmasını, dar bir mantıkla ele almamak gerekir. Çünkü İttihat ve Terakki'nin Alman yanlısı politika izlemesi, Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleştirilen reform hareketlerinden itibaren başlamıştır. Ardından da Meşrutiyetle birlikte bu etki artmış idari, adli, eğitim alanında ve ordu teşkilatında alman nüfuzu kendini daha çok hissettirmiştir.

Özellikle, Osmanlı ordusunun ıslah edilmesi ve bundan sebep Alman komutanların Osmanlı ordusunda görev alması, I. Dünya Savaşı'nda Alman yanlısı politika izlenilmesinin etkileyici sebeplerinden önemli olan bir tanesidir. Örneğin; Alman

⁴¹³ Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen rical: Talat Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahaddin Şakir Bey, Cemal Paşa'nın Yaveri Süreyya Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Doktor Reşit Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Bey; bkz: **B.C.A**, 180-09-00-99-479-10 / 09.12.1926. **(Ek-1)**

⁴¹⁴ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.237.

Büyükelçisi Wangenheim Osmanlı'da nasıl etkili olabileceklerini şu şekilde dile getirmiş ve Osmanlı üzerindeki politik emellerini şöyle ortaya koymuştur: “*Orduyu kontrol eden kuvvet, Türkiye’de en büyük kudret olacaktır. Hiçbir Alman düşmanı hükümet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe, iktidar mevkiinde kalamayacaktır*”⁴¹⁵. Wangenheim’in tasavvur ettiği ve orduda Alman nüfuzunun varlığını tam olarak hissettirmesiyle hükümetin ellerinde olacağı savı, I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ittifak yaparak girmiş olmasıyla kanıtlanabilir. Ancak bu ittifak Alman yanlısı İttihat ve Terakki’nin sonunu getirecek ve ülke dış müdahaleye karşı tamamen açık ve kaderine terk edilmiş olacaktır.

İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin hem ordu içerisinde yer alması hem de politik sürecin ana etken simaları olarak tezahür etmeleri, bu dönemden sonra askeri ve siyasi arenada yeni bir lider olarak baş gösterecek olan Mustafa Kemal’in tepkisini çekmektedir. O, siyaset ve ordunun ayrı kalması gerektiği düşüncesini her fırsatta dile getirip hayalci planlardan uzak durulması düşüncesini esas almıştır. Ancak, Mustafa Kemal daha sonraki yıllarda yapmış olduğu yorumlarında savaşa giriş konusundan, kaçınılmaz bir durum olarak bahsedecektir:

“*Harb-i Umumi’ye katılmamak elbette son derece şayan-ı arzu idi. Fakat buna maddi olanak yoktu. Çünkü katılmamak, silahlı bir tarafsızlığı yani Boğazlar’ın kapalı bulundurulmasını gerektiriyordu. Hâlbuki vatanımızın coğrafi durumu, İstanbul’un askeri stratejisi, Rusların İtilaf hükümetleri yanında yer almış olmaları, bizim seyirci kalmamıza asla elverişli değildi. Bundan başka silahlı bir tarafsızlığın sürdürülmesi için paramız, silahımız, sanayimiz, kısaca gereken araçlarımız yoktu*”⁴¹⁶.

Mustafa Kemal’in yaptığı bu yoruma paralel olarak, daha sonradan Türk askeri ve siyasal arenasında etkin rol oynayacak olan Kazım (Karabekir) Paşa da Goben ve Brestlau gemilerinin gelip de Osmanlı’yı savaşa sokmaması halinde “*Silahlı Tarafsızlık*” gibi bir durumun ortaya çıkacağını söyler⁴¹⁷.

Savaş sonrasında ise, artık çok yeni stratejiler uygulamak zorunda olan, ayakları yere basan, Enver-Talat-Cemal üçlüsü gibi maceralar içine sürüklenmeyip siyaset ve

⁴¹⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, Tekin Yay., 1984, s.258.

⁴¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Tarihin Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983, s.12.

⁴¹⁷ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.83.

orduyu birbirine karıştırmayan yeni bir öndere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu önder de -savaş ertesinde- Türk siyasal sahnesine Mustafa Kemal adıyla çıkacaktır.

II. BÖLÜM

2. MİLLİ MÜCADELE VE KEMALİST HAREKETİN DOĞUŞU

2.1. İŞGALLER VE DİRENİŞ HAREKETİ

2.1.1. İlk İşgaller

31 Ekim 1918’de Bahriye Nazırı Rauf (*Orbay*) Bey başkanlığındaki Osmanlı Heyetinin Mondros Mütarekesi’ni imzalamasının⁴¹⁸ ardından, İtilaf Devletleri mütarekenin ilgili maddelerinin uygulanabilmesinin hukuki dayanağını yaratmak amacıyla faaliyetlere başladılar. Özellikle mütarekenin 7nci maddesi, ülkenin birçok yerinin işgal edilmesine olanak sağlamaktaydı. İşgal güçlerinin bu faaliyetleri ve özellikle İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali⁴¹⁹; ülke çapında, önceleri birbirinden bağımsız olmakla birlikte, direniş hareketlerini tetiklemiştir⁴²⁰. Diğer taraftan, ileride bir bütün haline gelecek olan Ulusal Direnişin İttihatçılar tarafından tertip edildiği düşüncesi işgal güçlerinde ve İstanbul Hükümetlerinde hâkim olmuştur⁴²¹. Mütareke süreci de İtilaf Devletleri tarafından olabildiğince uzun tutulmuş, böylece Mütareke süreci uzadıkça, işgal bölgeleri de genişlemiştir⁴²². Yine Mütareke sürecinde, Anadolu’daki direniş hareketlerinin bastırılması için çalışılırken, Yunan işgalleri için de zaman tanınmış olacaktır. Bunun yanında Kürdistan ve Ermenistan devletlerinin kurulması konusundaki anlaşmazlıkların giderilmesi için de bu süreç gerekli zamanı sağlayacaktır.

Savaşın, Osmanlı Devleti ve dolayısı ile İttihat ve Terakki iktidarı açısından olumsuz seyri, İtilaf Devletleri’nin daha ılımlı yaklaşacağı düşünülen çok partili bir sistemin ve dolayısı ile barış yanlısı bir iktidarın gerçekleşmesini gerekli kılmıştı. Böylece 17 Ekim 1918’de Ahmet Tevfik Paşa hükümeti kuruldu⁴²³. İttihat ve Terakki iktidarının son bulması, hemen hemen sindirilmiş durumda olan çeşitli siyasi cemiyetlerin yeniden dirilmeleri için bir fırsat oldu⁴²⁴. Buna karşın bürokrasiden askeri örgütlenmeye kadar birçok alanda hala İttihatçılar iş başındaydılar ve bir işgal sürecinde yeni bir mücadeleyi

⁴¹⁸ Halim Demir, **Milli Mücadele: Kuvayı Milliye – İttihatçılar ve Muhalifler**, Ozan yayıncılık, İstanbul, 2008, s.45.

⁴¹⁹ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi I**, Zeus Kitabevi, İzmir, Ekim 2010, s.278.

⁴²⁰ Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadele”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 1999, s.79.

⁴²¹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.110.

⁴²² Dursun Ali Akbulut, “Üçüncü Bölüm: Çöken Devlet”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.139.

⁴²³ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.113.

⁴²⁴ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.80.

örgütleyebilecek durumdaydılar⁴²⁵. Bu süreçte İstanbul'da güçlenen ve iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki düşmanıydı⁴²⁶. Osmanlılığa bağlı ve Batılılaşmaya karşı olmasına karşın, İtilaf Devletleri ile sürekli işbirliği içerisindeydi. Damat Ferit, Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık Bey, Konyalı Şeyh Zeynel Abidin, Hoca Mustafa Sabri Efendi, Seyyid Abdülkadir, Said Molla gibi Osmanlı'nın yıkılış sürecine, Milli Mücadeleye olan karşıtlıkları ile damga vurmuş kimseler de bu fırkadaydılar⁴²⁷. Onlar, bir süre için İngiliz mandasında kalıp onlarla iktidarı paylaşmanın ardından, devletin kaybedilen itibarının yeniden kazanılacağını düşünmekteydiler⁴²⁸. Anadolu'da biçimlenmeye başlayan direnişin yeni bir savaş demek olduğunu biliyorlardı; ancak böyle bir savaşın yeniden kesin bir yenilgi ile sonuçlanacağına ve bunun altından hiçbir biçimde kalkılamayacağına inanıyorlardı. Böylelikle Hürriyet ve İtilafçılar, kesin bir İngiliz yanlısı siyaset gütmekteydiler. İktidara geldikten hemen sonra da örgütlenmesinin oldukça güçlü ve etkili olduğunu bildikleri İttihat ve Terakki'nin üyelerini avlamaya koyuldu ve bu fırkanın gücünü kesin olarak sonlandırmaya odaklandı. Diğer yandan saltanat, artık iktidarı İttihat ve Terakki gibi güçlü bir parti ile paylaşmak istemiyordu. İttihat ve Terakki, iktidarda kaldığı sürece saltanatı ikinci plana itmişti. İttihat ve Terakki'nin bu tutumu saltanat koltuğunda oturanlar için katlanılması güç bir olaydı. Mütarekenin ardından Saltanatı elinde bulunduran Padişah'ın İttihat ve Terakki'ye karşı bir tavır sergilemesinde yukarıda saydığımız etkenin rolü büyüktür. Anadolu'da direnişin başlamasıyla birlikte bu direniş hamlesinin de sürekli olarak "*İttihatçılık*" ile aynı paralelde görülmesi Saltanat ile Hürriyet ve İtilaf fırkasının bu duruşlarıyla doğrudan ilgilidir.

Ateşkesin imzalanmasından sonra, 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Fırkasının son kongresinin toplanmasının ardından; 2 Kasım'da Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile kimi İttihat ve Terakki önde gelenleri⁴²⁹, Dünya Savaşı'ndan sorumlu tutulmak ve Ermeni Tehciri nedeniyle yargılanmak korkusundan ülkeyi terk ettiler⁴³⁰. 5 Kasım'da kendini fesheden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kimi üyeleri de, 11 Kasım'da Teceddüt Fırkası'nı

⁴²⁵ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.114.

⁴²⁶ Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.180.

⁴²⁷ Yücel Özkaya, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkdoğan), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, Ankara, s.s.125-126.

⁴²⁸ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.17.

⁴²⁹ Halil İbrahim İnal, **Milli Mücadele Tarihi**, Nokta Kitap, Temmuz 2009, İstanbul, s.13.

⁴³⁰ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.115.

kurdular⁴³¹, ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağlarını bütünüyle koparttıklarını açıklamak durumundaydılar⁴³². Mustafa Kemal'in de bir ara bu fırkada yer aldığına dair haberlerin yayılması üzerine Mustafa Kemal, Söz gazetesinin 29 Aralık 1918 tarihli nüshasında da yer alan bu haberi yalanlamış ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerini alan Teceddüt Fırkası ile hiçbir bağının olmadığını belirttiği tekzip metni, ertesi günkü sayısında yayınlanmıştır⁴³³. Teceddüt Fırkasının üyeleri 1919 seçimlerine katılmamış olmasına karşın içlerinden kimi üyeleri daha sonra TBMM'ye girmiştir⁴³⁴.

6 Kasım 1918'de ise Çanakkale'ye gelen İngiliz Heyeti ile yapılan anlaşma çerçevesinde Boğazlar İngilizlere teslim edildi⁴³⁵. 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri filosu, İstanbul Limanı'na demir attı⁴³⁶. Mütareke'nin hemen ardından Fransızlar, Trakya demiryollarının önemli noktalarını ve Dört Yol, Mersin, Adana ve Afyon istasyonlarını işgal ettiler. İtilaf Devletleri'nin Yunanlılar lehine adımlar atmaları üzerine, işgaller konusunda önceleri pasif duran İtalya, bundan sonra Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i işgal edip Konya ve Akşehir'e birlikler yerleştirdiler⁴³⁷.

Mondros Mütarekesi'nin Vilayet-i Sitte ile ilgili 24üncü maddesi, Ermenilerin Doğu'da bulunan 6 ili elde edebileceklerini ima ediyordu ve bu da Ermenileri derhal harekete geçirdi: Böylece 30 Kasım 1918'de bağımsız bir Ermenistan kurulması için İtilaf Devletleri'ne başvuruldu. Yunanistan ise “*Megalo İdea*” amacı ile Batı Anadolu ve Trakya'yı elde etmek peşindeydi. Bu da, kendi güdümünde olması bakımından, sömürgelerine giden yolların güvenliği açısından İngiltere'nin işine geliyordu. Bu durum ise İtalya'nın çıkarlarına ters düşüyordu⁴³⁸.

İtalya'nın Anadolu'da yayılmasını istemeyen İngiltere, sonradan tüm Ege bölgesini işgal etmekle görevlendirilecek Yunanistan'ın, İzmir'deki Rumları korumak bahanesiyle İzmir'e asker çıkartmasına olur verdi ve bunu Fransa ile Amerika da destekledi⁴³⁹. Bu durum, özellikle İzmir'de büyük tepki topladı. İstanbul'a bağlılığı olan ve Dâhiliye Vekâleti ile İzmir Valisi'nden emir alan memurlar, bu tepkileri gösterenleri “*İttihatçı*

⁴³¹ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.143.

⁴³² Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.116.

⁴³³ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.70.

⁴³⁴ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s.106.

⁴³⁵ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.80.

⁴³⁶ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi: 1700 – 1958**, Kamer Yay., İstanbul, 1998, s.619.

⁴³⁷ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.80; Tahsin Ünal, **a.g.e.**, s.621.

⁴³⁸ **A.g.m.**, s.s.81-88.

⁴³⁹ Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.184 vd.

Yavrusu” olarak nitelendirdiler ve işgale karşı duruşları İttihatçılıkla bağdaştırmaya çalıştılar. Ancak Nurettin Paşa döneminde bölgede oluşturulmuş bulunan direniş taraftarı örgütlenmeler 14-15 Mayıs gecesi İzmir/Maşatlık’ta işgal karşıtı bir miting düzenlediler⁴⁴⁰. Bu protesto gösterilerine karşın Yunan Ordusu, Amerikan ve Fransız gemilerinin koruması altında İzmir’e çıkarak şehri işgal ettiler ve katliamlara giriştiler. Ege bölgesinde; Bergama, Ödemiş, Ayvalık ve Aydın’da Yunan işgaline karşı direnişler sürerken, Yunanlılar diğer taraftan Batı ve Doğu Trakya’yı da işgale koyuldular⁴⁴¹.

2.1.2. Zararlı Cemiyetler

Osmanlı döneminde Fransız Devrimi’nin yarattığı en önemli fikir akımı olan Milliyetçilikten etkilenerek ortaya çıkan ve azınlıklar tarafından kurulan siyasal örgütler, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkmasının ardından Osmanlı’nın parçalanması ve bunun sonucunda bundan pay kapmak amacına öykünen cemiyetlere dönüştüler⁴⁴². Dolayısı ile bu cemiyetler, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi bakımından “Zararlı” olarak nitelenecek olan cemiyetlerdi. Bu cemiyetlerin özellikle İstanbul’da güçlenebilmelerinin en önemli sebebi, İttihat ve Terakki Fırkası’nın dağılmış olması ve yerine geçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın beslediği İttihatçı düşmanlığı idi⁴⁴³.

Trakya’da Türk Direnişini kırmaya çalışan ve Fener Patrikhanesi tarafından desteklenen iki örgüt Yunan Komitesi ve Trakya Komitesi idi. Yunanlılar tarafından kurulan diğer bir örgüt de “Etnik-i Eterya” idi ve Pontus Devleti kurulması için çalışmalarını sürdürüyordu⁴⁴⁴.

“Mavri Mira” derneği de Trabzon yöresindeki Rumları silahlandırarak Türklere karşı katliamları desteklemekteydi. Fener Rum Patrikhanesi’nden büyük destek bulan dernek, izci örgütlerini bünyesine katmakla beraber Yunan Kızıl Haç’ı ve Göçmenler Komisyonu ile birlikte çalışıyordu⁴⁴⁵.

Fransızların desteği ile ve Amerikan Başkanı Wilson’un 14 ilkesine dayanarak kurulan “Ermeni İntikam Alayı” da henüz İzmir’in işgalinden önce kurulmuş ve Türklere

⁴⁴⁰ Mustafa Balcıoğlu, “Batı Anadolu’nun İşgali ve Kuvay-ı Milliye”, **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkoğlu), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, Ankara, s.39.

⁴⁴¹ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.s.89-90.

⁴⁴² **A.g.m.**, s.90.

⁴⁴³ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.114.

⁴⁴⁴ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.90.

⁴⁴⁵ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.112.

karşı katliam hareketlerine girişmiş durumdaydı. Ermeni patriği Zaven Efendi ile Mavri Mira heyeti de işbirliği içerisindeydiler.

“Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası” ise Türkler tarafından kurulan zararlı bir cemiyetti. Meşrutiyet taraftarıydı ve barış yanlısı olduklarını iddia ederek Milli Mücadele’nin karşısında yer alıyorlardı⁴⁴⁶.

“İngiliz Muhipleri Cemiyeti” de İngilizler tarafından kurulmuş, fakat İngiliz Mandası’nı çıkar yol olarak gören Türkler de üye olmuşlardır. Halife’nin etrafında birleşerek İngiltere’ye yaklaşmayı amaç ediniyordu ve Milli Mücadele’ye karşıt bir tavır takınıyordu. Padişah Vahdettin’in ve Damat Ferit’in de üye oldukları bu dernek, Milli Mücadele’ye karşı ayaklanmaları da çıkarmış, desteklemiş⁴⁴⁷ ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliği yapmışlardır⁴⁴⁸. İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin başında İngiltere Elçiliği Baştercümanı Mr. Ryan; Haber alma ve siyasi ve idari işlerde çalıştırılan General Didds ve Papaz Frew bulunuyordu. Türklerden ise bu cemiyetin başında Sultan Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit, Vekillerden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler, Danıştay (Şura-yı Devlet) eski üyesi Sait Molla, Ayan’dan Hoca Vasfi Efendi ve Sadettin Bey bulunuyordu⁴⁴⁹.

Seyit Abdülkadir tarafından 1919’un Mayıs ayında kurulan “Kürdistan Teali Cemiyeti” ise Kürtleri ayrı bir kavim olarak görüyor ve Wilson ilkelerine dayanarak *Kürdistan* devletini kurmayı hedefliyordu. Üyeleri arasında Said Kürdi (Nursi), Bedirhani Emin Ali, Babanzade Mustafa Zihni gibi Kürtçü kimseler olmakla birlikte, ilk başta Osmanlılık idealine bağlı olduklarını iddia etmişler ve kendilerini Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin devamı gibi göstermişlerdir. Cemiyet, Osmanlı bünyesinden kopacak bir Kürt Devleti kurma amacı gütmekteydi⁴⁵⁰.

İlk adı “Cemiyet-i Müderrisin” olan “Teali-i İslam Cemiyeti”, İslam’ı yücelterek Osmanlı’nın düştüğü durumdan din, iman ve ahlak yolu ile kurtulmak amacını gütmüştür. İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile işbirliği içerisinde olmuştur. Milli Mücadele’yi sona erdirme

⁴⁴⁶ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.91.

⁴⁴⁷ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.119.

⁴⁴⁸ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.s.91-92.

⁴⁴⁹ Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.s.88-89.

⁴⁵⁰ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.116.

amacı güden cemiyetin önde gelenleri; İskilipli Mehmet Atıf Hoca, Konyalı Abdullah Atıf Efendi, Bergamalı Mehmet Zeki Efendi gibi kimselerdi⁴⁵¹.

“Hürriyet ve İtilaf Fırkası” ise İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı olarak 21 Kasım 1911’de kurulmuş ve İttihat ve Terakki’nin dağılması üzerine 1919’da yeniden örgütlenerek siyasete atılmıştır. Milliyetçiliği reddeden fırka, İngiliz taraftarlığı yapmaktaydı⁴⁵². Cemiyet; Mesuliyet, Peyam-ı Sabah ve Alemdar gibi gazetelerce destekleniyordu⁴⁵³.

Doğu Karadeniz’de İtilafçılar tarafından kurulan “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezî Cemiyeti” de İstanbul ile aynı doğrultuda çalışmalar yapmış ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır. Osmanlı’nın parçalanmadan, en azından Amerikan mandasında yaşamasını savunan, Wilson Prensipleri Cemiyeti 4 Ocak 1919’da kuruldu⁴⁵⁴.

2.1.3. Milli Cemiyetler ve İttihatçılık

Ulusal Dernekler, yerel kurtuluş çareleri arayan ve bu çerçevede işgallere karşı silahlanmaktan başka çare bulamayarak örgütlenmişlerdi. Birçok Müdafaa-i Hukuk derneğinin tabanı da eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine dayanmaktaydı⁴⁵⁵. Hatta Anadolu’daki İttihat ve Terakki Fırkası’nın şubeleri, sonradan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dönüşmüşler ve yerel direnişleri örgütlemişlerdir⁴⁵⁶. Böylece işgaller döneminde fırkacılık ikinci plana itilerek bölgesel de olsa kurtuluş mücadelesi ön plana geçmiştir⁴⁵⁷. Yine de Mustafa Kemal’in önderlik edeceği Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, örgütlenmiş tek milliyetçi kesim olması bakımından İttihat ve Terakki tabanına dayanacaktır⁴⁵⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı siyasal yaşamında ve Kurtuluş Mücadelesi sürecinde doğrudan ya da dolaylı bir etken olarak Milliyetçiliği beslemişti. Ancak Enver Paşa’nın “*Turan*” idealinin yıkılması ile birlikte bu çerçevedeki Milliyetçi eğilim de yıkılmıştı ve yerini Mustafa Kemal’in biçimlendirdiği Misak-ı Milli sınırlarına dayalı

⁴⁵¹ A.g.e., s.118.

⁴⁵² Oğuz Aytepe, a.g.m., s.92.

⁴⁵³ Halil İbrahim İnal, a.g.e., s.128.

⁴⁵⁴ Oğuz Aytepe, a.g.m., s.s.92-93.

⁴⁵⁵ Halil İbrahim İnal, a.g.e., s.97.

⁴⁵⁶ Dursun Ali Akbulut, a.g.m., s.139.

⁴⁵⁷ Ahmet Demirel, a.g.e., s.17.

⁴⁵⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Birinci Kitap, Tekin Yay., 1984, s.279.

milliyetçilik akımına bırakmıştı. Yine de bu derneklerden bazıları, İttihat ve Terakki geleneğini yaşatmaya çalışacaklardır⁴⁵⁹. Buna karşın, işgaller ve direniş sürecinde bu derneklerin İttihatçılığı reddettikleri görülmektedir. Özellikle Yunanlıların Ege bölgesini işgalleri sürecinde, Anadolu'daki direniş örgütlerini İttihatçı olmakla suçlamaktaydılar. İstanbul Hükümeti ve İtilaf güçleri de aynı düşüncüyü paylaşmaktaydı⁴⁶⁰. Bu niteleme karşısında bu dernekler topladıkları kongrelerde İttihatçı olmadıklarına dair yemin etmek zorunda kalmaktaydılar⁴⁶¹.

İngiliz ve Fransız sömürgelerinde faaliyetlerde bulunmak üzere İttihat ve Terakki fedailerince teşkilatlanmış olan “İttihad-ı İslam İhtilal Komiteleri”, savaş sonrasında işgale uğrayan bölgelerde Rum çetelere karşı mücadele etmiştir. Kars Milli İslam Şurası, Mondros mütarekesi hükümlerine göre Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmek zorunda kalan Osmanlı güçlerinden boşalan yerlerin Ermenistan ve Gürcistan'ın işgaline uğramasını engellemek üzere Wilson Prensiplerine dayanarak 5 Kasım 1918'de kuruldu⁴⁶².

Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacı güden Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi 2 Kasım 1918'de kurulmuş ve 1919'da birçok kongreler düzenlemiştir; fakat çok fazla etkili olamamıştır. Dernek, olası bir Yunan işgaline karşı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki haklarını korumak gayesi taşıyordu. Aynı zamanda, Wilson Prensiplerinden, bir bölgede çoğunluk olan halkın kendini yönetmesi ilkesine (self-determination) Yunanlılar açısından işlerlik kazandırabilmek için Türkleri bu bölgeden göç ettirmeye çalışan Yunan örgütlerine karşı da mücadele ediyordu. Trakya Türklerini bilinçlendirmek için de “Trakya” adlı bir gazete çıkarmaktaydılar⁴⁶³. Sivas Kongresi kararlarının 9 maddesine uyarak, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alan derneğin merkezi Edirne idi ve Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ, Gelibolu'da örgütlenmişti⁴⁶⁴.

İzmir'in Yunanlılara verileceği haberi üzerine ise 2 Aralık 1918'de İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu ve İzmir'in işgalinden önce büyük bir

⁴⁵⁹ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.97.

⁴⁶⁰ Mütarekeden sonra iktidar sahibi olan hükümetler, özellikle de Damat Ferit Paşa kabineleri Anadolu Harekatı'na karşı muhalif bir cephe almışlardı. Damat Ferit ve hükümet üyeleri milli hareketi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir oyunu olarak görüyor ve kendilerini büyük savaşta mesuliyetten kurtarmak adına bu şekilde faaliyetler içerisinde bulundukları savını ortaya atıyorlardı. Bu düşüncenin var olmasında saltanatı elinde bulunduran Vahdettin'in de etkisi olduğu aşikardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.309.

⁴⁶¹ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.46.

⁴⁶² Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.s.93-94.

⁴⁶³ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.s.280-281.

⁴⁶⁴ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.97.

“Müdafaa-i Hukuk Kongresi” topladı⁴⁶⁵. Wilson Prensiplerine dayanarak kurulan dernek, Fransızca olarak Türk İzmir dergisini yayınlamış, fakat faaliyetleri İstanbul tarafından “İttihatçılık ve Bolşeviklik” olarak nitelenmiştir. Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’de Ermenilerin kurması düşünülen devlete karşı olarak doğulu aydınlarca örgütlenmiştir ve 2 Aralık 1918’de İstanbul’da teşekkül etmiştir. Türkçe olarak Hadisat ve Fransızca Le Pays adlı gazeteleri yayınlamış ve ilk şubesini Erzurum’da açarak Albayrak gazetesini yeniden yayınlamaya başlamıştır. Erzurum Kongresini düzenleyen dernek 7 Ağustos 1919’da Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne katılmıştır⁴⁶⁶.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Pontusçu Rumlara ve Ermenilere karşı mücadele etmek amacıyla 12 Şubat 1919’da örgütlendi⁴⁶⁷. İstikbal gazetesini yayınlayan dernek Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne katıldı.

Kilikyalılar Cemiyeti ya da Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Adana ve yöresinin Fransızlara verileceği haberleri üzerine 21 Aralık 1918’de İstanbul’da kuruldu⁴⁶⁸. Kasım 1919’da Fransızların Antep, Maraş ve Adana işgalleri üzerine merkezini Adana’ya nakletti ve İntibah Cemiyeti ile birlikte çalışmalarda bulundu⁴⁶⁹.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ise Sivas Valisi Reşit Paşa’nın eşi Melek Reşit ve arkadaşları tarafından 9 Aralık 1919’da Sivas’ta kuruldu. İtilaf Devletleri ve Osmanlı Hükümetine karşı protestolar yayınlayan örgüt, Milli Mücadele için para ve mal kampanyaları düzenlemiştir⁴⁷⁰.

Rumların Megali İdea amacını gerçekleştirmek için İstanbul’da gerçekleştirdikleri çalışmalara engel olmak için İttihatçı gelenekten gelen Dr. Esat Paşa’nın çağrıları ile 63 dernekten ikişer temsilcinin katılımı ile “Milli Kongre”, 29 Kasım 1918’de partiler üstü bir cemiyet olarak kuruldu⁴⁷¹. Kuva-yi Milliyeleri birleştirmek ve vatanın kurtuluşunu

⁴⁶⁵ A.g.e., s.98.

⁴⁶⁶ Oğuz Aytepe, a.g.m., s.95.

⁴⁶⁷ Halil İbrahim İnal, a.g.e., s.101.

⁴⁶⁸ A.g.e., s.99.

⁴⁶⁹ Oğuz Aytepe, a.g.m., s.95.

⁴⁷⁰ A.g.m., s.96.

⁴⁷¹ “Milli Kongre Başkanı Göz Doktoru Esat Paşa, Müdafaa-i Hukuk dernekleri tarafından seçimlere müdahale olduğu yolunda bir düşünceye kapılmıştı. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekmişti. Mustafa Kemal Paşa buna 5 Kasım 1919’da verdiği cevapta, Milli Kongre’nin altmış kadar cemiyetle millet ve memleketin kurtuluşu için yaptığı toplantıya teşekkür etmiş ve Esat Paşa’nın iki sene öncesine kadar en koyu İttihatçılar’dan olan Teceddüd Fırkası üyelerini mebus seçtirmek için yaptığı girişimlerin hoş karşılanmadığını, milletçe seçilecek mebuslara ne kendisinin ne de dışarıdan bir kişinin itiraza hak ve yetkisinin olamayacağını, Heyet-i Temsiliye’nin bu konuda bir çalışması olmadığını açıklamıştı”. Bkz: Yücel Özkaya, a.g.m., s.101.

sağlamak amacı ile de 11 Aralık 1918’de ilk kongresini topladı⁴⁷². Dr. Esad, İttihat ve Terakki’nin eski lideri olan Ahmet Rıza’yı başkan olmaya ikna etmeye çalışsa da Ahmet Rıza; Enver ve Talat Paşa’nın İttihatçılığı kirlettiklerini söyleyerek bunu reddetti⁴⁷³ ve Esat Paşa’nın Sinop’a sürülmesi ile de örgüt başsız kalarak etkisiz oldu⁴⁷⁴.

2.2.MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ ÖNEMLİ İTTİHATÇI OLUŞUMLAR

2.2.1. Teceddüd Fırkası

İttihat ve Terakki, 1 Kasım 1918’de son kongresini topladı. Kongre’ye yaklaşık 120 kişi katıldı⁴⁷⁵. Kongrenin ilk gününde İttihat ve Terakki Fırkası’nın tarihçesinden söz ederek meclise hitap eden Talat Bey⁴⁷⁶, ertesi gün 2 Kasım’da Cemal ve Enver Paşalar ile birlikte birkaç arkadaşlarını da alarak Alman savaş gemisi ile İstanbul’dan yurt dışına kaçtılar⁴⁷⁷.

Kongrede; İttihat ve Terakki’nin kapatılarak, yerine partinin öne çıkmamış isimlerinden oluşan bir fırkanın var edilmesi konusu tartışıldı ve kongrenin son günü, yani 5 Kasım 1918’de, ismi üzerinde yapılan tartışmadan sonra 4 çekimser ve 9 muhalif oya karşılık 35 kabul oyu ile İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedildi⁴⁷⁸. Kongrede Fırka’nın yeni durumuyla ilgili olarak iki fikir ortaya atılmıştı. İlk olarak, “*İttihat ve Terakki Meşrutiyet’i tesis ettikten sonra devamına lüzum kalmamıştır ve tamamen lağvedilmelidir*” fikri ön plana çıktı. İkinci olarak ise; “*İttihat ve Terakki’nin teşkilatını vatanın hayrına kullanmak lazımdır; Parti, yeni ve modern bir şekilde devam etmelidir*”⁴⁷⁹ fikri tartışılıyordu. Ortaya atılan bu iki fikirden ikincisi üzerinde mutabakat sağlandı ve yeni kurulacak partinin adı “*Teceddüd Fırkası*” olarak belirlendi⁴⁸⁰. İttihat ve Terakki’nin feshedilmesini ve yerine Teceddüd Fırkası’nın kurulmasını onaylayan Yunus Nadi, İhsan (Sağlam), Faik

⁴⁷² Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.123.

⁴⁷³ **A.g.e.**, s.123.

⁴⁷⁴ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.96.

⁴⁷⁵ Osman Demirbaş, “Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler”, **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 1/2002, s.132.

⁴⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi (Savaşın Sonu)**, C.III, K.IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.774 vd.

⁴⁷⁷ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, İmge kitabevi, Ankara, 2009, s.156.

⁴⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, C.III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, Şubat 1986, s.51.

⁴⁷⁹ Celal Bayar, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.88; ayrıca bkz: Osman Demirbaş, **a.g.m.**, s.s.132-133.

⁴⁸⁰ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s.85; Teceddüd: yenilenme, tazelenme anlamına gelmektedir.

(*Kaltakkıran*), İsmail (*Canbolat*), Galip Bahtiyar Beyler ve Reşit Paşa ile Mustafa Feyzi Efendi gibi eski İttihatçılar, ileride TBMM’nde de görev alacaklardır⁴⁸¹.

Bütün malvarlığı Teceddüd Fırkası’na aktarılan⁴⁸² İttihat ve Terakki Fırkası böylece resmi olarak kapatılmış olmakla birlikte, yine de fiilen devam etmekteydi⁴⁸³. Parti’nin yeni bir şekle dönüşmesi esas itibarıyla I. Dünya Savaşı’nın vermiş olduğu sorumluluktan kurtulup, gerçekleştirilebilecek cezalandırmalara karşı kabuk değiştirme politikasıdır⁴⁸⁴. Bunun önemli diğer bir kanıtı; yeniden bir örgütlenmeye gerek duyulmayarak, İttihat ve Terakki’nin mevcut örgütlenmeleri üzerinde var olmuş olmasıdır⁴⁸⁵.

Teceddüd Fırkası, bir bakıma kapanmış olan İttihat ve Terakki üyelerinin siyaseten yok olmaktan kurtuluş arayışlarının da bir parçasıdır. Bu nedenle, her ne kadar resmi olarak İttihat ve Terakki ile olan bağlarını kararlılıkla reddetse de⁴⁸⁶, İttihat ve Terakki’nin devamı niteliğindedir. Yine de Teceddüd Fırkasının yönetiminde olanların, İttihat ve Terakki içindeki muhalif kanat olduğu göz önünde bulundurulursa, fırka İttihat ve Terakki içindeki muhaliflerin partideki iktidarı olarak tanımlanabilir. Öyle ki partinin İdare Meclisi üyelerinin önde gelen isimlerinden olan Edirne Mebusları Faik (*Kaltakkıran*) ve Yunus Nadi ile Trakya-Paşaeli Cemiyeti üyesi Galip Bahtiyar Bey⁴⁸⁷ ve fırkanın ikinci başkanlığı görevini alan İsmail Canbolat, parti içinde Enver Paşa’nın politikalarına karşı olan kimselerdi⁴⁸⁸. Fırkanın diğer Genel Başkan yardımcısı da Şemsettin (Günaltay) Bey’di⁴⁸⁹.

9 Kasım 1918’de kurulan fırkanın başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa idi. Çorum Mebusu Muhiddin (*Birgen*), Tevfik Rüştü (*Aras*), Amasya Mebusu Babanzade Hikmet Bey, Saruhan Mebusu Sabri (*Toprak*) Bey, İzmir Mebusu Rahmi (*Aslan*) Bey, Sivas Mebusu Rahmi (*Köken*) Bey, Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Efendi⁴⁹⁰, Mardin Mebusu Ali İhsan

⁴⁸¹ Hasan Kendirci, **Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Kopuş ve Süreklilikler**, Kitap Yay., İstanbul, Kasım 2009, s.60.

⁴⁸² Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s.156.

⁴⁸³ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.52.

⁴⁸⁴ Sinan Yıldırım, “İstanbul’da Milli Mücadele ve Gizli Örgütlerin Faaliyetleri”, **İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 1/2002, s.358.

⁴⁸⁵ Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, Tüstav Yay., İstanbul, Haziran 2008, s.119.

⁴⁸⁶ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.116.

⁴⁸⁷ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.116.

⁴⁸⁸ Emel Akal, **a.g.e.**, s.120.

⁴⁸⁹ Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık: İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması**, Temel Yay., İstanbul, Şubat 2006, s.151.

⁴⁹⁰ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.141.

(Sağlam) Bey⁴⁹¹, Konya Mebusu Ahmet Hamdi Bey, Ayan Seyyit Bey, İstanbul Mebusu Orfanidis Efendi, Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Bağdat Mebusu Sason Efendi de İdare Meclisi Üyesi olarak görev aldılar⁴⁹². Burada Sason Efendi'nin Yahudi; Orfanidis ve Barsamyan Efendilerin de Rum oluşları dikkat çekicidir⁴⁹³.

Fırkanın henüz kuruluşundan bir ay geçmeden Genel Başkan yardımcısı İsmail Canbolat ile birlikte Yunus Nadi, Muhittin ve Tevfik Rüştü Beyler fırkadan istifa ettirildiler⁴⁹⁴.

Fırka öncelikle “Teceddüd” adlı bir yayın organının çıkarılmasını planlamıştı ve bunun ödeneği de hazırlanmıştı⁴⁹⁵. Haftalık olarak yayınlanacak olan bu mecmua ilk olarak 9 Aralık 1918’de çıkan sayısı ile yayın hayatına başladı⁴⁹⁶.

Fırkanın hazırlanan 175 maddelik programında, kapatılan İttihat ve Terakki fırkası bünyesinde yaşanan çatışmalara açıklık getirmek de amaçlanmıştı ve daha liberal bir yapıya büründürülmüştü. Öncelikle parlamentarizm bir meşrutiyet yöntemi olarak benimsenmekteydi. Ayrıca milletlerarası eşitlik ilkesini benimsemeyi ve dinlere saygılı olmakla birlikte İslamiyet’e dayalı teokratik bir devlet yapısını savunmaktaydı⁴⁹⁷. Fırka İttihat ve Terakki’nin devamı olduğunu kabul etmekle birlikte, eski İttihat ve Terakki Meclis-i Umumi idare heyeti üyelerinin kendisi ile ilişkilerini kesmekteydi⁴⁹⁸. Dolayısı ile fırkanın kurucuları, hazırladıkları programla İttihat ve Terakki’den farklı oldukları izlenimini de uyandırmaya çalışmışlardır⁴⁹⁹.

Bu süreçte Mustafa Kemal’in de bu fırkaya üye olduğuna dair Söz ve Minber gazetelerinde haberler çıkınca, Mustafa Kemal ertesi günkü Söz gazetesinde bu haberi yalanlayan bir tekzip yayınlattı⁵⁰⁰.

İttihat ve Terakki kabinesi olarak tanımlanan İzzet Paşa Kabinesi⁵⁰¹, Teceddüd Fırkasının kuruluşunun ertesi günü çekildiği için, Teceddüd Fırkası sadece Tevfik Paşa ve

⁴⁹¹ A.g.e., s.128.

⁴⁹² Osman Demirbaş, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele**, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s.50.

⁴⁹³ Bünyamin Kocaoğlu, a.g.e., s.150.

⁴⁹⁴ Emel Akal, a.g.e., s.123.

⁴⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.97.

⁴⁹⁶ Bünyamin Kocaoğlu, a.g.e., s.151.

⁴⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.99.

⁴⁹⁸ Bünyamin Kocaoğlu, a.g.e., s.150.

⁴⁹⁹ A.g.e., s.155.

⁵⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.94.

⁵⁰¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge kitabevi, Ankara, Ocak 2009, s.470.

Damat Ferit Paşa kabineleri ile çalışabildi. Ancak bu süreç de, fırkanın bu hükümetlerle çatışması içinde geçti. Yine de fırka, İzzet Paşa Kabinesi'nin hemen ardından kurulan Tevfik Paşa Kabinesine güvenoyu vermişti⁵⁰².

21 Aralık 1918'de Padişah'ın Meclisi kapamasından⁵⁰³ sonra da Teceddüd fırkası çalışmalarına bir süre devam etti. 5 Mayıs 1919'da fırka Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından kapatıldı⁵⁰⁴. Partinin kapatılmasının ardından İttihat ve Terakki'den başka bir şey düşünmeyen Mithat Şükrü, Halil Menteş, İsmail Canbolat, Şükrü, Kara Vasıf, Küçük Efendi Kara Kemal ve Ankara Eski Valisi Abdülkadir gibi İttihatçıların bir kısmı, Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da kurulmasını takiben meclis saflarında yer aldılar. Tabii ki, memleket zafere kavuştuktan, barış imzalandıktan, saltanat ve hilafet yıkıldıktan sonra tekrar eski günlere dönmek arzusunu da taşıyarak Mustafa Kemal'in yanında saf tuttular⁵⁰⁵. Onlar için İttihatçılık sonu gelen bir oluşum değil, süregelen bir oluşumdu ve bu oluşum memleket kurtarıldıktan sonra yeniden diriltilmeliydi.

2.2.2. Karakol Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a çıkmaları halk tarafından tepki ile karşılanmakla birlikte, onları bir takım kurtuluş çareleri aramaya itmiştir. Bu süreçte, özellikle İzmir'in işgalinden sonra yerel de olsa kurtuluşu amaçlayan birçok direniş örgütü kuruldu. Bu örgütler genel olarak İttihat ve Terakki Fırkası tabanına dayanmaktaydı ve milliyetçi bir eğilim göstermekteydiler. Yine de aralarında en etkili ve ilk direniş, yine gücünü İttihat ve Terakki'nin önde gelen kimselerinden alan Karakol Cemiyeti tarafından İstanbul'da başlatılmıştır.

Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanması sürecinde yurt dışına kaçmaya hazırlanan Talat Paşa'nın Kara Kemal'e verdiği talimat üzerine⁵⁰⁶ Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında⁵⁰⁷ Kurmay Albay Kara Vasıf Bey⁵⁰⁸ önderliğinde 13 Kasım

⁵⁰² Bünyamin Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.166.

⁵⁰³ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.119.

⁵⁰⁴ Bünyamin Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.185.

⁵⁰⁵ Samih Nafiz Tansu, **İttihad ve Terakki İçinde Dönenler**, (Anlatan: Galib Vardar), Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003, s.553.

⁵⁰⁶ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.27.

⁵⁰⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.126.

⁵⁰⁸ Vasıf Bey, Erzurum Kongresi'nde Amerikan Mandasının en önemli savunucularından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında yine aynı süreçte Ege Bölgesi'ndeki etkinliği oldukça güçlüdür. Öyle ki 16-25 Ağustos 1919 Alaşehir Kongresi'nde, gıyabında Umum Cephe Komutanı seçilebilmişti. Ayrıntılı

1919'da kuruldu⁵⁰⁹. Talat Paşa'nın Kara Kemal'e talimatının ardından Kara Kemal, Kara Vasıf Bey'le görüşmüş ve şunları söylemiştir: “*Talat Paşa'dan giderken aldığım emir gereğince, İttihatçılıktan sebat edecekler gizli bir teşekkülle birbirine bağlanmalı ve bir parola kabul ederek bu surette birbirlerini tanımalıdırlar. Paşa ile aramızda 'Karakol' kelimesini kararlaştırdık. Bu isim her ikimizin isimlerinin başındaki 'Kara' lakabının ilk harfleriyle müşterektir. Bu fikre ne dersin?*”. Kara Vasıf da cevaben: “*Çok mükemmel Kara Kemal, Karakol parolası bizim için biçilmiş kaftandır. Bununla hepimizi temsil eden şeyler bir manada birleştirilmiş olur. Yalnız böyle bir teşkilata neden lüzum görüyorsunuz?*” demiş ve Kara Kemal de: “*Şundan dolayıdır ki, İngilizler, Ermeni tehcirine ve kıtallere karışmış İttihatçıları birer birer tevkif etmektedirler. Biz varlığımızı ancak bir teşkilatla korumak zorundayız. 'Akkoyun, Karakoyun geçit yerinde belli olur derler' doğrudur*”⁵¹⁰ diyerek Kara Vasıf Bey'e cemiyetin teşekkül nedenini anlatmıştır. İsim üzerinde mutabakatın sağlanılmasının ardından Cemiyet yukarıda da değindiğimiz üzere 13 Kasım 1919'da kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

Cemiyet; programında halkın mutluluğunu korumak, bağımsızlığın temini, milli hakların kazanılmasını ve anavatanın bütünlüğünün savunulması gayesini ortaya koyuyor ve çalışmalarını temelde bu amaç üzerine oturtuyordu⁵¹¹. Cemiyet, İttihat ve Terakki'nin genel politikası çerçevesinde; kendilerini arka plana iterek gizli bir örgütlenme gerçekleştirecek ve başarıya ulaşınca da kendi adlarına iktidara gelecekti. Bu doğrultuda bütünüyle İttihatçı kimselerden oluşmaktaydı⁵¹². Böylece; cemiyetin genel merkez üyeleri, sayıları, toplantı yerleri ve toplantı biçimleri, seçim usulleri ve görevlendirilmeleri kesinlikle gizli tutulmaktaydı⁵¹³. Cemiyet ilk örgütlenmesini gerçekleştirdiğinde daha çok İstanbul'daki İttihatçılar arasındaki dayanışmayı sağlama amacını gütmekteydi⁵¹⁴.

bilgi için Bkz.: Emel Akal, **a.g.e.**, s.s.165-166; Yine Vasıf Bey ve çevresindeki İttihatçıların Mustafa Kemal'i ve çevresindeki Ulusal Direniş'i ikinci plana attıkları Son Mebusan Meclisi'nde de görülmektedir. Vasıf Bey'in bu mecliste başını çektiği İttihatçıların, Mustafa Kemal'in oluşturulmasını istediği “Hukuk-u Milliye Gurubu” yerine “Felah-ı Vatan Gurubu”nu kurmaları ve yine Mustafa Kemal'in isteğine uymayarak onu Meclis Başkanı seçmemeleri konusunda da kendisini belli etmektedir. Bkz.: Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.125.

⁵⁰⁹ “...cemiyetin tam ve gerçek kuruluş tarihinin 1918 Ekim sonuna veya Kasım başlarına kadar gerilere gittiği anlaşılmaktadır.”: Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s.102.

⁵¹⁰ Vahdettin Engin, **Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.16.

⁵¹¹ Emine Kısıklı, “Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Hareketi İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.5, 1990, s.110.

⁵¹² Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, Ocak 1994, s.70.

⁵¹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.51.

⁵¹⁴ Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.110.

Cemiyetin ilk kurucuları arasında Refik İsmail Bey ve Baha Said Bey bulunmaktadır. Kurmay Albay Galatalı Şevket, 10. Kafkas Tümeni Komutanı Kurmay Yarbey Kemalettin Sami, Kurmay Yarbey Edip Servet (Tör) gibi vatanseverler de Karakol Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde yer almışlardır. İlk toplantısını Mahmutpaşa Camii avlusunda gerçekleştiren cemiyetin kuruluş merkezi, Bab-ı Ali Caddesi Resne Fotoğrafhanesindeki Baba Said Bey'e ait ofisti⁵¹⁵.

Cemiyetin “Yediler” olarak adlandırılan kişilerden oluşan ve hücre tipi çalışan Genel Merkezi'nde Kara Vasıf Bey⁵¹⁶, Boğazlar Komutanı Galatalı Albay Şevket⁵¹⁷, Yarbey Edip Servet, Yarbey Kemalettin Sami Bey, Binbaşı Sevkiyatçı Ali Rıza Bey, Emekli Yüzbaşı Baha Said Bey ve Refik İsmail bulunmaktaydı⁵¹⁸. Çerkez Reşit, Ali Çetinkaya⁵¹⁹, Yenibahçeli Şükrü⁵²⁰, Adnan Adıvar⁵²¹ ve Çolak Selahaddin Bey de bu cemiyette görev aldılar.

Cemiyet'te Kemalettin Sami Bey, askerler ile iletişime geçmekle görevlendirilmişti. Kara Vasıf Bey ise entelektüel kimseler ile irtibat kuracaktı. Ali Rıza Bey'e de nakliyatçılar ile temas etme görevi verilmişti. Kara Kemal'in de, özellikle İstanbul'daki kayıkçı ve hamallarla oldukça sıkı ilişkileri bulunmaktaydı⁵²². Dolayısı ile Cemiyet, yüksek makamlı idari ve askeri amirlerle birlikte aydın ve toplumda önde gelen kimselere de ulaşarak etkili bir genişleme ve çalışma alanı yaratmak amacındaydı⁵²³. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin kadrolarını miras alan Karakol Cemiyeti; meclis, polis, ordu, telgrafhane gibi yerlerde önemli mevkilere sahipti⁵²⁴.

⁵¹⁵ Bünyamin Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.260.

⁵¹⁶ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s.102.

⁵¹⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.156.

⁵¹⁸ **A.g.e.**, s.127.

⁵¹⁹ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.107; Ali Çetinkaya (Kel Ali) ileride üzerinde oldukça fazla duracağımız İzmir Suikastı davasının reisi olarak mahkemede görev alacak ve cemiyette beraber görev almış olduğu arkadaşları hakkında yargılamalarda bulunacaktır.

⁵²⁰ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.82.

⁵²¹ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.61.

⁵²² Bünyamin Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.261; Kara Kemal, Harp yıllarında İaşe Nazırı olarak görev yapmış ve Esnaf grubunu 1915'te organize etmiştir. Kara Kemal İaşe Nazırlığı döneminde fevkalade bir irtibat ağı oluşturmuş ve bu gücünü Karakol Cemiyeti içerisinde faal hale sokarak İstanbul'daki kayıkçı, fırıncı, hamal gibi birçok esnaf gücünü örgütleyebilmiştir. Bilindiği gibi Karakol Cemiyeti'nin en önemli gücünden biri gizli bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa olduğu gibi bir diğer gücü de Esnaf Grubu'dur. Karakol Cemiyeti Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış çok sayıda örgütü faaliyete geçirmiş ve bu çeteler sayesinde Üsküdar-İzmit bölgesini Rum çetelerinden temizleyerek İstanbul ve Ankara arasında cereyan eden ulaşımın gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.112.

⁵²³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009, s.137.

⁵²⁴ Halim Demir, **a.g.e.**, s.82.

Böylece cemiyet, ordu içindeki vatansever askerlerin direniş çerçevesinde örgütlenmesini sağlamaya çalışmakla birlikte, aydın kesimi de bu hareketin içine çekmeye çalışacaktı. Nakliyatçılar ise İstanbul’da elde edilen silah, cephane, insan gibi kazanımların Anadolu’ya geçirilmesine yardımcı olacaklardı. Hatta bu konudaki başarılar neticesindedir ki cemiyet, kendisini Ulusal Direniş’in asıl merkezi olarak görmüştür⁵²⁵. Bu duruşu da ileride Mustafa Kemal’in Ulusal Direniş’teki konumunu tehdit eder bir hal alacaktır⁵²⁶.

Cemiyetin, Kara Vasıf Bey tarafından yazılan programının birinci maddesi, Cemiyetin görevini; Ulusun birliğini, özgürlüğünü, mutlak egemenliğini ve yurdun tam bağımsızlığını sağlamak için çalışmak olarak tanımlıyordu. Buna göre, bu ilkeye uygun olmayan bütün anlaşmaları reddetmekteydi ve yine bu amaç uğruna silahlanmaktan çekinmemekteydi⁵²⁷. Böylece Cemiyet, yalnızca propaganda faaliyetlerinde bulunmayacak, bağımsızlığı gerçekleştirmek yolunda aynı zamanda silahlanacak ve silahlı mücadeleyi teşvik edecekti. Bu yapısı ile bir *Sivil Direniş* örgütü özelliği kazanmaktaydı. Bunun yanında örgüt, İttihat ve Terakki iktidarı için mücadele eden bir örgüt özelliğindeydi⁵²⁸.

Tüzüğe uygun olarak hazırlanarak gerekli ve uygun görülen kişi ve yerlere gönderilen gizli bir bildiri ile cemiyetin, yurdun bütününe savunmaya çalıştığı belirtiliyordu. Bildirinin, cemiyetin sivil direniş örgütü olduğunu dile getiren üçüncü maddesi, sosyalist ve işçi örgütlerinin desteğini umarak 1917’deki Rusya’nın Ekim Devrimi’nden etkilendiğini göstermekteydi.

Cemiyet, iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İngilizlere ve Saltanat’a dayanarak İttihatçı avına çıkması ve İttihatçıların, İngilizler tarafından Ermeni tehcirinden sorumlu tutularak yargılanmalarına çalışılması nedeniyle Saltanata ve Hükümet’e karşı da mücadeleye girişmişti⁵²⁹.

İttihat ve Terakki üyelerinin tutuklanmalarına ve yabancı işgallerine karşı direnen örgüt, sonrasında Anadolu’daki direniş hareketinin gizli bir destekçisi olmuştur. Özellikle İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesinden sonra, ittihatçıların hem azınlıkların bir misilleme hareketlerine karşı hem de itilaf devletlerinin karşı hareketlerine karşı korunması görevini

⁵²⁵ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.133.

⁵²⁶ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri...**, s.29.

⁵²⁷ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet...**, s.71.

⁵²⁸ **A.g.e.**, s.71.

⁵²⁹ Bünyamin Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.259.

sürdürmekteydi. Bu amacın gerçekleştirilmesi için en emin ve nihai yol ise İstanbul'un boşaltılması ve İstanbul'da güvenliği tehdit altında olan tüm unsurların Anadolu'ya geçirilmesiydi. Bir sonraki amaç da, işgal altında bulunmayan yörelerde milli direniş hareketinin oluşturulmasıydı. Bu hareketin oluşturulması tabii ki İstanbul'da bulunan gerekli yetişkin ve yetenekli kadronun Anadolu'ya geçirilmesi ile gerçekleştirilebilirdi. Cemiyet'in bu hareketi İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgaliyle birlikte daha belirgin hale gelmiş ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını takiben birçok mebus bu cemiyet tarafından Anadolu'ya kaçırılmıştır⁵³⁰.

Cemiyet, Kocaeli'de oluşturduğu ve komutasını Yenibahçeli Şükrü Bey'e verdiği menzil hattı ile de Anadolu'ya geçenlerin güvenliklerini sağlıyordu. Bu yörede, İstanbul yanlısı olarak örgütlenen Çerkez ve Abaza çetelerin karşısında Karadenizli silahlı çetelere destek veriyordu. Arslan, Yahya Kaptan, Hoca Necati, Hafız Mustafa çeteleri bu bölgede etkiliydi. Şile ve Giresun boyunca da İpsiz Recep, Topal Osman, Dayı Mesut müfrezeleri ve Albayrak çetesi etkindi⁵³¹. Cemiyet, ayrıca Bursa yöresinde de etkili faaliyetlerde bulunuyordu⁵³². Özellikle İngiliz korumasında olan bölgelerde bile insan ve silah kaçırma konusunda başarılar gösteren bu çetelere karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Kızıl Hançer ve Nigehbancılar⁵³³ adında iki örgüt oluşturdu⁵³⁴.

Cemiyet, birçok birim ve kişi ile olan bağlantıları dolayısıyla oldukça etkin bir istihbarat imkânına sahipti. Öyle ki, Damat Ferit Hükümeti'nin Ali Galip'e Sivas Kongresi'ni basmak görevini vermesi, cemiyet tarafından öğrenilmiş ve Mustafa Kemal'e derhal bildirilmişti. Hatta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesi Karakol Cemiyeti tarafından dağıtılmıştır⁵³⁵. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişini takiben İstanbul'daki arkadaşlarıyla haberleşebilme olanağı da yine bu cemiyet kanalıyla gerçekleştirilmiştir⁵³⁶.

Karakol Cemiyeti'nin bağlantıları, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyenler için oldukça önemli idi. Anadolu'daki Milli Mücadeleye katılmak isteyenler, Cemiyet ile ilişkiye geçmek durumundaydı. Mesela, Bekirağa Bölüğü'nden kaçan Halil Paşa ve Küçük

⁵³⁰ Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.111.

⁵³¹ Osman Demirbaş, **a.g.t.**, s.58.

⁵³² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.165.

⁵³³ **A.g.e.**, s.191.

⁵³⁴ Osman Demirbaş, **a.g.t.**, s.58.

⁵³⁵ Emel Akal, **a.g.e.**, s.171.

⁵³⁶ Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.117.

Talat Bey, Karakol Cemiyeti üyelerinin yardımları ile Anadolu'ya geçebilmişlerdi. Dolayısıyla Cemiyet, nakliye konusunda da oldukça güçlü bağlantılara sahipti. Anadolu'ya yapılan insan, silah ve cephane sevkiyatı için birçok takacı ve mavnacı ile ilişki içerisindeydi⁵³⁷. Bu sayede İstanbul'daki İngiliz kontrolünde olan depolardan bile önemli miktarlarda silahı Anadolu'ya kaçırabilmiştir.

Cemiyet üyeleri açıktan ve gizliden faaliyetlerde bulunmakla birlikte, cemiyeti açık edecek temaslardan da kaçınıyorlardı. Örneğin, cemiyetin kurucusu olan Kara Vasıf Bey, bir taraftan da Heyet-i Temsiliye üyesi olmasına karşın, cemiyet ve üyeleri hakkında hiç konuşmuyordu. Bu ikili rolü ile Kara Vasıf Bey, İstanbul'da gelişen olaylardan sürekli haberdar oluyor ve Ankara'yı da bilgilendiriyordu.

Enver Paşa'nın Rusya'ya giderek Bolşeviklerle ilişkiler kurmasının ve İslami Bolşevizm'i benimsemesi sürecinde örgüt, Sovyet temsilcileri ile de ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu süreçte, Sovyetlerle anlaşma yapmak için Baha Sait Bey Karakol Cemiyeti'ni temsilen Bakü'ye gönderildi. Baha Sait Bey burada kendisini Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi olarak da tanıtmıştı. Böylelikle, Kafkas Bölgesel Komitesi, Türk Direnişi'nin Karakol Cemiyeti tarafından başlatıldığı düşüncesine kapıldı ve bu durumu "*Karakol Gizli Cemiyeti Hakkında Bilgiler*" ile "*Türk Ayaklanma Hareketi*" adlı iki raporda Moskova'ya bildirdi⁵³⁸. 11 Ocak 1920'de Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu adına Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi ile bir anlaşma imzaladı⁵³⁹.

Bu anlaşmaya göre Türkiye, Sovyetlerden aldıkları destekle Emperyalistlere karşı savaşıacak, sonunda da Sovyet tarzı bir yönetimi benimseyecekti. Bu süreci de Karakol Cemiyeti sürdürecekti ve Müslüman ülkelerde İngiliz karşıtı ayaklanmalar çıkarılacaktı⁵⁴⁰. Aslen Karakol Cemiyeti'nin gücünü aşan, fakat Enver Paşa'nın kurduğu Umum Âlem İslam İhtilal Cemiyeti'nin amaçları ile uyumlu olan bu yükümlülükleri Mustafa Kemal benimsememiş ve kabul etmemiştir. Hatta Kara Vasıf'ın, Mustafa Kemal'e onaylaması için gönderdiği anlaşma metninin ardından Mustafa Kemal, Karakol Cemiyeti'ni ayrı bir örgüt olarak değil, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir kolu olarak gördüklerini bildirmiştir. Böylece Karakol Cemiyeti'nin imzaladığı anlaşmanın, temelde

⁵³⁷ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.71.

⁵³⁸ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri...**, s.32.

⁵³⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet...**, s.77.

⁵⁴⁰ Osman Demirbaş, **a.g.t.**, s.63.

geçersiz olduğunu vurgulamıştır⁵⁴¹. Bu olayın asıl önemli özelliği ise Anadolu Direnişi içerisinde, Anadolu Direnişi adına ve Temsilciler Meclisi'nin yanı sıra kendisini de anlaşmalar yapmaya yetkili gören Karakol Cemiyeti'nin böylelikle bir çatışmaya neden olacağının anlaşılmasıdır.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi kararlarının uygulanması sürecinde Karakol Cemiyeti'nin komutanlara ulaştırılan bildirileri sayesinde cemiyetin tüzüğü ve yönetmeliği hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmişti⁵⁴². Cemiyetin bu nizamname ve talimatnamesi de, Kazım (*Dirik*) Bey'in kolordudan bir örneğini getirmesi ile ortaya çıkmıştı⁵⁴³. Bildirilerde, Karakol Cemiyeti'nin gizli bir oluşum olduğu yönündeki ifadeler oldukça kuşkulu bir ortam yarattı. Öyle ki bu bildirilerde, gizli bir Ulusal Ordu'dan ve bu ordunun gizli Başkomutanından söz edilmekteydi. Bununla ilintili olarak da komutanlara bir takım görevler yüklemekteydi⁵⁴⁴. Mustafa Kemal, bildirileri okur okumaz derhal komutanlara, bu bildirilerdeki hükümleri uygulamamalarını bildirdi⁵⁴⁵. Yine de bu durum, Mustafa Kemal'in konumu karşısında sözü edilen gizli ordu ve onun gizli başkomutanı açısından bulanıklık ve şüphe uyandırdı⁵⁴⁶. Öyle ki, Mustafa Kemal'e göre, çevresindeki bazı komutanlar bile, onun bir taraftan Milli Mücadeleyi sürdürürken, diğer taraftan böyle gizli bir oluşumu sürdürdüğü düşüncesine kapılmışlardı⁵⁴⁷.

Bunun hemen ardından Mustafa Kemal, Sivas'a geldiğinde Kara Vasıf Bey'in bu işin içinde olduğunu düşünerek, bildirilerde yer alan gizli ordu ve başkomutanı hakkında kendisinden bilgi istedi. Kara Vasıf Bey'de, Talat Paşa'nın talimatı⁵⁴⁸ ile kendisinin Başkomutan olarak tanındığını belirterek Mustafa Kemal'e gizli ordunun başkomutanı “*Sizsiniz*” yanıtını verdi⁵⁴⁹. Bu yanıt, İttihat ve Terakkicilerin Talat Paşa ile olan bağlantılarını da ortaya koymaktaydı. Talat Paşa'nın gerçekten de Mustafa Kemal'in işine karışmamak yönündeki eğilimine karşın, Milli Mücadele'nin komutanı olarak görülen

⁵⁴¹ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.s.77-78.

⁵⁴² Yine de Mustafa Kemal, daha Samsun'a çıkmadan önce Karakol Cemiyeti'nin kurucuları ile görüşmüştür. Hatta tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderilen İsmail Canbulat'ın evinde yaptıkları toplantıda Vahdettin'i düşürme planları yapmışlardı. Bkz.: Emel Akal, **a.g.e.**, s.s.169-170 vd; Yine Bkz.: Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.171 vd.

⁵⁴³ Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁴⁴ Hatta Cemiyet, kendince komutanlara Kod isimler vererek telgraflar çekmişti. Buna göre Mustafa Kemal'in kod adı “Nuh”, Galatalı Şevket “İsa”, Ali Fuat “Musa” ve Kara Vasıf da “Cengiz” kod adları ile anılmakta ve telgraflar da bu adlara çekilmekteydi. Geniş bilgi için Bkz.: Emel Akal, **a.g.e.**, s.182.

⁵⁴⁵ **A.g.e.**, s.173.

⁵⁴⁶ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri...**, s.s.31-31.

⁵⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.51; Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.140.

⁵⁴⁸ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.182.

⁵⁴⁹ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi kitabevi, İstanbul, 1957, s.344.

kişinin gerçekten Mustafa Kemal mi yoksa Enver Paşa mı olduğu konusu tartışmalıdır⁵⁵⁰. Yine de Mustafa Kemal'in böyle bir hiyerarşik yapıda ve böylesi bir cemiyetçe Başkomutan olarak atanması, Mustafa Kemal'in bu hiyerarşiyi benimsemesi neticesinde yine aynı yapı tarafından görevden alınabilmesi durumunu da yaratabilecekti⁵⁵¹. İşte Mustafa Kemal, kendi başına hareket etmesi ve kendisini bir karar mercii olarak görme eğiliminde olması nedeni ile Karakol Cemiyeti'ne karşı bir duruş sergiledi. Karakol Cemiyeti geniş kesimler tarafından bilinen, geniş bir iletişim ve hareket ağına sahip bir cemiyet olmakla birlikte; bir yandan İttihatçı olması diğer yandan da Anadolu ile iktidar çatışmasına girmesi münasebetiyle Milli Mücadele'yi başlatanlar tarafından sahiplenilmek istenmeyen bir cemiyet olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵². Öyle ki; Karakol Cemiyeti, bir taraftan Milli Mücadeleye destek verirken⁵⁵³, diğer taraftan da kendisini diğer Ulusal Örgütlerin üzerinde görmekteydi. Örneğin, Erzurum Kongresi ile Doğu'da "*Heyet-i Temsiliye*" oluşturulurken, Kara Vasıf -dolayısıyla Karakol Cemiyeti'nin etkin olduğu Batı Anadolu'da- Heyet-i Temsiliye'nin dengi konumunda "*Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Encümen-i Müdiranı*" kurulmuştu ve Temsil Heyeti ile olan ilişkileri "*Eşitler arası ilişkiler*" olarak algılanmıştı⁵⁵⁴.

İttihatçı gelenek ile Mustafa Kemal çatışması ve Karakol Cemiyeti'nin de İttihatçılardan oluşması, Mustafa Kemal açısından bu cemiyetin sonlandırılmasını gerekli kılmıştır. Sivas Kongresi'nde tüm Ulusal derneklerin birleştirilmesine ve böylece Karakol Cemiyeti'nin kapatılmasına karşı⁵⁵⁵ Cemiyet ayrı bir dernek olarak çalışmalarına yine devam etti. Yine Sivas Kongresi'nde, Alaşehir Kongresi'nde Batı Cephesi Umum Kumandanı olarak tanınan Kara Vasıf Bey'in konumu geçersiz kılınarak, Ali Fuat Paşa, bir cephe komutanından çok daha geniş yetkilerle Umum Kuva-yi Milliye Başkumandanı olarak atandı⁵⁵⁶. Sonuç olarak Cemiyet, Milli Mücadele yıllarında kurtuluş için gerekli olan adımların atılması için son derece önemli katkılar ortaya koymuştur. İstanbul'dan insan ve cephane kaçırma gibi faaliyetlerinin yanı sıra, Anadolu'daki milli hareket ile İstanbul bağlantılarının sağlanması konusunda ileri derecede katkı sağlamıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵⁰ Emel Akal, **a.g.e.**, s.s.173-174.

⁵⁵¹ **A.g.e.**, s.175.

⁵⁵² Sinan Yıldırım, **a.g.m.**, s.363.

⁵⁵³ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s.102.

⁵⁵⁴ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet...**, s.75.

⁵⁵⁵ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.183.

⁵⁵⁶ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.s.75-76.

⁵⁵⁷ Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.111.

Cemiyetin milli mücadeleye katkısını belirtmek açısından Rauf (Orbay) Bey'in hatıralarında belirttiği şu sözler cemiyetin milli mücadeledeki rolünü ortaya koyar niteliktedir. Rauf Bey:

“Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliği ile Samsun'a, onu müteakip benim de Bandırma yolu ile Garbi Anadolu'ya hareketim günleri yaklaştığı sırada bir gün, (Raufçuğum, demişti, çok şükür bu işler yoluna girdi, gidiyoruz, ben Samsun'a çıkar çıkmaz, sen de hiçbir şüpheye davet etmeyecek şekilde Bandırma yolu ile gerekenlerle temas ederek, Ankara'ya gider, oradan Ali Fuat Paşa ile birlikte bana iltihak edersiniz.. Planımız bu... Lakin para meselesini ne yapacağız? Girişeceğimiz işlerde, şüphesiz ki, paraya ihtiyacımız olacak... Fakat biliyorsun, bende biraz para vardı, hepsini (Minber) yuttu. Sen de benden farklı değilsin. Aylıklarımızla ne yapabiliriz? Gerçi ben, Müfettişlik ödeneği olarak bir miktar para alacağımı umuyorum ama, bir çok masraflarımız olacak, bunları ne ile karşılayacağız?) dediği zaman, hakikatten bu ciheti hiç kale almadığımızı görerek, ben de (Ne yapacağız?) diye düşünürken, durumu kendilerine açtığım Karakol Cemiyeti arkadaşları arasında cidden alçakgönüllü ve fedakar olan Topçuoğlu Nazmi Bey, hiç tereddüt etmeden: (O ciheti hiç düşünmeyin. Ne lazımsa ben temin ederim, merak etmeyin) demiş ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra benimle Bandırma'ya geldiği zaman (Topçuoğlu Nazmi Bey), bana kendi kesesinden beş bin lira vermişti. Biz Amasya'dan itibaren her işimizi bu beş bin lira ile gördük. İhtiyaçlarımızı karşılamak üzere bu parayı ben, beraberimizde olan İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'e vermiştim, o da gerektiği surette sarf ederdi”⁵⁵⁸ sözleriyle Karakol Cemiyeti'nin milli mücadeleye olan katkısını açıkça ortaya koymuştur.

Cemiyet katkıları bir yana, bir müddet sonra zararlı hale gelmişti. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ile Kara Vasıf ve diğer önde gelenlerin tutuklanarak Malta'ya sürülmelerinin ardından 23 Nisan 1920'de cemiyetin dağıldığı ilan edilmiştir⁵⁵⁹. “Fedakar kadrosu” ile daima milli mücadeleyi destekleyen cemiyet, bünyesinde bulundurduğu bazı üyelerinin yanlış tutumları ve faaliyetleriyle zararlı işlerin peşi sıra gitmeye başlaması üzerine kapatılarak *Müdafaa-i Milliye Teşkilatı*'na katılmış ve *Mim Mim Grubu*'na dönüştürülmüştür⁵⁶⁰. Cemiyet'in kapatılmasında en büyük etkenlerden bir tanesi de

⁵⁵⁸ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.23.

⁵⁵⁹ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.78.

⁵⁶⁰ Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.s.19-20.

cemiyetin kurucularından Baha Said Bey'in 11 Ocak 1920 Pazar günü Bakü'de *Karakol Cemiyeti* ve *Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi* adına Bolşeviklerle bir anlaşma imzalamasıdır. Cemiyetin kapatılmasında, yapılan bu anlaşmanın etkisi oldukça fazladır⁵⁶¹.

Cemiyetin bu dönemde sona ermiş olduğu ortaya atılmış olsa da, cemiyet milli mücadelenin kazanılmasını takiben tekrar -gizli olarak- İttihatçılar arasında var edilebileceği düşüncesiyle canlandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Kara Kemal, Cavit, Cahit ve İsmail Canbolat gibi eski İttihatçılar tarafından cemiyeti diriltme çabaları görülmüştür. Ancak bu gizli oluşumun varsayılan liderleri 1926 yılında gerçekleştirilmesi planlanan ve bu uğurda faaliyete geçtikleri İzmir Suikastı sonucunda oluşturulan mahkemelerde yargılanmış ve suçlular idam cezası ya da diğer cezalarla siyasal süreçten tamamen tasfiye edilmişlerdir.

2.2.3. Yeşil Ordu Cemiyeti

Vatanın kurtuluşu için çare arayan bazı dernekler, yeni oluşan mecliste yer edinebilmek; siyasi ve idari yapıda söz sahibi olmak kaygısındaydılar. Bu derneklerden en önemlisi de “*Yeşil Ordu Cemiyeti*” idi. Yeşil Ordu adı ilk olarak yurt dışında Rusya’da bir efsane halinde duyulmuştur ve Kafkas Türkleri ve Müslümanları tarafından Bolşevik Kızılordu’yla Denikin’e ve İngiliz taraftarı olan iktidarlara karşı oluşturulmuş olan bir ordunun adıdır⁵⁶².

Yeşil Ordu Cemiyeti, İttihatçı geleneğin sol kanadından gelmekteydi. Bu kesim, Osmanlı’da Meşrutiyet ile beraber taraftar bulabilmişti. Özellikle Çarlık Rusya’dan kaçan birçok Müslüman-Türk elit, Türkiye’de bu akımı beslemişti⁵⁶³. Ayrıca Rus Devrimi’ne kadar Sosyalizm, Osmanlı ile sürekli bir düşmanlık halinde bulunan Rusya tarafından henüz benimsenmemiş olduğu için, Osmanlı ülkesinde Sosyalist karşıtı bir duruş ortaya çıkmamıştı. İttihatçılar da Sosyalist olmamakla birlikte, kesin bir düşmanlık da beslemiyorlardı⁵⁶⁴. Ancak yine de 1917’ye kadarki süreçte, birçok Sosyalist Fırka üyeleri tutuklanmış ve birçok Sosyalist kulüp de kapatılmıştı⁵⁶⁵.

⁵⁶¹ A.g.e., s.20.

⁵⁶² A.g.e., s.197.

⁵⁶³ Emel Akal, a.g.e., s.42.

⁵⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 1989, s.323.

⁵⁶⁵ A.g.e., s.235.

Milli Mücadele sürecine gelindiğinde ise Türk-Sovyet yakınlaşması ile sol düşüncelerin de etkisi artmaktaydı. Mustafa Kemal bu süreçte, diğer önde gelen İttihatçılarla birlikte Fethi Bey, İsmail Canbulat, Rauf Bey gibi arkadaşlarının Malta'ya sürülmeleri sonucu⁵⁶⁶ Talat Paşa'nın izinden giden Anadolu'ya kaçabilmiş İttihatçılarla çalışmak durumunda kalmıştı⁵⁶⁷. Talat Paşa müdahaleci bir ekonomik politikayı benimseyen Devlet Sosyalizmi'nin benimsenmesini uygun görmekteydi⁵⁶⁸. Kafkasya'ya geçmek için Talat Paşa ve grubundan ayrılan Enver Paşa ise 1920 yılında Sovyet Rusya başkentine varmıştı ve burada Bolşevik önderler tarafından gayet güzel bir biçimde ağırlandı. Lenin, Radek, Çiçerin, Zinovyev, Karahan gibi ünlü komünist liderler tarafından da kabul edildi⁵⁶⁹. Burada, Enver Paşa'nın başkanlığında "*İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı*" örgütlendi ve Enver Paşa, Bakü'deki *Doğu Halkları Kongresi*'nde bu cemiyeti temsil etti. Enver Paşa, öncelikle Anadolu'ya geçerek Türk Direnişi'nin önderi olmayı ve bunun yanında Türkistan'da Ruslara karşı örgütlenecek Milli bir hareketi yönetmek istiyordu. Bu süreçte Enver Paşa, İslamcı Sosyalist bir İttihatçı olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁰. Sözü edilen amaçlarının yanında Enver Paşa, Rus Bolşevikler ile birlikte hareket ederek İngiliz Emperyalizmine karşı savaşarak İslam alemini Batı emperyalizmine karşı savunmayı amaçlamıştı⁵⁷¹. Örneğin, "*Ali*" takma ismi ile Cemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafında Avrupa Emperyalizmine karşı Sosyalistler ile işbirliği yapacağını ve kurtarılan İslam memleketlerinde Sosyalist idare kuracağını dile getirmekteydi⁵⁷². Ancak Enver Paşa bu amacında Bolşevik Ruslar tarafından Mustafa Kemal karşısında ikinci seçenek olarak kalmış ve kullanılmıştır. Bu çerçevede Enver Paşa aracılığıyla İslami Bolşevizm, Anadolu'da örgütlendirilmeye çalışılmaktaydı. Ancak sonradan Mustafa Kemal'in aldığı tedbirler sonucudur ki Enver Paşa, Moskova tarafından yalnız bırakılmış ve sonunda Türkistan'a geçmiştir⁵⁷³.

⁵⁶⁶ Resul Yavuz, **Mütareke Gölgesinde Son Direnişçiler**, Akis Kitap, İstanbul, Ekim 2009, s.144 vd.

⁵⁶⁷ Emel Akal, **a.g.e.**, s.301.

⁵⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.325.

⁵⁶⁹ Moskova'da Karahan ve Çiçerin ile görüşen Enver Paşa'nın, bu görüşmesini Afganistan'a geçen Cemal Paşa'ya anlattığı telgrafi için Bkz.: Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, Ekim 2002, s.39.

⁵⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.s.575-577.

⁵⁷¹ Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.199.

⁵⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.s.33-34.

⁵⁷³ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.577.

Anadolu'daki direniş, Emperyalist işgaller karşısında, özellikle silah desteği sağlamak amacıyla, yeni bir müttefik bulma arayışındaki Rusya ile yakınlaşmaktaydı⁵⁷⁴. Rusya'da Lenin, Komünist Rejimi ülkesi dışında yayma politikasına girişince, Mustafa Kemal'i kendi safına çekmek için Ulusal Mücadele'nin silah ve para gereksinimine olumlu yanıt verdi⁵⁷⁵.

Bu yakınlaşma doğal olarak, Rusya'da gerçekleşmiş bulunan Sosyalist Rejime karşı olan Emperyalist İngiltere gibi güçlerin hoşuna gitmemekteydi. Zaten Emperyalizm karşıtı bir kimliğe bürünmüş olan Türk Hareketi de, Rusya ile kurulan yakınlaşmayla birlikte daha büyük bir önem kazanmaktaydı. 29 Ocak 1921'de Mustafa Kemal'in, Ankara'da kabul ettiği *Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Konseyi Yetkilisi* Eşba ile yaptığı görüşmede bu ilişkinin çerçevesi bütünüyle çizilmiş oluyordu. Böylelikle Sovyet Devrimi, Emperyalizm karşısında Komünist Enternasyonalin kalesi konumundayken, Anadolu da yine Emperyalizm karşısında Ezilen Doğu Halklarının kalesiydi⁵⁷⁶.

Yine de Büyük Millet Meclisi, Bolşevik Rusya'ya mesafeli bir duruş sergilemiş, kurulan ilişkilere ve alınan desteğe karşın ülkede Bolşevizm'in yaygınlaşmasına imkân vermemeye gayret etmiştir. Özellikle 31 Ekim 1920'de Ali Fuat Cebesoy'a gönderilen telgrafta, komünizmin Rusya'da bile uygulamaya geçirilemediğine değiniliyordu. Buna karşın, Türkiye'de bu akımın çeşitli amaçlara yönelik olarak yaygınlaştırılmaya çalışıldığına dikkati çekerek, bu eğilimlerin kontrol altına alınabilmesinin hükümet tarafından kurulacak olan Türkiye Komünist Partisi dolayısı ile mümkün olabileceğini ifade ediyordu. Bu amaçla da Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşalar ile Refet ve İsmet Beylerin bu partide gizli olarak yer almalarını uygun görmekteydi⁵⁷⁷. Böylece Mustafa Kemal, Komünist eğilimin güçlenme olasılığını, önde gelen komutanlar dolayısı ile denetleme olanağına kavuşacaktı. Öyle ki 1921 yılı Ocağından itibaren de Komünist faaliyetlere karşı önlemler alınmaya başlanacaktır⁵⁷⁸. Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu karşısında yer almaya başlamasının en önemli işareti ise 1920 Eylül'ünde meydana gelmiştir. 4 Eylül 1920'de 89

⁵⁷⁴ Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, s.531.

⁵⁷⁵ Süleyman Kocabaş, **Türkiye'de Demokrasi Buhranı: İcazetli Muvazanalı Emanetçi Partiler 1920-1987**, Vatan Yay., İstanbul, 2007, s.15.

⁵⁷⁶ Rem Kazancyan, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri: Yeni Belgeler (1920-1922)**, (Çev: Arif Acaloğlu), Kaynak Yay., İstanbul, Temmuz 2000, s.s.15-16.

⁵⁷⁷ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, (Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.s.380-381.

⁵⁷⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yay., Ankara, 2008, s.381.

oya karşı 98 oyla İçişleri Bakanı olan Yeşil Ordu üyesi Nazım Bey, Meclis ve Bakanlar Kurulu Başkanı olması sebebiyle Mustafa Kemal'i ziyaret etmek istediğinde, Mustafa Kemal, Nazım Bey'i yabancı çevrelerde ilişki kurmakla suçlayarak kabul etmedi. Böylelikle Nazım Bey görevden çekilmek zorunda kaldı⁵⁷⁹.

İşte bu süreç içerisinde Yeşil Ordu Cemiyeti, Düzenli Ordu'nun oluşturulmasından daha önce, 1920 sürecinde kuruldu. İslami Bolşevik bir hükümet kurmayı hedefleyen cemiyetin "Yeşil" adı İslamlığı temsil etmekteydi; öyle ki "Kızılılık" Bolşevikliği temsil etmekteydi⁵⁸⁰.

Cemiyetin varlığı bilinmekle birlikte hükümete bir kuruluş bildiriminde bulunmadığı için Yarı-Resmi bir örgüt özelliği taşımaktaydı. Buna karşın Bolşevik yardımının sağlanmasına duyulan gereksinim, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulmasını gerekli kılan en önemli etkidir. Yeşil Ordu Cemiyeti, Anadolu'da halkın güvenini kazanmış yeni bir askeri örgütlenme teşekkül ettirme amacı taşımaktaydı⁵⁸¹. Saltanatın, İstanbul Hükümetinin baskısı ve telkini ile mücadele azmini yitirme tehlikesi baş gösteren halkın karşısında Ulusal müfrezelerin, Milli Direnişi doğal olarak ve bütünüyle benimsemesi, bu bilincin halka aşılmasını sağlayacak Yeşil Ordu gibi bir örgütlenmeye olan gereksinimi ortaya koyuyordu⁵⁸².

Mustafa Kemal de bu cemiyetin kurulmasına onay vermekle birlikte, kimi arkadaşlarının da bu cemiyette bazı görevlerde getirilmesini sağladı⁵⁸³. Böylelikle Mustafa Kemal'in, hakkında Kafkaslardan Anadolu'ya geleceği söylentisi bulunan Yeşil Ordu'ya yönelik sempatiyi ve bu ordunun etkisini kırabilmek amacıyla Hakkı Behiç önderliğinde⁵⁸⁴ Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunu onayladığı söylenebilir⁵⁸⁵. Ayrıca cemiyete verilen "Yeşil Ordu" adı da "Kızıl Ordu" adından esinlenilmiş olabilir⁵⁸⁶.

⁵⁷⁹ M. Galip Baysan, **Türkiye'de Demokrasinin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)**, Üniversiteler ofset, İzmir, 2003, s.s.98-99.

⁵⁸⁰ Taylan Sorgun, **a.g.e.**, s.276.

⁵⁸¹ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.60.

⁵⁸² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.319.

⁵⁸³ **A.g.e.**, s.320.

⁵⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965, s.s.18-23.

⁵⁸⁵ "Anlaşıldığı kadarıyla Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare'si ile Cafer'in Yeşil Ordu Müfrezesi ve Hakkı Behiç'in Yeşil Ordu Cemiyeti, aynı isim altında, Yeşil Ordu olarak anılmaya başlanmış...". Bkz.: Emel Akal, **a.g.e.**, s.310.

⁵⁸⁶ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2010, s.315.

Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal'in isteği ile oluşturup “*Yeşil Ordu*” adını verdiği, Erzurum'dan Cafer Bey'in komutasında hareket eden müfreze de, yine Kafkaslardan geleceği umut edilen “*Yeşil Ordu*”nun öncü kuvveti olarak algılanmıştı⁵⁸⁷. Bu müfreze daha sonra batıda kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti içinde eriyecektir⁵⁸⁸.

Yeşil Ordu Cemiyeti, Bolşevizm'i, İslamiyet'in uygulaması olarak tanıtmaktaydı. Yine Rus Bolşevikler, Jön-Türk geleneğinden gelen kimseleri kullanarak, Afganistan ve Hindistan gibi Yakın ve Ortadoğu ülkelerini etkileri altına almak amacındaydılar⁵⁸⁹.

Mustafa Kemal ise Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamış olan sol akımların gelişimini, bir cemiyet kurarak denetim altına almayı amaçlamaktaydı. Böylelikle Milli Mücadele'ye zarar verebilecek sol oluşumların da kontrol edilebileceği düşünülmekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal bu oluşumla Bolşevikleri de gücendirmeme kaygısını barındırıyordu⁵⁹⁰. Yine de Yeşil Ordu, bünyesinde Bolşevizm'i gerçekten benimsemiş kimseleri barındırması ile Ulusal Direnişin denetimi dışına çıkarak gitgide Sosyalizm etkisi altına girmiştir.

Yeşil Ordu'nun kuruluşunda, Sovyet Devrimi'ne duyulan özeniş de önemli etki yaratmıştır. Bu etki çerçevesinde Sovyetler de, Anadolu'daki direnişi biçimlendirmek istemişti. İttihat ve Terakki'nin sol kanadı din ve milliyeti koruyarak biçimlenmiş bir sol anlayışı benimsediler ve Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer aldılar⁵⁹¹. Bu aşamadan beridir Hacıoğlu Salih ve Rus Elçiliğinde görevli olan Şerif Manatov⁵⁹² gibi asıl komünistler de cemiyette yer almışlardı⁵⁹³.

Yeşil Ordu'nun kuruluş faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olan kişi de Ankara Merkez Heyeti Üyesi kaymakam Vakkas Ferit Bey'di. Cemiyetin Genel Merkez üyelerinden biri de TBMM Üyesi ve Dâhiliye ve Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey idi⁵⁹⁴. Hakkı Behiç Bey, Sivas Kongresi'nde de Temsil Heyeti'ne seçilmişti⁵⁹⁵.

⁵⁸⁷ **A.g.e.**, s.315.

⁵⁸⁸ Emel Akal, **a.g.e.**, s.304 ve 307.

⁵⁸⁹ Rem Kazancyan, **a.g.e.**, s.s.27-28.

⁵⁹⁰ Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.197.

⁵⁹¹ “(Yeşil Ordu'nun) Kuruculara baktığınız zaman hemen hemen tamamının önemli İttihatçı mebuslar olduğu görülmektedir. Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya Yiğit, Çerkez Reşit, Muhittin Baha, Sırrı Bey, Nazım Bey, Hacı Şükrü, Dr. Mustafa Bey, Şeyh Servet, Hamdi Bey, Dr. Adnan Adıvar”. Bkz:Emel Akal, **a.g.e.**, s.305.

⁵⁹² Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, s.537.

⁵⁹³ Emel Akal, **a.g.e.**, s.304.

⁵⁹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.56.

⁵⁹⁵ Emel Akal, **a.g.e.**, s.s.305-306.

Daha sonra Yeşil Ordu'ya mensup vekillerin Büyük Millet Meclisi'nde Halk Zümresi⁵⁹⁶ adıyla yapılandıkları örgütte ve resmi olarak kurulan Türkiye Komünist Partisi'nde de yer alacak olan Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Adnan Adıvar da I. TBMM döneminde Yeşil Ordu'nun Genel Merkez Üyesiydi⁵⁹⁷. Yine aynı dönemde, daha önce İttihat ve Terakki Fırkası içerisinde yer alan Hüseyin Sırrı (*Bellioğlu*) da Yeşil Ordu'nun Genel Merkez Üyeliğinde bulunmaktaydı⁵⁹⁸.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde Balıkesir ve yöresini temsil eden ve daha önce 1902'de İttihat ve Terakki üyeliğinden Sinop'ta kalebentliğe mahkûm edilen mutasarrıf İbrahim Süreyya (*Yiğit*) da I. TBMM döneminde Yeşil Ordu Genel Merkez Üyesi idi. Daha sonra, Adnan Adıvar gibi Halk Zümresi ve resmi Türkiye Komünist Partisi üyesi oldu⁵⁹⁹.

İttihat ve Terakki'nin hemen ardından yine İttihatçılar tarafından kurulan Teceddüd Fırkası'nın kurucuları ve idarecileri arasında yer alan Yunus Nadi⁶⁰⁰ de yine Yeşil Ordu'da görev almaktaydı⁶⁰¹.

Yeşil Ordu'nun Genel Merkez'den başka Ankara ve Eskişehir şubeleri bulunmaktaydı. Ankara şubesi, Salih Hacıoğlu ile Vakkas Ferit Bey'in çalışmaları ile oluşturulmuştu. Eskişehir şubesi ise Behram Lütfi ve Mustafa Nuri Bey vasıtasıyla çalışmalarına başlamıştı. "*Yeni Dünya*"⁶⁰² adlı bir gazete çıkaran Arif Oruç ve Mustafa Nuri de, bu yayınlı Yeşil Ordu'yu ve propagandalarını desteklemekteydi⁶⁰³.

Çerkez Ethem'in ağabeyi -Teşkilat-ı Mahsusa da görev almış olan- Reşit Bey de Yeşil Ordu'nun kurulmasında yer almıştı ve Çerkez Ethem'i Düzenli Ordu'ya katılmamak yönündeki direktmesinde desteklemişti⁶⁰⁴. Bundan sonra da Çerkez Ethem, Mustafa Kemal'e göre Yozgat'a gidip geldiği sırada⁶⁰⁵, Kuva-yı Seyyare komutanı olarak Yeşil Ordu'ya katılınca oldukça etkili bir askeri güç yaratmıştı⁶⁰⁶. Çerkez Ethem ve kuvvetleri

⁵⁹⁶ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.316.

⁵⁹⁷ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.102.

⁵⁹⁸ **A.g.e.**, s.127.

⁵⁹⁹ **A.g.e.**, s.128.

⁶⁰⁰ Yunus Nadi Yeşil Ordu'nun kuruluşunun amacını "*Kızılordu'ya benzetilerek Bolşeviklerden yardım sağlamak*" olarak belirtmiştir. Bkz: Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.207.

⁶⁰¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.316.

⁶⁰² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.322.

⁶⁰³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus kitabevi, İzmir, 2006, s.61.

⁶⁰⁴ Hasan Kendirci, **a.g.e.**, s.147.

⁶⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.320.

⁶⁰⁶ Emel Akal, **a.g.e.**, s.330 vd.

Yeşil Ordu'ya katılana kadar, Yeşil Ordu Cemiyeti, faaliyetlerini Mustafa Kemal adına ve onun adını kullanarak yapıyordu. Ancak Çerkez Ethem, Yeşil Ordu'ya katılmasından itibaren Mustafa Kemal'in elinden bu cemiyeti almış oldu⁶⁰⁷.

Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal'in Düzenli Ordu çalışmalarına karşı olan Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu'ya katılması ve Yeşil Ordu'nun gizli olarak gerçekleştirdiği çalışmalarla bir İhtilal Cemiyeti kimliğine bürünmesi; Mustafa Kemal'in dikkatini çekmiş, böylece kapatılması yönündeki düşünceleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İttihatçı grupların da gerek Yeşil Ordu bünyesinde gerek dışında Mustafa Kemal karşıtı muhalif bir tavır sergilemeleri örgütün kapatılmasında bir neden olarak görülmüştü. Ayrıca Eylül 1920'de Bakü'ye geçen Enver Paşa'nın⁶⁰⁸ Kafkaslardan gelerek Anadolu Hareketinin başına geçmesi temennisinin hala yaşatılıyor oluşu da bu kararı doğrudan etkilemiştir⁶⁰⁹.

Milli Mücadele karşısında saf değiştiren Çerkez Ethem kuvvetlerinin 10 Ocak 1921'de dağıtılması⁶¹⁰ ile cemiyetin kuvveti de yok edilmiş oldu. I. İnönü Muharebesi Zaferinin kazanıldığı sırada ise Yeşil Ordu ve üyeleri Ankara İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilerek cemiyet dağıtıldı. Yeşil Ordu'nun ve Tokat Mebusu Nazım Bey ve arkadaşları gibi parlamenterlerin yargılanmalarıyla; 9 Mayıs 1921'de, Cumhuriyet tarihinde ilk defa parlamenterler dokunulmazlıkları kaldırılarak yargılanmış ve cezalandırılmış oluyorlardı⁶¹¹.

Yine aynı tarihlerde, Bakü'de Türkiye Komünist Partisi'ni kuran ve Ankara'ya gitmek için Türkiye'ye giriş yapan, fakat gelişmeler sonucunda vazgeçip Trabzon'dan deniz yoluyla geri dönmek isteyen Mustafa Suphi, Karadeniz'de arkadaşları ile birlikte motoru batırılarak öldürüldü⁶¹². Mustafa Suphi'nin Bakü'de 10 Eylül 1920'de kurduğu ve Mustafa Kemal tarafından tehlikeli bulunan Türkiye Komünist Fırkası⁶¹³ yerine, yine Rusya'dan etkilenen sol akımları kontrol altına almak amacıyla yine Mustafa Kemal tarafından resmi Türkiye Komünist Partisi kuruldu⁶¹⁴. Hakkı Behiç önderliğinde kurulan⁶¹⁵

⁶⁰⁷ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.316.

⁶⁰⁸ Emel Akal, **a.g.e.**, s.303.

⁶⁰⁹ Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, s.532.

⁶¹⁰ M. Şevki Yazman, **Anadolu'nun İşgali**, Kamer Yay., İstanbul, 1999, s.s.122-125.

⁶¹¹ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.61-62.

⁶¹² Ergün Aybars, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler", **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.24, s.89.

⁶¹³ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s.16.

⁶¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Kandemir, **a.g.e.**, çşt. syf.

⁶¹⁵ **A.g.e.**, s.17.

bu partiye katılmayanların bir kısmı gizliden -yani resmi bir kuruluş talebi olmadan- örgütlenen Hafi (*Gizli*) Türkiye Komünist Fırkası⁶¹⁶ ve eski Yeşil Ordu üyeleri ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurdular. Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği 26 Ekim 1920 tarihli telgrafla, kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi'nin iç tüzüğünün Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak hazırlandığını ve parti genel kurulu toplanana kadar da ülkenin özel koşullarına yönelik çalışmalarda bulunulacağını bildirmekteydi⁶¹⁷. Ayrıca telgrafta, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de Türkiye Komünist Partisine geçtiği ve Türkiye Komünist Partisi dışında kimsenin ya da hiçbir örgütün Komünizm ve Bolşevizm esasları üzerine çalışma yapamayacağı vurgulanmaktaydı⁶¹⁸.

2.3. KEMALİST HAREKETİN DOĞUŞU VE İTTİHATÇILIK

2.3.1. Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı

İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın sömürgelerde Halife'nin nüfuzunu kullanarak yaptıkları propagandaları tehdit olarak algılamaktaydılar ve düşmanca bir tavır takınmışlardı. Yaptıkları karşı propaganda ile de İttihatçılık, çok tehlikeli bir bela olarak görülmeye başlandı. Vahdettin de tahtta kalmak için en azından İttihat ve Terakki karşıtı olmak zorundaydı. Padişah'ın ve İstanbul Hükümeti'nin kesin bir İttihatçılık karşıtlığı gütmesi, İttihatçıları hem baskıdan kurtulabilmek ve tutuklanmaktan kaçabilmek hem de yeniden iktidara geçebilmek için direnişin içinde yer almaya itti⁶¹⁹.

Mondros Mütarekesinin imzalandığı sıralarda Mustafa Kemal, Adana'da Yıldırım Orduları komutanı olarak bulunuyordu⁶²⁰. İskenderun'un işgal edilmesi ihtimalinin ortaya çıkması üzerine Mustafa Kemal, Mütareke koşulları arasında karaya asker çıkarma ile ilgili bir maddenin olmadığına dair İstanbul'u uyardı. Hükümet ise işgal ordularına karşı konulmamasını emretti ve Mustafa Kemal 6 Kasım'da yolladığı cevapta, karaya çıkacak olan İtilaf Devletleri askerlerine ne olursa olsun ateş açacağını, aksi takdirde yeni verilen emirlere uyacak bir komutanın atanmasını söylüyordu. Bunun üzerine Padişah, Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Karargâhını lağvetti⁶²¹, bundan sonra da Mustafa Kemal,

⁶¹⁶ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.318.

⁶¹⁷ **A.g.e.**, s.318.

⁶¹⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s.s.378-379.

⁶¹⁹ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri...**, s.17.

⁶²⁰ Resul Yavuz, **a.g.e.**, s.126.

⁶²¹ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.772.

Harbiye Nezareti emrine verilerek İstanbul'a çağırıldı. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a vardıkları 13 Kasım günü Mustafa Kemal'de İstanbul'a geldi⁶²².

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiğinde güvendiği ve işbirliği yapabileceğini düşündüğü Ahmet İzzet Paşa hükümeti düşmüş ve yerine Tevfik Paşa hükümeti gelmişti⁶²³. Hayal kırıklığına uğrasa da Tevfik Paşa hükümetini düşürmek için çalışmalara başladı. Bu doğrultuda Padişahla ve mebus arkadaşlarıyla görüştü, ortağı olduğu Minber gazetesinde yine “*Minber*” takma adı ile aynı amaçlı yazılar yazdı⁶²⁴.

Bu arada ilk olarak atandığı 6. Ordu komutanlığı ve sonrasında da 2. Ordu komutanlığı görevlerini reddetti⁶²⁵. Mustafa Kemal, kurtuluş çaresi olarak öncelikle yasal ve hükümete yönelik yolları arıyordu. Ancak 21 Aralık 1918'de Kanun-ı Esasi'nin 7nci maddesine dayanarak⁶²⁶ Mebuslar Meclisi kapatılınca böyle bir mücadele olanağı da kalmadı. Öyle ki Mustafa Kemal, güvendiği Fethi Okyar'ın kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın güçlenerek iktidara gelmesini umuyordu, fakat bu olasılık ortadan kalkmış oluyordu⁶²⁷. Bundan sonra ise Mustafa Kemal, bir ihtilal ile kurtuluşun sağlanması gerektiğini düşündü; ne olursa olsun bu mücadelenin merkezi İstanbul olamazdı⁶²⁸.

Meclis'in kapatılmasının ardından 13 Ocak ve 3 Mart 1919 tarihlerinde görevde bulunan Tevfik Paşa hükümeti, İngilizlerin dikte etmesi ile Dünya Savaşının sorumluları olarak itham edilen İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerini takibe aldı⁶²⁹ ve 30 Ocak 1919'da da İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimleri tutuklanmaya başladı⁶³⁰. Yine aynı sıralarda İzmir, Tekirdağ, Edirne, Samsun ve Antep'te Divan-ı Harpler kuruldu⁶³¹.

İşgal güçleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Dünya Savaşı'nın asıl sorumlusu olarak görmekteydiler. Hatta öyle ki, Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Harbiye Nazırı olur olmaz, özellikle Balkan Savaşlarındaki yenilgiden sorumlu komutanları tasfiye

⁶²² Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.s.98-99.

⁶²³ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.289.

⁶²⁴ Kemal Arı, “Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, 2006/Güz, s.13.

⁶²⁵ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.100.

⁶²⁶ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.69.

⁶²⁷ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.100.

⁶²⁸ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.69.

⁶²⁹ Halil İbrahim İnal, **Vahdettin ve Milli Mücadele**, Nokta kitap, İstanbul, Aralık 2007, s.144.

⁶³⁰ Halil İbrahim İnal, **Milli Mücadele Tarihi**, Nokta kitap, İstanbul, Temmuz 2008, s.141.

⁶³¹ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.148.

ederek yerlerine İttihat ve Terakki mensubu, Milliyetçi subayları getirmişti. Bu Genç kadro, Dünya Savaşı sürecinde önemli mevkilerde bulunmaktaydı⁶³².

Bununla birlikte İtilaf Devletleri, Tevfik Paşa Hükümeti'ni önde gelen İttihatçıların yurt dışına kaçmalarına göz yummakla suçluyordu. İşte bu süreçte tutuklanan İttihatçılar Bekirağa Bölüğü'ne konuldular. Ayrıca bu İttihatçıların Ermeni Tehciri konusu yüzünden yargılanması söz konusu olmuşken İngiltere bundan vazgeçmiştir⁶³³. Yine de, daha önce, 26 Kasım 1918'de bir Divan-ı Harp teşkil edilerek Talat ve Cemal Paşalar gıyaplarında yargılanarak askerlikle ilişkileri kesilmiş, mallarına el konulmuş ve medeni haklardan mahrumiyet cezası almışlardı⁶³⁴.

Damat Ferit Hükümeti kurulduktan hemen sonra ise İngilizlerin tutuklanmasını istedikleri İttihat ve Terakki üyelerinden 60 kişi 10 Mart'ta tutuklandı. 20 Nisan'da ise toplam tutuklu sayısı 223 kişi olmuştu. 8 Nisan'da da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Ermeni Tehciri sürecinde kötü muamele yaptığı iddiası ile haksız yere idam edildi. Kemal Bey'in cenazesi üzerine yapılan nutuklarda İngilizlerin İstanbul'dan atılması konusu taraf bulunca; İngilizler, birçok subayı ve fikir adamını Malta'ya sürgün ettiler. 145 kişiden oluşan "*Malta Sürgünleri*", İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı, karşı mücadeleyi örgütleyebilecek kimselerden seçilmişlerdi⁶³⁵.

1919 yılının Nisan ayı, hükümeti kurmuş olan Damat Ferit ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İtilaf Devletleri ile son derece eş güdümlü hareket ettikleri, İttihatçı avını oldukça ciddiye aldıkları ve Ordu Müfettişliklerini yeniden oluşturdukları bir dönem oldu⁶³⁶. Bu süreçte; Makedonya'dan beridir Mustafa Kemal'in önderliğini benimsemiş olan ve çekirdeği Rauf Orbay, Ali Fethi (Okyar), Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), sonradan katılan İsmet (İnönü)'den oluşan kadro Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesi başlatma kararı aldılar. Kazım Karabekir'in 15. Kolordu'ya ve Ali Fuat Paşa'nın da 20. Kolordu'ya atanması, bu mücadele için önemli bir adım oldu⁶³⁷.

21 Nisan 1919'da Calthorpe'un hükümete verdiği nota, Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle Anadolu'ya geçebilmesi için bir fırsat yaratıyordu⁶³⁸. Samsun, Vezirköprü,

⁶³² Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.301.

⁶³³ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.144.

⁶³⁴ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.147.

⁶³⁵ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.s.145-152.

⁶³⁶ **A.g.e.**, s.145.

⁶³⁷ **A.g.e.**, s.72.

⁶³⁸ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.293.

Merzifon ve çevresinde Rum Pontus çetelerinin Müslümanlara yönelik saldırıları artmıştı. Ancak İtilaf Devletleri bu çatışmaların Müslümanlarca yapıldığını iddia ediyorlardı ve zamanla bölgedeki Rumların sayısını arttırmayı planlıyorlardı. İngilizlerin, bu bölgeden başlayarak Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'a kadar olan yerlerdeki örgütlenmelerin sonlandırılmasını, aksi halde mütareke çerçevesinde müdahale edeceklerini dikte etmeleri üzerine, Samsun çevresinde durumu inceleyecek ve buraya güvenilir bir kimsenin gönderilmesi durumu ortaya çıktı. Samsun'a, İtilaf Devletleri ile işbirliği içindeki İstanbul Hükümeti'nin uygun gördüğü bir kişinin gönderilmesi gerekliliğinin diğer bir nedeni de Samsun'un stratejik açıdan önemli bir noktada bulunması ve limanının bu açıdan büyük önem taşımasıydı. Aynı zamanda, Enver Paşa eğer Anadolu'ya gelme kararı alırsa, bunu büyük olasılıkla önce Samsun limanına inerek yapacaktı ve bu yüzden bölgede gerekli tedbirler alınmalıydı⁶³⁹.

Daha önce yaşanan uyumsuzluk nedeni ile İstanbul'da kalamayacağı belli olan ve İttihatçılarla da arasının açık olmasından dolayı bu konuda güvenilen Mustafa Kemal, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak atandı ve bütün sivil ve askeri makamlara emredebilme yetkisi ile donatıldı⁶⁴⁰. Mustafa Kemal, Samsun'a Mondros Mütarekesi'nin uygulayıcısı olarak gönderilmekteydi. Öyle ki, Mazhar Müfit Kansu anılarında, Mustafa Kemal'in Samsun'a varıp da Amasya'ya geçmesinin ardından yazdığı ilk telgrafında bölgedeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin durumunu sormasının, onun Hürriyet ve İtilafçı bir paşa olarak İttihat ve Terakki Fırkasından kalan yerel örgütlenmeleri sonlandırmak amacıyla olduğu izlenimine kapıldığını dile getirir⁶⁴¹. Ancak bu görev, Anadolu'daki direnişe liderlik etmesi bakımından Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi için bir fırsat demek oluyordu.

İzmir'in işgalinin hemen ertesi günü 18 subay arkadaşını yanına alan Mustafa Kemal, Bandırma Vapuru ile yola çıktı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a indi⁶⁴².

Bu bölgede Pontus Rum Hükümeti kurmak için örgütlenen ve Türklere karşı silahlı faaliyetlere girişen, bu yönde de Fener Rum Patrikhanesi'nden ve İngilizlerden destek alan Rum çetelerinin yarattıkları asayişsizliğe karşı gerekli tedbirleri almaya yöneldi. Bu çerçevede vali, komutan ve mutasarrıflara gerekli talimatları vererek, İngiliz Muhipleri

⁶³⁹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.206.

⁶⁴⁰ Halim Demir, **a.g.e.**, s.s.52-53.

⁶⁴¹ Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.12.

⁶⁴² Kemal Arı, **a.g.e.**, s.305.

Cemiyeti'nin İngilizlere teslimiyet yönündeki çare arayışlarının felaket demek olduğunu bildirdi⁶⁴³.

20-22 Mayıs tarihlerinde hükümete yolladığı telgraflarla, İzmir'in haksız işgalinin milleti derinden yaraladığından ve bu tecavüzün kabul edilemeyeceğinden bahsederek, İngilizlerin bölgeye haksız bir biçimde asker çıkardıklarına değindi. 21 Mayıs'tan itibaren de Kolordu komutanları ile temaslarda bulundu. Birliklerin yerlerinin ve güçlerinin ihtilal amacı çerçevesinde tespit edilmesini ve gerekli takviyelerin yapılmasını, İşgallere karşı gerekli tedbirlerin alınmasını, diğer komutanların milis örgütleri teşkilatlandırmaya teşvik edilmelerini ve onların Ulusal Örgütlenme fikrine alıştırmalarını böylece de ihtilal düşüncesini benimsemelerini belirtiyordu⁶⁴⁴. Harbiye Nezareti, Anadolu'daki silahları ve diğer gereçleri İstanbul'a toplatmaktaydı ki, bu İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda, Anadolu'daki herhangi bir silahlanmayı engellemek amacı ile yapılıyordu, Mustafa Kemal, derhal bu sevkیاتların yapılmamasını, durdurulmasını emretti⁶⁴⁵.

Samsun'un işgale ve İngiliz etkisine açık olmasından dolayı 25 Mayıs'ta karargâhını Havza'ya taşıdı. 28 Mayıs'ta askeri ve mülki amirlere gönderdiği yazı ile işgallerin protesto edilmesini, mitinglerin yapılmasını, halka felaketin büyüklüğünün anlatılmasını istedi. Öyle ki İzmir'in ve diğer Anadolu vilayetlerinin işgali, gelecekteki işgallerin de habercisiydi⁶⁴⁶.

2.3.2. Amasya Tamimi

Mustafa Kemal Paşa kendi inisiyatifi ile yolladığı yazılar neticesinde, 8 Haziran'da Harbiye Nezareti tarafından kendisine İstanbul'a dönmesi bildirilince, görevden alınma olasılığı ortaya çıktı⁶⁴⁷. Mustafa Kemal, eylemlerini kişisel olmaktan çıkarıp halka mal etme düşüncesinin hayata geçirilmesi hususunda vaktin geldiğine karar verdi. 12 Haziran'da Amasya'ya vardı ve 14 Haziran'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Derneği bünyesinde 21/22 Haziran'da Amasya Tamimini ilan etti. Tamim için Konya'daki 2. Ordu

⁶⁴³ Feridun Kandemir, **Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964, s.36.

⁶⁴⁴ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.255.

⁶⁴⁵ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁴⁶ Mustafa Balcıoğlu, "Dördüncü Bölüm: Direnen Millet – Milli Mücadele: Ya İstiklal, Ya Ölüm", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.166.

⁶⁴⁷ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.257.

Müfettişi Küçük Mersinli Cemal Paşa ile 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın onayları alındı⁶⁴⁸.

Tamimde, vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu dile getiriliyor, İstanbul Hükümeti'nin sorumluluklarını yerine getirmediğine değiniliyordu. Tamimin en önemli özelliği ise milletin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağını belirtmesiydi. Durumun halka ve dünyaya açıklanması için her türlü etkiden uzak bir ulusal heyetin kurulması gerekliliği ortaya konarak, yine aynı çerçevede Sivas'ta bir kongrenin toplanmasının kararlaştırıldığı ifade ediliyordu. Çünkü Sivas, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında Kuzey Anadolu ile Güney Anadolu arasındaki ulaşım imkânları bakımından oldukça uygundu. Bunun yanında işgallere de uzaktı⁶⁴⁹. Kongre için her vilayetin her sancağından güvenilir üç kişinin hemen yola çıkması ve bunun bir sır olarak saklanması söyleniyordu. Şark Vilayetleri adına 10 Temmuz'da toplanacak olan kongrenin delegeleri de Sivas Kongresine katılacaktı.

Amasya Tamiminde yer alan diğer bir önemli madde de; Askeri ve Milli örgütlerin ne surette olursa olsun dağıtılmamasını istiyordu. Bir bölge düşman işgaline uğradığında, bu sadece o bölgenin askeri birliğini değil, tüm orduyu ilgilendirecekti⁶⁵⁰. Kumandanlar da yerlerini hiçbir nedenle terk etmeyeceklerdi. Bir yeni atama durumunda, yeni atanan komutanın güvenilirliğine bakılacak ve eğer güvenilir bir kimse ise görev teslim edilecekti⁶⁵¹.

Amasya Tamimi, İstanbul Hükümeti'nin halka egemen değil, bağımlı olduğu düşüncesini benimsemekle yeni Türk Devleti'nin temellerini atan bir belge niteliğindedir⁶⁵². Gizli kalması planlanmasına karşın, bir süre sonra İstanbul tarafından Amasya Tamimi haber alınmıştı. Böylelikle İhtilâlin başladığı ilan edilmiş de oldu⁶⁵³.

Bu sırada Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, İtilaf Devletleri'ne Mustafa Kemal'in görevinden alındığı yönünde emir verildiğini söylemesine karşın; Tamim, Anadolu'daki komutanlar tarafından uygulanmakta olduğu için istifa etmek durumunda kaldı. Mustafa Kemal Erzurum'a gitmek için Sivas'tan geçerken, Dâhiliye Nezaretinin verdiği emri

⁶⁴⁸ Necdet Öklem, **Türk Devrim Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1977, s.163.

⁶⁴⁹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.257.

⁶⁵⁰ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.109.

⁶⁵¹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.258.

⁶⁵² Kemal Arı, **a.g.e.**, s.s.321-322.

⁶⁵³ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.258.

uygulamak için hareket eden Elazığ Valisi Ali Galip ile görüştü ve onu engelledi. Erzincan'a geçerken Padişah'tan aldığı İstanbul'a dönmesini isteyen telgrafa ise görevini bırakamayacağı yönünde cevap verdi⁶⁵⁴. 3 Temmuz 1919'da da Erzurum'a vardı⁶⁵⁵.

2.3.3. Erzurum Kongresi ve İttihatçılık

Temmuz ayının başları, Mustafa Kemal ile İstanbul Hükümeti arasında, Mustafa Kemal'in önce dinlenmesi tavsiyesi ile başlayan; sonunda Mustafa Kemal'in görevden alınmasını içeren telgraflaşmalara sahne oldu. 2 Temmuz'da Saray Mabeyn Başkâtibinden, Erzincan'daki Mustafa Kemal'e ulaşan telgrafta Padişah, kendisinin iki ay "*tebdili hava alarak*" izne çıkmasını salık veriyordu⁶⁵⁶. 3 Temmuz'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal'e⁶⁵⁷, 5 Temmuz'da Harbiye Nezareti'nden, daha şiddetli bir tavır sergileyen telgraf geldi. Telgrafta, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi istenmekteydi. Mustafa Kemal buna yanaşmayınca görevinden azledileceğini biliyordu ve bu doğrultuda Kazım Karabekir, Rauf Bey, İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik), Ordu karargâhından Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valiliğinden alınan Münir, Bitlis Valiliğinden alınan Mazhar Müfit (Kansu) ile toplandı⁶⁵⁸. Görevinden istifa ettiğinde dahi kendisini önder olarak benimsemeleri ve komutan olarak ona bağlı kalmaları konusunda konuştu⁶⁵⁹. 7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal görevinden alındığını bildiren telgrafi aldığı anda, Harbiye Nezaretine görevinden ve askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirdi⁶⁶⁰. Ancak diğer komutanların Mustafa Kemal'in emirlerine bağlı kalmaları ile önderliği sürdürdü ve görevden alınması ya da istifa etmesi herhangi bir şeyi değiştirmede. Öncelikle 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ve 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal'e bağlılıklarını ve kolordularının onun emrine amade olduğunu bildirdiler. 3. Kolordu'ya Refet Bey'in yerine atanmış olan Albay Selahattin Bey'in ise duruşu henüz belli değildi, fakat Konya'da 2. Ordu Müfettiş Vekili görevini ifa eden 12. Kolordu komutanı Albay Selahattin Bey, üzüntüsünü ve başarı

⁶⁵⁴ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.167.

⁶⁵⁵ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.111.

⁶⁵⁶ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.331.

⁶⁵⁷ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.170.

⁶⁵⁸ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.85.

⁶⁵⁹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.264.

⁶⁶⁰ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.111.

dileklerini bildiriyordu⁶⁶¹. Böylelikle Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal'e önderlik yolunu açan önemli bir adım oluyordu⁶⁶².

Mütareke hükümlerine göre kurulması planlanan Ermenistan devletinin Erzurum'u da içine alması planlanıyordu. Dolayısıyla Erzurum'da bir kongrenin düzenlenmesi tesadüfi değildi⁶⁶³. Aynı zamanda Doğu Anadolu, o dönemde Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elaziz, Diyarbakır ve Mardin vilayetlerinden oluşmaktaydı. Erzurum, bu vilayetler arasında direniş bakımından en örgütlü yerdı. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin önceden, 17-25 Haziran tarihlerinde gerçekleştirdiği kongre, Erzurum'da bir Heyet-i Faale oluşturmuş halde buluyordu.

Kongrenin ilk önce Rumi takvime göre 10 Temmuz'da başlaması kararlaştırılmıştı; öyle ki Rumeli'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih Rumi takvimde 10 Temmuz 1324'e⁶⁶⁴ denk geliyordu. Fakat delegelerin büyük bölümü henüz gelmemiş olduğu için tarih bu sefer 23 Temmuz'a, yani II. Meşrutiyet'in ilanının Miladi Takvim'de denk geldiği tarihe alındı. Bu simgesellik, Erzurum Kongresinin İttihat ve Terakki'nin demokratik milliyetçiliğini benimsediğini göstermektedir⁶⁶⁵. Hürriyet ve İtilaf kesimi de bu süreçte Mustafa Kemal'in eylemlerini İttihatçılık olarak suçlamaktaydılar⁶⁶⁶. Elaziz, Mardin ve Diyarbakır vilayetlerinin delegelerinin valiler tarafından engellenmesi nedeniyle kongre, ancak 5 vilayetten 54 delegenin katılımı ile açıldı⁶⁶⁷. Erzurum Kongresi'ne katılan kişilerin daha önceki siyasal mevkileri ve duruşları göz önüne alındığında İttihatçılık ile ilişkileri net olarak ortaya çıkıyordu. Kongreye katılanların siyasal durumlarını göstermek açısından aşağıda vereceğimiz tablo yeterince açıklayıcı olacaktır.

⁶⁶¹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.267.

⁶⁶² Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.20.

⁶⁶³ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.111.

⁶⁶⁴ Miladi Takvim'e göre: 23 Temmuz 1908.

⁶⁶⁵ "Mustafa Kemal'de, bu ideolojinin (Demokratik-Milliyetçi) içinde olmakla birlikte o diğerlerinden farklı olarak cumhuriyet ve laiklik yandaşıdır". Bkz.: Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.112.

⁶⁶⁶ Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.208.

⁶⁶⁷ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.271.

“Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegeler ve Siyasal Eğilimleri”⁶⁶⁸

Vilayetler	Kazalar	Katılan Delegeler	Mesleği	Siyasal Eğilimi
Erzurum	Merkez	Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Hüseyin Rauf(Orbay) Naibzade Hoca Mehmed Raif(Dinç)	Eski Ordu Müfettişi Eski Bahriye Nazırı Eski Mebus	İTF İTF İTF
	Bayburt	Alemdarzade M. Tevfik Bey(Çoruh) Abdullahagağazade Zahit Bey	Eski Mebus Belediye Reisi	İTF İTF
	Hınıs	MehmedCelaledin Bey	Eski Mal Müdürü	Bilinmiyor
	İspir	Cemal Bey(Aksu)	Dava Vekili	İTF
	Kığı	Yazıcızade Sait Bey Kahraman Sabri Bey (Yazıcı)	Eski Nahiye Müdürü Eski Nahiye Müdürü	İTF İTF
	Refahiye*	Talat	Bilinmiyor	Bilinmiyor
	Namerdan (Narman)	Sait Bey (Özlütürk)	Eski Nahiye Müdürü	İTF
	Pasinler	Kağızmanlı Battal Bey	Tüccar, Belediye Reisi	İTF
	Hasankale	M. Cevad Bey (Dursunoğlu)	Muallim	İTF
	Tercan	Namikefendizade Ahmet Bey (Erverdi)**	Eşraftan, Çiftçi	İTF
	Yusufeli	Ahmet Efendi (Yaralı)	Çiftçi Meclisi Umumi Azası	İTF
	Tortum	Kazım Bey(Yurdalan)	Emekli Asker	İTF
	Doğubeyazıt	KünbetliGençağazade Hüseyin Avni Bey (Ulaş)	Avukat	İTF
	Diyadin	Nalbandoğlu İsmail Bey (Nalbandoğlu) Mustafa Efendi (Sabuncuoğlu)	Emekli Yüzbaşı Tüccar	İTF Bilinmiyor
	Karaköse	Necati Bey (Gürer)	Gazeteci	İTF
	Erzincan	Hacı Ahmet Fevzi Efendi	Nakşibendi Postnişini	İTF
	Kuruçay	Mehmet Şevki Efendi	Müftü	Bilinmiyor
	Pülümür	Abbas Necati Efendi	Emekli Komiser	Bilinmiyor
	Eleşgirt	Maksud Bey (Kapıkaya)	Eski Evrak Müdürü	Bilinmiyor
Trabzon	Merkez	Hacısalihoğlu Servet Siret Bey(Salihoğlu) Abanoszade Hüseyin Avni	Eski Mebus Emekli Kaymakam	İTF ?****

⁶⁶⁸ Tablo; M. Derviş Kılınçkaya, “Milli Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu”, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm> [erişim tarihi: 24.11.2011]’dan alınmıştır.

	Gümüşhane	Kadirbeyzade Zeki Bey	Eşraftan, Tüccar	İTF
	Şiran	Poladoğlu Hasan Fahri	Müftü	Bilinmiyor
	Kelkit	Hafız Osman Fevzi Efendi (Topçu)	Müftü	Bilinmiyor
	Maçka	Eyyübzade İzzet Bey	Eski Mebus	İTF
	Rize	Hemşinli Hoca Necati Efendi Abaza Hafız İsmail Hakkı Efendi	Gazeteci Dava Vekili	İTF Bilinmiyor
	Of	Hafız Yunus Sıdkı Efendi (Bulut)	Müftü,Müderres	Bilinmiyor
	Sürmene	KulaçzadeAhmed Efendi Eyyubizade Ömer Fevzi	Belediye Meclisi Azası Avukat, Gazeteci	İTF HİF
	Akçaabat	Serdarzade Hasan Efendi (Serdaroğlu)	Tüccar	Bilinmiyor
	Vakfikebir	Kellecioğlu Abdullah Hasip Efendi (Ataman)	İdadi Müdürü	İttihatçı
	Ordu	Hasan Hilmi Efendi (Koral)	Avukat	Bilinmiyor
	Giresun	Kitabçızade İbrahim Hamdi Bey (Muhsin Elgen) Duydukoğlu Ali Naci Bey (Duyduk)	Mühendis Doktor	HİF İTF
	Tirebolu	Yusuf Ziya Efendi (Şişman)	Eski Nahiye Müdürü	Bilinmiyor
	Niksar	M. Şeref	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Sivas	Merkez	Fazlullah Efendi (Moral) Yusuf Ziya Bey (Başara)	İdadi Müdürü Nafia Müdürü	Bilinmiyor İTF
	Amasya	İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)	Eski Mutasarrıf	İTF
	Tokat	Mehmet Rifat Bey (Arkun)	Belediye Reisi	İTF
	Suşehri	Çeçenzade İsmail Hakkı Efendi	Bilinmiyor	Bilinmiyor
	Zara	Recep Efendi	Emekli Yüzbaşı	Bilinmiyor
	Mesudiye	SerdarzadeMehmed Mustafa Efendi	Eski Mebus	İTF
	Reşadiye	Mehmed Sırrı Efendi (Kaymaz)	Emekli Alay Kâtibi	Bilinmiyor
	Karahisar-ı Şarki*****	Mumcuoğlu Cemil Bey (Şencan)	Doktor	İTF
	Alucra	Payaszade Hacı Hüseyin Hüsni Efendi	Eski Belediye Reisi	İTF
	Divriği	Hayrullah Efendi	Müftü	Bilinmiyor
	Koyluhisar	Çadırcızade Ali Beğ	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Bitlis	Merkez	İsmail Efendi Süleyman Bey	Bilinmiyor Emekli Binbaşı	Bilinmiyor İTF

	Siirt	Hacırecebzade Hacı Hafız Mehmed Hilmi Efendi (Çorapsız) Hafız Mehmed Cemil (Aydın)	Müftü Naibi Hafız	Bilinmiyor Bilinmiyor
Van	Merkez	SaidefendizadeCazim Bey (Abuşoğlu) Hocazade Osman Tevfik Bey (Alyanak)	Gümrük Mütevellisi Tüccar ve Çiftçi	İTF İTF
*Refahiye’den iki temsilci geldiği bildirilmesine rağmen Taha Kemal Bey’in Kongreye katılmadığı Cevat Dursunoğlu ve İbrahim Süreyya Yiğit Beyler tarafından belirtildiği için resminin müzeden kaldırıldığı belirtildiğinden, bu zat listeye dahil edilmedi.				

7 Ağustos’ta son bulan kongrede Mustafa Kemal başkan seçildi ve 10 maddelik bir beyanname yayınlandı⁶⁶⁹. Beyanname özellikle vatanın bölünmez bütünlüğüne vurgu yapıyordu ve bu çerçevede yabancı işgallere karşı bütün milletin birlik olarak vatanını koruyacağını dile getiriyordu. Osmanlı hükümetinin memleketin istiklalini koruyamaması durumunda geçici bir hükümetin kurulacağını ve bu İcra Heyeti’ni Milli Kongre’nin seçeceğini de söylemekteydi⁶⁷⁰. Kongre kararları, Milli idareye dayanmayan yönetimlerin, ulusal kurtuluşu sağlayamayacağı yönünde biçimlenmişti⁶⁷¹. Böylece Kuva-yı Milliye’nin amil ve Milli İrade’nin hâkim kılınması temel esas olarak kabul edilmekteydi. Dolayısıyla hükümetin Ulusal İrade’ye tabi kılınmasının gerekliliği anlaşılmış oluyordu.

Kongrece, Hıristiyan halka verilecek imtiyazların toplumsal dengeyi ve siyasi hâkimiyeti zedeleyecek biçimde olamayacağını vurgulamakta ve bununla ilgili olarak da Türk halkının özellikle Doğu Anadolu’dan göç etmeleri yasaklanmaktaydı⁶⁷².

Kongre’nin en önemli tartışma konusu Manda ve Himaye mevzuu idi. Kongre sürecinde özellikle Amerikan mandasına girmenin kurtuluşu sağlayacağı yönünde fikirler dile getirilmekteydi. Buna; Emperyalist devletler karşısında hakların savunulmasını mümkün kılacak imkânlarla sahip olunmaması ve Emperyalist bir devletin boyunduruğuna girmekle Filipinlerdekinin benzeri bir sığınma ile kalkınabileceği örneği sebep oluyordu⁶⁷³. Ancak kongre, Ulusal Bağımsızlık yönünde Mandacılığı ve Himayeciliği kesinlikle reddetti. Beyanname, Milli Meclisin derhal toplanmasını ve hükümetin icraatlarının denetim altına alınmasını şart koştu.

⁶⁶⁹ Halil İbrahim İnal, **Vahdettin ve Milli Mücadele**, Nokta kitap, İstanbul, Aralık 2007, s.s.290-291.

⁶⁷⁰ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.112.

⁶⁷¹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.271.

⁶⁷² **A.g.e.**, s.272.

⁶⁷³ **A.g.e.**, s.275.

Kongre, tüzük gereğince dokuz kişilik bir Temsil Heyeti seçerek dağıldı ve bu heyetin başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti yerine, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu ve bunun başkanlığına da Mustafa Kemal getirildi. Erzurum Kongresi, bölgesel nitelikli toplanmasına karşın ülkenin bütününe ilgilendiren kararlar alarak Ulusal bir kongre niteliği kazanmıştır. Aldığı bu kararlar İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nce oldukça kötü karşılanmış, Mustafa Kemal ve arkadaşları için yakalama emri verilmiş ve bunun için askeri ve sivil yöneticilere 30 Temmuz'a kadar süre tanınmıştır⁶⁷⁴.

Bundan sonra Mustafa Kemal'in temel amacı, Anadolu'daki mücadeleyi merkezden idare edecek bir meclis oluşturmaktır ve bu amaçla Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi'ne bağlanmıştır. Ancak Erzurum ve Trabzon örgütleri, Erzurum Kongresi'nin tüzüğünün değiştirilmesini hoş karşılamayarak Sivas Kongresi'ne tepki gösterdiler. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi, yaptığı toplantıda tüzüğün değiştirilmesinin ancak Doğu Anadolu'da tekrar yapılacak ikinci bir kongre ile mümkün olabileceğini bildirdi⁶⁷⁵. Bunun yanında Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi de Mayıs 1920'ye kadar bu isim ve mühürle birlikte Müdafaa-i Hukuk mührünü de kullanmış ve merkezileşmeye mesafeli durmuştur⁶⁷⁶. Ancak bu gibi tavırlar BMM'nin açılması ile son bulacaktır.

Bu sıralarda ise Balıkesir-Alaşehir Kongreleri düzenlendi. 28 Haziran-12 Temmuz tarihlerinde düzenlediği kongreyle Heyet-i Merkeziye oluşturan Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti, 26-31 Temmuz tarihlerinde, bildirisinin ilk maddesinde amacının vatanın kurtuluşunu sağlamak olarak tanımladı. Bir de hiçbir siyasi fırka ile bağlantısının olmadığını belirten kongre düzenlediler. Bildiride Anadolu'nun nüfus çoğunluğunun ve anane, milli temayüller, mimari ve tarihi bakımından Türk ve Müslüman olduğu vurgulanıyordu. Wilson ilkelerinin 12nci maddesinin buna dayanarak uygulanmasının gerektiğini ve bu ilkenin yalan olmadığını ümit ettikleri dile getiriliyordu. Ayrıca yurt Yunan bayrağından kurtarıncaya kadar mücadele edeceklerini söylüyorlardı. Bu kararları tasdik etmek için 16-25 Ağustos tarihlerinde düzenlenen Alaşehir kongresinin sonrasında da Temsil Heyeti ile irtibata geçilerek Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmiştir⁶⁷⁷.

⁶⁷⁴ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.113.

⁶⁷⁵ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.25.

⁶⁷⁶ **A.g.e.**, s.26.

⁶⁷⁷ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.s.114-115.

Erzurum Kongresi'nden Sivas Kongresi'ne uzanan sürecin en önemli olaylarından biri de; daha önce irdelenen Karakol Cemiyeti'nin, Mustafa Kemal üzerinde kuşku yaratacak bildirilerinin yayınlanması ve bunun üzerine Mustafa Kemal'in eski İttihatçılardan olup cemiyetin kurucularından Kara Vasıf ile gerçekleştirdiği görüşmesidir⁶⁷⁸. Sivas Kongresi'nde bütün direniş örgütlerinin “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmesi ile bu cemiyet de Ankara açısından son bulacak, ancak İstanbul'un işgaline kadar çalışmalarına yine gizliden devam edecektir.

2.3.4. Sivas Kongresi ve İttihatçılık

Mustafa Kemal, Erzurum'da Temsil Heyeti başkanı olarak seçildikten sonra Sivas Kongresi hazırlıklarını yapmak için 2 Eylül'de Sivas'a geldi.

Bu süreçte İstanbul'da hükümet kurmuş olan Damat Ferit Paşa, Anadolu Hareketi'ni önemsiz göstermek için Milli Meclis'in toplanması için seçim hazırlığı emri vermişti. Diğer taraftan da Anadolu'daki oluşumu “*İhtilalkâr Hareketler*” olarak niteliyordu. Bu çerçevede Anadolu'ya, İstanbul'a doğrudan bağlı komutan ve valileri tayin etmek gayretindeydi. Böylece Ulusal Direniş zor durumda bırakılabilecekti. Diğer bir önlem olarak da engellenemeyeceği belli olan Sivas Kongresi'nin basılarak dağıtılması düşünülmekteydi⁶⁷⁹.

4 Eylül'de Sivas Kongresi 38 delege ile toplandı. İstanbul'a bağlı mülki amirler ve İstanbul'daki gazetelerin sansüre uğraması nedeniyle halkın Erzurum Kongresi kararları ve Sivas Kongresi'nin toplanacağı konusunda yeterince bilgisi yoktu⁶⁸⁰. Önce İngilizler tarafından işgal edilen, fakat sonra Fransızlara devredilince kurtuluş mücadelesine katılan Antep, Maraş, Urfa ise Sivas Kongresi'nde temsil edilmemekteydi⁶⁸¹.

Delegelerin önemli bir kısmı İttihatçıydı⁶⁸², fakat kongrenin özellikle İttihat ve Terakki ile bir bağının bulunmadığı vurgulanmaktaydı⁶⁸³. Öyle ki “*vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka hiçbir şahsi gaye tanımayacakları ve İttihat ve Terakki'nin canlandırılması yahut mevcut fırkaların herhangi birinin siyasi amaçları için*

⁶⁷⁸ Halim Demir, **a.g.e.**, s.s.90-91.

⁶⁷⁹ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.280.

⁶⁸⁰ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.115.

⁶⁸¹ Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.289.

⁶⁸² Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.284.

⁶⁸³ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.116.

çalışmayacakları” yönünde yemin edilmesi her delegeye şart koşulmuştu⁶⁸⁴. Yemin metni ilk olarak şu şekilde hazırlanmıştı:

“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, islamiyete, devlete, millete ve memleketeye manen ve maddeten hizmetten başka gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azm-ü iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”.

Yemin metninin bu şekliyle kabulüne Mustafa Kemal Paşa karşı çıkmış ve ardından yemin metni şu şekli almıştır:

“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, islamiyete, devlete, millete ve memleketeye manen ve maddeten hizmetten başka gaye ve emelimiz olmadığına binaen kongrenin müzakeresi devamı müddetince ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”⁶⁸⁵.

Erzurum Kongresi kararlarını benimseyerek, Rumeli’yi de kapsayacak biçimde genelleştiren kongre 11 Eylül’de şu kararları aldı:

İlk olarak ulusal sınırlar içerisinde vatanın bölünmezliğine vurgu yapılıyordu ve bu bütünlüğün korunması için Milli Güçlerin etkin ve Ulusal Egemenliğin üstün kılınması şart koşuluyordu. Heyet-i Temsiliye de görevini “Şarki Anadolu’yu Temsil Etmek” yerine, artık “Vatanı Temsil Etmek” olarak nitelemekteydi⁶⁸⁶.

Rumluk ve Ermenilik iddiaları da dâhil olmak üzere her türlü işgale karşı milletin bir bütün olarak mücadele edeceğini ve direniş göstereceğini dile getiren kongre kararları, ayrıca Hristiyanların her türlü güvenliklerinin sağlanmış olmasından dolayı kendilerine bir ayrıcalık tanınmayacağını da bildiriliyordu.

Kongrenin en önemli meselesi “Mandacılık” konusuydu. Ahmet İzzet Paşa, mandacılık fikrini makul ve gerekli görüyordu. Kazım Karabekir’e yolladığı bir telgrafla da bunu açıkça belirtiyordu. Buna karşın Darülfünun’da Devletler Hukuku Profesörü olarak bulunan Selahattin Bey ise; Türklerin bir mandaya girmeden de bir devleti ayakta

⁶⁸⁴ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.110.

⁶⁸⁵ M. Derviş Kılınçkaya, “Milli Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu”, [erişim tarihi: 24.11.2011], <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm>

⁶⁸⁶ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.284.

tutabilecek güçte olduklarını düşünüyordu. Mandacılık taraftarlarının ağırlıkta oldukları görüş ise Amerikan mandasına girilmesi idi; ancak bu Amerika'nın böyle bir girişimi olmaksızın ortaya atılmış tek taraflı bir eğilimdi⁶⁸⁷. Bunun en önemli savunucularından biri de Karakol Cemiyeti kurucularından olan İttihatçı Kara Vasıf Bey idi⁶⁸⁸. Hatta Mustafa Kemal'e gönderdiği mektuplarla mandanın ne kadar gerekli olduğunu anlatmaya çalışmaktaydı. Yine de kongrede gerçekleşen tartışmalar sonucunda manda ve himaye reddedilirken, Mebuslar Meclisinin, Millet'in kendi geleceğine karar verebilmesi ve hükümetin başıboş bırakılmaması için derhal toplanması gerektiği de vurgulanıyordu⁶⁸⁹. Milli Direniş için kurulan örgütler de kongre kararlarının dokuzuncu maddesi⁶⁹⁰ ile “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında birleştiriliyor⁶⁹¹ ve Umumi Teşkilatı idare için kongre tarafından bir Temsil Heyeti'nin kurulduğu ifade ediliyordu. Temsil Heyeti, Erzurum Kongresinde doğu illerini temsil eden 9 kişiden kurulmuştu. Sivas Kongresinde ise bu heyete 6 kişi daha eklenerek genişletildi ve TBMM'nin açılmasına kadar en önemli söz sahibi yapılanma olarak varlık gösterdi⁶⁹².

Sivas Kongresi'nin en önemli özelliklerinden biri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini birleştirmesi olmuştur. Böylelikle, Osmanlı yurtseverliğini savunan ve İslamcı bir özelliği bulunan⁶⁹³ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ortaya çıkmıştır. Cemiyet, nizamnamesine göre İslamcı olmakla birlikte daha çok Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleşmesinden oluşan bir dernekler federasyonuydu. Böylece cemiyet, yerel ve bölgesel özellikler taşımaktaydı. Aynı zamanda Rumluk ve Ermenilik teşekküllerini amaçlayan çalışmalara karşı da örgütlenmişti⁶⁹⁴. Bununla birlikte cemiyet, her türlü fırkadan ayrı bir teşekkül olduğunu ve hiçbir fırkaya bağlı olmadığını vurgulamaktaydı.

Sivas Kongresi kararları, Misak-ı Milli'den TBMM'nin açılmasına kadar birçok olaya doğrudan etki etmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁸⁷ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.185-186.

⁶⁸⁸ **A.g.e.**, s.187.

⁶⁸⁹ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.s.116-117.

⁶⁹⁰ Feridun KANDEMİR, **a.g.e.**, s.148.

⁶⁹¹ Mustafa BALCIOĞLU, **a.g.m.**, s.176.

⁶⁹² Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.117.

⁶⁹³ Halim DEMİR, **A.g.e.**, s.58

⁶⁹⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması: 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Mayıs 2010, s.21.

⁶⁹⁵ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.117.

Kongre öncesinde Elaziz Valisi iken Sivas Valiliğine atanan Ali Galip, topladığı silahlı Kürtlerle ve Bedirhanilere mensup Malatya mutasarrıfı Halil'in desteği ile Sivas Kongresi'ni basmak niyetindeydi⁶⁹⁶. Ancak 13. Kolordu'nun bazı birlikleri onların üzerine gönderilince çekilmek durumunda kaldılar⁶⁹⁷ ve Ali Galip İstanbul'a kaçtı⁶⁹⁸. Bu olayın üzerine İstanbul ile Ankara arasındaki durum sertleşti ve Heyet-i Temsiliye 14 Eylül'de Padişah'a bir arıza⁶⁹⁹ göndererek Ferit Paşa ve hükümeti ile ilgili suçları tespit etti. Bu suçlar arasında “*Paris Barış Konferansı'ndan, Milli haysiyeti incitecek biçimde kovulmak*” ve Ulusal hareketi İttihatçılık gibi göstererek Anadolu'daki yabancı müdahalesini desteklemek, Milli Meclis için seçim yapmamak ve Anadolu'daki Ulusal teşkilatı dağıtmaya çabalamak vardı⁷⁰⁰.

Bu süreçte İstanbul'da Damat Ferit hükümeti istifa etmek durumunda kaldı. Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşa'ya kurdurmak istediye de Paşa bunu kabul etmedi ve yerine 2 Ekim'de, milliyetçi bir çizgiye sahip Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Bu da Anadolu Hareketi için oldukça önemli bir olaydı. Çünkü, öncelikle Kuva-yi Milliye taraftarı olan Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nazırı olarak atandı⁷⁰¹. Böylece Ulusal Direniş moral bulmakla birlikte İstanbul basını da Anadolu Hareketi ile ilgili haberleri yayınlamak açısından rahatlamıştı⁷⁰².

2.3.5. Amasya Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin ardından, hükümetten sivil ve askeri makamlara Ulusal Direnişin güvenini kazanmış bulunan kimselerin getirilmesi ve Ulusal Direnişin çıkarları doğrultusunda taleplere başladı. Bu, İstanbul ile Sivas arasında yoğun bir telgraflaşmayı doğurdu. Ancak telgraflaşma, Ulusal Hareket'in talepleri ve İstanbul'un bunlardan hangilerini yapabileceği yönünde bir netlik doğuramamıştı. Bu nedenle İstanbul

⁶⁹⁶ Mustafa Kemal, yıllar sonra 1927 Ekim'inde Nutuk'u okurken, Ali Galip Olayı'nda Kazım Karabekir Paşa'nın; emrindeki er sayısının Ali Galip ve yanındakilerle baş edemeyeceği, Ali Galip'e yanındaki İngiliz Ajanın kim olduğu hakkında sorulduğu ve yakalanmaları için İstanbul'a başvurulduğu gibi bahanelerle Ali Galip'in savuşturulmasını ağırdan aldığını dile getirecek ve eleştirecektir. Bkz: Nihat Uzcan, **İstiklal Harbinin Esasları: Kazım Karabekir Paşanın Hatıratı**, Basın kitabevi, İstanbul, 1981, s.s.7-13.

⁶⁹⁷ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.s.287-288.

⁶⁹⁸ Necdet Öklem, **a.g.e.**, s.183.

⁶⁹⁹ Arıza, Yüksek bir makama sunulan mektup veya dilekçe anlamındadır.

⁷⁰⁰ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.296.

⁷⁰¹ **A.g.e.**, s.302.

⁷⁰² Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.118.

Hükümeti, Anadolu'daki direnişin önderleri ile görüşmelerde bulunmak noktasına geldi⁷⁰³. Görüşme görevi, daha önce İhtilâlin önderleri ile görüşülmesini teklif etmiş olan Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verildi ve Paşa Amasya'ya geldi. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin de Amasya'ya gelmesiyle görüşmeler başladı. 20-22 Ekim tarihleri süresince devam eden ve “*Amasya Protokolleri*” olarak adlandırılan görüşmelerde üçü açık ve imzalı, ikisi gizli ve imzasız olmak üzere beş protokol benimsendi⁷⁰⁴.

Protokolde Salih Paşa öncelikle Askerin siyasetle uğraşmaması yönündeki kaygılarını dile getirdi. Bu da elbette ki İttihatçılığın Milli Mücadele'ye hâkim olabileceği yönündeki kaygıdan ve İttihatçılık çerçevesindeki eğilimlerin intikam siyaseti gütmesinin önüne geçilmek istenmesinden kaynaklanmaktaydı⁷⁰⁵. Öyle ki Mustafa Kemal'de aynı düşünceyi paylaşmaktaydı⁷⁰⁶.

Salih Paşa'nın diğer bir talebi de Hükümetin konumuna zarar verebilecek tutumlardan kaçınılması idi. Mebus seçimlerinin de kimsenin karışmayacağı bir serbestlikte olması gerektiğini dile getirmekteydi⁷⁰⁷. Böylece Heyet-i Temsiliye de seçimlerin özgürce yapılmasına karışmayacaktı, fakat İttihat ve Terakki üyelerinin ve orduda görevli kimselerin seçilmemesi için öğüt yolu ile çalışmalarda bulunacaktı⁷⁰⁸.

Protokole göre öncelikle yapılacak olan, barışta çizilecek sınırların Türkleri yabancıların boyunduruğuna sokmaması gerektiğiydi. Bunun yanında Müslüman olmayanlara da ayrıcalıklar verilmeyecekti. Seçimlerin tam bir serbestlik içerisinde yapılmasının yanında İstanbul Hükümeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanıyacaktı. Mebuslar Meclisi de Sivas Kongresi kararlarını benimseyecekti.

⁷⁰³ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.308.

⁷⁰⁴ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.119.

⁷⁰⁵ Yücel Özkaya, “Mustafa Kemal Paşa-İstanbul Hükümeti İlişkileri”, **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkoğan), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, Ankara, s.s.227-228.

⁷⁰⁶ Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in Asker ile Siyaseti ayrı tutmak gayretin olduğunu kendisinin de siyasetle uğraşırken askeri konulardan uzak durduğunu, bu süreçte de İttihatçılardan da rahatsızlığını şöyle anlatır: “... *Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile, harp ile doğrudan doğruya meşgul olmadığı ve kendini tamamıyla politikaya verdiği söyleniyordu. O, politika ve hükümet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeli idi. Hatta, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifade eden kimselere rast geliyordum. ...Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'teki eski İttihatçılar Grubu idi. ... Bu sıkıntısı; kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Milli Mücadele'ye yeni bir İttihatçılık damgasının vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu*”: Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.s.577-578.

⁷⁰⁷ **A.g.e.**, s.310.

⁷⁰⁸ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.30.

Yine İstanbul'un güvende olmaması nedeni ile Mebuslar Meclisi'nin burada toplanmaması düşünülmekteydi⁷⁰⁹.

Salih Paşa'nın bu talepleri Mustafa Kemal ve arkadaşlarınca kabul edilirken, Salih Paşa'da Sivas Kongresi'nin kararlarını kabul etmekle birlikte kesin sonucu toplanacak olan Milli Meclis'e bırakıyordu. Böylelikle Amasya Görüşmeleri ile İstanbul Hükümeti Anadolu'daki oluşumu resmen tanımış oluyordu.

Temsil Heyeti, bundan sonra Sivas'tan ayrılarak 27 Aralık'ta, Batı Anadolu ile daha kolay iletişim ve ulaşım imkânlarının bulunduğu Ankara'ya geldi⁷¹⁰ ve direnişin merkezi burası oldu⁷¹¹. Bu da Anadolu'daki direniş güçleri ile İstanbul'daki destekçilerinin, Ankara'nın telgraf ve tren yollarının kavşağında bulunması dolayısı ile kolay iletişim kurabilmeleri açısından İşgal güçlerini oldukça tedirgin etti⁷¹².

2.4. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'NE İTTİHATÇILIK

2.4.1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İttihatçılık

Bu süreçte Mebuslar Meclisinin toplanabilmesi için seçimler yapılmaktaydı ve hala İttihat ve Terakki'den kalan örgütlenme etkili bir konumdaydı. Mustafa Kemal, seçilen mebuslardan, Meclis'te bir "*Müdafaa-i Hukuk Grubu*" kurulmasını ve Meclis Başkanı olarak kendisinin seçilmesini istedi. Fakat 12 Ocak 1920'de açılan mecliste İttihatçı kökenli vekiller "*Felah-ı Vatan*" adlı 88 kişilik bir grup kurdular ve Mustafa Kemal'i de meclis başkanlığına seçmediler⁷¹³. Grubun başını Kara Vasıf Bey çekmekteydi. Bu duruşları ile Mustafa Kemal'i ikinci plana itmeye çalışan grup⁷¹⁴, buna karşın Sivas Kongresi kararlarını ve Misak-ı Milli'yi az bir değişikliklerle kabul ettiler⁷¹⁵.

⁷⁰⁹ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.119.

⁷¹⁰ Temsilciler Heyeti'nin Ankara'ya gelmesi konusunda Kazım Karabekir Paşa, Sivas'ta kalınmasını ve Temsilciler Heyeti'nin Doğu illerini örgütsüz bırakmaması gerektiğini düşünmektedir. Mustafa Kemal ise Batı'dan daha güvenli bir durumda olan Doğu illerinin güvenliğinin ve örgütlenmesinin Ankara'ya geçildiği takdirde de sağlanabileceğini düşünmektedir. Bkz: Nihat Uzcan, **a.g.e.**, s.14.

⁷¹¹ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.120.

⁷¹² Halil İbrahim İnal, **Milli Mücadele Tarihi**, Nokta kitap, İstanbul, Temmuz 2008, s.159.

⁷¹³ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.31.

⁷¹⁴ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.125.

⁷¹⁵ Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s.121.

Meclis'in 12 Ocak 1920'de açılmasının ardından⁷¹⁶ 17 Şubat'ta Misak-ı Milli kabul edilerek açıklandı. Bundan sonra artık Misak-ı Milli ile tanımlanan ve sınırları çizilen Yurt topraklarında Türk Milli Mücadelesi'nin başarıya ulaşmasını sağlayacak güç Kuva-yı Milliye olacaktır⁷¹⁷. Böylece Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde işgal altında bulunan Osmanlı topraklarında yaşayanların çoğunluğu Arap olduğu için, Anavatan'a bağlanıp bağlanmamaları, o topraklarda yaşayanların oyları ile belli olacaktı. Ancak o sıralarda henüz işgal edilmemiş olan vatan toprakları hiçbir biçimde anavatandan ayrılamayacaktı. Önceden kendi rızaları ile anavatana katılmış olan Elviye-i Selase⁷¹⁸ için ise gerek görülürse yeniden seçim yapılabilecekti. Batı Trakya'nın kaderi de yine halkının oyları ile belirlenecekti. İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak koşulu ile Boğazlar, Osmanlı ile birlikte diğer devletlerin verecekleri ortak karar ile serbest ticarete açılabilirdi. Azınlıklara ise komşu ülkelerin Müslümanlara da aynı hakları vermeleri koşulu ile Türkiye tarafından haklar tanınacaktı. Türkiye'nin ulusal ve ekonomik gelişimine engel olabilecek siyasi ve ekonomik sınırlamalar kabul edilmediği gibi borçlar da yine bu çerçevede yapılandırılacaktı⁷¹⁹.

Osmanlı Hükümeti Misak-ı Milli'yi kabul ederken Ulusal Kurtuluş Mücadelesi açısından oldukça önemli bir adımı atmış oluyordu⁷²⁰. Bununla birlikte Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği mektupla Ankara Hükümeti'nin duruşunu Misak-ı Milli'ye dayanarak anlatmış ve böylelikle Rusya ile önemli bir temas sağlamıştı⁷²¹.

Fakat Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi ile birlikte Ruslarla olan ilişkiler İtilaf Devletlerinin hiç hoşuna gitmedi. Gelibolu'da Akbaş mevkiinde Osmanlı'dan el konulan silah deposuna baskın yapılması⁷²² ve bunları koruyan Fransız askerlerinin esir alınması da gerilimi tırmandırdı⁷²³. Öncelikle Kuva-yı Milliye'yi asker ve silah yönünden

⁷¹⁶ Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Yunan işgali konusundaki tartışmalarda "atanmış" ve "seçilmiş" vekillerin duruşları hakkında Bkz.: Pelin Böke, "Son Osmanlı Meclisi'nde Yunan İşgali'ne Dair Tartışmalar", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, 2007/Güz, s.s.309-323.

⁷¹⁷ Ali Güler – Suat Akgül, **Kurtuluşun Kuruluşu Atatürk**, Truva Yay., 2010, s.142.

⁷¹⁸ Misak-ı Milli metninin ikinci maddesinde zikredilen üç liva: Kars, Ardahan ve Artvin. Bkz: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984, s.258.

⁷¹⁹ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.s.121-122.

⁷²⁰ Kemal Arı, **a.g.e.**, s.368 vd.

⁷²¹ Ali Güler – Suat Akgül, **a.g.e.**, s.149.

⁷²² Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Zeynel Kozanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Güvendi matbaası, Ankara, 1970; Kazım Özalp, **Milli Mücadele - I: 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985, s.s.88-89.

⁷²³ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.163.

desteklemekle suçladıkları Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'yı istifa ettirdiler. Bunu, Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası izledi⁷²⁴.

İtilaf Devletleri, İttihatçı kökenli kimselerin Milli bir örgütlenme ile yeni bir savaş başlattıklarını bahane edip 16 Mart'ta da İstanbul'u işgal ettiler⁷²⁵. İtilaf Devletleri bu işgalin geçici olduğunu, padişahlığın yıkılmayacağını ve geniş çaplı karışıklıklar olmadığı sürece İstanbul'un Türklerden alınmayacağını, herkesin normal yaşamına devam ederek padişahın buyruklarına uymayı sürdürmeleri gerektiğini ve Malta Sürgünleri kastedilerek toplumu karmaşaya sürüklemek isteyenlerin tutuklandıklarını bildirdiler⁷²⁶. Meclis ise, 18 Mart'taki son toplantısının ardından çalışmalarına ara vermesine karşın bir daha toplanamamış, 11 Nisan 1920'de en geç 4 ay içinde seçimlerin yapılması şartıyla Padişah tarafından feshedilmiştir. Bu artık, toplanan “*Son Meclis*” olarak tarihe geçecektir.

İstanbul'un işgali⁷²⁷ üzerine Mustafa Kemal, İstanbul ile olan telgraf haberleşmesinin derhal kesilmesini, İngiliz kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki stratejik bölgelerden çıkarılmasını ve silahsızlandırılmasını, Anadolu'daki İtilaf Devletleri subaylarının derhal tutuklanmasını emretmiş ve İstanbul'dan Anadolu'ya yapılabilecek düşman askeri sevkiyatını engellemek için Geyve ve Ulukışla civarındaki demiryollarını tahrip ettirmiştir⁷²⁸. İstanbul'da Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey'in tutuklanmaları üzerine Kazım Karabekir Paşa da Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson ve 20 kadar İngiliz'i tutuklamıştır.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Ali Rıza Paşa Hükümetinde gerçekleşmişti. İtilaf Devletleri yanlısı olan Damat Ferit ve hükümetine nazaran, onun istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti daha milliyetçi bir çerçeve çizmekteydi ve kurduğu mecliste İttihatçılar daha söz geçirir bir konumdaydılar. Bu da, artık İstanbul'daki kimi milliyetçi vekillerde; Anadolu'daki Temsil Heyeti'ne ve dolayısı ile Kuva-yı Milliye'ye gerek kalmadığı düşüncesini uyandıracaktır. Hatta Kazım Karabekir de bu düşünceye katılacaktır. Ancak, İstanbul'un işgali ve meclisin dağıtılarak vekillerin Malta'ya sürülmeleri, Anadolu'daki direnişi haklı ve kaçınılmaz kılmıştır⁷²⁹.

⁷²⁴ Tahsin Ünal, **a.g.e.**, s.s.633-634..

⁷²⁵ Yücel Özkaya, “İstanbul'un İşgali ve İstanbul'dan Kaçış”, **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkoğlu), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, Ankara, s.257.

⁷²⁶ Halil İbrahim İnal, **a.g.e.**, s.s.174-175.

⁷²⁷ Kazım Özalp, **a.g.e.**, s.101 vd.

⁷²⁸ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.189.

⁷²⁹ Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.315.

2.4.2. Büyük Millet Meclisi'nde İttihatçılık

İstanbul'un işgali, Milli bir meclisin işgal tehdidi altında bulunan herhangi bir yerde toplanmasının sağlıklı olmadığını da ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda, artık Milleti temsil edecek bir meclis de ortada yoktu. Bu yüzden Anadolu'da örgütlenmiş bulunan Heyet-i Temsiliye'nin bir Geçici Hükümet gibi çalışması durumu ortaya çıktı ve tüm memlekete idari merci olduğu duyurulmaya başlandı⁷³⁰. Öyle ki İstanbul ile yapılacak yazışmalarda hükümet yerine artık İşgal güçleri muhatap alınmış olacaktı. Bu yüzden Ankara'da bir meclisin toplanması gerektiğini Mustafa Kemal 17 Mart'ta Kolordu komutanlıklarına ve valiliklere bildirdi⁷³¹. Buna göre Ankara'da toplanacak olan Kurucu Meclis, medeni cesareti, fikri kabiliyeti, dini ve Milli selahiyet sahibi olan kimselerden oluşup üyeler 25 yaşından aşağı olamayacaklardı. Seçimlerde livalar, seçim bölgesi kabul edilecekti ve her livadan 5 üye seçilecekti. Gayri Müslimler ise seçimlere katılamayacaklardı. Seçimler, Kurucu Meclis'in acele toplanması gerektiğinden genel oylama yerine idari ve belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerde Milleti temsilen bulunanların katılımıyla aynı gün ve celsede yapılacaktı⁷³². Seçimlere; parti, zümre, cemiyet ya da şahıs olarak istenilen yerden katılabilinecekti.

3. Kolordu komutanı Albay Selahattin Paşa ile 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir, halkın böyle bir meclisi algılayamayacağı ve o yüzden katılımın sağlanamayacağını düşündüklerinden Milli Meclis'in toplanmasını daha uygun görmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa ise Milli Meclis'in kurulabilmesi için Ayan ve Mebusan meclislerinin toplanmasını, ancak İstanbul'dan kaçanların bunu oluşturabilecek çoğunluğa sahip olamayacaklarını belirtti. Paşaların ısrarı üzerine "Selahiyet-i Fevkaladeye Malik bir meclis" tanımı ile 19 Mart'ta seçimlerin yapılması bildirildi. Seçilecek kişiler de "Mebus" olarak değil, ancak mebusların sahip oldukları yetkilere sahip "Aza" olarak tanımlandılar⁷³³.

⁷³⁰ Halil İbrahim İnal, **Vahdettin ve Milli Mücadele**, Nokta kitap, İstanbul, Aralık 2007, s.297 vd.

⁷³¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap, Bilgi Yay., İstanbul, Nisan 1992, s.121.

⁷³² Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.331.

⁷³³ **A.g.e.**, s.332.

Seçimlerin sağlıklı ve zamanında yapılamamasından dolayı 169 kişinin katılımı ile açılması gereken meclis, 23 Nisan 1920 günü 120 kişi ile toplanabilmiřti⁷³⁴. Bundan sonra da aylarca tam sayı elde edilememiş, istifalar ve yeni katılmalar gerçekleşmiştir. Bununla birlikte vekillerin çoğu ya askerdi ve cephe görevlerine katılmaktaydılar, ya da müsteşar veya vali idiler ve devlet işlerini halletmek için görevli oldukları yerlere gitmek durumundaydılar⁷³⁵. Olağanüstü yetkilere sahip olan mecliste “*Kuvvetler Birliği*” ilkesi benimsenmiş durumdaydı; yasama, yürütme ve yargı güçleri, mecliste toplanmıştı.

Meclisin ilk çıkardığı kanun “*Vatana İhanet Kanunu*” idi ve aynı sıralarda kendi adını da “*Büyük Millet Meclisi*” olarak tanımladı⁷³⁶. 24 Nisan’da yapılan oylama ile Mustafa Kemal 110 oy alarak Meclis Başkanı oldu. Celalettin Arif Bey de 109 oyla İkinci Reis seçildi ve onun  nerisi ile Mustafa Kemal’in başkanlığındaki 7 kişilik Geçici İcra Encümeni oluřturuldu⁷³⁷. 25 Nisan’da kabul edilen “*Vatana İhanet Kanunu*” ile BMM’nin aldığı kararlara uymayanlar vatana ihanet ile sulanacaklardı. 7 Haziran tarihinde ise İstanbul Hükümeti’nin yaptığı ve yapacağı anlaşmalar hiç olmamış sayılacak ve kabul edilmeyecekti.

11 Eylül 1920’de asker kaçakları ile ilgili sorunlara yönelik çıkan “*Firariler Hakkında Kanun*”a dayanarak İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Meclisin seçtiği   mebusan oluşan bu mahkemeler askerden kaanları, kaçmaya yardım ve yataklık edenleri, askerden kaçmaya yol aanları ya da ihmali bulunanları yargılamakla görevlendirildi. Kararları “Kesin” olarak tanımlanan mahkemeler; askeri ve sivil tüm görevlileri, kararı infazla sorumlu tutuyordu ve infazı gerekleştirmeyenleri de yine bu mahkeme yargılayacaktı. 17 şubat 1921’de bu mahkemelere gerek kalmadığını belirten Meclis Başkanlığı’nın kararı, gerektiğinde bu mahkemelerin yeniden kurulabileceğini saklı tutmak kaydıyla o dönem için kaldırdı⁷³⁸.

2.4.3. Birinci Grup ve İttihatçılık

Mecliste çeşitli gruplar olmakla birlikte İttihatçı kökenden gelenler etkin durumdaydılar. Fakat onlar da Mustafa Kemal’i destekleyenler, Enver Paşa’yı

⁷³⁴ şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.s.131-132 vd.

⁷³⁵ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.194.

⁷³⁶ Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s.337.

⁷³⁷ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.104.

⁷³⁸ **A.g.e.**, s.s.106-107.

destekleyenler ve Enver'in gelerek ordunun başına geçmesini umanlar biçiminde bölünmüşlerdi⁷³⁹. Daha sonra bunlar “*Müdafaa-i Hukuk Grubu*” olan “*Birinci Grup*” ile bunun karşısında yer alan ve oldukça tutucu bir muhalefet sergileyen “*İkinci Grup*” olarak adlandırılacaklardı. Birinci Gruba, BMM’nde çoğunluğu sağlamaya yetecek 133 mebus üye olmuştu ve Grup Başkanı olarak Mustafa Kemal, Başkan Vekili olarak da Mehmet Şeref Bey seçilmişti. Grubun içtüzüğünde saltanat ve hilafetten söz edilmemekle birlikte Misak-ı Milli’nin sağlanacağını⁷⁴⁰ ve Devlet Teşkilatının Anayasal çerçevede süreç içerisinde oluşturulacağını ifade ediyordu⁷⁴¹. Ancak Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, meclisteki bütün mebusların zaten bu ilkeler doğrultusunda birleştiklerini ve bu maddelere dayanan bir grubun, muhalif kimselerin var olduğu izlenimi verebileceğini belirtti. Bu yüzden bu esas maddelerin yeniden mecliste kabul edilip, gazetede yayınlanmasını teklif etti⁷⁴². Bundan sonra ise Birinci Gruba alınmayan kimseler örgütsüz bir yapı sergilediler ve bunlar 1922 Temmuz ayında İkinci Grup’u teşkil ettiler⁷⁴³. Birinci Grup ile bunun dışında kalan mebusların çatıştıkları en önemli konulardan biri, anayasa ve kanunlarla ilgili yasama ve yürütme konularda Meclis’in görevlendirilmiş olmasına karşın uygulamada kimi zaman devre dışı bırakılması olmuştur. Heyet-i Vekile’nin Meclis’in bilgisine sunmadan yaptığı uygulamalar bu açıdan çatışma yaratmıştır. Anayasanın 7nci maddesine göre Heyet-i Vekile’nin görevleri özel bir kanunla tespit edilecek ve bununla ilgili çalışmaları bir komisyon yürütecekti. Bu komisyonda Hüseyin Avni (Ulaş) ve Selahattin (Köseoğlu) Bey gibi muhalif kimseler ağırlıktaydı. Güçler ayrılığı ilkesine dayanan, fakat Meclis Başkanı’nı sorumsuz bir mevkiye çıkaran konu ile ilgili bu kişilerin teklifleri büyük tartışmalar sonucunda reddedildi. Meclis’in çalışmalara başladığı ilk zamanlarda Vekiller Heyeti üyeleri, Meclis tarafından doğrudan seçilmekteydi. Ancak süreç içerisinde Mustafa Kemal’in onaylamadığı kimseler de seçilince 4 Kasım’da bu uygulamanın yerine Aday gösterme yönteminin seçilmesi, Meclis’in yetkilerinin kısıtlandığı düşüncesiyle tartışma yaratmıştır⁷⁴⁴.

Mustafa Kemal’in Başkomutanlık yetkisi ile görevlendirilmesi konusu da önemli bir tartışma konusu olmuştur. Yunanlılar 10 Temmuz 1921’de kesin sonuç almak için

⁷³⁹ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.195.

⁷⁴⁰ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.35.

⁷⁴¹ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.116.

⁷⁴² **A.g.e.**, s.117.

⁷⁴³ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.39.

⁷⁴⁴ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.s.117-118.

Bursa ve Uşak yönlerinden saldırıya geçtiler. 25 Temmuz'a kadar süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu Sakarya nehrinin doğusuna çekildi. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak adlandırılan bu çatışmaların orduyu zor durumda bırakması üzerine Mustafa Kemal, Meclis'in yetkilerini kullanmakla görevlendirildi. Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak görevlendirilmesine yalnızca Birinci Grup değil, muhalifler de destek vermişlerdi. Ancak Muhalifler, Meclis yetkilerinin devredilmesi konusuna karşı çıktılar. 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal, 3 ayla sınırlandırılmak koşulu ile Başkomutanlığa getirildi ve Meclis'in yetkilerini devraldı. Makamın “*Başkomutanlık*” yerine “*Başkomutan Vekilliği*” olarak adlandırılması konusunda çıkan anlaşmazlığın yanında Meclis'in tüm yetkilerinin bir kişiye devredilmesinin mümkün olup olamayacağı konusu tartışma yarattı⁷⁴⁵. Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, TBMM'nin yetkilerinin bir kişiye devredilmesinin doğru olmadığını belirtti. Mustafa Kemal de, esasen bunun gerçekten doğru bir uygulama olmadığını vurguladı. Bu yetkinin 3 ay sonra tekrar ele alınarak, kaldırılması ya da yenilenmesi yönünde karar alınması koşuluyla verilmesini, şu an için ise içinde bulunulan durumun bu yetkinin verilmesini kaçınılmaz kıldığını belirtti. Bunun üzerine gizli yapılan oylamada 13 red ve 169 kabul oyuna karşın, açık celsede 184 vekilin tümünün onayıyla Mustafa Kemal Başkomutan olarak tayin edildi⁷⁴⁶. İstiklal Mahkemeleri Başkomutana bağlı hale getirilmekle birlikte⁷⁴⁷ 7-8 Ağustos'ta derhal “*Tekâlif-i Milliye*” emirlerini yayınladı. Bu emirler doğrultusunda bütün halk, bütün maddi ve manevi varlıkları ile Ulusal Mücadeleye katılmaya çağrılıyordu. Yükümlülüklerini yerine getirmeyenler ise İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilecekti. Bu emirler çerçevesinde her ev birer kat çamaşır ve birer çift çorap vermekle yükümlü kılınmıştır. Bunun yanı sıra ahali ve tüccarın, elinde bulundurduğu belirli malların %40'ına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktı. Yine aynı şekilde yiyecek maddelerinin de %40'ı, sonradan karşılanmak üzere alınacaktı⁷⁴⁸.

Başkomutanlık yetkisinin verilmesinin ardından 23 Ağustos'ta Yunanlılar ile başlayan çarpışmalar Sakarya Zaferi ile sonuçlandı ve Yunanlılar 5 Eylül'e kadar aralıksız olarak gerilediler. Bu zaferin etkisiyle Fransızlarla 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Bununla birlikte Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelerek Kurtuluş Mücadelesinin

⁷⁴⁵ A.g.e., s.s.119-120.

⁷⁴⁶ A.g.e., s.121.

⁷⁴⁷ A.g.e., s.125.

⁷⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., 1984, s.311.

önderi olma düşüncesi de artık sona ermiş oluyordu. 31 Ekim günü yapılan gizli toplantı ile 5 Kasım'dan itibaren geçerli olmak üzere yine aynı koşullara dayanarak Başkomutanlık görevi Mustafa Kemal'e tekrar, fakat bu sefer "Oy Çokluğu" ile verildi. Bu da Mustafa Kemal ve Birinci Gruba karşı olan muhalefetin artık ortaya çıkmaya başladığının göstergesiydi. Hatta bu muhalif gruptan kimileri, Başkomutanlık yetkisinin üç ay daha uzatılması ile ilgili bir karşı önerge verdiler, fakat komisyon, bu yetkinin kabul edildiğini belirterek tartışmaların uzamasını önledi. Yine de daha sonra Başkomutan Mustafa Kemal'in İstiklal Mahkemeleri'ni yeniden görevlendirmesi ayrı bir tartışma konusu olacaktır⁷⁴⁹. 4 Mayıs 1922'de yapılan gizli toplantıda ise Muhalifler oldukça örgütlenmiş bir durumdaydı. Meclis'te Başkomutanlık kararının alınabilmesi için en az 161 vekilin mecliste hazır bulunması gerekiyordu. Fakat bu sayı mecliste sağlanamadı ve yapılan tartışmaların ardından Başkomutanlık yetkisi Mustafa Kemal'e verilemedi, sonuç olarak görev uzatılamamış oldu. Bu toplantıya Mustafa Kemal katılamamıştı. 6 Mayıs'ta ise Mustafa Kemal, 4 Mayıs'taki görüşme tutanaklarını inceleyerek eleştirileri yanıtladı ve yapılan oylama ile Başkomutanlık görevi üç ay daha uzatıldı⁷⁵⁰.

2.4.4. Teşkilat-ı Esasiye Çalışmaları

Meclisin çalışmaya başladığı ilk günlerden beridir yeni bir Anayasa çalışmasına başlanmıştı, fakat yeni kurulan meclisin "Geçici" bir meclis olup olmaması yönündeki çatışma, Anayasa'nın hazırlanmasını ve içeriği üzerinde uzlaşılmasını aksatmıştır. Öyle ki yeni meclisin niteliği hakkında iki görüş vardı. İlki, meclisi "Geçici" olarak görüyordu ve Osmanlı Devleti'nin kurtulması ile birlikte görevini sonlandıracağını düşünüyordu. Diğer görüş ise meclisin, Saltanat ve Hilafeti kaldırarak egemenliği halka teslim edeceği fikrindeydiler⁷⁵¹. Bu da Anayasa'nın niteleyeceği egemenlik anlayışı ile ilgili bir uzlaşmazlığa neden oluyordu. Çünkü Egemenliği halka teslim etmek isteyen grup, bu fikri açıkça ifade edememekle birlikte, Saltanat ve Hilafet yanlılarına inisiyatifi teslim etmek istemiyorlardı.

20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilerek⁷⁵² ilk maddesi ile hâkimiyet kayıtsız ve şartsız ulusa teslim edilmiştir⁷⁵³. Böylelikle halk, kendi kaderini

⁷⁴⁹ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.s.121-123.

⁷⁵⁰ **A.g.e.**, s.s.124-125.

⁷⁵¹ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.196.

⁷⁵² Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.254.

kendi ellerine almıştır. İkinci madde ile Yürütme gücü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bırakılmıştı. Üçüncü madde de Türkiye Devleti'ni Büyük Millet Meclisi'nin yönettiğini ve hükümetin de “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” adını aldığını tanımlamıştı⁷⁵⁴. Anayasa'nın ilan edilmesi sürecindeki en önemli gelişme 13 Eylül'de Meclis'e sunulan Hükümet Programı'ydı. Bu program “*Halkçılık Programı*” olarak adlandırılmıştı⁷⁵⁵ ve *Halk Zümresi*'nin siyasi varlığına sahip çıkılmıştı. TBMM'nin Ulusal Sınırlar içerisinde bağımsızlığın korunması için kurulduğu belirtilirken Hilafet ve Saltanatın da kurtarılacağı ile ilgili ifadeler bulunmaktaydı. Yine de anayasa ülke yönetimi ile ilgili hükümleri ayrıntılı olarak ele alırken yargı organları ile kamu özgürlüklerine hiç dokunmamaktaydı⁷⁵⁶.

Bu anayasa ile hukuki ve anayasal olarak Ulus-Devlet anlayışına bir geçiş süreci yaşanmaya başlanmış, Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti sistemi benimsenmiştir.

TBMM'nin kurulması, İstanbul'da büyük bir tepki ile karşılandı ve yeni kurulmuş bulunan Damat Ferit Hükümeti ve Padişah, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye yayınlattığı fetvada Anadolu'daki hareketin bir anarşi yarattığını ifade etti. 4 Mayıs'ta Birinci Örfi İdare Divan-ı Harbi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gıyabında resmi rütbe ve nişanlarını alarak idama mahkûm etti. Anadolu Hükümeti de, İstanbul'dan yayınlanan fetvalara karşı Ankara Müftüsü Rıfat Efendi ve 153 müftünün imzasını taşıyan fetvaları yayınladı ve Anadolu'daki Ulusal Direnişi yok etmeye yönelik isyanları teşvik eden Damat Ferit'i, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak vatan haini ilan etti ve vatandaşlıktan çıkardı⁷⁵⁷.

⁷⁵³ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.107.

⁷⁵⁴ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.197.

⁷⁵⁵ M. Galip Baysan, **a.g.e.**, s.s.99-102.

⁷⁵⁶ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.255.

⁷⁵⁷ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s.109.

III. BÖLÜM

3. İTTİHATÇILIK VE KEMALİZM

3.1. SALTANATIN KALDIRILMASI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET

3.1.1. Saltanat ve Hilafet Geleneği

Türkler, İslam dinini benimsedikleri andan itibaren egemenlik kavramını Tanrı ile bütünleştirdi ve yönetim alanına bu gücü de çekerek Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılan Halifelik makamını, Osmanlı'yla birlikte sorgusuz sualsiz egemenliği kullanan tek güç olarak kabul etti. Yüzyıllar boyunca sahip olunan bu inanca sadece Mustafa Kemal ve birkaç arkadaşı dur diyebilme cesaretini gösterdi ve sonunda egemenliğin gökten inme değil milletin elinden gelme olduğunu kabul ettirdi⁷⁵⁸. İslam'ın politik yönü ortadan kaldırılmaya çalışıldı. “İslamiyet, çoğunlukla Hükümdarı ve onun hükümetini, yasanın temelini, yargıçların eğitimini, kurumların kaynağını ve resmi eğitimin içeriğini, bütün dilleri yazabilmek için bir alfabeyi ve bilim ve eğitimin ana amaçlarını kendi kuralları içerisinde haklı gösteren bir dindi”. Mustafa Kemal'in kısa süre zarfında ortaya koyduğu devrimler, tüm bu algılara ve kurallara son verdi. Yapılan inkılâplarla dini motif taşıyan çoğu kurum ve yapılar ortadan kaldırıldı. Başlanılan iş uzun ve yorucu bir süreci gerektirirken Mustafa Kemal'in önderliğinde kısa sürede gerçekleştirildi⁷⁵⁹.

Osmanlı toplumunda saltanat ve hilafet Osmanlı hanedanı bünyesinde bulunduğundan bu güç Padişah'ın yekvücudunda birleşiyordu. Ancak 1921 yılı Ocak ayında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile *Türkiye Devleti* terimi kullanıldı ve kabul edildi. Bu aslında saltanatın kaderine tam olarak önceden karar verildiğinin bir göstergesi mahiyetindeydi⁷⁶⁰.

Çağdaş siyasal değerlere ulaşma yolundaki önemli adımları atanların Jön-Türkler olduğunu daha önceki bölümlerde irdeledik. Mustafa Kemal'in bunlardan ayrıldığı nokta ise, Batı'yı çok daha iyi tanınması ve yeni oluşacak Türkiye Devleti halkını iyi analiz ederek

⁷⁵⁸ İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şariat Devletinden Laik Cumhuriyete)*, İstanbul, 1993, s.556.

⁷⁵⁹ Paul Stirling, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Toplumsal Değişme ve Toplumsal Denetim”, *Mustafa Kemal ve Ulusal Bir Devletin Doğuşu*, (Ed: Vasıf Erenus), Sarmal Yay., İstanbul, 2010, s.49.

⁷⁶⁰ V. İ. Danilov, “Kemalizmin İlkeleri Yorumunda Değişmeler”, (Çev: Hüsametdin Yıldırım), *Atatürk ve Modern Türkiye (75. Yıl Yurt Dışı Atatürk Konferansları)*, (Haz: Hüsametdin Yıldırım - Berna Türkoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s.442.

her şeyi yeri ve zamanı geldiğinde geri adım atmadan kararlılıkla yapmasındaydı. Jön-Türklerin siyasi düşünceleriyle belli çerçevelerini oluşturan Mustafa Kemal, uygulamaya geçiş biçimiyle tarihteki örneklerinden ayrılmaktaydı. Saltanatın başarılı bir biçimde yok edilmesinde Mustafa Kemal'in bu özelliklerini görmezden gelmek mümkün değildir.

23 Nisan 1920'de TBMM açıldığında Türkiye'de hala Padişah varlığını sürdürmekle birlikte hilafet makamı da yine Padişahın bünyesinde varlığını koruyordu. Rejim, meclisin yanında Padişahın varlığının da kabul edildiği bir meşruti monarşi şeklindeydi. Yüzyıllar boyunca süren bu yönetim şekli doğal olarak milletin doğal haklarına el koyuyor ve egemenlik sadece tek kişi tarafından zorbalıkla kullanılıyordu. I. ve II. Meşrutiyet devrimleriyle meclis oluşturulmuş ve bir süre faaliyette bulunmuş olsa da, tam olarak işlevini gerçekleştiremeyip yine Padişahın mutlak otoritesine dönmüştü⁷⁶¹. Mustafa Kemal'in düşüncel dünyasında ise Meclisin yanında bir de Padişah gibi monarşiyi temsil eden bir iradeye yer yoktu; ancak bu düşüncesinin gerçekleşmesi milli mücadelenin gerçekleştirildiği bu yıllarda pek de mümkün görülüyordu. Mustafa Kemal Anadolu Hareketi'ne giriştiğinde, aslında Osmanlı'yı reddeden bir algıyla ortaya çıkıyordu. Ancak, görünürde eskiyi reddeden uygulamalar rahatlıkla ortaya konulamadı ve konulamazdı da. Bunun tersine Mustafa Kemal Padişahlığı ve Halifeliği destekler ve över konuşmalar yapıyor, nihai amacını saltanatı ve hilafeti kurtarmak olarak belirtiyordu. Mustafa Kemal bir taraftan bu tür yöntemler izlerken diğer taraftan da gelecekte saltanat ve hilafet makamının hukuki otoritesini kırabilecek açık kapılar bırakmayı ihmal etmiyordu⁷⁶². Osmanlı İmparatorluğu nasıl hanedanlığa ve dine bağımlılık ilkelerine göre kurulmuşsa, Mustafa Kemal de Türkiye Cumhuriyeti'ni laik ve sınırları belli olan bir ulusal devlet olarak, yayılmacı anlayıştan uzak şekilde planlıyordu⁷⁶³.

3.1.2. Tefik Paşa'nın Telgrafı ve Meclis'te Saltanat Sorunu

Mustafa Kemal, ülkenin yazgısını belirlemek üzere Meclis'i kurmuştu, ancak İstanbul hükümeti bünyesinde Padişah halen varlığını sürdürüyor; bu da ülke yönetiminde

⁷⁶¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.97.

⁷⁶² Kemal Arı, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Stratejisinde Kuva-yı Milliye'nin Yeri ve Önemi", *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri (6-8 Eylül 2009)*, II. Kitap, (Yay: Oktay Gökdemir), İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Haziran-2010, s.180.

⁷⁶³ Dankwart A. Rustow, "Ulusal Bir Devletin Kuruluşu: Atatürk'ün Tarihsel Başarısı", *Mustafa Kemal ve Ulusal Bir Devletin Doğuşu*, (Ed: Vasıf Erenus), Sarmal Yay., İstanbul, 2010, s.13

ikili bir yapının teşkilini zorunlu kılıyordu. Bir yanda İstanbul Hükümeti diğer yandan da Ankara Hükümeti devletin temsilcisi olarak varlık gösteriyordu. Bu şekliyle de Türkiye devletini kimin temsil ettiği sorunu ortada duruyor ve çözümü tam olarak ortaya konamıyordu. Ülkede var olan bu ikili yapının son bulmasına neden olan olay ise tam olarak İstiklal Harbi'nin kazanılmasını takiben gerçekleşti. Harbin kazanılması ve ardından yapılan Mudanya Mütarekesi sonrası İtilaf Devletleri ile yapılacak olan antlaşmaya hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Hükümeti yetkililerinin birlikte çağrılması ve İstanbul Hükümeti'nin de İstiklal Harbi'nde önemli görevleri yerine getirmiş bir Hükümet gibi başarıyı Ankara Hükümeti'yle paylaşma hevesi, adeta “*bardağı taşıran son damla*”ydı. Tevfik Paşa'nın 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla Ankara ve İstanbul hükümeti arasındaki tüm anlaşmazlıkların, zaferle birlikte sona erdiğini belirtip, birlikte Lozan'a gitme çağrısı yapması, Mustafa Kemal'e saltanatı kaldırma konusunda daha net adım atması için cesaret verdi. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Meclis'te büyük tartışmalara neden oldu. Ardından Mustafa Kemal, Saltanatın kaldırılması -ancak Hilafetin varlığının devamını- içeren 80 kişinin imzasının yer aldığı önergeye kendi de imzasını attı ve önerge meclise sunuldu. Ardından önerge mecliste kabul edilerek Saltanat lağvedildi⁷⁶⁴.

3.1.3. Mustafa Kemal'in Yakın Arkadaşları Eski İttihatçı Rauf- Ali Fuat ve Refet Beylerin Saltanat Algısı

Mustafa Kemal, Saltanat ile ilgili yakın arkadaşlarının görüşünü daha önce Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde sohbet ederlerken almıştı. Bu sohbette Rauf Bey, Ali Fuat Bey ve Refet Paşa bulunuyordu⁷⁶⁵. Mustafa Kemal arkadaşlarıyla yaptığı o günkü sohbeti şöyle anlatır:

“Rauf Bey'den Padişahlık ve Hilafet konusundaki düşüncesinin ve kanaatinin ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu: ben, Padişahlık ve Halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda bu ekmekten vardır. Ben iyilikbilmez değilim ve olamam. Padişah'a bağlı kalmak borcumdur.

⁷⁶⁴ Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanlioğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.33.

⁷⁶⁵ M. Galip Baysan, Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950), Üniversiteler Ofset, İzmir, 2003, s.137.

Halifelğe bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bunlardan başka genel görüşlerim de vardır. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği ölçüde yüksek görülmeye alışılmış bir kat sağlayabilir. O da padişahlık ve Halifelik katıdır. Bu katı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir kat koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu da hiç uygun bir iş olmaz. Rauf Bey’den sonra karşımda oturan Refet Paşa’dan düşüncesini sordum. Refet Paşa’nın düşüncesi şu idi: Rauf Bey’in bütün düşünce ve görüşlerine katılırım. Gerçekten bizde padişahlıktan, Halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz. Ondan sonra Fuat Paşa’nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa Moskova’dan yeni geldiğinden durumu, kamunun düşünce ve duygularını gereğince incelemeye daha zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi”⁷⁶⁶.

Mustafa Kemal’in yakın dostları olan bu kişiler⁷⁶⁷ dahi saltanatı tam olarak gözden çıkaramıyor ve kaldırılması dâhilinde ülkenin karışıklığa sürükleneceğini belirterek bu düşünceye uzak olduklarını açıkça ortaya koyuyorlardı. Bu anlamda Mustafa Kemal’in işi zor görünüyor ve bu konuda kararlı adımlarla hareket etmek gereği her şekilde kendini gösteriyordu. Bu açıdan Tefik Paşa’nın Mustafa Kemal’e çektiği telgraf yukarıda da belirttiğimiz üzere Mustafa Kemal’in eline önemli bir koz vermiştir.

3.1.4. Eski İttihatçı Kazım Karabekir ve Saltanat Hakkındaki Düşünceleri

Mustafa Kemal’in, yakın arkadaşlarından -Milli Mücadele’yi kol kola yürüttükleri- Kazım Karabekir ile de Saltanat-Hilafet mevzuunda bir takım görüş ayrılıkları vardır. Kazım Karabekir Paşa 15 Ekim’de Doğu’dan Ankara’ya Mustafa Kemal’in yanına geldiğinde ertesi gün beraber Bursa’ya gitmek üzere yanlarında Refet Paşa ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa (Özalp) ile birlikte trene binerler⁷⁶⁸. Kazım Karabekir burada

⁷⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.463-464.

⁷⁶⁷ Mustafa Kemal, Saltanat ile Hilafet’i ayırıp Saltanat’ı kaldırmaya karar verdiği zaman yaptığı işlerden ilki meclisteki odasına Rauf Bey’i çağırarak Hilafet ve Saltanat’ın birbirinden ayrılacağını ona söylemesiydi. Mustafa Kemal bu konuyu Mecliste Rauf Bey’in dile getirmesini istiyordu. Yine Mustafa Kemal, Kazım Karabekir’den de bu konuyu mecliste ifade etmesini isteyecekti. Rauf Bey, Mecliste iki defa bu konu hakkında konuşmuş, hatta Saltanat’ın kaldırıldığı günün bayram ilan edilmesini teklif etmişti; ayrıntılı bilgi için bkz: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmi -Siyasi Hatıralarım-**, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993, s.111; Rauf Bey’in, daha önceki düşünceleri ile sonradan ortaya koyduğu bu tavır arasında büyük bir fark olduğunu söylemek doğru olacaktır. Mustafa Kemal de Nutuk’ta Rauf Bey’in bu boyun eğişinde samimi olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varamaz. Bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.465.

⁷⁶⁸ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, (Haz: Uğur Mumcu), Tekin Yay., İstanbul, 1993, s.s.50-51.

Mustafa Kemal’e Saltanatın Kaldırılması ve Hilafetle ilgili olarak görüşlerini beyan eder. Kazım Karabekir’in bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“...Hükümetin şeklinde ben, tetkik ve tettebbularıma(incelemeler) ve görgü ve tecrübelerime dayanarak hilafet ve saltanat şekillerinin bir arada devamını, kalkınmamız için olduğu kadar dış siyasetimiz için de zararlı görüyordum. Hele hanedanı değiştirmek, hem milli birliği sarsacak, hem de medeni cihana karşı bir gerilik gösterecekti. Kalkınmamız için zararlıdır. Çünkü her kim olursa olsun, halk içinden uzun müddet çekilip, saraylarda, ancak muhitin gözleriyle ve kulaklarıyla vatan ve milletin halini seyir etmek artık bu asırda ileri milletler için bile zararı görülürken bizim gibi medeniyet camiasında gerilerde kalmış olan bir millet için daha zararlı olacak idi. Devlet reisinin etrafını bir takım dalkavuk almasına ve bunların milletle devlet reisi arasında sağır bir sed teşkil etmesine mani olabilmek için hilafet ve saltanatı bir elde toplamamak en başta gelen bir tedbirdir. Bundan başka, hilafet dinle, padişahlık ise dünya işleriyle ilgili olduğundan birbirine zıttır. Bunun için iki ayrı şahsiyete ihtiyaç vardır.

Dış siyasetimiz için zararlıdır. Çünkü papanın aynı zamanda kral olması bize ne kadar garip görünürse halifenin padişah olması da müterekki milletlere(ileri milletlere) o kadar garip görünür. Bu halin devamı yine aleyhimize neşriyat ve propagandaya sebep olacaktı.

Şu halde saltanatı hilafetten ayırmamız lazımdı.

Bu lüzumu halkımıza kolaylıkla anlatabiliyorduk. Esasen milli hükümet ile başarılan İstiklal Harbi de bize hak veriyordu. Şimdi mesele ayrılan saltanatı ne yapmakta idi? Bu mevkiye yeni bir hanedan mı getirecektik? Yoksa eski hanedandan bir başkasını mı koyacaktık?

Her iki şık da milleti ikiye ayırabilirdi. Ve günün birinde kuvvetli bir şahsiyet kimse öteki hanedanın elinden diğer ünvanı da almaya kalkabilir ve tarihimizin seyri bir daire üzerinde yürüyerek ayrıldığımız noktaya gelebilirdi. İslam aleminde Osmanlı Hanedanı mevkisini daha ziyade hilafet makamıyla tanımıştı. Şu halde saltanat lağvedilerek en tekamül eden bir idare sistemi olan Cumhuriyete gitmek ve hilafeti de olduğu yerde ve şahsiyetlerde bırakmak bize en uygun bir tarz olacaktı. Zaten fiili sahada dahi bu iş kıvamına gelmiş bulunuyordu. Şark halkının ve ordumuzun bu şekil hazz ve kabul

edeceğini ve hatta memnuniyetle karşılayacağını da yakından biliyordum. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın hilafet ve saltanatı alması halinde fikren ve fiilen aleyhte tezahüratı da şüphesiz görüyordum”⁷⁶⁹.

Mustafa Kemal'in uygulamaya koyduğu siyasete ve zaman zaman otoriter tavrına muhalif eğilim gösteren bu kişilerin Saltanatın kaldırılmasında yeterince muhalif cephede yer almamalarının nedeni olarak, bu kurumun (saltanatın) bir anlamda da Vahdettin'in İtilaf güçleriyle işbirliği yapmasıyla birleştiğinden kabul edilebilirdi⁷⁷⁰. Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal arasında daha sonra Meclis'e getirilen önerge dolayısıyla fikir ayrılığı yaşanır. Yukarıda belirttiğimiz üzere Kazım Karabekir Saltanat ve Hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın lağvedilmesine taraftar olduğunu belirtmişti. Ancak Mustafa Kemal'in hazırlattığı tahririn 6 maddesini gözden geçiren Kazım Karabekir 4. Maddesindeki “*Hanedan âl-i Osman madum (yok olan) ve tarihe müntekildir (devredilen)*” maddesini görünce muhalefet eder ve “*Paşam, kararımız bu mu idi? Hilafetin Osmanlı Hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir tahrir daha verilmek şartıyla imzalarım*” diyerek Hilafetin garanti altına alınması gerekliliğini ortaya koyuyordu. Daha sonra Rauf Bey de tahriri görünce “*ne oluyoruz, nereye gidiyoruz?*” diyerek bağıracaktı⁷⁷¹. Daha sonra ise İsmet Paşa ve Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'i 31 Ekim sabahı Çankaya'da ziyaret ederek tahririn 6. Maddesinde değişiklik yapmasına ve “*Saltanat mülgadır, Hilafet Hanedanı âl-i Osman'a aittir*” ibaresinin eklenmesine razı ederler⁷⁷².

3.1.5. Saltanatın Kaldırılması Sırasında Komisyonlarda ve Meclis'te Yapılan Tartışmalar

Saltanat'ın kaldırılması mecliste onanmadan evvel, 81 kişinin imzasıyla oluşturulan önerge ilk olarak üç komisyonda görüşülmek üzere gönderildi. Bu komisyonlar Teşkilatı Esasiye, Şer'iyeye ve Adliye Komisyonları idi. Mustafa Kemal'in de deyişiyle bu üç

⁷⁶⁹ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, s.s.49-50; Kazım Karabekir trende bu şekilde konuşmasını yapıyor ancak kendi içerisinde çekinceler de barındırıyordu. Ayrıca Karabekir Paşa hatıralarında Saltanat'ın kaldırılması ve Hilafet'in Osmanlı hanedanında bırakılması fikrinin kendisine ait olduğunu belirterek Mustafa Kemal Paşa'nın o zamanki gayesinin hem Saltanatı hem de Hilafeti kendi üzerine almak olarak belirtiyor. Mustafa Kemal Saltanatı küçük bir şehzadeye verecek ve ardından da kendisi nâib olarak saltanatı elde etmiş olacaktı diyor. Bkz: Mustafa Armağan, **Kazım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz İstiklal Savaşı'nın İçyüzü**, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s.s.50-51.

⁷⁷⁰ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.207.

⁷⁷¹ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 1993, s.56.

⁷⁷² **Kazım Karabekir Anlatıyor**, s.62.

komisyonun bir araya gelip Saltanatı kaldırma konusunda olumlu bir adım atması gücü. Bu yüzden de komisyonda derin tartışmalar yaşandı ve Hoca Müfit Efendi'nin komisyon başkanı seçildiği salonda hocalar “*bilindik safsatalarla*” hilafetin saltanattan ayrılamayacağını belirttiler⁷⁷³.

Önerge meclise geldiğinde saltanatın kaldırılması fikrine mecliste açıkça muhalefet eden iki kişi vardı. Bunlardan biri Mersin Milletvekili Selahattin Bey⁷⁷⁴ idi⁷⁷⁵. Diğer kişi de ünlü İttihatçı ve sonradan Mustafa Kemal'i öldürme girişiminde bulunacak olan Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit'tir⁷⁷⁶. Bunlar açıkça padişahı müdafaa yoluna giriştiler. Meclis dışında da bazı gerici gruplar Saltanatın kaldırılması kaygısı içerisinde yer alıyorlardı. Bu kaygıyı taşıyanlar daha çok İstanbul'da bulunuyordu. Devlet bünyesinde çalışan memurlar, direkt olarak saltanatın kaldırılmasını kendi varlıklarına bir tehdit olarak görüyorlardı⁷⁷⁷.

Mustafa Kemal tüm karşı gelmelere rağmen açık ve netti. Saltanatın kaldırılması komisyona geldiğinde, Karma komisyonda farklı düşüncelere sahip olanlar olsa da cesaret edip konuşamadıkları için, Mustafa Kemal karma komisyonu başkanı Hoca Müfit Efendi'den söz isteyerek, önündeki sıraya çıktı ve yüksek sesle şu konuşmayı gerçekleştirdi: “*Efendim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve*

⁷⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.467-468.

⁷⁷⁴ İzmir Suikastı davasında, Selahattin Bey'in Kara Kemal ve Kara Vasıf Beyler ile ilişki içerisinde olduğu ve bu kişilerin Meclis'te İkinci Grup'la ilişkiler kurmasında büyük rol oynadığı ileri sürülür. Selahattin Bey'in İttihatçıların Erenköy'de yapmış olduğu toplantılarda onlarla işbirliği içerisinde olduğu da vurgulanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.s.217-218.

⁷⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.467.

⁷⁷⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s.366.

⁷⁷⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.199.

herkes meseleyi tabii olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir”⁷⁷⁸.

Mustafa Kemal bu sözleriyle hâkimiyetin tamamen Türk milleti tekelinde bulunacağı konusunda hiçbir tartışmaya yer vermediğini ortaya koyuyordu. Öyle ki, “aksi takdirde bazı kafalar kesilecek” tehdidini yapmaktan dahi kendini alamıyordu. Ancak Mustafa Kemal şundan da emindi ki, millet zaten son sözünü söylemiş ve kararını vermişti, bu sözleri söylerken ki kendinden emin tavrı buradan kaynaklanıyordu. Padişahın hangi duruma düştüğü halk nezdinde de görülmüş, bu acz içindeki durumu halk kendisi de kaldıramayarak ulusal mücadeleye girişmiş ve sonucunda zafere ulaşmıştı. Mustafa Kemal’in tehditvari konuşmasından sonra ise Meclis üyeleri arasında egemenliği hala Padişah’a ait gören ve bu görüşte ısrar eden gerici takım: “Özür dileriz, efendim, biz konuyu başka bakımlardan ele almakta idik; açıklamanızdan yararlandık. Mesele halledilmiştir”⁷⁷⁹ diyerek bu düşünceyi zorla da olsa kabul etmek zorunda kaldılar.

Mustafa Kemal yukarıda değindiğimiz sözlerinden sonra uzunca konuşmasına devam eder ve: “Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden terekkebenden bir Meclisi Âli’de temsil etti. İşte o Meclis, Meclis-i Âli’nizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Milletın saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak TBMM’dir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine, TBBM Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz”⁷⁸⁰ diyerek milletin tek temsilcisinin yine milletin kendisi olduğunu net ifadelerle dile getirdi.

Saltanatın kaldırılması konusunda, meclis içerisinde var olan birinci ve ikinci grup arasında adeta bir yarış vardır. Hem grup içerisinde hem de grup dışarısındaki bağımsız muhafazakâr milletvekilleri ise bu hususta seslerini fazla çıkaramamışlar ve olan bitene razı olmak zorunda kalmışlardır⁷⁸¹. Bunda Mustafa Kemal’in kesin olarak koyduğu tavır etkili olmuştur diyebiliriz.

⁷⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, 2006, s.s.468.

⁷⁷⁹ İlhan Arsel, **a.g.e.**, s.570.

⁷⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338.

⁷⁸¹ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri -Milli Mücadele Döneminde Seçimler-**, İletişim Yay., İstanbul, 2020, s.142.

3.1.6. İttihatçı Hüseyin Avni Bey'in Saltanatın Kaldırılmasına İlişkin Önergeye Değişiklik Teklifi

Saltanatın kaldırılması için ilk olarak 30 Ekim 1922 tarihinde Dr. Rıza Nur ve arkadaşları tarafından 6 maddelik bir önerge verildi. Ancak 6. maddede belirtilen Hilafetin durumunun net olmaması nedeniyle Meclis'te 131 kabul, 2 ret ve 3 çekimser oya rağmen çoğunluk sağlanamadığı için saltanatın kaldırılması mümkün olamadı. 1 Kasım 1922'de ise Dr. Rıza Nur ve arkadaşları daha önce vermiş oldukları önergenin 6. maddesinde değişiklik yaparak yeni bir önerge hazırlayıp verdiler⁷⁸². Bunun yanında Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları tarafından da iki maddelik bir değişiklik önergesi verildi. Bu önergede Türkiye'nin gerçek temsilcisinin TBMM Hükümeti olduğu, İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1336'da (1920) yok olduğu belirtilmekle birlikte Saltanat makamından hiçbir şekilde bahsedilmiyordu⁷⁸³. Hüseyin Avni Bey bilindiği üzere Meclis-i Mebusan'ın IV. Dönem Erzurum Milletvekili olarak İttihatçılar arasında yer almış ünlü mebuslarından birisiydi. Hüseyin Avni Bey Milli Mücadele'de aktif olarak rol almış Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışmalarda bulunmuş ve Erzurum Kongresi'ne Doğu Beyazıt Delegatesi olarak katılmıştı. I. TBMM'de İttihatçı olarak muhalifliğini yapmış ve ikinci grupta yer almıştı. Saltanatın kaldırılma sürecinde ise saltanatın kaldırılmasına tam olarak muhalif olmamakla birlikte kendini net olarak saltanat taraftarı gösterecek faaliyetlerden de kaçınmıştır⁷⁸⁴.

3.1.7. Saltanatın Kaldırılması

Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının yukarıda bahsettiğimiz ikinci önergeleri karma komisyonda kabul edildikten sonra meclise geldi ve bu önerge meclisçe oy birliğiyle kabul edildi. Önergenin kabul edilmesi üzerine Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in önerisiyle Kırşehir Milletvekili Hoca Müfit Efendi tarafından Türkçe dua okundu ve

⁷⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338.

⁷⁸³ Dursun Ali Akbulut, "Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.s.360-361.

⁷⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: **TBMM Albümü 1920-2010**, C.I (1920-1950), (Ed: Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, Haziran-2010, s.28; Hasan Kendirci, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne -Kopuş ve Süreklilikler-**, Kitap Yay., İstanbul, 2009, s.s.71-124.

oturum sona erdi⁷⁸⁵. Kabul edilen kanun tasarısı bir giriş bölümünden ve iki maddeden oluşuyordu. Saltanat ve Hilafet makamlarının geleceği konusunda alınan iki karar şu şekildeydi:

“1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, Hâkimiyet ve hükümlanesini mümessil-i hakikisi olan TBMM’nin şahsiyet-i maneviyesinde gayrikabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve irade-i milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Misak-ı Milli Hudutları dahilinde TBMM Hükümetinden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı Hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul’daki şekli hükümeti 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakiladdeylemiştir.

2. Hilâfet, hanedan-ı âl-i Osman’a ait olup Halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın ilhem ve ahlâken erşet ve eslah olanı intihap olunur.

*Türkiye Devleti makam-ı Hilafetin istinadgâhıdır”*⁷⁸⁶.

Mecliste bu tasarının kabul edilmesiyle Millet iradesi her şeyin üstünde sayıldı ve uzun yıllar meşruti monarşiyle yönetilen (kısmi olarak) halk tamamen kendi seçtiği vekiller tarafından yönetilmeye başlandı. Bu bir çeşit Cumhuriyet demekti; ancak rejimin adının konulması başka bir tarihe kalacaktı⁷⁸⁷. Saltanatın kaldırılması sonucunda devletin rejiminin ne olacağı konusunda bir karar ya da tartışma bu süreçte görülmedi. Hilafet makamı Osmanlı hanedanlığında kalmakla beraber Halifeyi seçme işi de meclisin görevi olarak belirlendi. Burada dikkati çeken önemli bir nokta vardır ki, o da Halifelik makamına oturacak Osmanlı Hanedanından ilimce ve yaşça olgun olan kişinin Meclis tarafından seçileceği karardır. Bu karar sonucunda Meclis, 17 Kasım 1922 yılında Vahdettin’in İngilizlere sığınarak ülkeden kaçmasını Hilafet makamının boş kalması olarak yorumlamasına ve yeni Halifenin seçimini de kendisinin belirlemesine olanak sağlayacak, bu da dünya tarihine ilk defa bir parlamentonun Halifeyi halletmesi olarak geçecektir⁷⁸⁸.

⁷⁸⁵ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.186.

⁷⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338; Ayrıca bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, a.g.e., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.112.

⁷⁸⁷ Kazım Özalp-Teoman Özalp, Atatürk’ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994, s.21.

⁷⁸⁸ Mehmet Ö. Alkan, “En Doğru Bildiğimizden Kuşulanmak-4 Türkiye’de Hilafetin İlga ve Mısır Ulemasının Tepkisi”, Toplumsal Tarih, S.207, Mart/2011, s.32.

Artık Vahdettin'e Türkiye topraklarında yaşama şansı kalmıyordu. İstanbul ve büyük çoğunlukla da ülkenin her yerinde Vahdettin'in ülke dışına çıkarılması meselenin çözümü adına en az risk ve en uygun yol olduğu kanaati oluştu. Hatta İstanbul'da Yeni Şark gazetesinde 7 Kasım tarihli yayında Vahdettin'in memleketten çekilip gitmesi gerektiği belirtiliyordu⁷⁸⁹. 17 Kasım 1922 günü geldiğinde ise; Sultan Vahdettin İngiliz Malaya harp gemisine binerek kendisine tahsis edilen kamaraya geçti. 600 yıllık bir millete ve hanedanına yaptıklarından sonra Vahdettin vatanını, milletini terk ediyor ve kendi milletinin adaletinden kaçıyor. Bu olay gerçekleşirken İstanbul Vali Vekili olayı haber alır ve vaziyeti Ankara hükümeti temsilcisi Refet Paşa'ya bildirir. Refet Paşa da vaziyeti telgrafla Ankara'ya Başvekil olan Rauf Bey'e iletir. Vekiller heyeti bu olayı uzun uzadıya tartışır ve Meclis'e getirir⁷⁹⁰. Vahdettin'in Halifeliğinin sona erdiğini belirten -Vahdettin'in Halifelikten halli fetvası da okunduktan sonra- artık konu yeni Halifenin seçilmesine gelmiştir. Yeni Halifenin seçilmesine toplam 163 mebus katılır ve Abdülmecit Efendi 148 oyla yeni Halife seçilir. Halife unvanının verilmesi ise şarta bağlanmıştır. Seçilen Halife kesinlikle saltanatta hak iddiasında bulunmayacaktır. Ve bunun için taahhüname imzalatılacaktır. Ardından da 19 Kasım 1922 tarihinde Şer'iye ve Evkâf Vekili Mehmed Vehbi Efendi'nin uygundur görüşüyle birlikte Abdülmecit yeni Halife olmuştur⁷⁹¹. Halife seçiminden sonra İstanbul'da bulunan Osmanlı bakanlıklarının tümü dağıtılır ve İstanbul da Trakya gibi TBMM Hükümeti tarafından yönetilmeye başlanır⁷⁹².

Saltanatın tamamen kaldırılması, bilinmelidir ki yeni Türkiye Devleti'nin oluşmasındaki en büyük adımdır. Savaşların kazanılmış olması her zaman tam anlam ifade etmez. Savaş kazanan devrimcilerin aynı zamanda siyasal alanda da varlık göstermeleri kaçınılmazdır. Mustafa Kemal ve onun yakın arkadaşları tarafından inşa edilen Türkiye Devleti, bu manada siyasal zaferlerin sonucunda ortaya çıkabildi. 600 yıllık bir geleneğin ülkeden çıkarılıp kökünün kazılması en önemli siyasal zafer olsa gerek. Cumhuriyet şiarıyla yola çıkan bu devrimciler, rejimlerini eski gelenek ve göreneklere dayanarak oluşturmayı düşünmediler. Eğer istenilmiş olunsaydı eski gelenek ve görenekler üzerinde oturtulmuş, yine Padişahlıkla yönetilen; ancak sultan olarak eski hanedanlığın değil de birçok savaş kazanmış Mustafa Kemal'in bünyesinde, zafer sonrası koşullarda Mustafa

⁷⁸⁹ Ayfer Özçelik, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.3, S.9, 1992, s.25.

⁷⁹⁰ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s.s.563-564.

⁷⁹¹ Mehmet Ö. Alkan, **a.g.m.**, s.32.

⁷⁹² **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.187.

Kemal sultanlığı ilan edilebilir⁷⁹³ ve Türkiye’de yaşayan toplum bunu algılamakta ve kabul etmekte pek fazla zorlanmazdı. Üstelik Mustafa Kemal Halifelik makamını da kendi üzerine alarak gücüne güç katar ve kendi hanedanlığını oluştururdu. Ancak Mustafa Kemal’in düşün dünyasında ve yaşam felsefesinde ne krallık ne de Padişahlık düşüncesine yer vardı. Onun için halk egemenliğinin var olduğu Cumhuriyet rejimi tartışmasız tek rejimdi ve Türkiye halkı buna layık olan bir kültür seviyesine ulaşmıştı.

3.2. CUMHURİYETİN İLANI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET

Saltanatın 1 Kasım 1922’de kaldırılmasını takiben Meclis’te ve Meclis dışında yaşanan ikinci kriz olarak Cumhuriyet’in ilan edilmesini görüyoruz. Hem Meclis’teki ikinci grup hem de eski İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer almış kişilerin muhalif hareketlerine sahne olan bu dönem, değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Cumhuriyet’in ilanı konusunda Mustafa Kemal ile yakın dava arkadaşları arasında kesin ayrılıklar da bu dönemde baş gösterecektir.

Ulusal hareketin en başında yer alan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat (Cebesoy), Refet Bele gibi önemli kişiler, yeri geldiğinde Mustafa Kemal’e muhalefet edebilecek dirayette kişiliklerdi. Daha sonra ise Mustafa Kemal’in etrafına, ona tam tamına bağlılık göstererek sadakat içerisinde olacak yeni isimler katıldı. Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Recep Peker, İsmet İnönü ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) olarak sayabileceğimiz bu isimler Mustafa Kemal’in çevresinde ve yakınında yer aldıkça, diğer liderler kendilerinin dışlandığı sonucunu çıkarıyor ve yavaş yavaş süreçten geriye itildikleri kanısına varıyorlardı⁷⁹⁴. Yani, eski liderler alınacak olan temel siyasal kararlarda kendilerine danışılması gerekliliği üzerinde duruyor ve bunun tersine, çoğu zaman siyasal süreçten ve karar alma mekanizmalarından dışlanmışlıkla karşı karşıya geldikleri savını ortaya atıyorlardı⁷⁹⁵. Bu da doğal olarak Mustafa Kemal’e karşı muhalif hareketlerin çoğalmasına

⁷⁹³ Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2007, s.19.

⁷⁹⁴ Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.205.

⁷⁹⁵ *A.g.e.*, s.206; Mustafa Kemal, Cumhuriyet’in ilanı öncesi Ankara’daki bütün arkadaşlarını çağırıp görüşme lüzumunda bulunmamıştır. Mustafa Kemal, tüm arkadaşlarının kendisi gibi düşündüklerini söyleyerek, Ankara’da bulunmayan kişilerin yetkileri olmadıkları halde haber verilmeden ve rızaları alınmadan Cumhuriyet’in ilan edilmiş olmasına gücenmelerine ve onlardan ayrılma nedeni saymalarına bir anlamda tepki göstermiştir. Bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.543.

sebepler oluyor ve eski arkadaşların arasına bir takım ayrılıklar giriyordu⁷⁹⁶. Bu hem siyasal süreçte yaşanan ayrılıklar hem de kişisel husumetler dolayısıyla yaşanan ayrışmalardı. Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde bu ayrışmalar daha da artacak, eski arkadaşlar arasında kopmalar kendini tam olarak gösterecektir. Ortaya çıkan bu durum, aslında çoğu ihtilalde yaşanmıştır. İhtilaller tarihi göz önüne alındığında her ihtilalin hazırlık aşaması birlik, beraberlik içerisinde geçer. İhtilal yapıp ülkenin inşası tasarılarına geçildiğinde ise, ihtilali yapanlar arasında fikir ayrılıkları cereyan eder ve en sonunda da ihtilal bir şekilde kendi yavrularını yer. Bu, tarihsel yaşanmışlıklar bağlamında normal olarak değerlendirilen bir durumdur⁷⁹⁷.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi meselesine gelindiğinde, bu hükümet şekli Mustafa Kemal'in çok öncelerden itibaren aklında olan bir yönetim şekliydi. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Türkiye için en uygun rejimin Cumhuriyet olduğuna karar verdiği bilinir. O, Türk vatandaşlarında mevcut olup, asırlardır geliştiremedikleri büyük kabiliyetlerin ve potansiyellerin, Cumhuriyet ile yeşereceğine inanmıştır⁷⁹⁸. Milli mücadeleye başladığı günlerde dahi bu konu hakkında yakın arkadaşlarına konuşmuş; hatta -Erzurum Kongresi'nden önce- 20 Temmuz 1335 (1919) de Mazhar Müfit'in "*Milli mücadelenin muvaffakiyete ulaştığı takdirde hükümet şekli olarak ne düşünüyorsunuz*" sorusuna Mustafa Kemal "*Şekli hükümet zamanı geldiğinde Cumhuriyet olacaktır*" yanıtını vermiştir. Ancak bu düşüncesinin o an için gerçekleşmesi mümkün olmayan bir düşünce olduğunu bildiği için de Mazhar Müfit'ten bu konu hakkında kimseye bahsetmemesi telkininde bulunmuştur⁷⁹⁹. Şimdilik izlenilecek yöntemde zamanın olgunlaşmasını beklemek, uygulanacak politikaları evrelere ayırmak ve tüm bunları da ulusal bir sır olarak

⁷⁹⁶ Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey gibi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları, Mustafa Kemal'in etrafında tufeyli (dalkavuk, asalak) adını verdikleri bir takım çıkarıcı kimselerin toplanmasından şikâyetçidirler. Bunlar Paşalara göre Milli Mücadele yıllarında hiç görünmemişler, ancak zafer kazanıldıktan sonra ortaya çıkan nimetlerden faydalanmak üzere meydana çıkmışlardır. Paşalara göre Mustafa Kemal bu tufeylileri çevresinden uzaklaştırmalı ve eski Milli Mücadele arkadaşlarıyla el ele vermeliydi. Bkz: Vahdettin Engin, **Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.22; Örneğin Kazım Karabekir Mustafa Kemal'le aralarına giren bu kişilerle ilgili olarak şunları söylüyor: "...Sadece memleket ve millet sevgisiyle birbirimize canla, başla bağlı olarak yaptığımız hürriyet ve istiklal savaşı esnasında adları sanları duyulmamış bir takım cılız ve menfi ruhlu tufeylilerin mantar gibi biterek, araya girişleri ile yarattıkları ayrılık havasında, Milli Mücadele günlerine ait birçok gerçeklerin örtbas edilmek istendiği görülüyor...". Bkz: Feridun Kandemir, **Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964, s.13.

⁷⁹⁷ A. Cenani Gürbüz, **Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyanlar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006, s.180

⁷⁹⁸ **Fethi Okyar'ın Anıları, a.g.e., s.33.**

⁷⁹⁹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.74.

saklamak şarttı. Sonunda sırası geldiğinde ve şartlar olgunlaştığında tüm planlar gerçekleştirilecekti ve de öyle oldu. İlk olarak Amasya Genelgesi'nde "Milletin azim ve kararı" ardından Erzurum Kongresi'nde "Milli iradenin hakim kılınması", Sivas'ta ise milli iradenin hakim kılınmasının ve halkın azim ve kararlılığının ülke geneline yaygınlaştırılması ifadeleri İngiliz Yüksek Komiseri Sir J.de Robeck'in de sezinlediği gibi bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla gidildiğinin sinyallerini veriyordu⁸⁰⁰. Meclis açıldığında M. Kemal'in "*hükümet teşkilinin zorunlu olduğunu, geçici olmak kaydıyla bir devlet reisi tanımak ya da bir Padişah kaymakamı ihdas etmenin gerekli olmadığını, TBMM üzerinde başka bir kuvvetin mevcut bulunmadığını ve TBMM'nin yasamaya ve yürütmeye ilişkin yetkileri kendi bünyesinde toplayacağını*"⁸⁰¹ belirttiği takrir, bu esaslara dayanan Hükümet şeklinin Halk Cumhuriyeti'nden başka bir şey olamayacağını ortaya seriyordu. Saltanatın kaldırılmasından itibaren ise, Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilan olunacağı günü sabırsızlıkla bekledi ve hükümette bulunan kişilerin tam olarak kendi inandığı ve güvendiği kişilerden oluştuğu bir yapı ortaya koyarak Cumhuriyetin ilanını sağladı.

Ancak, Meclis'te Rauf Orbay'ın Meclis İkinci Başkanı Sabit Sağıroğlu'nun da Dahiliye Nezareti'nde bulunuyor olması Mustafa Kemal'de tedirginlik yaratmaktaydı. Sabit Bey İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu dönemde valilik yapmış bir kişiydi. Ve Mustafa Kemal milli mücadelenin İttihatçılara mal edilmemesi için azami çaba harcamıştı. Bu sıralarda da İstanbul'da "*İttihatçılar yeniden iktidara geliyorlar*" denerek propagandalar yapıyordu. Bu açıdan Mustafa Kemal Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili olmasına karşı çıktı⁸⁰². Mustafa Kemal bu tedirginliğini gidermek üzere yeni bir kabinenin kurulması gerekliliği kararına vardı ve Ali Fethi Bey'in yönettiği hükümet düşürüldü⁸⁰³.

⁸⁰⁰ "İngiliz Yüksek Komiseri İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli yazısında Anadolu'daki Kemalist hareketin gittikçe yayıldığını ve bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla geliştiğini bildiriyordu". Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.104'ten akt: Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.8, 4/2005, s.s.51-52.

⁸⁰¹ Mahmut Soydan, **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri**, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.13.

⁸⁰² Kazım Özalp-Teoman Özalp, **a.g.e.**, s.27.

⁸⁰³ Halim Demir, **Milli Mücadele (Kuvayı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler)**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.124.

3.2.1. Hükümet Bunalımı, Meclis Tartışmaları ve Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Cumhuriyetin ilan olunabilmesi için, hükümetin zor durumda olduğu bir anı kolluyor ve adeta bu durumu kendisi yaratmaya çalışıyordu. İttihatçı Sabit Bey Dahiliye Vekili olmuştu. Yine muhalifler Rauf Bey'i de Meclis ikinci başkanlığına seçmişti. Mustafa Kemal 25 ve 26 Ekim günlerinde hükümeti Çankaya'da topladı ve hükümetin istifa etmesi gerekliliği üzerinde durarak, o anda hükümette yer alan kimselerin yeni seçilecek hükümette görev almaması telkininde bulundu. Fethi Bey, 25 Ekim 1923 Cuma günü, *"Güçlü bir Meclis'in tam güvenine sahip bir Bakanlar Kurulu'na ihtiyaç olduğunu"* gerekçe gösterip arkadaşlarıyla birlikte Mustafa Kemal'in isteğini yerine getirerek istifa etti⁸⁰⁴. Bu şekilde Mustafa Kemal, muhalefetin kendisinin bir hükümet kurma girişimi içerisinde olmasını istiyor, sonunda da tam olarak uyumlu bir idare ortaya çıkmayacağını düşünüp⁸⁰⁵, bu karışıklıktan da yararlanarak, kendisinin çözüm oluşturacağı bir düzen işletiyordu. Ardından mecliste yeni hükümetin oluşması adına birçok liste ortaya konuyor; ancak yeni hükümet bir türlü kurulamıyordu. Çünkü yeni oluşturulan listelerde ağır top olarak sayılabileceklerin çoğu Mustafa Kemal'e yakın kişilerdi ve bu kişiler yeni hükümette yer almaktan kaçıyor, adeta ne onlarla ne de onlarsız bir hükümet kurulması imkânsız hale geliyordu. Burada muhaliflerin yapması gereken iki yol vardı; ya Mustafa Kemal'i tasfiye etme yoluna girişecekler –ki bu o dönemde çok zordu- ya da Mustafa Kemal'le aynı yolda yürüme politikasına girişeceklerdi. Mustafa Kemal öyle bir durum yaratmıştı ki bu durum ancak onun hakemliği ile içinden sıyrılabilir bir buhrana dönüşmüştü⁸⁰⁶.

Muhalif basın organları ise mecliste hükümet kurma girişimleri yaşanırken Mustafa Kemal'e muhalefet amacı güderek Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Dr. Adnan Adıvar Bey'i ön plana çıkartan yayınlar yapmaktaydılar⁸⁰⁷. Muhalif organların yardımları pahasına yeni bir hükümet teşkil edilemeyince Mustafa Kemal otoriteyi tamamen ele aldı ve 28 Ekim akşamı Çankaya'da yaptığı toplantıya İsmet Paşa, Ali Fethi, Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat ve Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey katıldılar⁸⁰⁸. Mustafa Kemal kendisi

⁸⁰⁴ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.214.

⁸⁰⁵ Cezmi Eraslan, "Cumhuriyetin İlanı", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.428.

⁸⁰⁶ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.411.

⁸⁰⁷ Cezmi Eraslan, **a.g.e.**, s.428.

⁸⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, 2006,s.543.

ile hemfikir olmadıklarını düşündüğü arkadaşlarını çağırma gereksinimi duymadı⁸⁰⁹. Mustafa Kemal bu toplantıda arkadaşlarına “*Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz, beni fırka grubuna davet edin, bir konuşma yapacağım*” dedi ve konuklar erkenden dağıldı. Çankaya’dan misafirler ayrılınca İsmet Paşa’yla Mustafa Kemal bir kanun müsveddesi hazırlama işine başladılar ve 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun devlet şeklini tespit eden maddelerini değiştirme çalışmasını yürüttüler⁸¹⁰. Ertesi gün de Kemalettin Sami Paşa bir takrir vererek gruba Mustafa Kemal’i davet ettirdi⁸¹¹. Bu takrire göre “*Umumi Reis Mustafa Kemal Paşa hükümet sorununa çare olunması için davet edilmelidir*” deniyordu. Ve Mustafa Kemal de Çankaya’da bu kararın kabul edilmesini beklemekteydi. Sonunda Mustafa Kemal kararın ardından salona girdi ve kısa bir süre kaldıktan sonra “*Bana bir saat müsaade ediniz, bulacağım hal tarzını arz ederim*” diyerek odasına çekildi⁸¹². Mustafa Kemal’in izin isteyerek odasına çekildiği bu bir saatlik zaman dilimi, adeta Türkiye Devleti’nin kaderini belirleyen andan başka bir şey değildir⁸¹³.

Mustafa Kemal’in teklifi Başkan Fethi Bey tarafından oya sunulup kabul edildi ve ardından Parti Genel Kurulu 13:30’da Fethi Bey’in başkanlığında tekrar toplanarak ilk sözü Mustafa Kemal’e verdi ve Mustafa Kemal şu şekilde açıklamada bulundu: “*Saygıdeğer arkadaşlar, üzerinde durduğumuz meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi, bütün arkadaşlarca anlaşılmıştır sanırım. Eksiklik ve yanlışlık uygulamakta olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçekten de yürürlükteki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na göre, bir hükümet kurmaya teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve hükümeti seçmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalıyor. Hepinizin birden hükümet üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen güçlüğün giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı şekilde güçlüklerle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek heyetiniz bu güçlüğün çözülmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şekli ve niteliğini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarına açıklık*

⁸⁰⁹ Fethi Okyar’ın Anıları, a.g.e., s.34.

⁸¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.543.

⁸¹¹ Kazım Özalp-Teoman Özalp, a.g.e., s.27.

⁸¹² Falih Rıfkı Atay, a.g.e., s.413.

⁸¹³ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, s.215.

kazandırmak gerekir”⁸¹⁴ diyerek, Mustafa Kemal gece İsmet İnönü ile hazırladıkları tasarımı okutmak üzere katip beylerden birine uzattı. Mustafa Kemal bu tasarıyla Kanun-i Esasi’nin 1. maddesine “Türkiye Devleti’nin şekli hükümeti, Cumhuriyettir” ek hükmünü getirip⁸¹⁵, yönetim şeklinin Cumhuriyet olması gerektiği düşüncesini ortaya koydu.

Mustafa Kemal’in anayasa değişikliğini içeren tasarısının ardından vekiller tarafından birçok konuşmalar yapıldı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişikliğinin bunalımı çözecek nitelikte olmadığını savunan mebusların yanında, Cumhuriyet ilanının şu an için erken olduğu, öncelikli hedefin o an yaşanmakta olan hükümet krizini giderici önlemleri almak olması gerektiği fikirlerini ortaya attılar. Ancak muhaliflere nazaran şekli hükümetin Cumhuriyet olması gerektiğini savunan mebus sayısı çok olduğu için bu muhalif grup susturulmuş, İsmet Paşa’nın ve ardından Abdurrahman Şeref Bey’in net demeçleri amacına ulaşmıştır. Abdurrahman Şeref Bey muhalif olarak görüş öne süren vekillere konuşmasında, “*Doğan çocuğun adını koymaktan başka ne yapıyoruz?*”⁸¹⁶ diyerek çıkışıyordu. Fırka toplantısı uzun süre devam ettikten sonra akşama doğru grup toplantısı meclis toplantısına dönüştürülerek saat sekiz buçukta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan değişiklikler hakkında oylamaya geçildi⁸¹⁷ alkışlar arasında Cumhuriyet’i ilan eden maddeler aynen kabul edildi⁸¹⁸. Diğer maddeler üzerinde ise Anayasa Komisyonu tarafından değişiklikler yapıldı. Değişikliklerin ardından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan tavzih (açıklama) ve tadillerle (düzeltme) kabul edilen maddeler şunlardı:

“Madde-1: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli halkın kaderini bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Türkiye Devleti’nin şekli Cumhuriyet’tir.

Madde-2: Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslam’dır. Resmi dili Türkçedir.

Madde-4: Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin kısımlara ayırdığı idareyi İcra Vekilleri (Bakanlar) vasıtasıyla idare eder.

⁸¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.547.

⁸¹⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.284.

⁸¹⁶ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.413.

⁸¹⁷ **A.g.e.**, s.413.

⁸¹⁸ Cezmi Eraslan, **a.g.e.**, s.429.

Madde-10: Türkiye Cumhurbaşkanı TBMM genel kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Başkanlık vazifesi yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür.

Madde-11: Türkiye cumhurbaşkanı, Devlet'in başkanıdır. Bu sıfatla gerek gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde-12: Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer Bakanlar, Başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tümü Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplanmamışsa, konu Meclis'in toplantısına ertelenir”⁸¹⁹.

Diğer maddelerin de kabul edilmesinden sonra şair Mehmet Emin Yurdakul'un isteğiyle Meclis'te bulunan tüm milletvekilleri ayağa kalkmış ve hep bir ağızdan “*Yaşasın Cumhuriyet!*” diye bağırmışlardır. 29 Ekim 1923 akşamında TBMM’nde yapılan oylamalar sonucunda da Ankara Milletvekili Mustafa Kemal, Meclis’in 158 üyesinin oybirliği kararıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi⁸²⁰. Durum aynı gece bütün memlekete bildirilerek her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pare top atışı yapılarak ilan edildi⁸²¹. İlk Kabine Malatya Milletvekili İsmet Paşa tarafından oluşturuldu ve İsmet Paşa Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Başbakanı oldu. Meclis Başkanlığı görevi de Fethi Bey’e verildi⁸²². Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edilmesi yabancı ülkeler tarafından da yakından takip edilen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan belgelerine Cumhuriyet’in ilan olunacağı Bristol tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“26 Eylül 1923, İstanbul

Resmi basının Ankara’dan bildirdiğine göre, Türk Anayasasında değişiklikler hemen hemen hazırdır ve belki de gelecek hafta görüşülmesine başlanacaktır. Yeni anayasaya göre Türkiye bir Cumhuriyet ve “Halk Hükümeti” (People’s Government) olacaktır. Yasama organının süresi dört yıl olacak ve her yıl dört ya da altı ay çalışacaktır.

⁸¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339; ayrıca bkz: **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, s.216; yine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı MevaddınınTavzihan ve Tadiline Dair Kanun için bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**,s.119.

⁸²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

⁸²¹ Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey, Cumhuriyet’in tüm Türkiye’de ilanının yüz bir pare top atışı ile yapılması için meclise teklifte bulunmuş ve bu teklif kabul olunmuştur. Bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

⁸²² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**,s.551.

Cumhurbaşkanı aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Başkanı olacak ve Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacaktır”⁸²³. Yine Amiral Bristol tarafından Amerika'ya gönderilen belgede Cumhuriyet'in ilan olunduğu şu şekilde bildirilmiştir:

“30 Ekim 1923, İstanbul

Ankara Meclisi dün gece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Kemal oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmiş, o da İsmet Paşa'yı Başbakan atamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu bu sabah İstanbul'da 101 top atışı ile selamlanmıştır”⁸²⁴.

3.2.2. Cumhuriyet Rejimi Konusunda Rauf Bey'in, Hüseyin Cahit Bey'in ve İstanbul Basını'nın Tutumu

Cumhuriyet'in ilanı istiklal savaşının en önemli kahramanları olarak anılan Rauf (Orbay) ⁸²⁵, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Kazım (Karabekir)'in Ankara'da bulunmadıkları bir dönemde gerçekleşti. Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinden Rauf Bey, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın Cumhuriyet'e karşı duruş sergiliyor olmaları, diğer muhalif kişilere göre çok daha acı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır ⁸²⁶. Bu liderlerden Rauf Bey, İstanbul'da basına verdiği demeçlerde “*Cumhuriyet'in ilanının erken gerçekleştirildiğini*”⁸²⁷, “*zamansız bir uygulama olduğunu, sadece Cumhuriyet demekle rejimin özgür sayılmayacağını ve asıl sorunun istibdat ile demokrasi arasında olduğu*” beyanatını verdiler ⁸²⁸. Bu yaklaşımları, onların bu süreçte yer almamalarından kaynaklandığı kadar, bu rejimi kafalarında tam oturtamadıklarından da kaynaklanıyordu.

⁸²³ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.183.

⁸²⁴ **A.g.e...**

⁸²⁵ Rauf Bey kendisinin Ankara'da olmadığı bir anda ilan edilen Cumhuriyet'i nasıl haber aldığını şu şekilde anlatır: “*29/30 Ekim 1923 gecesi, geç vakit henüz yatmıştım ki, top sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığını fark edince içimden doğan bir hisle “Mutlaka Cumhuriyet'tir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun”* diyerek haberi olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.134.

⁸²⁶ Çetin Özek, **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, Gerçek Yay., İstanbul, 1968, s.76.

⁸²⁷ Rauf Orbay hatıralarında Cumhuriyet'in ilanının 23 Nisan'da TBMM'nin açılmasıyla zaten fiilen hayata geçtiğini sadece adının sarıh olarak verilmediğini, bazı gazetelerin yazdıkları gibi ilanın aceleye getirildiği gibi bir bahsin mevcut olmadığını belirtir. Ve “*fiilen mevcut olan bir rejimin, nasıl olsa konacak olan adı, üç yıl sonra konmuş oluyordu*” diye de ekler. Daha sonra da Cumhuriyet'in aceleye getirilme olayını şu şekilde açıklar: “*...Yalnız bu formalite yerine getirilirken, Meclis'teki müzakerelerin dar bir zamana sıkıştırılmış olması ve böylece acaba neye karar verilecektir diye bekleyen umumi efkârın hazırlanmadan ani bir karar karşısında kalması yüzünden telaşlanıp, heyecanlanması varit olabilirdi*”. Meclis'te birçok tartışmaya konu olan Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin ve Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı Velit Ebuuzziya Beylere verdiği demeçte de aynı şeyleri söylediğinden bahseder. Bkz: Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.s.134-135.

⁸²⁸ Halim Demir, **a.g.e.**, s.124-125.

Rauf Bey bu dönemde Cumhuriyet idaresinin Türkiye için iyi bir sistem olmadığı kanaatini Kazım Özalp'in Cumhuriyet rejiminden bahsettiği bir sırada, O'na, “*Buna mani olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun*” diyerek de ortaya koyuyordu⁸²⁹.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Rauf Bey'i tam olarak Cumhuriyet karşıtı olarak göstermemekle birlikte, Cumhuriyet'i savunan ve isteyen bir kişi olmadığını açıkça söyler⁸³⁰. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in en iyi hükümet şekli olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun öngördüğü Meclis Hükümeti sistemini benimsediğini dile getirir. Bu sistemin daha sonradan Halife'nin başa getirilebileceği bir sistem olabileceği düşüncesiyle Rauf Bey'in eski sistemi daha iyi bulduğu görüşünü ortaya atar. Cumhuriyet'in ilanını Rauf Bey ve onun gibi düşünenler için Halifenin başkan olma lüksünün kalmamasından duydukları telaş ve heyecan olarak anlatır⁸³¹. Rauf Bey'in bu dönemde Halife'ye nezaket ziyaretine gitmiş olması⁸³² Mustafa Kemal'in bu yorumları getirmesine bir kaynak oluşturmuştur. Ayrıca Meclis'te, Rauf Bey'in gazetelere vermiş olduğu demeçlerden ötürü bir takım tartışmalar gerçekleşir ve İsmet Paşa Rauf Bey'e Halife'den gördüğü desteğe değinerek “*Ya Cumhuriyet'in aleyhinde yapmış olduğu beyanları geri almasını ya da muhalif bir parti kurarak ayrılmak isteyip istemediği*” sorusunu sordu⁸³³. Ertesi gün de Rauf Bey'in; Saltanat'a karşı olduğunu belirten ve Cumhuriyet'ten yana olduğunu dile getiren bildirisi yayınlandı⁸³⁴. Rauf Bey konusunda duyulan endişenin asıl nedeni Rauf Bey'in muhalif bir parti kuracağı ve Halifelik aracılığıyla saltanata dönüleceği korkusuydu⁸³⁵. Tüm bu

⁸²⁹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Ocak-2006, s.191.

⁸³⁰ İlk Meclis'in vekillerinden Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in Rauf Bey'le ilgili düşünceleri oldukça eleştireldir. Mehmet Şeref, Rauf Bey'le ilgili olarak: “...*Zaten Rauf Bey, cumhuriyetin ilanı müzakeresinde yüzünden maskeyi silkip atan Kütahya Mebusu Recep Bey'in karşısında kekelemeye başlamış ve nihayet dayanamayarak meclisteki beyanatına muhalif olarak gönlünde ve fikrindeki söylemişti: ‘-Kemiğimi kırsalar Hanedanın ekmeği vardır. Ben Türk milletine değil, Osmanlı hanedanına minnet ve şükran borcu taşıyım. Müslümanlığın emri budur’. Bu sözünde, işte sadık idi. Türk'ün şerefli tarihine bir dakika iman etmemiş, bir dakika için Türk milletinin ona verdiği azameti, huzuru, şerefi ve nihayet nimeti tanımamış, beşeriyet tarihinin yüzünü kızartan insanlığın parazit mahlûku bir iki müstehâsenin (fossil) namus şerefini asla anlamamış, düşkün birkaç şahsın önünde diz çökmeyi koca bir milletin iltifatına tercih etmiş bir adam şimdi Vekiller Heyeti Reisi olmuş iken, o zihniyetinden uzaklaşabilir mi idi?*” Ayrıntılı bilgi için bkz: Edirne Mebusu Mehmet Şeref, **Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi**, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.s.263-264.

⁸³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.544-559.

⁸³² Lord Kinross, **Atatürk -Bir Milletten Yeniden Doğuşu-**, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007, s.449.

⁸³³ İsmet İnönü ile Rauf Orbay arasında geçen söylemler için bkz: Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s.85.

⁸³⁴ Lord Kinross, **a.g.e.**, s.450.

⁸³⁵ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.s.5-6.

tartışmalar Cumhuriyet rejimi adına yaşanmış ve siyasal olarak ciddi çekişmelerin olduğu bir süreç haline gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanının ardından, Rauf Bey'in dönemin yönetimini istibdat rejimi olarak değerlendirmiş olması meclis içinde birçok tartışmalara yol açtığı gibi partiyi de Aralık ayında bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Asıl muhalefet konusu ise, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Halife'nin konumunun ne olacağı kaygısından ibaretti. Cumhuriyet'in ilanı bir anlamda Halifeliğin de sonu anlamına geliyordu⁸³⁶. Eski İttihatçı Hüseyin Cahit (Yalçın), Cumhuriyet'in ilanının ardından *Tanin*'de yaptığı yorumunda Cumhuriyetin ilanını, bunun 1922 yılında saltanattan ayrılmış olan Halifeliğin kaldırılmasına doğru bir ilk adım olacağından endişe duyduğunu belirtiyordu⁸³⁷. Ayrıca Hüseyin Cahit eleştirilerine devam ederek “*BMM'nde alkışlarla kabul, dışarıda toplarla ilan ettiğimiz Cumhuriyetin gerçekten yaşamasını istiyor muyuz?*” diye soruyor ve “*Cumhuriyetin alkışlarla, duayla, şenliklerle yaşatılamayacağını*” dile getirerek “*bir put gibi buna tapınamayacağını*” söylüyordu⁸³⁸. Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve CHP'ye olan muhalefetinin arkasında ise birkaç neden yatmaktadır. İlk olarak eleştirilerinin arkasında belirgin İttihatçı muhalefet oluşu vardır. Mustafa Kemal'e “*Gel başımıza geç*” diyen ve olumlu karşılık göremeyen İttihatçılar⁸³⁹, İttihat ve Terakki varken CHF'nin kurulmasını da yerinde bulmadılar. Bu, Hüseyin Cahit'in muhalifliğinin arkasında yatan nedenlerinden bir tanesidir. Diğer ise, kişisel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hüseyin Cahit de Cumhuriyet Partisi adında bir parti kurma niyetindeyken bunu Mustafa Kemal yapmış, bu da Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve CHP'ye muhalifliğinde önemli bir yer etmiştir⁸⁴⁰.

Mustafa Kemal muhakkak ki Cumhuriyetin ilanının belli çevreler tarafından tenkit edileceğini biliyordu; ancak Cumhuriyetin ilan zamanı gelmişti ve bu amaçla adımın atılması gerekliydi. Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan edilmeden, 1923 yılının başlarında yerli ve yabancı gazetecilerle yaptığı mülakatlarında hükümetin ne olacağı hakkında üstü

⁸³⁶ Halim Demir, **a.g.e.**, s.125.

⁸³⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.207.

⁸³⁸ Hilmi Bengi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.202.

⁸³⁹ İttihatçıların Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin başına geçmesini istediklerini Hüseyin Cahit Yalçın anılarında belirtmiştir. Bkz: Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.369.

⁸⁴⁰ Hilmi Bengi, **a.g.e.**, s.203.

kapalı da olsa demeçler verip Cumhuriyetin ilan edileceğini az çok belli etmişti⁸⁴¹. Cumhuriyetin ilan edileceği günler yaklaştığında da Mustafa Kemal Avusturyalı bir gazeteciyi Meclis riyaset odasına çağırıyor ve Neue Freie Presse gazetesine Cumhuriyetin çok yakında ilan edileceğini bildiriyordu. Ardından ise, Cumhuriyetin ilan olunacağı tüm Ankara ve İstanbul basınında yer almaya başladı ve Cumhuriyetin ilan olunacağı ortaya çıkmış oldu⁸⁴². Cumhuriyet tartışmalarının ortaya çıkmasıyla birlikte Ankara basınının aksine İstanbul basınında Cumhuriyet'e muhalif tartışmalar başladı. Tevhid-i Efkâr gazetesinde imzasız yazılar yayınlanıyor ve Cumhuriyet rejiminin gereksizliği üzerinde duruluyordu. Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bir yazıda “*Cumhuriyet millet meclislerinde doğar, istasyon binasından ise olsa olsa tren çıkar. Yeni Cumhuriyet istasyonda hazırlandığı için bir sürat katarı gibi azami şiddetle ortaya atıldı*”⁸⁴³ deniyordu. Cumhuriyet rejimine karşı olan muhalif grup genel itibariyle yapılması düşünülen rejim değişikliklerinin aceleyle getirildiği ve üzerinde tartışılmayarak dikte edildiği görüşü üzerinde birleşiyor ve muhalifliklerini bu ana çerçeveye oturtmaya çalışıyorlardı. İstanbul gazetelerinde üzerinde çok durulan bir diğer muhalefet konusu ise “*Türkiye’de oluşturulacak olan Cumhuriyet’le birlikte hangi sistem kabul edilecekti? Fransız modeli mi yoksa Amerika’nın başkanlık sistemi mi benimsenecekti?*” karmaşasıydı. Diğer bir soru da Cumhurbaşkanı seçilecek kişide meclis ve parti başkanlığının devam edip etmeyeceği mevzusuydu⁸⁴⁴.

Yine, 23 Ekim 1923 günü “*Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kafesi Ağır Basacak*”⁸⁴⁵ adlı bir yazı kaleme alınır ve cumhuriyetçiler ile cumhuriyet karşıtları bir terazinin iki tarafında iki karşıt grup olarak karikatürize edilir; ancak yazıyı kaleme alan kişinin adı bu gazetede belirtilmez. Yazıda Cumhuriyet mevzusu ile alakalı birçok dedikoduya yer verilerek istasyon binasında yapılan görüşmelere atıfta bulunulur. Ayrıca, Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bu imzasız yazıda, halk fırkasında siyasal bağlamda bir takım karışıklıkların meydana geleceği belirtilerek fırkada Cumhuriyeti savunanlar (Cumhuriyetçiler) ve Cumhuriyet karşıtları (Lâ-Cumhuriyetçiler) şeklinde iki esaslı grubun

⁸⁴¹ Halim Demir, **a.g.e.**, s.124.

⁸⁴² Mazhar Müfit, bir gün Anadolu lokantasında yemek yerken bu gazeteciye rastlamış ve gazeteci Mazhar Müfit’i tebrik ederek Cumhuriyeti ilan ediyormuşsunuz diyerek Mustafa Kemal’le yaptığı mülakatı anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.595.

⁸⁴³ Hasan Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.10, S.59, Kasım 1998, s.8.

⁸⁴⁴ Hasan Türker, **a.g.m.**, s.8.

⁸⁴⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923. (EK-2)

olduğu; Cumhuriyetçilerin içinde ise kendi aralarında üçe ayrılmış Amerikanvari-Fransızvari ve Türkiye tarzı olmak üzere değişik grupların olduğu üzerinde durulur⁸⁴⁶. Cumhuriyet karşıtı olarak nitelenen Lâ-Cumhuriyetçilerin ise İttihatçılar ve Hâkimiyet-i Milliyetçiler olmak üzere iki farklı zümre teşkil ettiğine dikkat çekilir⁸⁴⁷.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da Cumhuriyet'e muhalif olan grup susmadı ve Cumhuriyet aleyhine olan düşüncelerini gazete köşelerinde dile getirdi. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Cumhuriyet aleyhinde birçok yazı yazan Velid Ebüzziya, ilanın ardından karşı düşüncelerini devam ettirerek *“Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri de Düzeltilecek misiniz”* başlıklı yazısıyla Cumhuriyet'in ilanında önemli görev alan Ağaoğlu Ahmed'e ve Celal Nuri'ye olan karşı duruşunu sakınmadan dile getiriyordu⁸⁴⁸. Velid Ebüzziya'nın yukarıda bahsettiğimiz yazısı şu şekilde bitiyordu: *“Bu memleketin bugün havassın da, avâmın da yegâne temennisi artık şu dırıltılı, dedikodulu, üzüntülü şekl-i hükümet tebdili devresine hitam verilerek cidden menâfi-i mülk ü millete hâdim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen Cumhuriyetin erkan ve mensûbini bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine “öyle ise Cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler!” deriz”*⁸⁴⁹. Mustafa Kemal Nutuk'unda Velid Ebüzziya'nın Cumhuriyet'i benimsemediğini ve cumhuriyetle hiçbir ilgisinin bulunmadığını yazar. Yukarıda sözü edilen yazılarının da bu çıkarıma dayanak olduğunu vurgular⁸⁵⁰. Cumhuriyet'in ilanını takiben muhalif İstanbul basınında Tevhid-i Efkâr gazetesi hariç diğer gazeteler ve onların yazarları -direk olarak Cumhuriyet'e muhalif olmamakla birlikte- yapılış tarzına tam manasıyla karşı çıktılar ve bu surette hem Ankara'ya karşı olan Rauf Bey'e hem de Halife Abdülmecit'e etki ederek onları ön plana çıkaran bir yayın politikası yolunu seçtiler⁸⁵¹. Daha sonra bu muhalif hareketler hilafet konusu üzerinde şekillenecek ve bu konuda da çeşitli tartışmalar yaşanacaktır.

Cumhuriyetin ilan edileceği konusunda çeşitli gazetelerin ve meşhur Paşaların iddia ettiği gibi ilan gizli olarak gerçekleştirilmemiştir. Cumhuriyet'in ilan olunacağı konusu 23 Eylül'de basına duyurulmuş ve ilanın gerçekleştiği tarihe kadar hem İstanbul hem de

⁸⁴⁶ **Tevhid-i Efkâr**, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

⁸⁴⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

⁸⁴⁸ Hasan Türker, “İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.10, S.60, Aralık-1998, s.42.

⁸⁴⁹ Yücel Demirel, “İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.2, S.10, Ekim-1994, s.6; ayrıca bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.553.

⁸⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.553.

⁸⁵¹ Hasan Türker, **a.g.m.**, s.45.

Anadolu basınında sürekli olarak ele alınarak konu üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Trabzon'da İstikbal Gazetesi 27 Eylül'den itibaren bu konuyu devamlı surette işlemiştir. İstanbul gazetelerinde ise 24 Eylül'den itibaren konu hakkında makaleler ve haberlerle mevzuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tanin, İkdam, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Vazife gibi İstanbul'da yayınlanan gazetelerde Cumhuriyet konusu çeşitli makaleler ve röportajlarla sürekli tartışma konusu edilerek gündemde tutulmuştur. Özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet aleyhine propaganda yapmışlardır⁸⁵².

3.2.3. Kazım Karabekir'in Cumhuriyetin İlanı Karşısındaki Tutumu

Cumhuriyet rejiminin Türkiye'de benimsendiği bu dönemde, Batı dünyasında bile Cumhuriyet rejimi ile yönetilen devlet sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdır. Bu yüzden Türkiye Devleti'nin bu rejimi benimsemiş olması gerçekten dönemin dünya konjonktürüne göre çok zor bir iştir. Üstelik Türkiye'de, “meşrutiyetçi, mukaddesatçı, şeriatçı” ve daha da vahimi bazı “ulusçular” için dahi Cumhuriyet tasavvur edilecek bir uygulama olarak görülmemekle birlikte “kızılık” olarak algılanıyordu⁸⁵³. Bunların yanı sıra bazı gazetelerde de (Örneğin; Tanin, Vatan ve Tevhit Gazeteleri) Cumhuriyet rejimi hakkında muhalif yazılar yayınlanıyor ve tenkitler yapıyordu. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Milli Mücadele içerisinde en önemli görevlerde bulunmuş liderler de Cumhuriyet'in kendilerinden habersiz ilan edildiği görüşünü öne sürerek bir takım muhalif beyanatlarda bulunmuşlardır. Kazım Karabekir Cumhuriyet'in ilan edilmesini yüz bir pare top atışı yapıldığı sırada Trabzon'da, Trabzon Mevki Komutanı Kazım Orbay'dan öğrenmiş ve top atışı için “neden bana sormadınız” şeklinde serzenişte bulunmuştur⁸⁵⁴. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilan edileceğinden Trabzon Valisi Hazım Bey'in de haberi yoktur. Karabekir Cumhuriyet'in ilanının kendisinden habersiz yapılması konusuna hem “şaşırmış” hem de “kırılmıştır”. Karabekir duygularını şöyle belirtir: “Ben hem mebus hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in

⁸⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel Özkaya, “Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkısı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Cumhuriyet'in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003, çşt. syf.

⁸⁵³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Haz: Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2008, s.509.

⁸⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.415.

*ilanını ertesi günü dahi kutlayamadık*⁸⁵⁵. Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'in ilanı konusunda kendisine ve arkadaşlarına yapılan bu durumu tenkit ederek eleştirilerini de şu şekilde dile getirir:

*“İstiklal Harbinin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragat, fedakar arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren M. Kemal Paşa, artık muzaffer bir başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyet'i dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesi ile sui şahsiyetler icadı da lazım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötülemek lazımdı. Bunu da hakkıyla yapmıştır”*⁸⁵⁶.

Daha önce de değindiğimiz üzere; Kazım Karabekir'den ayrı olarak, en büyük tepkiyi gösterenlerden biri de Rauf Bey'di. Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanı üzerine gazetelere verdiği olumsuz demeçler⁸⁵⁷, Meclis'te birçok tartışmaya neden olacak ve Rauf Bey kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu Meclis'e ve kamuoyuna anlatmakta güçlük çekecektir. Rauf Bey'in muhalif tavrı Ankara tarafından hoş karşılanmayacak ve Rauf Bey gericilik gibi söylemlerle karşı karşıya kalacaktır. Rauf Bey'e destek ise bu dönemde Karabekir Paşa'dan gelir. İstanbul'dan Ankara'ya dönen Rauf Bey'i Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşalarla birlikte kalabalık bir öğrenci grubu uğurlar. Kazım Karabekir Rauf Bey'i uğurlarken *“Ben Cumhuriyete taraf olmakla beraber, şahsi yönetime de tamamen karşıyım”* diyecek ve Rauf Bey'in yanında olduğunu belirtecektir⁸⁵⁸.

Cumhuriyet'in ilanı ertesinde yaşanan tüm tartışmalara ve karşı duruşlara bakıldığında bu olayların genel itibarıyla Cumhuriyet'in erken ilan edilmekte olduğu, bu konunun yeterince tartışılmadan kabulüne gidilmeye çalışıldığı üzerinde durulur. Yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet'in ilanı aceleyle getirilmiş bir mevzu olmamıştır. Cumhuriyet'in ilan olunacağı düşünceleri aylar öncesinden gazetelere yansımış ve bu konuda birçok gazetede neşriyatlar yapılarak tartışmaya sunulmuştur. Meclis içerisinde de Cumhuriyet'in ilan edileceği sırada tartışmaların ve görüşmelerin yeterince yapılmadığı öne sürülür. Ancak dönemin zabıt cerideleri incelendiğinde ve tartışmalara bakıldığında

⁸⁵⁵ Kazım Karabekir Anlatıyor, 1993, s.109.

⁸⁵⁶ A.g.e., s.111.

⁸⁵⁷ Hüseyin Rauf Bey kendisi gibi aynı düşünceleri besleyen Vatan gazetesi sahibi ve baş yazarı Ahmed Emin'e ve Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve aynı zamanda başyazarı olan Velid Ebüzziya ile Refet Paşa'nın Kalamış'taki evinde mülakat verir. Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili Rauf Bey'in yaptığı konuşmalar bu iki gazete sahibinin gazetelerinde yayımlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Türker, a.g.m., s.43.

⁸⁵⁸ Süleyman Yeşilyurt, Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulanlar), Kültür Sanat Yay., Ankara, Şubat 2005, s.s.251-252.

bunun hiç de azımsanacak bir vaziyette olmadığı görülür. Fakat bazı çevreler yine de bu görüşmeleri az bulur. Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre, Mustafa Kemal Rauf Bey'e, bu konu hakkında şu şekilde cevap vermiştir:

“Gazi, Cumhuriyet’in ilanında emrivakii neden istediğini, buna neden zaruret olduğunu anlattı ve şu izahatı verdi: “İhtisas heyetlerinden başka, Mebus Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Celal Nuri, Ziya Gökalp Beylerden Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilatı Esasiyesi hakkında birer proje hazırlamalarını istemiştim. Bunlar projelerini hazırlayıp bana vermişlerdi. Bu projeleri çok uzun ve mufassal buldum. Yapılacak mücadelenin günlerce, haftalarca uzaması, bu yüzden Cumhuriyet’in ilanının bir karışıklığa gelmesi mümkündü. Bu sebeple emrivakii tercih ettim. Mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini Cumhuriyet esasına göre tadil ve birkaç madde ilave etmek suretiyle bizzat hazırladım. Meclise kabul ettirebilmek için teşebbüse geçtim”⁸⁵⁹.

Mustafa Kemal’in yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere O, Cumhuriyet tartışmalarının çok fazla uzaması taraftarı değildir. Çünkü Meclis’te yaşanacak herhangi bir karışıklık ve siyasi kaos toplum üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek ve bu durum Cumhuriyet’in ilanının uzamasına neden olacaktır. Yapılması gereken tartışmalar zaten daha önce gazetelerde köşe yazarları tarafından uzun uzadıya yapılmıştı. Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilan olunacağından her kesimin haberi vardı. Halk da bu süreci yakından takip ederek Cumhuriyet mevzusunda herhangi bir muhalif kesimin etkilerine kanmadı ve bu rejimi benimseyeceği konusundaki tutumunu muhalif hareketlere katılmayarak gösterdi. Bu yüzden Mustafa Kemal, Cumhuriyet’in ilanı konusunda Meclis’te günler alan görüşmeler yapılmasının gereksiz olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ertesinde ise, atılması gereken yeni bir adım ortaya çıkacaktır. Bu da basının bir kısmının bir süre sonra cumhuriyet yönetimine karşı Halife’yi destekleyip onu göreve çağırmasıyla tamamen gündeme gelecektir. Halifeye siyasi anlamda görev verme yönelimi, beraberinde Halife’nin de bu havaya girmesini sağlayacak, sonuç olarak Halifeliğin tamamen Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisinin sona erdirilmesi girişimi hızlanmış olacaktır⁸⁶⁰.

⁸⁵⁹ Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s.21.

⁸⁶⁰ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, çşt. syf.

3.3. HİLAFETİN KALDIRILMASI, İTTİHATÇILAR VE MUHALEFET

Saltanatın 1 Kasım 1922’de kaldırılmasından sonra hilafet eski biçimiyle devam etti. Ancak Hilafet makamı eskisi gibi elinde siyasal bir güç bulundurmuyordu. Bu güç tamamen Meclis’in tekeline bırakılmıştı. Ancak Cumhuriyetin ilan edildiği sırada yaşanan tartışmalarda da gördüğümüz üzere bir takım muhalif kesimler tarafından Hilafet söz konusu edildi ve Cumhurbaşkanı’nın devletin başkanı olduğu netleştğinde bu konu tekrar gündeme geldi. Çoğunlukla Rauf Bey⁸⁶¹ bünyesinde ortaya çıkan bu muhalefet, İstanbul basınının bir bölümü tarafından da desteklendi.

Saltanatın kaldırıldığı tarihte hem içeride hem de dışarıda mevcut bulunan siyasi konjonktür, Hilafetin kaldırılması anlamında elverişli bir zaman olarak görülmedi ve bu kökleşmiş kuruma dokunulmayarak daha sonraki bir tarihte gerçekleştirilmek üzere rafa kaldırıldı. Çünkü, içeride gerçekleştirilmeye başlayan devrimlerin hepsi bir anda yapılacak olursa siyasal ve toplumsal muhalefet kendinde çok daha fazla güç bulacak ve bu uygulanan siyaset devrimlerin gerçekleştirilme yolunu kapatacaktı. Bu yol benimsendiğinde tek bir devrimin dahi gerçekleştirilememesi riski ortaya çıkabilirdi. Bu yüzden Türkiye Devleti’ni kuran devrimci kadro, yapılacak olan devrimlerin bir anda değil de adım adım gerçekleştirilmesi yolunu seçti. Bu şekilde hem muhalefet yeterince sesini çıkaramadı hem de halk devrimleri içselleştirme fırsatını elde etti. Dış siyasal neden olarak, saltanatın kaldırılmaya çalışıldığı dönemde devam eden Lozan görüşmelerini sayabiliriz. Bu dönemde Meclis, hilafet makamı gibi bir gücü elinde bulundurma gereği duymuş ve bu anlamda dışarıya karşı elinde kullanabileceği bir koz olarak bu makamı tutmuştur⁸⁶². Rauf (Orbay) Bey de benzer bir açıklama yaparak; “*Saltanat kaldırıldığında Hilafet de kaldırılamaz mıydı?*” sorusuna şu şekilde cevap veriyordu: “*Biz Hilafeti; elimize mükemmel bir (Saltanatın ilgası) fırsatı geçmişken daha o zaman kaldıramaz mı idik?*”

⁸⁶¹ Rauf Bey Hilafetin kaldırılması konusundaki muhalefetini şu şekilde açıklar: “*Bütün mesele şu nazik zamanımızda faydalanabileceğimiz bir kuvveti, kendi elimizle atmakta acele etmeyelim, biraz bekleyelim*”. Ardından da ekleyerek: “*Bu fikirde ve kanaatte olan insanlara “Hilafetçi” denemez. Aksi taktirde birkaç ay evvel üzerinde düşünüle taşınla karar verilerek ilan edilen umdeleri imzalamış olanlar da “Hilafetçi” olmaktan kurtulamazlar. İşte bütün mesele bundan ibarettir*”. Ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965, s.100.

⁸⁶² Mete Tunçay’ın ortaya koyduğu bu düşünceler tam manasıyla dönemin siyasal yapısına uygun çıkarımlardır. Mete Tunçay bu konuda şunları yazar: “*Hilafetin niçin saltanatla birlikte kaldırılmadığı sorusunu cevaplamamız gerekir. Görebildiğim kadarıyla, buna verilebilecek iki karşılık vardır: Dış politikaya ilişkin olarak, Lozan barış görüşmeleri sırasında halifeliğin varlığının gerekli görülmesi; iç politikaya ilişkin olarak ise, devrimleri birdenbire değil, adım adım gerçekleştirme taktiğinin izlenmesi*”. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s.71.

Halife ve Padişah Vahdettin bunca hıyanetlerinden sonra, nihayet İngilizlerin himayesine sığınarak memleketten kaçarken, “İşte bunlar böyledir” diye, saltanat ile beraber halifeliği de kaldırıp atmak pek zor bir iş değildi. Fakat, o günlerde biz, Mustafa Kemal Paşa’da dahil hepimiz, zaten iptidadan beri zararlı olduğuna kani bulunduğumuz saltanatın kaldırılması noktasında ne kadar ittifak etmiş isek, hilafetin de elde (iyi idare edildiği taktirde) bir zaman için olsun, memlekete -İslam aleminin yakınlığını ve yardımını sağlaması bakımından- faydalı olabileceği düşüncesi ile muhafazası fikrinde, yine ittifak halinde idik”⁸⁶³ diyerek, Hilafetin Türkiye için faydalı olabileceği noktalarını dile getirmiştir.

Gerçekten de Saltanatın kaldırılmasında dahi muhalif bir yapıyla karşılaşmışken bir de Hilafet makamı söz konusu edildiğinde geniş bir muhalefet cephesiyle karşılaşma riski söz konusu olacaktı. Bu bağlamda devrimci kadro adımları tek tek atarak doğru bir siyasal süreç izledi. Ancak Hilafetin kaldırılmamış olması, kaldırılmayacağı anlamına gelmiyordu. Her şekilde muhalif kesim var olacaktı. Ama bu muhalif kesimin kuvvetinin kırılmış olduğu bir dönemde bu adım gerçekleştirilmeli ve o şekilde Hilafet ortadan kaldırılmalıydı. Mustafa Kemal ve onun gibi düşünen kimselerce İslami devlet yapısı ters ve yabancı bir yapıydı. Dolayısıyla da Hilafetin devamı demek, 400 yıldır süren statükonun devamı anlamına geliyordu ki, bu da Türkiye devletinin geriliğinin sürmesi manası taşıyordu⁸⁶⁴.

3.3.1. Ağa Han-Emir Ali ve Lütü Fikri’nin Halifeliğe İlişkin Mektupları

Hilafet, Cumhuriyet’in ilanından sonra siyasal olarak pek işlevsel olmamakla birlikte; Cumhuriyet rejimi karşıtları için Kemalistlere karşı yapılan muhalefetin bir sembolü halindeydi. Çeşitli neşriyatlarda ve beyanatlarda Halife’nin ve Hilafet makamının İslam aleminde mevcut bulunan gücünden ve öneminden bahsediliyor, Halife’nin vazifelerinin artık şekillendirilmesi gerekliliği üzerinde de durularak bütün İslam aleminin bunu ilgi ile beklediği söyleniyordu. Ayrıca Cumhur reisliğine seçilen Mustafa Kemal’in hasta olduğu safsataları ortaya atılarak Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa’nın hala hayatta olduğu, Türkistan’da “*Damad-ı Hilafetpenahi*” yani “*Halife’nin*

⁸⁶³ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.92.

⁸⁶⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstanbul, 2008, s.69.

damadı” unvanıyla çalışmakta olduğu gibi asılsız ve yersiz haberler ortaya atılıyordu⁸⁶⁵. Ayrıca İngiliz himayesinde bulunan Hindistan’da, Ağa Han ve Emir Ali önderliğindeki bir takım Müslümanlar Türkiye’nin iç işlerine karışıyordu⁸⁶⁶. Hatta Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Halifeliğin de kaldırılacağı söylentileri çıktığında, Ağa Han ve Emir Ali⁸⁶⁷ buna tepki olarak Türkiye’ye, İsmet Paşa’ya ithafen, 24 Kasım 1923 tarihli bir mektup gönderdi⁸⁶⁸. Londra’dan gönderilen bu mektup Başvekil İsmet Paşa’ya ulaşmadan, ilk önce 5 Aralık 1923’te Tanin ve İkdâm’da, ardından da ertesi gün Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlandı⁸⁶⁹. Ağa Han ve onun yanında yer alan Müslümanların Türkiye’deki tutucular yanında yer alarak açıklama ve beyanatlarda bulunmaları siyasal havayı tamamen geriye⁸⁷⁰. Dışarıdan Ağa Han v.s. gibi kişiler tarafından gönderilen mektupların yanında, içeride de bu tarz mektuplar yer alıyor ve gazete köşelerinde yer buluyordu. Ağa Han ve Emir Ali’nin gönderdikleri mektup özellikle İstanbul gazetelerinde yayınlandı ve Tanin ile Tevhidi Efkâr bu mektup hakkında geniş yayında bulundu⁸⁷¹. 5 Aralık 1923’te Tanin gazetesinin baş sayfasında “*Hilafet Meselesine Dair*”⁸⁷² başlıkla sözü edilen mektup İngilizcesinden tercüme edilerek yayınlandı⁸⁷³. Ağa Han ve Emir Ali’nin İsmet Paşa’ya gönderdikleri mektupta hilafetin Türkiye ve Türkiye dışındaki Müslüman ahali için ne denli önemli olduğu vurgusu yapılıyordu. Ağa Han ve Emir Ali Müslüman toplulukların sözcüleriymiş edasıyla Hilafetin ortadan kaldırılması ihtimalini göz önünde bulundurarak, bunu istemediklerini ve buna tepki göstereceklerini kapalı da olsa belirtiyorlardı⁸⁷⁴. Emir Ali ve Ağa Han’ın İsmet Paşa’ya gönderdikleri mektup 7 madde olarak kaleme alınarak, dilek ve öneriler bu şekilde dile getiriliyordu⁸⁷⁵.

⁸⁶⁵ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.190.

⁸⁶⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.69.

⁸⁶⁷ Ağa Han ve Emir Ali Hilafet mevzusunda tepkilerini ortaya koymalarına rağmen her ikisi de Şii’dirler. I. Dünya Savaşı’nda da Osmanlı’ya karşı İngilizlerle ortak hareket etmişlerdir. Kendileri Şii olmasına karşın Sünniliğin ve Hilafetin koruyucusu gibi hareket etmiş olmaları, bu dönemde de İngilizler tarafından yönlendirildiklerinin ve amaçlarının Türkiye’de fesat yaratmak olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.206.

⁸⁶⁸ Mehmet Ö. Alkan, **a.g.m.**, s.32.

⁸⁶⁹ Dursun Ali Akbulut, “Hilafetin Kaldırılması Üzerine Erzurum’dan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Çekilen Telgraflar”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi, (Atatürk Özel Sayısı), C.I, S.2, Kasım-1988, s.72.

⁸⁷⁰ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s.69.

⁸⁷¹ Çetin Özek, **a.g.e.**, s.77.

⁸⁷² **Tanin**, 5 Kanunievvel (Aralık) 1923. (EK-3)

⁸⁷³ **Tanin**, 5 Kanunievvel (Aralık) 1923.

⁸⁷⁴ **Tanin**, 5 Kanunievvel (Aralık) 1923.

⁸⁷⁵ **Tanin**, 5 Kanunievvel (Aralık) 1923.

Bir başka mektup da 10 Kasım 1923 tarihinde Tanin Gazetesi'nde Halife'ye yazılan açık bir mektup şeklinde ortaya çıkıyordu⁸⁷⁶. İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey (Düşünsel) imzası taşıyan bu açık mektupta Lütfi Bey Halife'yi istifa etmiş gibi gösteren ve halkın bundan duyduğu üzüntüyü dile getiren bir vapur hikâyesi anlatıyordu. Ardından da hilafetin neden kaldırılmaması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunuyordu⁸⁷⁷. Sonra da Türk halkına şu şekilde serzenişte bulunuyordu: “*Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye saldırmak isteyenler, dışarıdan kimseler, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildir. Doğrudan doğruya biz Türkler, kendi dinimizden ebedi olarak bu hazinenin çıkarılmasına yol açabilecek teşebbüslerde bulunuyoruz*”⁸⁷⁸ diyecektir. Bu açıklamalara Mustafa Kemal Nutuk'ta çok net olmakla birlikte çok da ağır cevaplar verecektir: “*Efendiler, yabancılar hilafete saldırmıyorlardı. Fakat Türk Milleti saldırıdan kurtulamıyordu. Hilafete saldıranlar, Müslüman milletler içinde Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi*”⁸⁷⁹ diyordu.

Cumhuriyet'in ilanını takiben gerçekleşen bu olayların ardı arkası kesilmiyordu. Kemalist rejim taraftarları da şunu çok iyi bilmekteydi ki, Halife başta oldukça siyasal iklime her zaman dini kimlikle saldırılar yapılacaktı. Hem de siyasal düzende değişik bir yapı ortada duruyordu, 4 ay kadar süre zarfında Cumhurbaşkanı ve Halife'nin aynı anda bulunduğu “*Halifeli bir Cumhuriyet*” rejimi vardı⁸⁸⁰. Bir takım şahsi duyguların, dargınlık ve kırgınlıkların etkisi altında kendilerini kaybederek Türkiye için yapılması zorunlu olan hareketlere dahi karşı çıkılıyor ve muhalefet yolu izleniyordu. Bu muhalif hareketler, eski İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri arasından küçük gruplar tarafından da destek görüyordu⁸⁸¹. Bu yüzden bir çaresi bulunup Hilafet makamı tamamen ortadan kaldırılmalıydı. Halife Abdülmecit'in de belli çevrelerle bağlantı kurup siyasal alanda

⁸⁷⁶ Lütfi Fikri Bey ilk olarak 1923'te yayınladığı “*Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risalesi*” ile Cumhuriyetçiliğin milli hâkimiyet anlayışı ile meşrutiyetçiliğin uyduğunu söylüyordu ve Cumhuriyet rejiminin Mustafa Kemal'in şahsi egemenliğine hizmet edecek bir yapı teşkil ettiğini düşünerek muhalifliğini ortaya koyuyordu. Lütfi Bey bununla da kalmayıp 10 Kasım 1923'te *Tanin* gazetesinde Halife Abdülmecit'e hitaben “*Huzur-ı Hazret-i Hilafetpenâhiye; Açık Arıza*” başlıklı bir mektup yazarak ve Hanedanın ebediyen sâkit olmaması için istifa etmemesi gerektiğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Özden, “Cumhuriyet'in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuriyet Rejimleri Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risalesi 1923”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl:6, S.12, Güz-2010, s.s.157-163.

⁸⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.s.560.

⁸⁷⁸ *A.g.e.*, s.s.560.

⁸⁷⁹ *A.g.e.*...

⁸⁸⁰ Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m.*, s.32.

⁸⁸¹ Hasan Rıza Soyak, *a.g.e.*, s.190.

başrol oynama hevesi gibi arayışlar içerisinde olduğu haberleri doğrultusunda Mustafa Kemal Ocak 1924'te karşı çıkışını yaparak “*Halife hem özel hem de kamusal hayatıyla atası olan padişahların yolunu takip ediyor görünmektedir... Türkiye Cumhuriyeti’ni nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife kendisinin ve makamının ne olduğunu açık biçimde bilmeli ve bununla yetinmelidir*” şeklinde ikazda bulundu. Mustafa Kemal’in Hilafet’i kaldırmak konusundaki adımları daha net bir şekilde atmasında, Hintli Müslümanların hilafet üzerine attıkları adımlar da sayılabilir⁸⁸².

3.3.2. Hilafet Politikası Güden Gazetecilerin ve İttihatçıların İstiklal Mahkemelerinde Yargılanması

Yukarıda değindiğimiz faaliyetlerin ortaya çıkmış olması, Kemalistlerde Cumhuriyete karşı yurt dışı kaynaklı olarak Hilafet politikası güden gizli bir örgüt bulunduğu şüphesi doğurdu. Ardından konuyu tam anlamıyla araştırmak üzere İstanbul’da İstiklal Mahkemesi oluşturuldu⁸⁸³. İstiklal Mahkemesi, Ağa Han ve Emir Ali’nin İsmet Paşa’ya gönderdiği mektubu yayınlayan Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinin sahiplerini ve sorumlu müdürlerini tutukladı⁸⁸⁴. Hüseyin Cahit ve Lütfi Fikri Bey gibi hilafet yanlısı sayabileceğimiz bir takım kişiler ve gazeteciler de ülkenin iç güvenliğini bozmak ve hükümeti devirmek gibi suçlardan yargıldılar⁸⁸⁵. Mahkeme Reisi, eski Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey, savcı da Saruhan Mebusu Vasıf Bey’di. İstanbul’a gönderilen mahkeme heyeti yargılamayı Fındıklı’daki Son Osmanlı Mebusan Meclisi binasında kurmuştu. Ancak oluşturulan İstiklal Mahkemesi’nde yapılan yargılamada tüm sanıklar beraat ediyor ve hiç kimse mahkûmiyet almıyordu⁸⁸⁶. Bunun neticesinde muhalif gruplar adeta zafer kazanmış havasıyla hareket ediyorlardı.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, İstiklal Mahkemelerinin oluşmasına neden olan sebepler arasında hem Kemalistlerin hem de mahkeme heyetinin “*Merkezi İstanbul’da bulunan ve Hilafet siyasetine alet olup Cumhuriyet aleyhtarlığı ve casusluk üzerine çok*

⁸⁸² Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yay., Ankara, 2008, s.354.

⁸⁸³ Çağlar Kırçak, **Meşrutiyet’ten Günümüze Gericilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.228.

⁸⁸⁴ Mehmet Demiryürek, “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I”, **Toplumsal Tarih**, C.2, S.11, Kasım/1994, s.54.

⁸⁸⁵ **A.g.e.**, s.54; ayrıca bkz: Hilmi Bengi, **a.g.e.**, s.207; İstiklal Mahkemesi’nde yargılananlar için bkz: Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.84.

⁸⁸⁶ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.s.419-420.

ciddi gayretler sarf eden gizli bir teşkilatın mevcut olduğu” şeklindeki şüpheleri vardır⁸⁸⁷. Bu yüzden de İstiklal Mahkemesi tarafından daha önce sözünü ettiğimiz gazete sahipleri ve başyazarları, Lütfi Fikri Efendi ile bazı şüpheli görünen kimseler, nezaret altına alındılar⁸⁸⁸. Ancak gazetecilerin davası sürdüğünden İttihatçı olarak nitelendirilip “Cumhuriyete ve Mustafa Kemal’e suikast” iddiasıyla tutuklananların davaları gecikti⁸⁸⁹. Nezaret altına alınanlar İttihatçı muhalefet bakımından dikkat çeken kimselerdir. Bunlar: “Binbaşı Mesut (Gürbüz), Eski Sandalcılar Cemiyeti Reisi Rizeli Ali Osman, bu cemiyetin tahsildarı yine Rizeli (Kethüda) Hasan Kâhya, rüsumat müfettişi İlyas Sami, Komünist Mehmet (İzmir suikastını düzenleyenlerden Ziya Hurşit’in amcası) ve İbrahim Beylerdir. Bunların yanında eski İstanbul Mebusu Şükrü ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Beyler’de nezaret altına alınmak üzere aranmışlarsa da kaçıp gizlenmiş olduklarından elde edilememişlerdir. Yukarıda ismini saydığımız kişilerin hemen hemen hepsi ya İttihat ve Terakki Fırkası’na üye ya da ona yakın kimselerdir”⁸⁹⁰. Yargılamalar esnasında ilk sorgulanan Ali Osman Kâhya oldu. Ali Osman sorgusunda, Mustafa Kemal Paşa’ya ve Cumhuriyet’e bağlı biri olduğunu, Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’ya silah kaçırılmasında etkin rol oynadığını söyledi. Sanıklar kendilerine iftira atıldığını ve hiçbir örgütle bağlantılarının bulunmadıklarını belirterek devamlı Kurtuluş Savaşı’nda üstlendikleri rolleri anlattılar. Komünist Mehmet’in sorgusunda ise, Komünist Mehmet kendisinin Ziya Hurşit’in halasının oğlu olduğunu, Şükrü Bey’le Ziya Hurşit’in aracılığı ile tanıştığını; ayrıca Abdülkadir Bey’i tanımadığını ileri sürerek Ali Osman ile de aralarının açık olduğunu söyledi. Diğer sanıklarla ise hiçbir surette bir bağının olmadığını belirterek İlyas Sami ile Anadolu’ya silah taşıdıkları ve ikisinin Mim Mim grubunda olduklarına işaret etti⁸⁹¹. 5 Şubat Salı günü geldiğinde sanıklar hakkındaki dava sonuçlandı ve İstiklal Mahkemesi sonucu üç noktada karara bağladı:

“1- Hıyanet-i Vataniye cürmü: Sanıklar mahkemeye, Cumhurbaşkanını Gazi Paşa ve Cumhuriyet’e suikast yapmak için çeşitli zamanlarda, çeşitli sözlerle ve zorla hıyanet-i vataniyeye tahrik esnasındaki davranışları, sanıkların ifadelerinden Büyük millet

⁸⁸⁷ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.230.

⁸⁸⁸ **A.g.e.**, s.230.

⁸⁸⁹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s.154.

⁸⁹⁰ İttihatçı olarak nitelenen bu kişilerden Ali Osman’ın bir sene hapsine karar verilmiş, Binbaşı Mesut Bey, firari olan Eski İstanbul Mebusu Şükrü, yine firari olan Eski Adana Valisi Abdülkadir, Hasan Kahya, İlyas Sami, Komünist Mehmet ve İbrahim Efendi hakkında yeterli delil bulunamadığı için bu kişiler mahkeme tarafından serbest bırakılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.230.

⁸⁹¹ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.154.

Meclisi'nin meşruluğuna ve milli egemenliğin Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde bulunmasına karşı olduklarına dair olan görüş suçları görülmemiştir.

2- Bugünkü hükümeti ve idareyi zorla değiştirmek amacıyla gizli bir cemiyet kurdukları ve amaçlarını zorla uygulamaya başladıklarına dair girişimleri de anlaşılamamıştır. İddia makamının ileri sürdüğü, Hükümet'i değiştirme iddiası kabul edilmiş, fakat içlerinden beş kişi hakkında Hükümet'i zorla değiştirmek suçunun bulunduğu dair görüş ise uygun bulunmamıştır.

3- Hükümet'i zorla değiştirmek için gizli bir cemiyet kurmaya teşebbüs: Sanıklardan Ali Osman'ın Ulusal Savaş sırasında ordumuza silah ve cephane taşımış olmak gibi vatani görevde bulunmuş olmasına rağmen, kendi nüfuzunu sağlamak ve bazı etkilerde kalarak bugünkü hükümet şeklini değiştirmek için gizli bir cemiyet kurmak istediğine dair Hulusi ve Bayram Beyler'e teklifte bulunduğu, "Biz Osmanlı Padişahlığı'nı kuracağız... Bu hükümet gavurdur, yakında dağıtacağız ve parçalayacağız" diye sözler söylediği sabit olmuştur. Sanıklardan Milli Savaş sırasındaki vatanperverane hizmetleriyle tanınmış ve esasen kendisinin böyle bir suçu işlemesi imkansız görülen Dayı Mesut Bey'in ve yine eski İstanbul Mebusu Şükrü ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Beylerle, Hasan Kahya, İlyas Sami, Komünist Mehmet ve İbrahim Efendilerin Cumhuriyet'e ve Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerine suikast işlemek suretiyle hıyanet-i vataniyede ve Hükümet'i zorla devirmek suçlarını işlediklerine dair vicdani kanaat verecek delil bulunmadığı için beraatlarına ve tutuklu Hasan Kahya ile İlyas Sami'nin salıverilmesine ve Ali Osman Reis'in hareketine uyan, Ceza Kanunu'nun 58. Maddesinin son bendine dayanarak, tutuklandığı tarihten başlamak üzere bir yıl hapsine yüzlerine karşı ve oybirliği ile karar verildi"⁸⁹².

İttihatçı kimlikli muhaliflerin yanında diğer muhalif kişilikler de çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Halifeliğin kaldırılması konusunda yapılan tartışmalarda bu konuya muhalif olarak öne çıkan iki yayın görülmekteydi. Bu yayınlardan bir tanesi olan "İslam Yolu" adlı kitap, İskilipli Atıf Hoca tarafından kaleme alındı. Bu kitabında İskilipli Atıf Hoca, "Halifenin din işlerinin yanında dünya işlerine de bakması gerektiğini"⁸⁹³ savunuyordu.

⁸⁹² A.g.e., s.s.156-157.

⁸⁹³ Oğuz Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.s.20-21.

Hilafetin kaldırılma haberlerine tepki olarak doğan bir diğer önemli kitap da Hoca Şükrü'nün yazdığı “*Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*” adlı kitaptı. Bu kitabında Hoca Şükrü⁸⁹⁴, “*Halife Meclisin, Meclis Halifenindir*” propagandasını işliyordu. Hoca Şükrü'ye göre Padişah ve Halife diye ayrı ayrı devlet başkanı söz konusu değildi, devlet başkanı olacak kişinin direk Halife olarak anılması gerekliydi⁸⁹⁵.

3.3.3. Halife Abdülmecid'in Tutumu

Tüm bu yaşanan Halifelik tartışmaları ve Halifeliğe destek kampanyalarına karşı Halife Abdülmecid'in takındığı tavır önemli bir noktayı oluşturur. Halife; Rauf Bey'in, İstanbul gazetelerine yaptığı açıklamaların, çeşitli kimseler tarafından çıkarılan kitapların, dışarıdan gelen Halife'ye destek kampanyalarının etkisiyle, sanki bir Padişahmış gibi hareket ediyordu. Abdülmecid, Cuma namazlarına gösterişli törenlerle gidiyor, görkemli gezintiler düzenliyor ve yabancı temsilcileri kabul ederek onlarla Padişah edasıyla görüşmeler yapıyordu⁸⁹⁶. Ayrıca Abdülmecid, Cumhurbaşkanı'nın 25 katı -yaklaşık olarak yirmi altı bin lira- maaş almasına rağmen bu parayı az bularak Ankara'yı sıkıştırıyordu⁸⁹⁷. Mustafa Kemal İzmir'de iken bu konuyla ilgili İsmet Paşa'dan bir telgraf aldı. İsmet Paşa telgrafında “*Halifenin resmen müracaat ettiğini bildirerek maaşının artmasını talep ettiğini ve konunun Vekiller Heyeti'nde görüşüleceğini*” bildirdi. Mustafa Kemal aldığı telgrafa sinirlenmiş ve cevaben “*Halife kendisinin ve makamının ne olduğunu bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükümetçe ciddi ve esaslı tedbirler ittihazını rica ederim*”⁸⁹⁸ diyerek cevabını yolladı.

⁸⁹⁴ Mete Tunçay, Hoca Şükrü imzasıyla yayınlanan bu kitapçığın aslında Sebilürreşat yazarı Eşref Erden (Fergan) tarafından yazıldığını belirtir. Eşref Erden kitabı kendisinin yazdığını Kadir Mısırlıoğlu'na söylemiştir. Eşref Erden yasama dokunulmazlığından yararlanmak adına Hoca Şükrü imzasının kullanıldığını aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi ve kitapçık metni için bkz: Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.53.

⁸⁹⁵ Oğuz AYTEPE, **a.g.m.**, s.s.20-21.

⁸⁹⁶ **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.224.

⁸⁹⁷ Halife Abdülmecid, devlet bütçesinden aldığı ödeneği az bularak, maaşının artması isteğinde bulundu. Meclis'te birçok milletvekili Halife'nin aldığı maaşı eleştirdi ve Cumhuriyet idaresine ters bir hareket olduğunu belirterek, bu şekilde bir uygulamanın kalkması için çabaladı. Bu konuda özellikle Yusuf Akçura ve Vasıf Çınar açıkça hilafet bütçesine karşı çıkarak tepkilerini ortaya koydular. Ayrıntılı bilgi için bkz: Fahri Çoker, “Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması”, **Toplumsal Tarih**, C.11, S.66, Haziran-1999, s.6; Ayrıca bkz: **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.224.

⁸⁹⁸ Kazım Özalp-Teoman Özalp, **a.g.e.**, s.29; İsmet Bey'in ve Mustafa Kemal'in telgraflarının tam metni için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.571-573.

3.3.4. Kazım Karabekir'in Hilafet Hakkındaki Düşünceleri

Abcûlmecit'in takındığı tavır ve bahsettiğimiz diğer hususlar sebebiyle, Mustafa Kemal Halifelîğın kaldırılması konusunda gerekli adımların atılması kanaatine vardı. Bu sırada Mustafa Kemal İzmir'de Harp Oyunları dolayısıyla komutanlarla fikir alışverişinde bulunuyordu. Mustafa Kemal İzmir'de İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile görüştü ve Hilafetin kaldırılması konusunda anlaştı. Diğer taraftan Şer'îye ve Evkâf Vekâletlerini de kaldırmak ve öğretimi birleştirmek konusunda mutabık oldular⁸⁹⁹. Mustafa Kemal diğer komutanlarla da görüşerek bu konu hakkındaki düşüncelerini bildirdi. Mustafa Kemal Cumhuriyeti ilan ettiğinde Kazım Karabekir Ankara'da değildi ve Kazım Paşa İstanbul'da bulunduğu dönemde Rauf Bey'le görüşmeler yaparak hilafet yanlısı bir tavır almıştı. Aynı durumun tekrar yaşanmasını istemeyen Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'le özellikle görüşerek kesin fikrini iletmek istedi⁹⁰⁰. Ordu ileri gelenleriyle İzmir'de iki kez görüşen Mustafa Kemal burada “*Türkiye Cumhuriyeti iki şeye güvenir: Birisi ordunun kahramanlığı, ötekisi milletin kararlılığıdır*” diyecek ve devrimlerin devam ettiğini göstermek, bu amaca ulaşmak adına yeni işler başarma isteği ile 23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönecektir⁹⁰¹. Mustafa Kemal Ankara'ya döndükten sonra, Ankara'da bulunan gerekli kişilerle görüştü ve Hilafet konusundaki düşüncelerini bu kişilerle paylaştı⁹⁰².

Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasındaki Hilafet mevzuunda yaşanan anlaşmazlığa değinmek gerekirse, Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal'i tam olarak çözümleyemediği ve bu yüzden de belli konularda Mustafa Kemal ile ayrılıklar yaşadığı görülecektir⁹⁰³. Saltanat kaldırılmadan evvel yine Kazım Paşa Mustafa Kemal'e belli konularda muhalefet etmiş ve Mustafa Kemal'in Padişah olmak isteği varmış gibi bir yargıya ulaşmıştı. Ancak Kazım Paşa'nın bu yargısı Mustafa Kemal'in saltanatı kaldırmak suretiyle atmış olduğu adımla boşa çıkıyordu. Yine aynı şekilde Kazım Karabekir Paşa Hilafet mevzusunda da Mustafa Kemal'in kendisini Halife yapmak istediğini düşünür⁹⁰⁴. Bu yüzden de Mustafa Kemal'e Halifelik konusu gündeme geldiğinde muhalifliğini

⁸⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.573.

⁹⁰⁰ Kazım Özalp-Teoman Özalp, **a.g.e.**, s.29.

⁹⁰¹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.8.

⁹⁰² Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.573.

⁹⁰³ Erdal Duğancı, **Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'ya Muhalefeti ve Gerekçeleri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2001, s.119.

⁹⁰⁴ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, s.s.75-76.

çekinmeden yapar. Mustafa Kemal'in "dini konularda fikir beyan etmesi, camilerde hutbe okuması, dini liderlerle birlikte bolca fotoğraflar çektirmesi ve Hilafet makamının Türkiye için gerekli olduğu konusundaki görüşleri", Kazım Karabekir'de bu şekilde bir düşünce yaratıyordu. Ancak Mustafa Kemal'in Hilafeti de kaldırmasıyla, Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal hakkında çokça yanlış düşünceler taşıdığı ortaya çıkmış olacaktır⁹⁰⁵. Bu olaylar ve yaşanan fikir ayrılıkları dolayısıyla -ayrıca yaşanan yanlış anlamaların da etkisiyle- Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında ebediyen sürececek bir ayrılık meydana gelecektir⁹⁰⁶.

3.3.5. Mustafa Kemal'e Halifelik Teklifi ve Halifeliğin Kaldırılması

1 Mart 1924 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı için Mustafa Kemal'in açış konuşması yapması gerekiyordu. Mustafa Kemal Meclis'te açış konuşmalarını gerçekleştirirken Hilafet konusundaki görüşlerini bildirdi. Mustafa Kemal, Meclis açış konuşmasında ordu ve siyaset ile din ve siyasetin ayrılmasını öngören görüşlerini şöyle belirtiyordu: "*Âzayı Kiram, memleketin hayatı umumiyesinde orduyu siyasetten tecridetmek umdesi, Cumhuriyet'in daima nasbı nazar ettiği bir noktai esasiyedir. (Alkışlar) Şimdiye kadar takip olunan bu yolda, Cumhuriyet orduları vatanın emin ve mutmain harisi olarak mevkii hürmet ve kuvvette kalmışlardır. Bunun gibi intisap ile mutmain ve mesut bulunduğumuz diyaneti islamiyeyi, asırlardan beri mütemeal olduğu veçhile bir vasıtai siyaset mevkiinden tenziye ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini müşahede ediyoruz. (Bravo sesleri, alkışlar) Mukaddes ve lâfûti olan itikadat ve vicdaniyatımızı muğlak ve mütelevvin olan her türlü menfaat ve ihtirasata sahneyi tecelliyat olan siyasettin ve siyasetin bütün uzviyatından biran evvel ve katiyen tahlis etmek milletin dünyevi ve uhrevi saadatinin emrettiği bir zarurettir. (Alkışlar) Ancak, bu suretle diyaneti islâmiyenin mealiyatı tecelli eder. (Çok doğru, öyledir sesleri)*"⁹⁰⁷.

Mustafa Kemal, 1 Mart günü Meclis'te verdiği nutkunda ordu-siyaset-hilafet konularındaki görüşlerini bu şekilde belirtmeden önce Cumhuriyet'in millet için önemi hakkında konuştu. Ardından da eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin bir an önce uygulanmasının gerekli olduğu üzerinde durdu. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in üzerinde

⁹⁰⁵ Erdal Duğancı, **a.g.t.**, s.119.

⁹⁰⁶ Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.100.

⁹⁰⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2, C:1, İ:1, 1.3.1340.

durduğu üç önemli nokta; Cumhuriyet, Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi ve Müslümanlığın yüzyıllardan itibaren süregeldiği üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmasından kurtarılması⁹⁰⁸ olarak özetlenebilir.

2 Mart günü geldiğinde Parti grubu toplandı ve Mustafa Kemal'in belirttiği üzere üç nokta üzerinde görüşülmeye başlandı⁹⁰⁹. Mustafa Kemal'in ortaya attığı görüşler üzerinde uzunca süren konuşmalar heyecanlı bir şekilde tartışılarak ele alındı. Konya Milletvekili Musa Kâzım Efendi ve Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Efendi gibi hocalar bazı itirazlarda bulunsalar da, Adalet Bakanı Seyid Bey'in mantıklı ve bilimsel anlamdaki konuşması milletvekilleri üzerinde etkili oldu⁹¹⁰. Ancak Meclis'te bu konular konuşulurken bir takım hocalar ve mebuslar çok direndiler. Fakat Mustafa Kemal Meclis'in çoğunluğunun kendi görüşünde olduğunu bildiğinden bu karşı çıkışlara pek önem vermedi. Muhalif mebuslar Mustafa Kemal'in gücünden korktukları için farklı bir yol denemek isteyip Mustafa Kemal'e bir teklifte bulundular. Muhalifler; *“Halifesiz olmaz, memleket bunca asırdır hilafetle idare edildi, Hilafet İslamiyet'in en yüksek merciidir, bu makam boş kalmaz. Hiç olmazsa Mustafa Kemal Halife olsun”* diyerek hilafet makamının her ne şekilde olursa olsun varlığını sürdürmesini istediler⁹¹¹. Bu teklifin gelmesini takiben Mustafa Kemal hemen red kararını verdi ve böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini söyledi⁹¹².

3 Mart 1924 günü geldiğinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne komisyonlara gitmeden görüşülmesini sağlamak üzere⁹¹³ şu üç teklif yapıldı:

“1- Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli üç refikin (arkadaşının) hilafet'in ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklifi kanunisi,

2- Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli yedi refikin Şer'iye, Evkâf, Erkanı Harbiye Umumiye Vakaleti'nden ilgasına dair teklifi kanunisi,

⁹⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.574.

⁹⁰⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.574.

⁹¹⁰ **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.s.225-226.

⁹¹¹ Kazım Özalp-Teoman Özalp, **a.g.e.**, s.s.29-30.

⁹¹² Mustafa Kemal Meclis'teki bu tekliften hariç olarak, Nutuk'ta Antalya Milletvekili Rasih Efendi'nin de kendisine Halifelik teklif ettiğinden bahseder. İslam ülkelerini gezen Rasih Efendi, bu ülkelerde yaşayan Müslüman ahalinin Mustafa Kemal'i halife olarak görmek istediklerini ve kendisinin de bu durumu bildirmek üzere vekil tayin edildiğini iletir. Ancak Mustafa Kemal, Rasih Efendi'nin teklifini de reddeder ve anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatın gülünç olacağından bahseder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.575.

⁹¹³ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.10.

3- Saruhan (Manisa) Milletvekili Vasıf Bey ve elli yedi refikinin Tevhidi Tedrisat (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi) hakkında teklifi kanunisi”⁹¹⁴.

Kanun teklifleri Meclis’te okunduktan sonra ilk eleştirel duruş Zeki Bey tarafından yapıldı. Zeki Bey 1 Kasım 1922 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan değişiklikle “*Hilafeti Hanedanı Âli Osmana aid olup Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşat ve eslâh evladı intihab olunur, Heyeti Celilemizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir layihai kanuniye var mıdır?*”⁹¹⁵ diye sorar ve ardından şu şekilde devam ederek görüşlerini dile getirir: “*Arkadaşlar bendeniz mutedil liberal ve bununla bir ebedi müthiş bir ittihadı İslam taraftarıyım. (Türkçe söyle sesleri) Tarihin bu azametini kendi milletimde görmek isterim. Benim gayem budur. Bunun içindir ki, memleketimin siyaseti dahiliye ve hariciyesi namına hilafetin ilgasını kabul ederek bugünkü vaziyet dahilinde bu müthiş kuvveti düşmanların veyahut diğer hükümetlerin kucağına atmayalım*”⁹¹⁶ diyerek hilafetin ilgasının hem iç hem de dış siyasette Türkiye’nin aleyhinde olacağı düşüncesini ortaya attı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey gibi hilafetin Türkiye’nin dahili ve harici siyasetinde önemli rol oynadığı konusunda Kastamonu Mebusu Halid Bey de görüşlerini belirttikten sonra İzmir Mebusu Seyid Bey ilmi ve mantıki uzunca konuşmasını yaparak mebuslara etkileyici bir bilgi aktarımında bulundu⁹¹⁷. Ardından da sözü İsmet Paşa alarak Hilafetin ilgası konusundaki etkileyici konuşmasını gerçekleştirdi. Mustafa Kemal Adliye Vekili Seyid Bey ve İsmet Bey’in yaptığı konuşmaları Nutuk’unda dile getirmiş ve takdire şayan olduğunu söylemiştir⁹¹⁸. Meclis’te gerçekleştirilen tartışmalarda genel manada Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ve tam olarak karşıt olmamakla birlikte Halit Bey muhalif tavır sergilediler. Adliye Vekili Seyid Bey, Başvekil İsmet Paşa, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Saruhan Mebusu Vasıf Bey, Giresun Mebusu Hacim Muhittin Bey, Süleyman Sırrı (Bozok), Kütahya Mebusu Ragıp Bey yine Kütahya Mebusu Recep Bey ve Trabzon Mebusu Muhtar Bey teklif edilen öneriler lehinde konuşmalar yaparak, hilafetin ilgası konusunda net olarak görüşlerini dile getirdiler⁹¹⁹.

⁹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:2, 3.3.1340.

⁹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:2, İ:2, 3.3.1340.

⁹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:2, İ:2, 3.3.1340.

⁹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:2, İ:2, 3.3.1340.

⁹¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.s.574.

⁹¹⁹ Fahri Çoker, a.g.m., s.11.

Konular üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü ve görüşmeler 18:45'te bittiğinde TBMM 429-430 ve 431 nolu kanunları çıkartmıştı. Bu kanunlarla birlikte “*Türkiye Cumhuriyeti’nde millet işleriyle ilgili kanunları yapma ve yürütme yetkisi TBMM ile onun kurduğu hükümete verildi*” ve Şer’iye ve Evkâf Vekâleti kaldırıldı. Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumlarıyla bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. Halife görevinden uzaklaştırıldı ve Hilafet makamı tamamen kaldırıldı. Ülkeden çıkarılan Halife’nin Türk tarihinden izi silindi ve Osmanlı Hanedanına bağlı herkesin Türkiye Cumhuriyeti topraklarında ikamet etme hakkı süresiz olarak yasaklandı⁹²⁰. Halifeliğin sona erdiği ve Halife’nin de yurtdışına çıkarıldığının ertesindeki ilk Cuma hutbesinde, artık Halife’nin adı zikredilmeyip “*Ulu Tanrı, Türkiye Cumhuriyeti’ni ve İslamı koru, Cumhuriyet Hükümeti’nin manevi değeri olan İslamlık sancağını daima yükseslere çıkar, Hazreti Peygamberin şefaatinin üzerimizden esirgeme*” şekliyle Halife hutbelerden de çıkarılmış oldu⁹²¹.

Yukarıda üzerinde durduğumuz kanunlar ışığında, vatandaşların inanç ve ibadet gibi tamamen kendi öz benlik dünyalarını ilgilendiren konular dışındaki eylem ve işlemlerini, yasama ve yürütme ile ilgili sorunlarını Devletin ilgili organları yüklendi. İbadet ve inançla ilgili olanlarını ise yine Devletin gözetimi altında Diyanet İşleri Başkanlığı üstlendi. Artık Türkiye Cumhuriyeti’nde yasama ve yürütme ile ilgili konuların İslam dinine uygun olup olmadığı sorunu ortadan kalktı⁹²². Türkiye Cumhuriyeti’nde Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte en önemli devrimlerden bir tanesi de gerçekleştirilmiş oldu. Bu, yapılan devrimlerin adeta en göze çarpıcı yeniliklerinden bir tanesidir. Türkiye Cumhuriyeti’nde Halife denen şahsiyet ile Hilafet denen kurum kalmayarak, Devletin başına ulusal egemenliğin temsilcisi ve laik düşünceli bir Cumhurbaşkanı geçti⁹²³.

Hilafetin kaldırılmasının sonucunda halk tarafından gelen tepkiler genel itibariyle olumlu oldu. Konuyla ilgili Ankara’ya çekilen telgraflar incelendiğinde durum bunu tam anlamıyla göstermektedir. Çekilen telgrafların çoğu bizzat Mustafa Kemal’e çekildi ve

⁹²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.574-575.

⁹²¹ Süleyman Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.255.

⁹²² M. Nuri Kodamanoğlu, “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, C.2, S.8, 1991, s.644.

⁹²³ Şerafettin Turan, “Türkiye Cumhuriyeti: “Yeni Devlet” Temeli ve Nitelikleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.3, 1988, s.457.

çekilen telgraflar TBMM’de söz konusu edilerek bunlara cevap verilmesi gerektiği kararlaştırıldı⁹²⁴.

3.4. MUHALİF PARTİ’NİN DOĞUŞU: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FİRKASI

Mustafa Kemal öncülüğünde Türkiye’de devrimler adım adım ilerlerken, Mustafa Kemal’in aksine Kazım Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşalar gibi ordunun ve siyasetin ileri gelenleri bu devrimlere karşı çıkmaktaydılar. Yukarıda ismini saydığımız Paşaların ortak noktaları ise, tek partili sistemin Cumhuriyetle bağdaşamayacağı görüşünde birleşmeleri idi⁹²⁵. Bu ortam içinde Mustafa Kemal’e muhalif olan kesimler bir araya geliyor ve zamanla çevrelerinde birçok kişiyi topluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa’nın hem yakın arkadaşları hem de ona muhalif olan diğer gruplar demokrasinin tek parti rejimiyle sürdürülemeyeceği, Mustafa Kemal’in kendisinin Cumhurbaşkanı olarak partiler üstü bir düzeyde yer almasının gerektiği ve siyasette yansız davranması gerektiği düşüncesindeydiler⁹²⁶. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar Rauf Bey’in Şişli’deki evinde toplanıp aralarında ortak tavır sergilemek için görüşmeler yaptılar⁹²⁷. Paşalar görüşmede şüphe altında ordu müfettişliği yapılamayacağını⁹²⁸, herhangi bir sebebe dayanarak milletvekilliğinden çekilmenin doğru olmayacağını⁹²⁹, inkıpların her birine taraftar olmakla beraber bunların belli bir zümreye veya şahsa imtiyaz vermek için değil bütün memlekete ve halkımıza mal edilmek emeliyle yapılmış olduğu hakkında fikir birliğine vardılar⁹³⁰. Ayrıca, devlet şekli olan cumhuriyetin belli şahıs ve zümrenin idaresine alet olmasına mani olunacağı⁹³¹, Meclis’te toplanmanın ve orada memleketin menfaatine çalışmanın içinde bulunulan durum için en uygun hal çaresi olduğunda da fikir birliğine varıldı⁹³².

⁹²⁴ Mustafa Kemal’e Konya Hz. Mevlana dergâhı câ-nisi, Adana Türk Ocağı Reisliği, Çankırı Belediye Reisliği, Trabzon Halk Fırkası İdare Hey’eti ve Erzurum’daki birçok kişi ve kurumdan hilafetin kaldırılması konusu üzerine kutlama telgrafları çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.82.

⁹²⁵ Süleyman Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.259.

⁹²⁶ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.164.

⁹²⁷ Füsün Kanver, “Bir Devrin ve Bir Kahramanın Hikâyesi Kazım Karabekir Paşa”, **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

⁹²⁸ **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

⁹²⁹ **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

⁹³⁰ **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

⁹³¹ **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

⁹³² **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

Muhallif Paşalar bu surette kendilerince bir politika izleyerek birer birer askeri görevlerinden istifa etmeye başladılar. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın istifa etmeleri bir “*Paşalar Komplosu*”mu hazırlanıyor sorusunu doğurdu. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Paşaların birer birer ordudan istifa edip milletvekilliği görevlerine devam etmesi kararı almalarını büyük bir komplo girişimi olarak değerlendirir. İlk önce Kazım Karabekir Paşa 26.10.1924 yılında Ordu Müfettişliğinden ayrıldığını ve görevine yasama faaliyeti içerisinde milletvekili olarak devam edeceğini belirten bir telgrafla Genelkurmay Başkanlığı'na bildirdi⁹³³. Ardından Ali Fuat Paşa 2. Ordu Müfettişliğinden ayrılmak istediğine dair Genelkurmay Başkanlığı'na 30.10.1924 tarihinde telgraf çekerek Milletvekilliği yasama faaliyeti içerisinde bulunacağını bildirdi⁹³⁴. Refet Paşa da vermiş olduğu istifadan vazgeçerek mebusluk faaliyetine devam edeceğini bildirdi. Bu yaşanan olaylar Türkiye tarihine “*Paşalar Meselesi*” olarak geçecektir⁹³⁵.

Paşaların bir siyaset sahnesinde yer edinmeye başlaması gazetelerde de çeşitli yorumların yapılmasına sebep oluyordu. 28 Teşrinievvel (Ekim) 1924 tarihli Vatan gazetesinde “*Kazım Karabekir Paşa askerlikten istifa etti. Meclis mühim hadiseler arifesinde birçok mebuslar, Refet Paşa'dan sonra Karabekir Paşa'nın da müfettişlikten istifasıyla Meclise iltihakını yeni bir teşkilatın tebellürüne (billurlaşma) atfetmektedir*” şeklinde haberler yapılmasına neden oluyordu⁹³⁶. Yine aynı gazete ertesi günkü haberinde “*Siyasi Teşkilatların Tebellürüne Doğru. Meclis'te Ali Fuat Paşa'nın Ordu Müfettişliğinden istifası ve Meclis'e iltihakı bekleniyor. Cevat Paşa'nın da istifası tahmin edilmektedir*” diyordu. Ve söylentilerin doğru olduğu da ortaya çıkmıştı⁹³⁷.

Mustafa Kemal, tüm bu gelişmeler sonucunda Paşaların bir faaliyet üzerinde oldukları düşüncesiyle karşı faaliyete geçti. Uygulanmak istenilen “*büyük komploya*” karşı

⁹³³ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, s.146; Kazım Karabekir Genelkurmay'a yazdığı istifanamesinde: “26.10.1924 Genelkurmay Başkanlığı'na; Bir yıllık ordu müfettişliğim sırasında gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntüm ve kaygım çok büyüktür. Üzerime düşen görevi milletvekili olarak daha çok gönül rahatlığı ile yapacağıma inandığım için ordu müfettişliğinden çekildiğimi bilgilerinize sunarım efendim. Milli savunma Bakanlığı'na da yazılmıştır. Kazım Karabekir.”

⁹³⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C.I-II, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, Haziran-2011, s.501. Ali Fuat Cebesoy'un Genelkurmay'a yazdığı istifanama şöyledir: “*Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetine, Mebusluk vazife-i teşriyesine başlayacağımdan 2. Ordu Müfettişliği'nden affımı arz ve istirham ederim. Hürmetlerimle, Ankara Mebusu Ali Fuat*”.

⁹³⁵ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.73.

⁹³⁶ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.105.

⁹³⁷ **A.g.e.**, s.105.

önlemler almak için çalışmalara başladı. Mustafa Kemal bu süreci şu şekilde anlatmaktadır:

“...Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzu anlamakta bir saniye bile şüpheyeye düşmedim.

Bu durum ve görünüş şöyle bir tahlil ve değerlendirmeden geçirilebilirdi: Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu maksatla, Kazım Karabekir Paşa, 1. Ordu Müfettişliği'ne atandıktan sonra eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini öne sürdü. Rütbesi yükseltilerek 2. Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu tertibe katılabileceğini düşündüler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi görüşlerine çekip kazandıklarını sandılar. İstifalarından önce, bazı komutanların kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilanı, Hilafet'in kaldırılması gibi işlerimiz, ortak tertip sahiplerini birbirlerine daha da yaklaştıracak şekilde birlikte hareket etmelerine yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasi alandaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de Rauf Bey ve benzerleri, Parti içindeki korunmayı başardıkları durumlarıyla, Meclis'in tatil dönemine rastlayan aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışma fırsatı buldular. Memleket içinde gizli gizli teşkilatlanmaya başladılar ve teşebbüslere de giriştiler. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Tok Söz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle, bize karşı imzasız yazılarla saldırıya geçtiler. Memleket kamuoyunda genel bir karışıklık yarattılar. Hakkari bölgesinde, ordumuzla Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de Hükümet'e bir ultimatoma verdi. Meclisi olağanüstü toplantıya çağırdım.

İngiliz ultimatoma bilindiği şekilde cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte sözünü ettiğimiz kimseler, bu sıkıntılı günlerde ve bir yabancı devletin bize hücum

edebileceği zamanda, kendilerinin de bize saldırarak hedeflerine kolaylıkla varabilecekleri hayaline kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri politika alanına koştular”⁹³⁸.

Paşalar arasında cereyan eden olaylar ve yaşanan siyasal gelişmeler hem parti içerisinde bir ayrışmayı doğuruyordu, hem de parti dışında yer alan muhalefetin güçlenmesine neden oluyordu. Paşaların ordudan istifa etmelerinin sonucunda Türkiye’de demokratikleşme ve sivilleşme bağlamında da önemli adımlardan bir tanesi gerçekleştirilmiş oluyordu. Mustafa Kemal’in hamlesiyle ordu, artık politikadan tamamen uzaklaştırılıyordu. Kuva-yı Milliye döneminden kalan politikayla yakından uzaktan ilgili olan ne kadar subay ya da komutan mevcutsa yaverlerine varıncaya kadar her biri sivil oldu ve bu şekilde politik arenada yer almaya başladılar⁹³⁹.

Siyasete dönen Paşalar bir müddet Halk Fırkası bünyesinde yer alacak olsalar da ayrışma kaçınılmaz olmuştu. Halk fırkasından kopuş ve yeni bir partinin doğmasına neden olan olay ise, İsmet Paşa hükümetine verilen gensoru önergesiyle oldu. Ardından da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kuruldu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Devleti’nin Cumhuriyet tarihinde kurulmuş ilk siyasal muhalefet partisidir. Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde cereyan eden fikir ayrılıkları üzerine bu partinin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Parti; CHF’nı oluşturan mebuslar tarafından kurulmuştur⁹⁴⁰. Bu siyasal muhalefet partisinin oluşum temelleri Cumhuriyet’in ilanına kadar geriye götürülebilir. Cumhuriyet’in ilan ediliş biçimiyle ilgili ordudaki ve siyasal arenadaki önemli isimlerin muhalif hareketlerde bulunması, Mustafa Kemal ve ona yakın olan kişiler arasındaki etkileşimin şiddetini azaltmıştır. Ülkenin kurtuluşunda önemli görevler üstlenen ve birlikte hareket eden öncü lider kadro arasında,

⁹³⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.s.577-578; Mustafa Kemal Paşa’nın karşı önleмиyle birlikte Ordudan ayrılıp Meclis’e koşan Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir’i bir sürpriz beklemektedir. Meclis Başkanlığı’na her iki komutan da Meclis’e sokulmaz. Her iki paşanın da Meclis’teki görevlerine başlamaları için, yerlerine geçecek olan yeni Paşayı beklemeleri gerektiği söylenir. Kazım Karabekir bu yerine atanan komutanı beklemenin uydurma bir neden olduğunu dile getirecektir. Bkz: **Kazım Karabekir Anlatıyor**, s.149; Alınan bu önlemler sonucunda Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy Meclis’te yapılan güvenoyu tartışmalarına katılamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.76; Kazım Karabekir’in devir teslim yapmadan mebusluk görevine devam edemeyeceği hakkındaki belge için bkz: **B.C.A**, 030-0-010-000-000-46-299-12, 02.11.1924. **(Ek-4)**

⁹³⁹ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.431.

⁹⁴⁰ Cemalettin Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, C.4, S.14, t.y., Ankara, s.258.

bu süreçten sonra siyasal çekişmeler başlayacak ve bu çekişme Rauf Bey'in bünyesinde şekillenerek bir muhalif parti kurmaya kadar varacaktır.

Kazım Karabekir, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşalar gibi Türkiye Devleti'nin oluşumunda önemli görevler üstlenmiş kişilerin bir araya gelerek yeni bir oluşum içerisine girmesi, Türkiye'deki siyasal atmosferi gerecek ve Mustafa Kemal öncülüğündeki Halk Fırkası ile muhalif Paşalardan oluşan yeni parti arasında (parti kısa süre içerisinde kapanmış olsa da) uzun yıllar sürecek siyasal çekişmelere neden olacaktır. Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis içindeki ve dışındaki gelişmeler; ayrıca Rauf Orbay, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan (Adıvar), Kazım Karabekir gibi ünlülerin Cumhurbaşkanı'ndan ve Başbakan'dan kopmaları, yeni bir partinin kurulma olasılığını da iyice kuvvetlendirdi⁹⁴¹.

1924 yılının Ekim ayına gelindiğinde Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Paşa ve İsmail Canbolat çevresinde muhalif bir parti kurulacağı haberleri yayılmaya başladı⁹⁴². Çok geçmeden de bu partinin kurulduğu ortaya çıkacaktır. Somut ilk adım, Ekim ayının ortalarında Kazım Karabekir ile Ali Fuat Paşaların, Rauf Bey'in Şişli'deki evinde bir araya gelmesiyle atıldı. Bu Paşalar, Mustafa Kemal'in devrim hareketlerini yer yer kabul etmekle birlikte, yapılan devrimlerin belli bir zümrenin lehine değil de tüm halkın yararına olması gerektiğini düşünerek Cumhuriyet'in tek partili bir rejim haline getirilmemesi için hareket edip, kendileriyle aynı düşünceyi paylaşan arkadaşlarıyla Meclis'teki muhalefet görevini yerine getireceklerdi⁹⁴³. Paşalar, eski İttihatçı ve Maliye Nazırı Cavit Bey ve Kara Kemal'le bağlantılı olarak ve İstanbul basınının da tam desteğini alarak muhalif güçlerine destek kattılar⁹⁴⁴. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çevresinde toplanan gruptan söz etmek gerekirse, bunlar Behçet Cemal'in belirttiği üzere şu şekildedir:

“1- İnkılabın gerçekleştirilmesinde tatbik edilecek usuller bakımından muhalif olanlar (Rauf Orbay ve Arkadaşları),

2- İnkılabın, eski İttihat ve Terakki Fırkası'nı ihya suretiyle yürütülmesini isteyenler (İsmail Canbolat Bey ve Arkadaşları),

⁹⁴¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, Temmuz 1995, s.96.

⁹⁴² **A.g.e.**, s.98.

⁹⁴³ Süleyman Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.260.

⁹⁴⁴ Çağlar Kırçak, **a.g.e.**, s.232.

3- Cumhuriyete muhalif olup meşruti bir saltanat taraftarı olanlar (Lütfi Fikri Bey ve Arkadaşları),

4- Muhalefet Partisini, Kürt istiklalini temin için basamak yapmaya çalışanlar (Seyit Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti),

5- Muhalefeti sırf şahsi nüfuz ve kudretini devam ettirebilmek için körükleyenler (Şark Vilayetlerindeki Derebeyleri, Şeyhler v.s.)⁹⁴⁵.

Halk Fırkası içerisinde devam eden olaylar sonucunda ve muhalif kesimlerin seslerini arttırmaya başladığı bu dönemde, muhalif gruplara karşı baskı artırılmaya çalışıldı. Özellikle Rauf Bey önderliğindeki gruba karşı baskılar 1924 ilkbaharı ve kışı boyunca şiddetlendi. Bu şekilde parti içinde muhalefet yavaş yavaş güçlenmeye başlayarak ayrı bir muhalefet partisi kurmaktan başka bir seçenek kalmadığı ortaya çıktı⁹⁴⁶.

Meclis'te, İsmet Paşa Hükümeti'nin Yunanistan'dan gelen Müslümanları Rumların Türkiye'de bıraktıkları taşınmazlara yerleştirme şeklindeki yanlışları üzerine başlayan tartışmalar sonucunda siyasal ortam tamamen gerildi ve yukarıda bahsettiğimiz muhalif grubun Halk Fırkası'ndan tamamen ayrılmasında en önemli etken oldu⁹⁴⁷. Muğla Mebusu Esat Efendi; Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'nın yanlış uygulamalar yaptığını öne sürerek 20 Ekim 1924'te bir soru sordu. İlgili Bakan olan Refet Bey'in sorulan soruya yeterli inandırıcılıkla cevap verememesi üzerine soru gensoruya dönüştü⁹⁴⁸. Meclis'te uzun uzadıya tartışmalar yaşanırken, İsmet Bey gensorunun bütün hükümet işlerini kapsama alınacak şekilde genişletilip görüşmelerin bu bağlamda yapılması teklifini öne sürdü ve teklif kabul edildi. Ardından da Meclis'teki hararetli bir tartışmanın ardından İsmet Paşa güvenoyu isteyip güvenoyunu 147 kabul, 18 red⁹⁴⁹, 1 çekimser oyla kazandı⁹⁵⁰ 41 vekil de oylamaya katılmadı. Muhalef olarak ortaya çıkan vekiller şunlardı: Adnan Adıvar, Refet Paşa, İsmail Canbolat, Bekir Sami Kunduh, F. Fikri (Düşünsel), Faik Günday, Albay Arif (Ayıcı Arif), Rüştü Dadaş, Raif Dinç, Halet Sağıroğlu, Ziyaeddin Gözübüyük, Halis

⁹⁴⁵ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.10'dan akt: Cemal Avcı: **İzmir Suikasti: Bir Suikastin Perde Arkası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.53.

⁹⁴⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.245-246.

⁹⁴⁷ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.245-246.

⁹⁴⁸ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.73.

⁹⁴⁹ Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yay., İstanbul, Ekim 1994, s.110.

⁹⁵⁰ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.508.

Turgut, Sabit Sağıroğlu, İhsan (Ergani), Ahmet Şükrü (İzmit), Abidin (Manisa), Halit (Kastamonu), Necip Güven, Zeki Kadirbeyoğlu⁹⁵¹.

Durumun gösterdiği şekle tam olarak bakıldığında, artık yeni bir fırkanın kurulacağı anlaşıyordu. Hükümeti eleştiren ve ona muhalif tavır takınan ve güvenoyuna red oyuyla karşı çıkan vekillerin Halk Fırkası'nda kalmaları mümkün görülüyordu. Hükümette yer alanlar da bu muhalif kişilerin partiden tasfiye edilmesi taraftarıydılar⁹⁵². Bunun üzerine muhalifler teşkilatsız olmalarının ellerini ve kollarını nasıl bağladığının farkına vardılar ve bir an önce teşkilatlanma yoluna koyuldular. Halk Partisi ve hükümeti de, gelişen olaylar karşısında sessiz kalarak gerçekleşecek olan durumu kabullenme yolunu seçtiler⁹⁵³.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Rauf Bey ve on arkadaşı 9 Kasım günü Halk Fırkasından istifa ettiler⁹⁵⁴. Daha sonradan katılan vekillerle birlikte 32 milletvekili Halk Fırkasından istifa etmiş oluyordu. İstifa eden milletvekilleri 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular⁹⁵⁵. Yeni kurulacak olan partinin adında Cumhuriyet'in özellikle vurgulanmak istendiği haberleri yayılmış ve Halk Fırkası da 10 Kasım'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan, parti adının önüne Cumhuriyet sözcüğünü ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır. Bu, Cumhuriyet'i ilan eden bir parti için adeta nitelik tanımlaması demek oluyordu⁹⁵⁶. Ancak daha "*Cumhuriyet'in ilk doğduğu anda onu boğmak isteyenlerin*", kurdukları partilerine Cumhuriyet adını vermeleri Mustafa Kemal Paşa'ya hiç de inandırıcı gelmiyordu⁹⁵⁷. Bunun yanında; Türkiye'nin birçok yerinde -Doğu'da, İstanbul'da ve özellikle de imar ve iskân işlerinin kötü olduğu İzmir ili civarındaki bölgelerde- halk tarafından verilen tepki bir muhalefet partisinin kuruluyor olması bağlamında sevindiriciydi ve bu muhalif partinin kurulması bu bölgelerden gelen olumlu havayla gerçekleşti⁹⁵⁸. Cumhuriyet Halk Partisi oluşan bu hava içerisinde önlem almak gerektiği görüşü üzerinde birleşti ve daha köktenci olan İsmet Bey yerine daha liberal bir görüşe sahip olan Fethi Bey, hükümetin başına getirildi. Bu sayede

⁹⁵¹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.98.

⁹⁵² **Tercüman**, 27 Ocak 1987; Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.508.

⁹⁵³ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.90.

⁹⁵⁴ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.162.

⁹⁵⁵ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.245-246.

⁹⁵⁶ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.99.

⁹⁵⁷ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.166.

⁹⁵⁸ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.245-246.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nda yaşanabilecek olan kitlesel kopuşların önüne geçilmiş oldu⁹⁵⁹.

22 Kasım'da İsmet Paşa istifasını verdi ve aynı gün Fethi Bey yeni kabineyi kurdu. Yeni kabinede Fethi Bey Başvekil, Mahmut Esat Adliye Vekili, Recep Bey (Peker) Dahiliye Vekili ve Mübadele Vekaleti Vekili, Şükrü Kaya Bey Hariciye Vekili, Saraçoğlu Şükrü Bey Maarif Vekili, Hasan Fehmi Bey Ziraat Vekili, Ali Cenani Bey Ticaret Vekili, Fevzi Bey (Diyarbakır) Nafia Vekili, Doktor Mazhar Bey de Sıhhiye ve Muaveneti İhtimaiye Vekili oldu⁹⁶⁰. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları ve görevlileri ise şunlardı:

TCF Reisi: Kazım Karabekir Paşa, Reis-i Sânileri (İkinci başkanları): Dr. Adnan ve H. Rauf Beyler, Katib-i Umimisi (Genel Sekreter): Ali Fuat Paşa, Heyet-i Merkeziye Âzâları (Yönetim Kurulu Üyeleri): Muhtar, İ. Canbulat, Halis Turgut, A. Şükrü, Necati ve Faik Beylerle Rüştü Paşa'ydı⁹⁶¹. TCF'na üye olan diğer vekiller ise şunlardı: Osman Nuri Bey, Feridun Fikri, Cafer Tayyar Paşa, İhsan Bey (Hamit Tiğrel), Sabit Bey (Sağiroğlu), Halet Bey (Sağiroğlu), Münir Bey (Hüsrev Göle), Halil Bey (Işık), Arif Bey (Ayıcı Arif), Zeki Bey (Kadirbeyoğlu), Refet Paşa (Bele), Hoca Kamil Efendi (Mitas), Hulusi Bey (Zarflı), Halit Bey (Akmansü), Abidin Bey, Besim Bey (Özbey), Bekir Sami Bey (Kunduh), Rahmi Bey (Eyüpoğlu)⁹⁶².

Yukarıda saydığımız 29 kişi arasında 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast tertibi dolayısıyla yargılanan ve İstiklal Mahkemelerince idam edilen 6 kişi mevcuttur. Rüştü Paşa, Ayıcı Arif, İsmail Canbulat, Ahmet Şükrü, Abidin Bey ve Halis Turgut Beyler 1926 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilmişlerdir⁹⁶³.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduktan sonra, halk tarafından kabul görmesinin nedenleri arasında sayılabilecek olan bir nedenden de bahsetmek gerekliliği vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığını yapan Kazım Karabekir Paşa, Milli Mücadele'de elde ettiği zaferlerden sonra dahi hiçbir şekilde politik arenada yer almadı ve sadece ordu içerisinde yer alarak devlete olan hizmet gerekliliğini bu kurumda

⁹⁵⁹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.246.

⁹⁶⁰ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.s.516-517.

⁹⁶¹ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.113.

⁹⁶² Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.113.

⁹⁶³ **A.g.e.**, s.113.

gerçekleştirdi. Bu bağlamıyla Kazım Karabekir Paşa devlete olan güvenilirliği münasebetiyle halk tarafından güvenilir görünüyör, Paşa'nın şahsında da Parti güvenilir bir parti imajı veriyordu⁹⁶⁴. Bunun yanında, hükümetin ulusal ekonomiyi korumak amaçlı aldığı dış ticarete ilişkin tedbirler, tacirler tarafından desteklenmiyordu. Sonuç olarak sosyal tabakanın bu sınıfı, kendisini Halk Fırkası'na değil TCF'ye daha yakın görüyordu. Yeni oluşan muhalefetin İstanbul basınını yanına çekmesindeki en önemli neden de yine İstanbul'da bolca bulunan tacirleri kendi safına çekmesiyle olmuştur. Dolayısıyla iktidarda bulunan Halk Fırkası'na özellikle de yönetiminde bulunan kadrosuna kişisel ya da görüş ve politika açısından karşı olan kesimler (özellikle İslamcı mebuslar ve İslamcı çevreler) yeni oluşturulan bu muhalefet partisinde bir araya gelmişlerdir⁹⁶⁵.

Parti geniş kitleler tarafından rağbet görmesine karşın üyeleri bakımından az olması dikkati çeker. Ali Fuat Cebesoy fırka mevcudunun otuzu aşmaması konusunda karar verildiğini belirtiyor. Cebesoy ayrıca; Partinin demokratik olduğu kadar yenilikçi, yapılan ve yapılacak inkılâplara taraftar olabilecek üyelerden oluşturulmasına dikkat edildiğini belirtiyor. Ayrıca, eğer fırkaya muhafazakâr tutumlu mebusları da katacak olsalardı parti mevcudunun sekseni bulacağı konusunu da belirtiyor. Partinin tüm gayesi olarak, iktidarla muhalefetin yan yana çalışmasının temininin gerçekleştirilmesi olduğunu belirtiyor. İktidarı ele geçirmek gibi bir zihniyette bulunmadıklarını ise özellikle vurguluyor⁹⁶⁶. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Cebesoy'un belirttiklerinin aksine Parti bünyesinde yer alan mebusların tam olarak devrimci karakter taşıdığı söylenemez. Partinin taşıdığı isimden de anlaşılacağı üzere, Halk Partisi'nin "*devrimci/inkılapçı*" anlayışına karşılık "*ilerleme/terakki*" ilkesi benimsenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere yeni kurulan partinin "*devrimci*" değil de "*evrimci*" bir siyasal zihniyet taşıdığı aşıkârdır⁹⁶⁷.

Mustafa Kemal'in yeni kurulan Fırka ile ilgili düşünceleri de konumuz açısından önem arz eder. Özellikle yeni kurulan fırkanın programı hakkında Times muhabirinin yazılı sorularına verdiği yanıtta Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

“Terakkiperver Fırka'nın programında, mevcut fırkanın (Halk Fırkası) umdelerinden hariç ve münakaşa konusu olmaya değer esasen bir prensip ve fikir

⁹⁶⁴ Süleyman Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.s.261-262.

⁹⁶⁵ Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri - Sosyalist Ülkeler - Türkiye**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984, s.s.258-259.

⁹⁶⁶ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.s.510-511.

⁹⁶⁷ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.99.

görülmüyor. Teferruata ait görülebilen bazı noktalar ihtisas erbabının her gün yeniden tekkiki ve münakaşa edebileceği ve yeni neticelere varabileceği hususlardır. Veto hakkı ve fesih hakkı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddeleri ile belirtilmiş ve açıklanmıştır. Efkar ve İtikad-ı diniyyeye hürmetkâr olmak, öteden beri tabii ve umumi bir telakkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur. Milli hâkimiyetimiz asla tehlikeye maruz değildir. Bütün millet onun müdrîk ve fedakar muhafızıdır. Bir istibdadın mevcudiyetine dair ima ve telmihler, bence kabil-i izah değildir”⁹⁶⁸.

Mustafa Kemal'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı ile Halk Fırkası umdeleri arasında bir fark bulunmadığı hususundaki açıklamaları üzerine, Terakkiperver Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa halk üzerinde tereddüt yaratacağı düşüncesiyle Mustafa Kemal'in bu demecine cevap verme ihtiyacı hissetmiş ve Halk Fırkası ile Terakkiperver Fırka arasında mevcut bulunan farları şöyle anlatmıştır:

“İki fırkanın programları arasında bir fark bulunup bulunmadığını anlamak için programların ikisini de karşılaştırmak lazım olduğu açıktır. Halbuki Halk Fırkası'nın yazılmış bir programı mevcut değildir. Mevcut olmayan bir şeyle mukayese imkanı da elbette yoktur. Fakat buna rağmen fırkalar arasındaki en büyük fark, kendiliğinden meydana çıkıyor ki, o da bizim müspet, muayyen ve yazılıp yayınlanmış bir programımız mevcut olduğu halde, karşıımızdakilerin bundan mahrum oluşlarıdır. Onların bu noksanlarını mazur göstermek için bizim programımız icraatımızdır; hükümetimizin beyannameleri programımızı teşkil eder gibi sözler söylemektedirler. Fakat bunların hiçbirisi programsızlığın bir siyasi fırka için haiz olduğu manayı ortadan kaldıramaz”⁹⁶⁹.

3.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İttihatçılar

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde yer alarak, muhaliflik gereklerini yerine getirmeye çalışan birçok grup vardır. Bu gruplar yeni kurulan partiyi kendi fikirleri açısından bir basamak olarak görüp kendi zihniyetlerini yaşatmak uğruna harekete geçen kimselerdir. Bu anlamıyla TCF'nin içerisinde, devrimin eski İttihat ve Terakki Partisi'nin ihyası yoluyla yürütülmesini isteyen bir grup mevcuttu. Ve bu grup İsmail Canbolat Bey'in

⁹⁶⁸ Tercüman, 29 Ocak 1987.

⁹⁶⁹ Tercüman, 29 Ocak 1987.

çevresinde gelişen bir gruptur⁹⁷⁰. Ali Fuat Cebesoy'a göre ise parti içerisinde İttihat ve Terakki'nin hiçbir hususi rengi mevcut değildir. Ali Fuat Cebesoy hatıralarında İttihat ve Terakki'nin parti içerisinde mevcut olamayacağını şu şekilde dile getiriyor:

*“İttihat ve Terakki'nin hiçbir hususi rengi yoktu. Fikir ve içtihat itibariyle bugün sağa, yarın sola gider, bugün İslam ittihadına, yarın koyu Turancılığa taraftar olurdu. Hakiki gaye küçük bir grubu Hükümet sandalyelerinde veya Merkez-i Umumi'de inhisar şekliyle hâkim bulundurmaktan ibaretti. Mamefih İttihat ve Terakki'nin vatanperverliği vardı”*⁹⁷¹.

Rauf Bey ise, İttihat ve Terakki ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki bağ ile ilgili olarak bir takım eski İttihatçıların politik tecrübelerinden (özellikle Kara Kemal'in ⁹⁷²) yararlanmayı düşündüklerini, ancak bununla birlikte kontrolü elden bırakmayacaklarını ifade etmiştir⁹⁷³. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Erzincan Mebusu Sabit Bey de bir gazeteciye verdiği mülakatta “Partiler ile İttihat ve Terakki ilişkisi nedir?” sorusuna şu şekilde cevap veriyor:

*“İttihat ve Terakki demek, vaktiyle bu fırkaya girmiş vatandaşlar demek ise, bunların memlekete nâfi ve fırkamızın programına muvafık olanları ile işbirliği yapmağa hiçbir mani yoktur. İttihat ve Terakki erkânının bir haylisi Halk Fırkası içindedir. Bu sebeple, birçoğu da bizim fırkamıza girebilirler. Siyasi bir fırkaya girmek, gizli bir cemiyete girmek gibi değildir. Herkes, mensup olduğu fırkaya bağlılığını alenen söyler. Bunda çekinecek bir şey yoktur. Bunu yapmaktan korkan kimselerin siyasi mücadele sahasında yerleri yoktur. Bu sebeple fırkamızda eski İttihat ve Terakki mensuplarının bulunup bulunmadığını anlamak güç bir şey değildir”*⁹⁷⁴.

⁹⁷⁰ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.168.

⁹⁷¹ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.514.

⁹⁷² Kara Kemal Posta İdaresi'nde görev yaptığı sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş ve Cemiyet üyeleri arasında Küçük Efendi namıyla isim yapmış bir kişidir. Büyük Efendi olarak nitelenen kişi elbette Talat Paşa'ydı ve Talat Paşa'nın Büyük Efendi adıyla etkinliği göz önüne alındığında Küçük Efendi olarak anılmak etkinlik manasında oldukça kuvvetli bir kişi olduğu ipucunu verir. Kara Kemal Cemiyet içerisinde ilk defa 1909 Kongresi'nde ön plana çıkmıştır. Daha sonra ise, 23 Ocak 1913 tarihinde yapılan ve İttihat ve Terakki'ye yeniden iktidar kapısını açan Bab-ı Ali Baskını'nın hazırlayıcıları arasında yer almıştır. Bkz: Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.14; ayrıca bkz: Samih Nafiz Tansu, **İttihad ve Terakki İçinde Dönerler**, (Anlatan: Galib Vardar), Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003, s.554.

⁹⁷³ Hakan Erterzi, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Basını**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000, s.66.

⁹⁷⁴ Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C.3, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1965, s.45.

Cumhuriyet Halk Fırkası'na göre, yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası “İttihat ve Terakkinin istihalesidir(başkalaşma)”dır. Yine, Birinci BMM döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde beliren muhalif ikinci grupla ilgi kurduğu ve iktidara karşı muhalefetin bir cephe halinde mücadeleye giriştiği ileri sürülür⁹⁷⁵. Türkiye Devleti Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadeleyi gerçekleştirmeye başladığında, İttihat ve Terakki ileri gelenleri yurt dışında bulunuyordu. Bu yüzden yurt dışında faaliyetler düzenleyerek Türkiye dışındaki Müslüman halkları örgütleme işine giriştiler. Bu zamanda Anadolu'da bir faaliyette bulunmayarak, Yunanlılarla mücadele eden Mustafa Kemal yönetimindeki hareketi tehlikeye düşürmek istemediler. Bu konuyla ilgili olarak 17 Kasım 1921 tarihli İstanbul polis müdürü ve son Beyrut valisi Azmi Bey, İttihat ve Terakki liderlerinden Küçük Talat Bey'e yazdığı mektubunda aynen şunları kaydediyordu:

“...Bizim bütün gaye ve mesaimiz İslam ihtilalcıları teşkilatını tanzim ve tensik ve İslam aleminde mevcut olan muhtelif teşkilatı birleştirmeye çalışarak bunları daha nafi bir surette harekete getirmek idi. Bana öyle geliyor ki, şimdi Anadolu'yu kendine bırakmak ve düşmanı Sakarya'dan def eden Anadolu'nun kuvvetini ve ittihadını bozmamak için orasıyla meşgul olmamak lazımdır. Mustafa Kemal bizler için ne yaparsa yapsın ve elindeki bugünkü kuvveti, maskaraca aleyhimize kullansın; muvakkaten bunu unutalım ve Anadolu'yu kendi mücadelesinde serbest bırakalım. Bizim Mustafa Kemal'e yapacağımız her hareketten biçare Anadolu zarar görecektir ve yine onun sinesinde bir yara daha açılacaktır. Mustafa Kemal ile hesap görecektir zaman uzak değildir”.

Mektubun sahibi Azmi Bey, 1926'da Mustafa Kemal'e suikast girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve yargılama sonucunda beraat etmiştir⁹⁷⁶. Azmi Bey'in yukarıda bir kısmını verdiğimiz mektubundan da anlaşılacağı üzere, eski İttihat ve Terakki üyeleri, Anadolu'nun tamamen düşman işgalinden kurtulmasını bekliyordu. Hemen ardından Mustafa Kemal'in Türkiye Devleti üzerindeki nüfuzu kırılabilecek ve Meclis'te gerçekleştirilen faaliyetler, ardından da gizli cemiyet faaliyetleriyle yönetim tamamen ellerinde olacaktı. Bu niyetle İttihat ve Terakki zihniyeti içerisinde var olan

⁹⁷⁵ Çetin Özek, **a.g.e.**, s.s.83-84.

⁹⁷⁶ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.s.275-276, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da eski gücü kalmadığında İttihatçıların harekete geçeceğine dair Dr. Nazım'ın Cavid Bey'e gönderdiği 20 Ekim 1921 tarihli mektupta Mustafa Kemal Paşa nüfuzunu kaybedince Anadolu'ya gireceklerinden bahseder. Bkz: Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, Ekim 2002, s.135.

birçok kişi Meclis'te yer almaya çalıştı. Bir kısmı da Hüseyin Cahit gibi basın üzerinden faaliyetlerine devam etmeyi sürdürdü.

Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltme amacıyla adlarına İttihat ve Terakki Fırkası'nın Sevk ve İdare Komitesi dedikleri bir gizli heyet kuruldu. Ve bu heyet bir kongre düzenleyerek Cavit Bey ve komitecilikleriyle ünlü eski İaşe Nazırı Kara Kemal, eski Maarif Nazırı Şükrü, eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat Beylerin hazırlamış oldukları listeyle, eski İttihatçılar yeniden birleştirilmek istendi ve her birine tek tek davet gönderildi. Ancak davet edilen kişilerin çoğu yapılmak istenen faaliyetin iç yüzünü anlayarak böyle bir çalışmayı hem siyasi ahlaka hem de ülkenin menfaatlerine aykırı gördüklerinden davete katılmadılar⁹⁷⁷. Çalışmalarına başlayan gizli heyetin başında Cavit Bey, Kara Kemal, Dr. Nazım, İzmir Eski Valisi Rahmi, Şükrü, İsmail Canbolat Bey ve bunlardan başka bir iki arkadaşları daha bulunuyordu. Bunlar gece gündüz yaptıkları toplantılarda şu şekilde bir çalışma programı hazırladılar:

“1- O zaman Birinci Büyük Millet Meclisi'nde mevcut bulunan iki gruptaki İttihatçıları birleştirerek, eski arkadaşları İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in de tesirli yardımı ile gerek grupların idare heyetlerinde, gerek İcra Vekilleri Heyetinde nüfuzlu bir durum elde etmek. (Ankara İstiklal Mahkemesi'nde, eski Mersin Mebusu, İkinci gruptan, Çolak Selahattin Bey ile yine aynı grubun ateşli azasından eski Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyi Rauf Bey'in –Meclis'te her iki grubu kullandığını, İkinci Grubun Kara Kemal ile temas etmesi ve anlaşması için mütemadiyen uğraştığını ve nihayet bu teması hazırladığını ifade etmişlerdir.)

2- Bu kabil olmadığı takdirde, İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırarak, yakında yapılacak olan Büyük Millet Meclisi İkinci Devre seçiminde şanslarını tecrübe etmek,

3- Bu düşüncelerini de gerçekleştiremezlerse, yeni seçimde, kendileri ile beraber eski İttihatçılardan emniyet ettikleri 15-20 kişinin, şüpheyi davet etmeden, Halk Fırkası mebusu adayları listesine girmesini sağlamak”⁹⁷⁸.

Yukarıda maddeler halinde sayılan programın Kara Kemal'in Mustafa Kemal'le 17/18 Ocak 1923 tarihinde görüştüğten sonra, eski İttihatçılar ile Mustafa Kemal'in

⁹⁷⁷ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.s.278-279.

⁹⁷⁸ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.279; ayrıca bkz: Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, s.317.

aralarını düzeltmek amacıyla buluşmaları sırasında oluşturulduğu öngörülmektedir. Görüşme esnasında Mustafa Kemal Kara Kemal'e, İttihat ve Terakki'nin ne yapmak istediğini ve bundan sonra nasıl bir yol takip edeceğini sorar. Kara Kemal de İttihat ve Terakki'nin darmadağın olduğunu, çoğu ileri geleninin ya öldüğü ya da öldürüldüğünü, sağ kalanların bir kısmının ise yurt dışında bulunduklarını ve bu münasebetle bu kişilerin ne düşündüklerini bilmediğini, ancak kendisinin Milli Mücadeleye tamamıyla taraftar olduğunu belirtti. Ona göre, ülke idaresi Mustafa Kemal tarafından, yani vatanı kurtaranlar tarafından gerçekleştirilmeli, İttihat ve Terakki'nin de böyle bir duruma ancak destek olabileceğini dile getirdi. Mustafa Kemal, Kara Kemal'in söylediklerinin ardından ona: *"İyi ama bunlar yalnız senin düşüncelerin, bakalım arkadaşların da aynı kanaatte midirler? Onlarla görüş ve sonucu bana bildir"*⁹⁷⁹ diyerek İttihatçıların Kara Kemal'in çağrısıyla bir araya gelmelerini telkin etmiştir

Cavid Bey'in evinde -Kara Kemal ve Mustafa Kemal görüşmesinin 2 ay sonrası- bir araya gelen İttihatçılar Mustafa Kemal'e şu şekilde bir cevap verilmesini kararlaştırdılar:

*"Eskiden İttihat ve Terakki'ye bağlı olan arkadaşlar Anadolu örgütüne karşı değildirler. Mustafa Kemal Paşa isterse İttihat ve Terakki'nin başına geçsin, örgüt yeniden kalkındırılsın, isterse başka bir örgüt kursun, isterse cumhurbaşkanı olsun, bizim bu konularda hiçbir karşı koymamız yoktur. Ayrıca İttihat ve Terakki'yi diriltmek ve çalıştırmak düşüncesinde değiliz. Yapılacak seçimlerde kendimiz için hiçbir mebusu istemiyoruz. Mustafa Kemal Paşa isterse içimizden istediklerini mebus alır. Seçimlerde muhalefet yapamayacağımız gibi İstanbul gibi örgütünü az çok koruyan yerlerde Anadolu'nun adaylarına yardım etmeye de hazırız"*⁹⁸⁰.

İttihatçıların yukarıda belirttiğinin aksine, daha önce belirttiğimiz üzere amaçlarını gerçekleştirmek mahiyetinde, Halk Fırkasının 1923 genel seçimleri için hazırladıkları 9 Umdesine karşılık, onlar da 9 Maddelik bir program taslağı hazırladılar⁹⁸¹. Mustafa Kemal'in Kara Kemal'le İzmit'te görüştüğü sırada, aynı zamanda Yakup Kadri ve Velit

⁹⁷⁹ Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.18.

⁹⁸⁰ **A.g.e.**, s.20.

⁹⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki**, C.III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 1989, s.591.

Ebüzzıya ile de görüştüğü bilinir. Bu üç kişi Mustafa Kemal'in karşısında birlikte yer almışlardır. Yakup Kadri bu görüşmeden şu şekilde bahseder:

“...Velit Ebüzzıya, Kara Kemal ve ben her üçümüz de yan yana Mustafa Kemal'in karşısında oturup konuşmaya başlamıştık. Mustafa Kemal Paşa bize temsil ettiğimiz siyasi teşekküller hakkında sorular soruyordu ve bizden aldığı cevapları bir kağıt üstüne not ediyordu. Hatırladığıma göre Kara Kemal son derece mahviyetli (alçakgönüllü) bir tavırla İttihat ve Terakki fırkası diye bir siyasi teşekkülden bahsedemeyeceğini, ancak Malta'dan dönüşünde o eski fırkanın hala ayakta duran bir takım kalıntılarıyla karşılaştığını ve günün birinde memlekete belki bir faydası olur düşüncesiyle bunlardan “milli bir faaliyet nüvesi” vücuda getirmeye çalıştığını söyledi... Kara Kemal, onun takındığı tavır, daha doğrusu bir köşeden hiç sesini çıkarmaksızın bize yüksekte bakışı ancak bir küçümsemeye delalet edebilirdi. O kaşarlanmış politikacı kendi kendine mutlaka şöyle diyordu: ‘Hele şunlara bakın. İstanbul halkına siyasi yön vermek kimlerin eline kalmış! Ve belki de böyle düşünerek için için seviniyordu. Zira İttihat ve Terakki bugüne yarına meydanı boş bulup yeniden milletin kaderine hakim olmak fırsatını ele geçirecekti...’⁹⁸².

Yakup Kadri'ye göre Kara Kemal'in Mustafa Kemal'in karşısındaki tutumu aldatmacadan başka bir şey değildir. Ona göre kurt politikacı Kara Kemal kim bilir içinden neler geçiriyordu, fakat dışavurumu içinin söylediğinin tam tersiydi.

Eski İttihatçıların tertiplelediği bu düzen içerisinde yukarıda bahsedilen ilk iki amaç tam olarak gerçekleştirilemedi ve başarısızlığa uğradı. Ancak üçüncü maddede⁹⁸³ yer alan düşünce kısmi olarak başarıya ulaştı. İttihatçılar; Şükrü Bey, İsmail Canbolat Bey gibi İttihat Terakki yanlısı kişileri Meclis'e sokmayı başararak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti bünyesinde muhalefet gerçekleştirmelerini sağladılar. Partiye giremeyen gizli heyet üyeleri ise, siyasi arenadan tamamen kopmuş gibi görünerek İttihat ve Terakki'yi aynı adla yeniden canlandırmayı başaramayacaklarını anladılar. Bu yüzden de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın “gölgesi altında kalarak gizli bir cemiyet”

⁹⁸² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.s.18-22.

⁹⁸³ Üçüncü madde: *Bu düşüncelerini de gerçekleştiremezlerse, yeni seçimde, kendileri ile beraber eski İttihatçılardan emniyet ettikleri 15-20 kişinin, şüpheyi davet etmeden, Halk Fırkası mebusu adayları listesine girmesini sağlamak.*

halinde teşkilatlanmayı tercih ettiler. Böylelikle, kurulan bu fırkayı “*perde arkasından idare etme*” yolunu seçtiler⁹⁸⁴.

Ahmet Emin Yalman da bu konuda eski İttihatçıların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na yapacakları etkidten bahseder. Rauf Bey’in eski İttihatçılarla bağlantıları olmadığına dair söyledikleri Ahmet Emin Yalman’a inandırıcı gelmeyerek, “*Kara Kemal ve kolunun bir tarikat ruhu taşıdığını ve bunu da Malta’da kaldığı günlerde*” anladığını söylüyordu. Ardından Ahmet Emin Yalman Kara Kemal liderliğindeki İttihat ve Terakki örgütünün yeni kurulan partinin arkasına sığınarak kendi politikalarını uygulamaya çalışacağını belirterek böyle bir etkinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na vereceği büyük zararlardan bahsediyordu⁹⁸⁵.

Ahmet Emin’in de belirttiği üzere, eski İttihatçıların ve İttihatçılığı yeniden diriltme tasarılarını güden kişilerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde yer almış olması, tedirginliklerinin yerinde olduğu kanısını güçlendirir. Nitekim, Yeni Fırka’da eski İttihatçılar ve eski İkinci Grup üyeleri yer alarak partinin örgütlenmesinde önemli rol oynadılar. Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Birinci Dönem Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, İttihat ve Terakki’nin eski Maarif Nazırı Şükrü Beyler bu parti içerisinde görev aldılar⁹⁸⁶. Ünlü İttihatçı Kara Vasıf Bey’in de İstanbul İl Örgütü’nde görev aldığı ve İl Başkanı olduğu biliniyordu⁹⁸⁷. Hüseyin Cahit Yalçın, Ankara İstiklal Mahkemesinde, kısmi seçimde kendisine Terakkiperver Fırka tarafından mebusluk teklifi geldiğini söyler. Teklifin Mesadet Hanı’nda Kara Kemal Bey’in yazıhanesinde Kemal ve Sabit (Sağiroğlu) Beyler tarafından yapıldığını iddia eder. Bu şekilde de fırkanın İstanbul merkezindeki idare heyeti üyelerinin Kara Kemal tarafından seçilmiş olduğu ortaya çıkıyordu⁹⁸⁸.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı incelendiğinde Kemalist yönetimin daha radikal ve otoriter tavrına karşılık, daha ılımlı ve Batı tipi liberal bir anlayışa sahip olduğu görülecektir. Buradan da bakıldığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programının, İttihatçıların 1923 yılı programına çok daha yakın olduğu görülür. Böyle olmakla birlikte, Zürcher’e göre; İttihatçıların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na geniş ölçüde etki ettiği şeklinde bir sav ortaya atmak yanlıştır. Dönemin gazete yayınlarının

⁹⁸⁴ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.281.

⁹⁸⁵ Hakan Erterzi, **a.g.t.**, s.67.

⁹⁸⁶ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.593.

⁹⁸⁷ Hakan Erterzi, **a.g.t.**, s.67.

⁹⁸⁸ Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.284.

aksine, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üzerinde İttihatçıların etkisi olduğuna dair yeterince belgenin mevcut olmadığını belirtir⁹⁸⁹. Mete Tunçay da Terakkiperver Fırka ile İttihat Terakki zihniyetinin tam olarak uyduğu kanaatini taşımaz. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı ve beyannamesi incelendiğinde hem siyasal hem de ekonomik alanda liberal bir demokrasi savunulduğu görülecektir diyerek, İttihat ve Terakki'nin II. Abdülhamit'e karşı liberal bir demokrasi algısı içerisinde olmasına rağmen ekonomik alanda liberalizmden yana olmadığını söyler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Prens Sabahattin'in Adem-i Merkeziyet düşüncesinin bile girdiğini belirtir. Bu anlamıyla da Türk siyasal hayatında, 1924 yılı düşünüldüğünde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na oranla İttihat ve Terakki kalıt ve geleneğine daha yakın olduğunu iddia eder⁹⁹⁰.

3.4.2. Ayrılıkçı-Şeriatçı Ayaklanma: Şeyh Sait İsyanı

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasal sürecin yaşandığı dönemde Doğu'da patlak veren ayaklanma, hem rejime karşı girişilen bir tehdit olarak görüldü hem de çok partili siyasal sistemin bu süreçte henüz ulaşılması gereken ana nokta olmadığı kanısını oluşturdu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanan tüm muhalif hareketler, Kemalist ideolojiye saldırabilmenin bir yolu olarak bu partiyi seçmiştir. Parti her ne kadar bu ideoloji üzerinde şekillenmemiş olsa da, rejime taraftar olmayan her kesim partiyi bir şemsiye gibi kabul edip kendi muhalif duruşunu bu parti etrafında ortaya koydu. Bu durum dönemin öncü devrimci kadrosu tarafından sezilerek önemli adımların atılması gerekliliğini ortaya çıkardı.

Sezilen bu tehdidin ardından Fethi Okyar'ın Başbakanlığı sırasında Doğu'da ortaya çıkan ve Şeyh Sait tarafından tertiplenen bir ayaklanma başladı. Türkiye'de bulunan ve bağnaz grupları içerisinde barındıran Nakşibendi tarikatı, mevcut bulunan hükümeti dinsizlikle suçladı. Ülkenin ve milletin yavaş yavaş dinsizliğe doğru gittiğini; hatta dinin tamamen ortadan kaldırılmak istendiğini belirtti. Sonunda bu gidişata bir son vermek gerekliliği amacıyla Şeyh Sait önderliğinde faaliyete geçti.

⁹⁸⁹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**., s.210.

⁹⁹⁰ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.108.

Şeyh Sait'in kendi himayesinde bulunan adamlarıyla birlikte Bingöl (Genç İlçesi) de başlattığı ayaklanma giderek diğer bölgelerde de yayılmaya başladı⁹⁹¹. Şeyh Sait, jandarmalar tarafından yakalanmak istenen adamlarını jandarmaya teslim etmiyor ve devletin jandarma gücüne karşı, kendi adamlarıyla silahlı mücadeleye girişiyordu. Yaşanan çatışmalar sonucunda jandarmalar tutsak edildi ve bu surette 13 Şubat 1925'te isyan tamamen başlamış oldu⁹⁹².

Doğu'da ortaya çıkan bu ayaklanma, Mustafa Kemal ve çevresi tarafından iki yıldır hazırlanmakta olan bir karşı devrim projesi olarak görüldü. Kemal Karpat da ayaklanmanın bir başka boyutuna dikkat çekerek, ayaklanmayı bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması ve Halifelik'in yeniden inşa edilmesi için atılan bir adım olarak görür⁹⁹³.

Hükümet, ayaklanmanın yayılması karşısında sıkı tedbirler alınması gerektiğini düşünerek, Doğu bölgesinde sıkıyönetim ilan etti. 23 Şubat 1925 tarihli Hükümet Tezkeresi şöyleydi:

*“Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illeriyle Erzurum'un Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir”*⁹⁹⁴.

Hükümetin ikinci tezkeresi'nde Malatya ili de kapsama alınarak sıkıyönetime dâhil edildi⁹⁹⁵. Hükümetin sıkıyönetim ilanı, muhalefet tarafından da olumlu karşılandı. Muhalefet adına Kazım Karabekir hükümetin sıkıyönetim kararını desteklediğini dile getirdi. Devlete karşı dini suistimal ederek karşı çıkanlara lanet okudu⁹⁹⁶.

25 Şubat'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni bir yasa çıkarttı. Dinin politikaya karıştırılması ve aynı zamanda ayaklanmalar dolayısıyla kullanılması nedeniyle, dinin siyasete karıştırılmasını suç sayan, ayrıca vatana ihanet kapsamı içerisinde

⁹⁹¹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.113.

⁹⁹² Dursun Ali Akbulut, “Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılâba Karşı Tepkiler”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.52.

⁹⁹³ Kemal Karpat'tan akt: Çağlar Kırçak, **a.g.e.**, s.237.

⁹⁹⁴ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.s.113-114.

⁹⁹⁵ **A.g.e.**

⁹⁹⁶ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880 - 7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2005, s.231.

değerlendirilmesini öngören yasa, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklendi⁹⁹⁷. Ancak ortaya konan uygulamalar yeterli görülmedi. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin derhal kurulması gerekliliği zorunlu görüldü.

3.4.3. Muhalefeti Susturma Çabası: Takrir-i Sükûn Kanunu

Meclis'te sıkıyönetim kararlarının alındığı dönemde Mustafa Kemal, Heybeliada'da rahatsızlığından dolayı istirahat eden İsmet Bey'i Ankara'ya çağırdı ve uygulanan politikalar hakkındaki fikrini sordu. İsmet Bey, daha sert önlemler alınması taraftarıydı. Muhalif bir partinin doğmasını takiben daha ılımlı bir kişi olarak öne çıkarılan Fethi Bey, İsmet Paşa'nın yerine Başvekil seçilmiş, İsmet Bey de katı uygulamalarla siyasi havayı gerginleştirme endişesiyle istirahata çekilmişti. Ancak ülkede cereyan eden durum ılımlı politikalar güderek savuşturulabilecek bir atmosfere sahip değildi. Bu yüzden Fethi Bey kabinesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın köktenci taraftarları tarafından tenkit ediliyor ve pasif tedbirler almakla suçlanıyordu⁹⁹⁸. Mart ayının başlarında Güneydoğu'da iyice yayılan isyan, Cumhuriyet rejimine yönelik son derece ciddi bir hal aldı. Alınan önlemlerin yetersiz olduğuna dair 2 Mart 1925'te parti grubu toplandı ve sonrasında parti grubunda daha sert önlemlerin alınması gerektiği bir önerge ile kabul edildi⁹⁹⁹. Mustafa Kemal de sert önlemler alınması gerektiği düşüncesinde arkadaşlarıyla hemfikir. Önergenin kabul edildiği ertesi gün -3 Mart 1925'te- ılımlı uygulamalarıyla eleştirilen Fethi Bey görevden alındı ve yerine İsmet Paşa Başbakan oldu¹⁰⁰⁰. 4 Mart günü de TBMM'nden bir Takrir-i Sükûn Kanunu¹⁰⁰¹ çıkartılarak iki İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı¹⁰⁰². Kanun maddeleri şu şekildedir:

“Birinci Madde: *İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilûmum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur.*

⁹⁹⁷ Cemil Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4 -Çağdaş Türkiye 1908-1980-**, (Yay: Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, Ekim 2008, s.141.

⁹⁹⁸ Süleyman Yeşilyurt, **a.g.e.**, s.265.

⁹⁹⁹ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s.54.

¹⁰⁰⁰ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s.357.

¹⁰⁰¹ Huzur ve Güvenliği Sağlama Kanunu (Takrir-i Sükun Kanunu) 1927 yılında yenilendi ve Mart 1929'a kadar da varlığını sürdürdü.

¹⁰⁰² Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.146.

İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl mahkemesine tevdi edebilir.

İkinci Madde: *İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddeti mer'iyül icradır.*

Üçüncü Madde: *İşbu kanunun tatbikına İcra Vekilleri Heyeti memurdur*”¹⁰⁰³.

Çıkarılan bu kanun aynı zamanda bir dönüm noktasıdır. Kanun hem bir son hem de bir başlangıç oluşturur¹⁰⁰⁴. Bu yeni oluşturulan uygulamalar üç ana hedefe hizmet edecektir. İlk hedef, silahlı güçler ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla Doğu’da baş gösteren ayaklanmaya son vermek ve cezai yaptırımları gerçekleştirmektir. İkinci hedef ise, İstanbul basınında Cumhuriyeti benimsemeyip Hilafetin kaldırılmasına tepki gösteren yayınları kapatmak ve bu yayınları yapanları yargılamaktır. En son neden olarak da yeni oluşturulan muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasını kolaylaştırmaktır¹⁰⁰⁵.

Mahkemeler Şark İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi olarak oluşturuldu. Meclis’te yapılan tartışmalar yoğun olarak İstiklal Mahkemelerinin açılması ve bu mahkemelere tanınan yetkiler bağlamında gerçekleşti. İdam yetkisinin mahkemelere bırakılıyor olması en çok tartışılan konulardan bir tanesiydi. Ancak tüm tartışmalara rağmen sıkı önlemlerin alınması gerekliliği söz konusuydu ve uygulama kaçınılmazdı¹⁰⁰⁶.

Kanunun oluşturulmasını takiben 6 Mart 1925 tarihinde kanunun birinci maddesine dayanılarak *Tevhid-i Efkar*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Orak Çekiç*, *Aydınlık*, *Sebil’ür Reşat* adlı gazete ve dergiler ülkede zararlı ve yıkıcı yayınlar yaptıkları için derhal kapatıldılar¹⁰⁰⁷. Bu gazete ve dergilerin yanında bir ay sonra da Hüseyin Cahit Yalçın’ın Tanin gazetesi kapatıldı. Bu gazetenin kapatılış nedeni Hüseyin Cahit’in “*Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek muhalefet susturulmak isteniyor*” içerikli yazısıdır¹⁰⁰⁸. Ardından da ülkenin birçok

¹⁰⁰³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D:2, C.15, İ:2, 4.3.1341 (1925).

¹⁰⁰⁴ Tamer Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, Eylül 1994, s.71.

¹⁰⁰⁵ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s.315.

¹⁰⁰⁶ Özgür Güvercin, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2007, s.56.

¹⁰⁰⁷ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.182.

¹⁰⁰⁸ 14 Nisan 1925’te gazete kapatılmış ve Hüseyin Cahit Yalçın Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanarak sürgün cezasına çarptırılmıştır. Hüseyin Cahit sürgün cezası olarak Çorum’a gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dİlmen Kitabevi, İstanbul, 1984, s.153; Hüseyin Cahit’ten ayrı olarak Ahmet Emin (Yalman) ve Ahmet Şükrü (Esmer) Beyler de Şark İstiklal Mahkemesi’nde yargıldılar, ancak bunlar beraat ettiler. Bkz: Cemil Koçak, **a.g.m.**, s.142.

yerinde süreli yayın faaliyeti gösteren *Resimli (Ay) Hafta*, *Doğru Öz (Mersin)*, *Yoldaş (Bursa)*¹⁰⁰⁹, *Millet (İstanbul)*, *Presse de Soir*, *Sada-yı Hak (İzmir)*, *Kahkaha ve İstiklal (Trabzon)*¹⁰¹⁰, *Toksöz*¹⁰¹¹, *Sayha (Adana)* gibi birçok yayının faaliyetine son verildi¹⁰¹². Yine İstanbul'da Rumca yayımlanan Polinya gazetesinin yayımı durduruldu ve sorumlu müdürü İstiklal Mahkemesi'ne verildi¹⁰¹³. İstanbul'da yayımlanan bir diğer gazete olan Akbaba ise 252. Sayısındaki “Meşhedinin Köpeği” başlıklı yazıdan dolayı İstiklal Mahkemesine verildi¹⁰¹⁴. Ülkede ulusal gazete yayını olarak yalnızca hükümetin yayın organları olan *Hakimiyet-i Milliye* ve İstanbul'daki *Cumhuriyet* gazeteleri kaldı¹⁰¹⁵.

Basında sansür uygulamaları ve siyasi arenada sert tedbirler alınırken, askeri güçler de ayaklanmanın bastırılması işiyle meşgul oluyorlardı. Şeyh Sait 7-8 Mart'ta Diyarbakır'da ilk yenilgisini aldı¹⁰¹⁶ ve ordunun silahlı güçleri Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin tüm sınır güvenliğini alarak; ayaklanmacıların Suriye, Irak ve İran gibi ülkelere kaçmasının önüne geçerek isyancıları çembere aldı. Diyarbakır'dan atılan asiler 25 Mart'ta Silvan'ı işgal ettiler. 26 Mart'ta askeri birlikler hareket ederek Varto, Elazığ, Diyarbakır yönünde asileri püskürterek Hani, Lice, Silvan ve Genç'i asilerden kurtardı. 15 Nisan'da Şeyh Sait ve adamları ele geçirilerek isyan tamamen bastırıldı¹⁰¹⁷. İsyanın bastırılmasını takiben yapılan yargılamalarda isyancılardan 47 kişi Doğu İstiklal Mahkemesi tarafından elebaşları Şeyh Sait'le birlikte Diyarbakır'da idam edildiler. Ardından da diğer cezalar ve beraatlar tatbik edildi¹⁰¹⁸.

Şeyh Sait, yargılanması esnasında kalkışmış olduğu hareketin Kürtçülük cereyanı adına yapılmadığını belirtmiştir. İsyanın yapılma nedeni olarak sadece dini kaygılar ortaya atmıştır. Ayrıca Şeyh Sait isyanı konusunda çeşitli yargılar mevcuttur. Metin Toker'e göre Şeyh Sait isyanının nedeni ayrılıkçı bir hareket olarak müstakil bir Kürdistan yaratma niyeti değildir. Toker'e göre Şeyh Sait'in amacı, Hilafeti yeniden diriltmek ve bu amaç için

¹⁰⁰⁹ B.C.A. 030-0-018-001-001-13-29-12/13.05.1925. (Bursa'da yayımlanan Yoldaş gazetesinin yayımı durdurulmuş, ayrıca mesul müdürü ile sahibi İstiklal Mahkemesine verilmiştir.)EK-5.

¹⁰¹⁰ B.C.A. 030-0-018-001-001-13-13-5/ 08.03.1925. EK-6.

¹⁰¹¹ B.C.A. 030-0-010-000-000-31-175-41/ 25.03.1925. (Toksöz gazetesinin kapatılmasının ardından gazetenin sahibi Abdülkadir Kemali Bey tutuklanmıştır.) EK-7.

¹⁰¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Mete Tunçay, a.g.e., s.149.

¹⁰¹³ B.C.A. 030-0-018-001-001-13-30-20/ 24.05.1925. EK-8.

¹⁰¹⁴ B.C.A. 030-0-018-001-001-14-34-4/ 31.05.1925. EK-9.

¹⁰¹⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi...*, s.251.

¹⁰¹⁶ Ergün Aybars, a.g.e., s.184.

¹⁰¹⁷ Dursun Ali Akbulut, a.g.m., s.54.

¹⁰¹⁸ Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle yargılanıp idama mahkûm olanların listesi için ayrıca bkz: Ergün Aybars, a.g.e., s.215.

hareket etmektedir¹⁰¹⁹. Ergün Aybars ise, hareketin Türkiye’deki milli ve laik devrimci gelişmeye karşı teokratik yönünün olduğu kadar; kişisel çıkarların, Kürdistan kurulmasını amaçlayanların, Musul petrolleri ile Türkiye’nin bağıını koparmak veya en azından bu yörede çıkarılan bir ayaklanmayla Türkiye’yi yıpratarak Musul üzerindeki haklarından vazgeçirmeye çalışan İngilizlerin etkisinden de bahseder. Aybars, isyan sırasında Diyarbakır’da “İngiliz Silah Fabrikaları Katalogları” ile mektupların bulunmasını; ayrıca mektupta “Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı” yazısının bulunmuş olmasını, savlarının kanıtlılığı açısından önemli görür¹⁰²⁰. Ancak Aybars’ın aksine Mete Tunçay Şeyh Sait ayaklanmasında İngiliz parmağının olduğu düşüncesini, inanılması güç bir ihtimal olarak görür. Ardından Tunçay şu soruları sorar:

“İngilizler dinsel yönden halifeliğin geri getirilmesini amaçlayan ya da siyasal yönden Kürdistan’ın bağımsızlığını gerçekleştirmek isteyen bir ayaklanmayı neden kışkırtsin ya da desteklesin? İmparatorlukları içindeki Müslüman halkların varlığı nedeniyle, halifeliğin kaldırılmasına İngilizlerin çok sevindiklerini belirtmiştim. Öte yandan, Türkiye Kürtlerinin bağımsızlığı, manda altında tuttukları Irak’taki Kürtleri de etkilemez miydi? Ayrıca ben, 1922 başlarından itibaren, İngilizlerin Musul petrollerini kaptırmamak emelleri dışında –ki, bütün Birinci Dünya Savaşı’nın temel nedenlerinden biri, Mezopotamya petrollerini ele geçirmektir- Sovyet etkisinin yayılma olasılığına karşı, Türkiye’nin daha çok zayıflamasını istemediği kanısındayım. Onun için, bu konuda inandırıcı kanıtlar ortaya konuluncaya dek, Şeyh Sait ayaklanmasının İngiliz emperyalizminin bir oyunu olduğunu kabul etme olanağı yoktur”¹⁰²¹.

Yapılan çalışmalar neticesinde Şeyh Sait ayaklanmasıyla ilgili olarak birçok yorumun yapılabildiği görülüyor. Ancak bilinen net bir şey var ki, başlatılan bu hareket milli devlete ve hükümete karşı tatbik olunan ve dini söylemlerle ırkçı faaliyetlerin bir arada kullanıldığı bir başkaldırı niteliğindedir. Ne yazık ki bu ayaklanma sonucunda birçok insan hayatını kaybetmiş ve ülkenin yararına harcanabilecek birçok maddi kaynak isyanın bastırılması için kullanılmıştır. Tüm bu yaşananların ışığında, Şeyh Sait’in idam edilmeden önceki son konuşması dikkat çekicidir:

¹⁰¹⁹ Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yay., Ankara, 1968, s.83.

¹⁰²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.s.184-186.

¹⁰²¹ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.137.

“...Mürsel Paşa Şeyh Sait’e hitaben ‘Türklerin en büyük düşmanı, Türkiye’yi ezmek isteyen kimdir?’ diye sorunca Şeyh Sait tereddüt etmeden ‘İngilizlerdir’ cevabını verir. General Mürsel Paşa tekrar Şeyh Sait’e hitaben ‘O halde neden bu işi yaptın, din kalktı diyorsun, namazını kılmıyor musun, camide ezan okunmuyor muydu?’ diye sorunca Şeyh Sait, ibadetini kimsenin karışmadığını, ezanın da okunduğunu itiraf ettikten sonra bir müddet düşünerek başını eğip ‘Fenalık yaptık, bundan sonra iyi olur inşallah’ der ve bu son sözü olur”¹⁰²².

3.4.4. Muhalefetin Sonu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet rejimine geçilişin ertesi yılı kuruldu. Parti, yeni Cumhuriyete bir de demokrasi anlamında daha etkin bir sürecin yaşanacağı çok partili bir süreç yaratmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası’na oranla daha liberal politikalar geliştirmiş olması ve bu liberal politikaları ekonomik alanda da yaşatma hevesi, TCF’yi CHF’den ayıran temel noktaydı. Bu parti de CHF gibi halk egemenliğine olan bağlılıklarını ve Cumhuriyet yönetimine duydukları güveni “*Türk Milleti ve Türk Devleti’nin yönetimi Milli egemenliğe dayalı bir Cumhuriyettir*”¹⁰²³ ” diyerek parti beyannamelerinin birinci maddesinde çelişkisizce beyan etmişlerdir¹⁰²⁴. 58 maddelik parti programında dâhili, iktisadi, mali ve içtimai siyaset konularını içeren maddeler mevcuttu. Hürriyetperverlik, yani liberalizm, halkın hâkimiyeti, yani demokrasinin teminin Fırkanın esas işi olduğu belirtiliyordu. Fırka’da asıl dikkat çeken nokta ise “*Fırka, efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır*” maddesinin yer almasıydı¹⁰²⁵. Bu madde, birçok muhalif tarafından kötüye kullanılacak ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na bağnaz, hilafetçi ve saltanatı dahi düşünen gruplar sempatiyle yaklaşacaktır. Sonuç olarak, rejime muhalif olan tüm gruplar, muhalefet olarak ortaya çıkan bu partiyi kendi temsilcileri gibi algılıyor ve bu amaçla muhalefete desteklerini sunuyorlardı. Ancak mevcut siyasal durum bu süreci yaşamaya elverişli değildi. Ayrıca, parti programında Cumhurbaşkanı seçilen mebusun, seçimi takiben mebusluğunun düşeceğinin¹⁰²⁶ belirtilmesi, direk olarak Mustafa Kemal’e

¹⁰²² Murat Deniz, **Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007, s.112.

¹⁰²³ Özgür Güvercin, **a.g.t.**, 2007, s.41.

¹⁰²⁴ Ayten Sezer, “Atatürk Dönemi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 1999, s.173.

¹⁰²⁵ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.s.512-513.

¹⁰²⁶ **A.g.e.**, s.514.

karşı yapılan muhalefet olarak ortaya çıkıyordu. Parti bu maddeyle Cumhurbaşkanı'nın siyaset üstü bir konumda olması gerekliliğini ortaya koymak istiyordu. Ayrıca TCF, devrimler konusunda acele edilmemesi gerektiğini belirterek, yapılmış olan devrimlerin halk üzerinde daha da benimsenmesine çalışılması gerekliliği üzerinde duruyordu. Anayasada sık sık yapılan değişikliklerin gereksiz hamleler olduğunu dile getirerek, adeta devrimlere karşı duruşunu sergiliyor gibiydi. Böyle bir yaklaşım da doğal olarak -her parti üyesinde ve taraftarında olmasa bile- devrim karşıtlığı girişimlerine yol açıyordu¹⁰²⁷.

Kemalist kadro devrimci anlayışla hareket etme taraftarıydı ve ülkenin yeniden şekillendiği bu dönemde muhalif bir partinin varlığı, yapılacak devrimlerin önüne set çekiyordu. Ayrıca TCF'yi oluşturan kadronun daha çok evrimci bir çizgiyi takip etmesi Meclis'te siyasi havayı geriyor ve Halk Fırkası vekilleri bu durumdan rahatsız olarak, daha rahat bir ortamda devrimleri gerçekleştirme amacı taşıyordu. Şeyh Sait İsyanı gibi olağanüstü bir durumun yaşanmış olması, muhalif partinin susturulması bağlamında elde bulunan iyi bir kozdu. Oluşturulan mahkemelerce kimi TCF üyelerinin de ayaklanmayla bağlantısı kurulmuş, böylelikle bu kişiler İstiklal Mahkemelerince yargılanmışlar ve mahkûm olmuşlardır¹⁰²⁸.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Paşamandıra muhabiri Kamil ile o şubenin aktif üyelerinden Paşo'nun; Şeyh Sait, Şariat ve din ile ilgili propaganda yaptıkları mahkemece kesinleştirildi. Fırka'nın İstanbul şubesinde ele geçen evraklar da din özgürlüğü propagandası içeren evraklar olarak dikkat çekiciydi¹⁰²⁹. Ankara İstiklal Mahkemesi üyelerinden biri olan Kılıç Ali'nin belirttiğine göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yapmış olduğu kışkırtıcı faaliyetler belgelere dayandırılarak kanıtlanmıştı. Ona göre etkili kararlar almamak ve adımlar atmamak mümkün görünmüyordu. Sonunda hükümet bir kararname yayınlarak TCF'nin bütün merkez ve şubeleriyle birlikte kapatıldığını¹⁰³⁰ 3 Haziran 1925 tarihinde ilan etti. İstiklal Mahkemesi'nin araştırmaları sonucunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Doğu'da çıkan olayları parti üyeleri

¹⁰²⁷ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.132.

¹⁰²⁸ Cemil Koçak, **a.g.m.**, s.142.

¹⁰²⁹ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.245.

¹⁰³⁰ **A.g.e.**, s.246.

vasıtasıyla desteklediği ve politik süreçte dini istismar ettikleri¹⁰³¹ mahkemece ortaya çıkarılmış oluyordu. Hükümet yayınladığı kararnamede:

*“Ankara’da İstiklal Mahkemesi’nde cereyan eden takibat ve muhakemat esnasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın İstanbul civarındaki vazaifderuhde eden bazı eşhasın, Fırka’nın programında mevcut olan ‘Efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkâr olmak’ esasını teşvişi efkâra ve tahrikâtı irticakâraneye vesile ittihat ettikleri sabit olduğu ve keza Diyarbakır İstiklal Mahkemesi’nin tatbikatı ve muhakematı esnasında dahi TCF’nin programında mevcut yine bu ‘efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkâr olmak’ esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak iddiayı irticakâranesinevasitaltelkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında birçok vahim hadisat vukua geldiği sarih olduğundan... Ankara İstiklal Mahkemesi’nde cereyan eden muhakemat Vahdettin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa’da teşkil ettikleri merkezlerde ve memleket dahilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbabı fesatattan mürekkep vâsi bir irtica şebekesi tesisine çalışmak gibi teşebbüsâtı ihzar eylemiş olmasına binaen hu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz etmeğe müsait müstait bir cereyanın idamesi artık mümkün olmayacağını ve bu sebepten dolayı kararnamenin tebliği tarihinden itibaren Takrir-i Sükun Kanunu ahkâmına tevfiken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın bilcümle şube ve merkezleri alakadar memurini hükümet tarafından seddolunacağı...”*¹⁰³² belirtilerek Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalif partisini tamamen siyaset sahnesinden sildi. Yaşanılan olayları tam olarak tahlil etmeye kalktığımızda iktidarın muhalefeti doğrudan doğruya değil de dolaylı yollardan susturmaya çalıştığı ve Şeyh Sait isyanıyla partinin yerel faaliyetleri birleştirilerek hukuk kuralları çerçevesinde kalınmak istendiği fark edilecektir¹⁰³³.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın siyaset sahnesinden silinmesiyle Kemalist bürokrasinin temsilcisi sıfatıyla Cumhuriyet Halk Fırkası iktidardaki yoluna devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın günümüz demokrasi anlayışıyla bakıldığında demokratik olmamakla birlikte totaliter bir tavır takınmadığı da dikkat çekicidir. Bu dönemde yapılan seçimler plebisitlerden ibaret kalmış, özgürlükler sınırlı tutulmuş, ancak partiyi devletle bütünleştiren tek parti doktrinlerine dayanılmadan sosyal ve siyasal

¹⁰³¹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.251.

¹⁰³² Nurşen Mazıcı, **a.g.e.**, s.s.154-155.

¹⁰³³ Nühket Turgut, **a.g.e.**, s.260.

yaşamın her alanını kapsayan totaliter ideoloji savunuculuğu yapılmayarak bir polis devleti rejimi ortaya konmamıştır. Parti sadece devletin kurtarıcısı olarak ortaya çıkmış ve Cumhuriyet'in bekçiliği rolünü üzerine alarak ülkede cereyan edecek tehlikeler için olumsuz gördüğü faaliyetleri yasaklama yolunu seçmiştir¹⁰³⁴.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar, elbette bazı çevrelerin onları kullanarak hareket etmelerinden rahatsızdılar. Kendi kurdukları parti içerisindeki örgütlerde birtakım bağnaz, karşı devrimci ve şeriatçı kimseler de bulunmuş olabilir. Ancak TCF'yi ve onu kuranları bu nedenlerden dolayı insafsızca suçlamak haksız bir çıkarım olur. Elbette yanlışlıklar ve aldanmışlıklar olabilir, siyasi arenada bunlar yaşanabilecek olgulardır. Bu şekilde olayların yaşanmış olması, bir takım çevrelerce belirtildiği gibi, bu kişileri yerden yere vurmak için yetmez. Bu konuyla ilgili olarak, Falih Rıfkı Atay'ın objektif olarak yapmış olduğu yorum yeterince anlamlıdır kanaatindeyiz. Falih Rıfkı'nın TCF için yapmış olduğu yorum şu şekildedir:

*“Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, ciddi ve büyük bir hareket idi. Halk, hatta o devrin aydınları arasındaki karşılığı devrim ideolojisinin karşılığından çok daha esaslı idi. Ben Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlarla o gün de bir fikirde değildim bugün de bir fikirde değilim. Fakat bu ayrılık, bizi tarihi yanlış görmeye ve göstermeye, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin başındaki ve içindeki ve etrafındaki şahsiyetleri, mahalle mektebi kıskançlığı veya sadece şahsi hırs ve hesaplar üzerinde yürüyen basit kimseler gibi teşhir etmeye sevk etmemelidir”*¹⁰³⁵.

3.5. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ

Milli Mücadele'nin kazanılmasını takiben Türkiye'de cereyan eden olayları enine boyuna tartışmaya ve açıklamaya çalıştık. 1926 yılına gelinceye değin yaşanan bu siyasal ve sosyal olaylar, 1926 yılında Mustafa Kemal'e yapılmak istenilen suikastın da ana nedenlerini oluşturur. Çünkü, her türlü karşı çıkışlara rağmen Mustafa Kemal devrimlerini gerçekleştirmiş ve ülkede tek siyasal lider olarak uzun süre devletin başında yer alabilmiştir. Ancak bazı çevreler bu durumdan en başından itibaren rahatsız olmuşlar ve karşı faaliyete geçerek imkan bulduklarında siyasi otoriteyi ele almaya çalışmışlardır. Bu

¹⁰³⁴ A.g.e., s.256.

¹⁰³⁵ Falih Rıfkı Atay, a.g.e., s.s.432-433.

grupların en başında ise, diğer bölümlerde uzun uzadıya ele aldığımız İttihat ve Terakki ve daha sonrasında bu geleneği sürdüren; Mustafa Kemal'in deyimiyle devrimlere ayak uyduramayan İttihatçı kimselerdir. Çünkü, İttihatçı geleneğe göre, İttihatçı olduğunda bir daha bu düşünceden dönmek yoktur. Ve sonuna kadar, yani ölene dek İttihatçı olarak kalınır. Parti'nin etkin dönemi göz önüne alındığında, bu yapının çok daha sert kurallar içerdiği görülecektir. 1908'den sonra devlet kademelerinde önemli yer edinmiş, daha sonra ise 1913 yılını takiben yönetimde tek söz sahibi olarak var olmuş bu parti ve üyeleri, dünya savaşı sonunda ne kadar partileri tasfiye edilmiş olursa olsun, Türkiye'nin politik yaşamından uzak durmaya niyetleri yoktu. Savaşın ardından kimileri yurt dışına kaçmış, kimisi tutuklanarak Divan-ı Harp'te yargılanmış, kimileri ise Malta'ya sürgün edilmiştir. Burada cezalandırılan İttihatçılar ise, bir yolunu bulup kaçmışlar ve çoğu mütarekenin ardından başlatılan milli mücadeleye katılarak Anadolu'nun direnişinde etkin rol oynamışlardır.

Anadolu direnişinde sessiz sedasız ülkesine hizmet eden İttihatçılar, kurtuluşun ardından ise, yeniden iktidarı ele geçirme faaliyetleri içerisinde oldular. Hiçbir zaman kendilerini ülkenin yazgısını elinde bulundurma rolünden soyutlamayı düşünmediler. Ve hep bu amaçla hareket edip, politik duruşlarını ve gizli faaliyetlerini gerçekleştirdiler.

İttihatçılarda Milli Mücadele'nin hemen arkasından Enver Paşa'yı iktidara getirme düşüncesi egemendi. Bu amaçla, milli mücadeleye destek verdiklerinde dahi Mustafa Kemal'e hep muhalif kaldılar¹⁰³⁶. Ancak Enver Paşa'nın ülke dışında olup sonrasında da ölmesi sonucunda, hareketin başında yer alamayacağı anlaşılmıştır. Bundan sonra İttihatçılar gizli faaliyetlerine devam ettiler ve Meclis'te elde ettikleri nüfuzlarını kullanarak Milli Mücadele'de yer etmiş önemli önderleri kendi saflarına çekmeye çalıştılar. Bununla da kalmayıp Mustafa Kemal'e dahi İttihat ve Terakki oluşumunun başına geçmesini telkin ettiler. Bu da tutmayınca 1924 yılında Meclis'te oluşan yeni muhalif grubu destekleme yolunu seçtiler. Ziya Hurşit, Abdülkadir Kemali gibi isimler Meclis'te oluşan yeni muhalif parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde etkin rol alarak İttihatçı geleneği bu parti içerisinde sürdürmeye kalktılar. Ancak bu çabaları da yanıt vermedi ve çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri kararlarıyla

¹⁰³⁶ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s.124.

yargılanarak tasfiye edildiler. En son girişimlerini ise, 1926 yılında gerçekleştirdiler. Bu da İttihat ve Terakki'nin tamamen sonu oldu.

3.5.1. Mustafa Kemal'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastı

İzmir suikastı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasal olarak öne çıkan ve Kemalist harekete yöneltilen en önemli tehdit olarak görülür. İzmir suikastının yaşanmasına neden olan olay olarak, sadece devrimlere karşı duruş olarak yönelen gerici hareketleri göstermek yanlış olur. Bu olayın yaşanmasındaki en önemli etken İttihatçıların Mustafa Kemal'le olan anlaşmazlıklarıdır. Siyasal anlaşmazlıklar yanında bu kişilerin öz hırsları da belirleyici bir neden olarak sunulabilir. Ayrıca Cumhuriyet tarihinin ilk siyasal muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Tahrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak kapatılmış olması yaşanan olayın nedenleri arasında geniş bir yer tutar. Tüm bunların yanında gerici ve gelenekçi hareketler vasıtasıyla destek gördüğü de kabul edilmesi gereken bir diğer nedendir¹⁰³⁷.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla birlikte Mustafa Kemal ve karşıtları arasındaki ilişkiler tamamen koptu. Ancak bu parti üyeleri bir şekilde CHP'ye ve Mustafa Kemal'e muhalefetlerini sürdürmeye devam ettiler. 1 yıl sonra, Mustafa Kemal'e bir suikast girişiminin ortaya çıkarılmış olması, bunun yanında eski İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin bir kısmının suikastla bağlantısının var olması, bu nedenle de cezalandırılmaları, CHP'nin bir süre karşısında muhalif bir yapının oluşamaması sonucunu doğurdu¹⁰³⁸.

Suikast tertibi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu devrimlerin halk nezdinde etkisini anlamak amacıyla ve değişikliklerin uygulanıp uygulanmadığı konusundaki başarısını saptamak üzere İzmir'e 1926 yılının ortalarında yurt gezisi planladığı sırada gerçekleşti¹⁰³⁹. Türkiye'deki siyasi hava hiçbir zaman gerginliğini kaybetmediği gibi 1926 yılının 16 Haziran sabahı gazetelerde çıkan kısa bir

¹⁰³⁷ Çağlar Kırçak, **a.g.e.**, s.266.

¹⁰³⁸ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.s.135-136.

¹⁰³⁹ Kemal Arı, "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, S.1, 1991, s.248.

haberle bu hava daha da kötü bir vaziyet aldı. Bu habere göre Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de bir suikast planlanmış ve suikastı planlayanlar yakalanmıştı¹⁰⁴⁰.

1926 yılında suikastın gerçekleşmesinin hemen öncesinde Meclisçe alınan karar dikkat çekilmesi gereken bir karardır. Bu kararın suikasttan önce alınmış olması beraberinde suikastın daha önceden devlet organları tarafından bilindiği izlenimi doğurur ve suikast hamlesinin gerçekleştirilme anının beklenip ona göre bu olayı tertipleyenlere toptan bir darbe vurulmak istendiği anlaşılır. Mecliste 19 Mayıs 1926 tarihinde alınan karar İstiklal Mahkemelerinin görev sürelerinin uzatılmasını öngörüyordu. Meclis'in İstiklal Mahkemesi'nin görev süresinin uzatılmasına dair kararı 19 Mayıs günü İstiklal Mahkemesi'ne duyuruldu. Daha sonraki gelişme ise 26 Mayıs günü yaşanacaktı. Başvekâlet'ten gelen yazıda Mahkeme'nin görev süresinin uzatıldığı belirtilirken bir başka ilave daha yapılıyordu. Yapılan bu ilaveye göre İstiklal Mahkemesi'nin alacağı idam kararlarının Meclis tarafından onaylanmasına gerek olmadığı bildiriliyordu¹⁰⁴¹. Mecliste alınan kararlar göz önünde bulundurulduğunda sanki İzmir Suikastı ve hükümet darbesi girişimi gibi bir olayın ortaya çıkacağı biliniyor ve ona göre kararlar alınıyordu.

3.5.2. Suikast Planının Hazırlanışı ve Tutuklamalar

Suikastı planlayan Ziya Hurşit, Rizeli İsmail, Batumlu Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, İttihatçı silahşor Sarı Edip Efe ve Manisa Milletvekili Abidin 15 Haziran'da trenle Balıkesir'den İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal'e Kemeraltı'ndan otomobille geçtiği sırada saldıracaklar, ardından ise motorcu Giritli Şevki'nin yardımıyla Sakız Adası'na kaçacaklardı¹⁰⁴². Ancak Mustafa Kemal'in İzmir'e bir gün sonra geleceği bilgisini aldıktan sonra suikastı planlayanlar girişimlerini bir gün sonrasına bıraktılar¹⁰⁴³.

Suikast tertibi şu şekilde planlanmıştı: Kemaraltı'nda Gaffarzade Oteli yakınında bulunan Ömer Nuri Efendi'nin tuhafiye mağazası civarındaki üç yol ağzında Ziya Hurşit ve arkadaşları bulunacaklardı. Mustafa Kemal otomobille buradan geçerken Ziya Hurşit bombaları atacak ve ardından tabancalarla Ziya Hurşit ve arkadaşları suikaste devam

¹⁰⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1926.

¹⁰⁴¹ Vahdettin Engin, a.g.e., s.s.48-49.

¹⁰⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.X, S.28, Mart/1994, çşt. syf.

¹⁰⁴³ Şerafettin Turan, a.g.e., s.s.136-137.

edeceklerdi. Çopur Hilmi ise arkada Yemişçarşısı'na giden yolda bir otomobili hazır bulunduracak ve bu otomobille İzmir'den Karşıyaka'ya geçilecekti¹⁰⁴⁴. Sonrasında da yaşanan kargaşadan yararlanarak yukarıda da belirttiğimiz üzere rıhtımda bekleyen Giritli Şevki'nin motoruna binip Sakız Adası'na doğru kaçmaya başlayacaklardı. Ancak plan tutmadı ve Giritli Şevki 15 Haziran günü suikastı tertipleyenlerden Sarı Edip Efe ve Manisa Mebusu Abidin Bey'in vapurla İstanbul'a gidişinden kuşkulananarak, suikast tertibini İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'ya anlattı¹⁰⁴⁵. Giritli Şevki Gazi Paşa'ya yazdığı şu mektubu Kazım Dirik'e verdi:

“Gazi Paşa Hazretlerine,

Bendeniz Yunan harbinde, Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam bir haber gönderdi. Bir yerer gittim orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabıt ile hiç tanımadığım ve sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde biri vardı. Size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmekliğimi teklif ettiler. Bendeniz, hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçti ise de, daha evvel halaskarımıza haber vererek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim ve bütün plan ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık.

Buranın zabıtasına emin olamadığım için doğrudan doğruya zatıalınıza haber veriyorum. Planlarını anlatmak için yazım az olduğundan, emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumuzu arz ile hürmet eylerim.”

15 Haziran 1926

Giritli Şevki¹⁰⁴⁶

Vali Paşa'da hemen harekete geçerek Şevki'nin adlarını verdiği kişileri sabaha karşı yakalatıp hükümet konağının bodrum katındaki Emniyet'e getirdi¹⁰⁴⁷. Ziya Hurşit ikamet ettiği Gaffarzade Otel'i'nin odasında polisler tarafından yapılan bir gece yarısı operasyonu ile yakalandı. Laz İsmail ile Çopur Hilmi de kaldıkları Ragıppaşa Otel'i'nde

¹⁰⁴⁴ Azmi Nihad Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yay., İstanbul, 1971, s.9.

¹⁰⁴⁵ Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yay., 5. Basım, İstanbul, 1993, s.s.7-9.

¹⁰⁴⁶ Mekki Sait Eren, **Milliyet**, 23.2.1964'ten akt: Cemal Avcı, **a.g.e.**, s.s.72-73.

¹⁰⁴⁷ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s.s.7-9.

tutuklandılar¹⁰⁴⁸. Ziya Hurşit yakalandığında yatağının altında bulunan tabanca ve bombaları polislere kendisi gösterdi ve hiçbir direnişte bulunmadan teslim oldu¹⁰⁴⁹.

Kazım Dirik suikast haberini alınca, Mustafa Kemal’e Balıkesir’den hareket etmeden bir telgrafla olayı bildirdi. Kazım Bey’den Mustafa Kemal’e “*şahs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan alçakça bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin ertelenmesini*” isteyen telgrafi ulaştı ve Mustafa Kemal geziyi erteledi¹⁰⁵⁰. Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir ayrıntı söz konusudur. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa daha Giritli Şevki’nin ihbarı söz konusu olmamışken Balıkesir’den İzmir’e gelişini erteliyor. Suikastın elebaşlarından Ziya Hurşit’in 1925 Aralık ayından itibaren suikast yapma arayışında olduğu da devlet kademeleri tarafından biliniyor. Bunu Mustafa Kemal Paşa’nın duymamış olması imkânsızdır. Ziya Hurşit’in hareketleri öteden beri izlenmekte ve kontrol altında tutulmaktadır. Durum bu şekliyle ortaya konduğunda Mustafa Kemal’e suikast tertibi biliniyor ve bu yüzden Balıkesir’den İzmir’e geliş geciktiriliyordu. Mustafa Kemal’in Balıkesir’de oyalanması İzmir’de meydana gelecek olan suikast olayının tam anlamıyla tespit edilebilmesi olanağını sağlamış oluyor. Yani düzenlenen olayların tam olarak tespit edilebilmesi adına olayın tam olgunlaşması anı bekleniyor ve tertipçilere son darbe vurulmak isteniyor¹⁰⁵¹.

Suikast olayına karışanların çoğu hem ünlü silahşorlardandı hem de İttihat ve Terakki ile geçmişte bağları olan kimselerdi. Bazılarının ise Mustafa Kemal’e karşı kişisel husumetleri bulunuyordu. Olaya fiilen iştirak eden kişi sayısı toplamda 14 kişiydi ve bunların olaya fiilen katıldıkları mahkemece tamamen ortaya çıkarıldı. Bunlar¹⁰⁵²:

1- Lazistan eski Milletvekili Ziya Hurşit: Kendisi gibi Meclis’te muhalif grupta yer alan Ali Şükrü’nün Mustafa Kemal’in koruma komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesi, onda bir öç alma duygusu yarattı. Ayrıca yenilenen seçimlerde kendisinin vekillikten düşürülerek yerine abisinin vekil yapılması kin duygularını daha da

¹⁰⁴⁸ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.303.

¹⁰⁴⁹ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s.s.9-10.

¹⁰⁵⁰ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.296.

¹⁰⁵¹ Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.53.

¹⁰⁵² Azmi Nihad Erman, **a.g.e.**, s.s.11-14.

şiddetlendirdi¹⁰⁵³. Ziya Hurşit Mustafa Kemal'e Ankara'da da suikast girişiminde bulunmak istemiş, ancak gerçekleştirme fırsatı bulamamıştır.

2- Ünlü İttihatçılardan ve Karakol Cemiyeti'ni kuranlardan Kara Kemal (İaşe eski Bakanı). Polisler tarafından yakalanacağını anlayarak tabancasıyla kendini vurdu.

3- Eski İttihatçı İsmail Canbolat (TCF'de yer aldı)

4- Eski İttihatçı ve Maarif Eski Bakanı Şükrü (TCF'nın Genel Merkez üyesi). Galip Vardar'ın anlattığına göre olayın elebaşı ve planlayıcısı Şükrü Bey'dir. Şükrü Bey Mustafa Kemal'in ortadan kaldırılması fikrini ortaya atmış ve kendisine taraftar olarak da Kara Kemal'i bulmuştur. İsmail Canbolat ise bu işe pek taraftar olmuyordu. Kara Kemal fikrini şu şekilde dile getirmişti: *"Bize Yakup Cemil gibi biri lazım. Gözünü kırpmadan ateşe yürüyecek bir adam. İşte o zaman her şey mümkün olur. Bu dokuz taşa benzer, öyle bir taş kaldıralım ki, bugünkü nizam derhal bozulsun, bu da Mustafa Kemal Paşa'nın ta kendisidir"*. Ardından Ankara Eski Valisi Abdülkadir bu işi yapabilecek olan kişinin Lazistan Eski Mebusu Ziya Hurşit olabileceğini söyledi ve tertibi düşünenlerle Ziya Hurşit'i Kadıköy'de, Bahariye'de Şifa Semsî'nde Şükrü Bey'in 16 numaralı evinde buluşturdu. Ziya Hurşit üzerinde mutabakat sağlandıktan sonra tabanca atabilecek iyi nişancı birkaç kişinin gerekli olduğu kararına vardılar. Bu kişiler de Gürcü Yusuf ve Laz İsmail olarak belirlendi¹⁰⁵⁴.

5- Maliye eski Bakanı ve İttihatçı Cavit

6- Albay Rasim

7- Laz İsmail

8- Saruhan (Manisa) Milletvekili Abidin

9- Gürcü Yusuf

10- Sarı Edip Efe, tanınmış İttihatçılardandır. İzmir İttihat ve Terakki Fırkasının sorumlu Sekreteri olan Celal (Bayar) Bey ile İzmir'den Anadolu'ya kaçmış ve Kuva-yı

¹⁰⁵³ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.212; ayrıca bkz: Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.136.

¹⁰⁵⁴ Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, s.s.556-559.

Milliye birliklerinin içerisinde yer almıştır. Edip Efe'nin hayatı komitecilik faaliyetleri ile geçmiştir¹⁰⁵⁵.

11- Ankara Eski Valisi Abdülkadir

12- Miralay Arif (Ayıcı Arif). Miralay Arif Mustafa Kemal'in eski yakın arkadaşlarındandır. Mustafa Kemal Samsun'a çıkarken yanında bulunmuştur. Ancak Arif'in adının bir rüşvet olayıyla anılması Gazi'yle arasını açmıştır. Arif Bey olay sonrasında politik süreçten uzaklaştırılmış ve bu duruma içlerlenmiştir¹⁰⁵⁶.

13- Çopur Hilmi

14- Ardahan Milletvekili Hilmi

Suikastın ortaya çıkması ve sorumluların yakalanmasının neticesinde Mustafa Kemal 16 Haziran'da İzmir'e gelerek gezisini tamamladı. Kazım Paşa düzenlenen suikast ile ilgili İsmet Bey'i de bilgilendirmiş ve hükümete bir telgraf çekmişti. İsmet Bey'de olayı hemen Ankara İstiklal Mahkemesi üyelerine bildirdi. Hükümet mahkemenin İzmir'de kurulmasını gerekli görerek üyelerin bir an önce İzmir'e gitmelerini istedi. Mahkeme üyelerinin İzmir'e gitmesi için hükümet özel bir tren hazırlatmıştı. Tren hareket etmeden, tren salonunda olayla ilgili görüş alışverişinde bulunan üyeler Ziya Hurşit'in yapmış olduğu itirafları dikkate alarak Terakkiperverlilerin olayla ilgileri olabileceği düşüncesinde mutabık kalarak bütün Terakkiperver Fırka üyelerinin bulundukları yerde ve aynı saate tutuklanmalarını, evlerinin büyük bir titizlikle aranmasını ve bulunabilecek tüm belgelerin İzmir'e gönderilmesini kararlaştırdılar. Kararın hemen uygulanması için mahkeme üyeleri gereken yerlere emirleri verdiler ve 17 Haziran 1926 günü Ankara'dan İzmir'e hareket ettiler¹⁰⁵⁷. Bu uygulamayla, daha mahkeme üyeleri İzmir'e hareket etmeden Ankara'da soruşturmayı başlatmış oluyorlardı¹⁰⁵⁸. Sonuç itibarıyla hem hayatta kalan ünlü İttihatçıların hemen hemen hepsi hem de TBMM'ndeki eski İTF'nin üyeleri tek tek tutuklanmıştı. TCF üyelerinden Rauf Bey ve Dr. Adnan (Adıvar) yurt dışında oldukları için tutuklanamadılar¹⁰⁵⁹. Kazım Karabekir ise Ankara'da tutuklandı. Tutuklanmasının ardından İsmet Paşa'yı görmek istediğini belirtti. İsmet Paşa arkadaşının suikast sanığı

¹⁰⁵⁵ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.216.

¹⁰⁵⁶ Lord Kinross, **a.g.e.**, s.495.

¹⁰⁵⁷ **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.413.

¹⁰⁵⁸ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s.137.

¹⁰⁵⁹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.254.

olarak tutuklandığını duyunca, kendince suikast mevzusunun hikayeden ibaret bir tertip olduğu kanaatine vardı¹⁰⁶⁰. İsmet Bey'in girişimleriyle Kazım Karabekir serbest bırakıldı. İstanbul'da da Ali Fuat Cebesoy¹⁰⁶¹ tutuklanarak Vapurla İzmir'e getirildi¹⁰⁶². Ali Fuat Paşa'yla aynı vapurda bulunan ve İstanbul'da tutuklanan Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez), Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Sabit, Necati, Halis Turgut ve Cavit Beyler de İzmir'e getirildi¹⁰⁶³. Paşaların tutuklanmasına karşı çıkan İsmet Paşa dahi tutuklanmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı, ancak Mustafa Kemal'in araya girmesiyle bundan vazgeçildi¹⁰⁶⁴. İstiklal Mahkemesi daha sonra Ankara savcısına Kazım Karabekir'in yeniden tutuklanması emrini verdi¹⁰⁶⁵. 29 Haziran 1926 gününe gelindiğinde yayınlanan bir haberde İstiklal Mahkemesi tutuklu sayısını Anadolu Ajansına verdiği listede 49 olarak açıklıyordu¹⁰⁶⁶. Bu tutuklu sanıklar Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de, Eskişehir'de ve belli birkaç yerde tutuklanmıştı. Mahkemeye çıkanlar üç grup olarak nitelenebilir. Birinci grup, suikast düzenleyicileri; ikinci grup, onlarla ilişkili ve ilişkisiz eski Terakkiperverliler ve üçüncü grup olarak eski İttihatçılardı¹⁰⁶⁷.

Mustafa Kemal'e yapılması planlanan bu suikast hem basın tarafından hem de Türk halkı tarafından üzüntüyle karşılandı. Hakimiyet-i Milliye gazetesi "*Gazimize karşı suikast tasavvuru memlekette büyük bir infial uyandırdı. Türkün saadetini kast etmek istediler, fakat muvaffak olamadılar*"¹⁰⁶⁸ diyerek suikastı kınıyordu. Yine Falih Rıfkı Hâkimiyet-i Milliye'deki köşesinde adeta yakınıyor ve Mustafa Kemal'e nasıl böyle alçakça bir suikast tertip edilebildiğini aklı almıyordu. Falih Rıfkı, "...Şimdi memleketin her köşesinden bütün halk yığınları teskin edilemez bir kin ve istikrahla çileden çıkmış bir haldedir. Herkesin ağzından aynı sual çıkıyor: Sana da mı Mustafa Kemal? Sen bizim babamızsın, üstümüzden eksik olma"¹⁰⁶⁹ serzenişiyle kalemine sarılıyordu. Türkiye içerisinde yaşayan

¹⁰⁶⁰ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.440.

¹⁰⁶¹ Ali Fuat Paşa İstanbul'da tutuklanmış, ardından Babıali makam odasına götürülmüştür. Ali Fuat Paşa, burada Polis Müdürü Ekrem Bey tarafından kötü müdahalelere maruz kaldığını belirtir. Daha sonra ise, Gülcemal Vapuru ile İzmir'e getirilmiştir. Ali Fuat Paşa hatıralarında nasıl tevkif edildiği ve yolculuğu hakkında geniş bilgi vermektedir. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.s.595-597.

¹⁰⁶² Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.306.

¹⁰⁶³ Yaşar Şahin Anıl, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Birinci Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Ekim 2005, s.148.

¹⁰⁶⁴ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, s.315.

¹⁰⁶⁵ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.214.

¹⁰⁶⁶ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.307.

¹⁰⁶⁷ Mete Tunçay, **a.g.e.**, 2010, s.167.

¹⁰⁶⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1926.

¹⁰⁶⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1926.

her kesim Mustafa Kemal'e bağılılıklarını bildiren yayınlar yapıyor ve gösteriler düzenliyordu.

Mustafa Kemal de Anadolu ajansına 19 Haziran 1926'da verdiği bir demecinde kendisine haince yapılması planlanan suikast girişimi ile ilgili olarak şunları beyan etmişti:

“Türk Milletine:

Akim bıraktırılan suikast teşebbüsü münasebetiyle cemiyetlerden, müesseselerden, memurlardan, kumandanlardan, zabitlerden, Mebuslardan bilumum arkadaş ve vatandaşlardan, samimi teessürlerini muhtevi aldığım mektup ve telgraflardan dolayı pek mütehassis ve minnettarım. Teşebbüslerinin benim şahsımdan ziyade, mukaddes Cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği yüksek prensiplerimize müteveccih olduğuna şüphe yoktur. Bu sebeple umumen izhar olunan hissiyatla, Cumhuriyet prensiplerimize olan fartı merbûtiyetin ne derece lâyezâl olduğuna bir kere daha kani oldum. Temeli büyük Türk Milletinin ve onun kahraman evlatlarından mürekkep büyük ordumuzun vicdanında akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan Cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin bir vücudun izalesiyle haleldar olabileceği zehabında bulunanlar çok sahif dimağlı bedbahtların, Cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde müstehak oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasipleri olamaz.

Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar kalacaktır ve Türk Milleti emniyet ve saadetini zâmin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeğe devam edecektir”¹⁰⁷⁰.

Mustafa Kemal 20 Haziran 1926 tarihinde de suikast girişimi ile ilgili olarak kendisini tel'in etmeye gelen heyete duygularını şu şekilde aktarmıştır:

“Hey'eti âlinizi kemali hürmetle selâmlarım. Muhterem İzmirliilerin ve havalisi halkının asîl hemşerilerimizin, aleyhimde tertip olunan suikastten dolayı izhar eyledikleri derin teessürlere, yüksek heyecana, minnettarane muttali oluyorum. Çok mütehassissim. Necip milletimizin beni ne kadar sevdiğini biliyorum. Bu tezahürler bana olan muhabbetin, şefkatin, bilhassa müşterek mefkûremize olan bağılılığın yüksek derecesini teyid eden yeni bir delildir. Müteşekkirim, mes'udum. Beni öldürürlerse vatandaşlarımin intikamımı

¹⁰⁷⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1926; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.119.

alacaklarından eminim. Ben ölürsem necip milletimizin, beraber yürümekte olduğumuz yoldan asla ayrılmayacağına mutmainim bununla müsterihim.

Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların mezbuhane hareketleri bizim inkılâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, zaman zaman milleti ıstıraba duçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesi âliyesinin yed'i adaleti ve vaziyete tamamen hâkim bulunuyor.

Muhterem halka onların adilane icraatı neticelerine sükûnetle intizar buyurmalarını tavsiye ederim. Yaşasın Millet!.. Yaşasın İnkılâbımız!”¹⁰⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması planlanan suikast tertibi için, Türk halkının duyduğu üzüntünün, ıstırabın dile getirildiği telgraflar ve beyannamelerin yanında yabancı ülkelerin temsilcilerinden de olayla ilgili üzüntülerini belirten mektuplar geliyor ve Mustafa Kemal'e geçmiş olsun dilekleri bu mektuplarda belirtiliyordu¹⁰⁷².

Mustafa Kemal kendisine yapılması planlanan suikast girişimi ile ilgili olarak millete bir de beyanname yayınladı. 22 Haziran 1926 günü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan beyannamede Mustafa Kemal şöyle diyordu:

“İğrenç suikastı kınamak amacıyla Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı, Üniversite, Belediyeler ve Türk Ocakları'nın öncülüğüyle ülkenin her tarafında coşkulu gösteriler yapıldığını zaman zaman haber almaktayım.

Kendimden çok milletin varlığına karşı yöneldiği ortaya çıkan gizli siyasal girişim karşısında bütün milletin duyarak onurlu ve soylu bir şekilde gösterdiği çok temiz duygular benim üzüntümü hafifletmektedir. Bu gösteriler, inkılap ülkülerimizin millet bireylerince canı gibi korunduğuna en parlak ve güçlü bir delil teşkil etmektedir. Bu görünüşüyle bağımsızlık için, milletin mutluluk ve rahatlığı için duyduğum özgüveni millete bildirmekle

¹⁰⁷¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.259.

¹⁰⁷² Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması planlanan ancak gerçekleştirilemeyen suikastle ilgili olarak Alman Baron Max Openhaym 30.06.1926 tarihli telgrafiyle konuyla ilgili üzüntüsünü Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Bkz: B.C.A, 030-0-010-000-000-230-552-15 / 30.06.1926 **EK-10**.

büyük bir sevinç duymaktayım. Bu coşku sırasında saygıdeğer milletimiz tarafından şahsım hakkında gösterilen içten sevgiden doğan derin teşekkürlerimi açıkça bildiririm”¹⁰⁷³.

Mustafa Kemal’e karşı düzenlenen suikast tertibiyle ilgili olarak yabancı ülkelerde de çeşitli haberler yer almış ve gizli raporlarda konuyla ilgili geniş bilgiler büyükelçiler ya da istihbaratçılar tarafından takip edilmiştir. Mustafa Kemal’in 22 Haziran 1926 tarihinde gazetelerde yayınlanan yukarıdaki demeciyle aynı gün Amiral Bristol tarafından Dışişleri Bakanı Washington’a gönderilen raporda Mustafa Kemal’e yapılması planlanan suikast hakkında geniş bilgiler verilmiştir¹⁰⁷⁴.

3.5.3. Suikast Davasının Başlaması

Yargılama açıkça Halk Fırkası’yla İttihatçıların hesaplaşması oldu ve yargılamada özellikle eski Maarif Nazırı Şükrü ve eski İaşe Nazırı Kara Kemal üzerine yoğunlaşıldı. Mahkemede suikast girişiminin ilk adımı olarak, Cavit Bey’in evinde gerçekleştirilen toplantı esas alındı ve İttihatçılara 1918’de feshedilen bir partiyi neye dayanarak temsil ettikleri soruldu. İlginçtir ki bir tek parti rejimi, daha önce oluşturulmuş olan başka bir tek parti rejimini yargılıyordu¹⁰⁷⁵.

CHF’nin mebuslarından oluşan İstiklal Mahkemesi yargıçları arasında eski İttihatçı kimseler de vardı. Ve bu kişiler ile sanık ittihatçılar arasında ilginç diyaloglar ortaya çıkıyordu. İttihatçı Şükrü Bey yargılamalarda “*muhalefetsiz demokrasi ve cumhuriyet olamayacağını*”, “*Halk Fırkası’nın programı olmadığını, umdelerin program sayılamayacağını*” belirtiyordu. İttihat ve Terakki’nin 1913-1918 yıllarında uygulamış olduğu tek partili zorba yönetimi, Şükrü Bey’in bu aşamada adeta hiç aklına gelmiyordu. İttihat ve Terakki geleneğini sürdürme peşinde olan Şükrü Bey’in CHF’yi bu sözlerle eleştiriyor olması, İttihatçılık zihniyetiyle de pek uyuşmuyor gibiydi¹⁰⁷⁶. Yapılan yargılamalarda İttihatçılar sadece planlanan suikasttan ötürü yargılanmıyordu. İttihatçılar, adeta 1908 Temmuz’undan 1926 Temmuz’una kadar 18 yıllık bir geçmişin hesabını veriyorlardı. Savcı suikast davasının ikili bir yapı teşkil etmesi yönünde öneride bulundu.

¹⁰⁷³ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, (Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.580.

¹⁰⁷⁴ Orhan Duru, **a.g.e.**, s.219.

¹⁰⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.s.593-596.

¹⁰⁷⁶ **A.g.e.**, s.596.

Savcının önerisine göre suikast davası İzmir’de görülecekti. Rejime yönelik olaylar ve girişimler ise Ankara’da görülecekti. Savcının ortaya koyduğu bu öneri kabul edildi ve sanıkların bir kısmı İzmir’de bir kısmı da Ankara’da yargılandılar¹⁰⁷⁷.

3.5.4.İzmir İstiklal Mahkemesi’nde Başlayan Davalar ve Yargılamalar

İzmir Suikastı davasının görülmeye başladığı yer İzmir şehridir. Bu dönemde Türkiye’de iki İstiklal Mahkemesi vardı. Biri, merkezi Diyarbakır olan Şark İstiklal Mahkemesi yani İsyan Bölgeleri Mahkemesi, diğeri de çalışma merkezi Ankara olan, Ankara İstiklal Mahkemesiydi. İzmir, Ankara İstiklal Mahkemesi çalışma alanında bulunduğu için Ankara İstiklal Mahkemesi üyeleri buraya görevlendirilmişlerdir¹⁰⁷⁸.

Ankara’dan İzmir’e getirilen İstiklal Mahkemesi’nin Başkanlığını Kel Ali olarak bilinen Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya) yapıyordu. Mahkeme üyeleri ise Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Laz Ali (Bıçak) ve Dr. Reşit Galip’ti¹⁰⁷⁹. Savcılık görevini ise Necip Ali (Küçüka) yapıyordu¹⁰⁸⁰. Suikast davasının ilk oturumu İzmir’de Milli Sinema (Elhamra) binasında 26 Haziran 1926 Cumartesi günü saat 14’te başladı¹⁰⁸¹. 26 Haziran da İstiklal Mahkemesi Anadolu Ajansı’na bir liste vererek tutuklu bulunanların ismini verdi. Listede; suikastın esas tertipçileri, eski İttihatçılar, üçüncü derecede şüpheliler ve eski Terakkiperver Fırka üyeleri sınıflamalarıyla toplam 49 kişi bulunuyordu. Bu kişiler:

“Sarı Efe Edip, Eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Eski Lazistan Mebusu Necati, İzmit Mebusu Şükrü, Ordu Mebusu Faik, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif, Çolak Selahattin, Eski Trabzon Mebusu Rahmi, Erzurum Mebusu Hazım, Mersin Mebusu Besim, Afyon Mebusu Kamil, Gümüşhane Mebusu Zeki, Tokat Mebusu Bekir Sami, İzmir Mebusu Mustafa, Bursa Mebusu Necati, Bursa Mebusu Osman Nuri, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İstanbul Mebusu Canbolat Bey, Karşıyaka’da Bahçıvan İdris, Şahin Çavuş, İhtiyat Subayı Bahaddin, Baytar Albay Rasim, Eski Maliye Vekillerinden Cahid, Diş Doktoru Şevket, Kara Vasıf, Ziya Hurşit’in Kardeşi Fazıl, Kadı lakaplı Hüseyin Avni, Necati’nin Kardeşi (Eski Lazistan Mebusu) Hasan

¹⁰⁷⁷ A.g.e., s.s.596-597.

¹⁰⁷⁸ Yaşar Şahin Anıl, a.g.e., s.141.

¹⁰⁷⁹ Tefik Çavdar, a.g.e., s.315.

¹⁰⁸⁰ Yaşar Şahin Anıl, a.g.e.,s.144.

¹⁰⁸¹ Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yay., İstanbul, 1971, s.79.

Tahsin, Kayınbiraderi Hasan Rıza ve Şeriki Mustafa Efendi, Trabzonlu Naciye Nimet Hanım”dı¹⁰⁸².

Davanın ilk oturumunun yapıldığı günkü Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Gazinin bir beyanatı dikkat çekiciydi. Her ne kadar mahkeme suçluların cezalarını çekmeleri için oluşturulmuş olsa da Mustafa Kemal emindi ki, Türk vatandaşları onu öldürmek isteyenlerden intikamlarını alacaklardı¹⁰⁸³.

İlk oturum başlar başlamaz Savcı iddianamesini okudu ve suikastın elebaşlarından biri olarak görülen Ziya Hurşit tüm suçunu itiraf ederek¹⁰⁸⁴, suikastı siyasi bir amaçla yaptığını kabul etti¹⁰⁸⁵. Ziya Hurşit sorgusunda Birinci Millet Meclisi döneminden başlayan muhalefeti ve ikinci grubun durumunu anlattı. Ayrıca suikastı gerçekleştirmek için kimlerle görüştüğünü, kimlerle suikast yapılmasında mutabık kaldıklarını ve suikastın nasıl gerçekleştirileceğini ayrıntısıyla anlattı¹⁰⁸⁶. Ona göre -ileride daha fazla değineceğimiz- ne Ali Fuat Paşa’nın ne Rauf Bey’in ne de diğer Terakkiperverlilerin suikast planından haberleri yoktu¹⁰⁸⁷.

Ziya Hurşit’in sorgusundan sonra, abisi Ordu Mebusu Faik Bey’in sorgusu gerçekleştirildi. Faik Bey sorgusunda mahkeme başkanının soruları üzerine, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programını Şükrü ve İsmail Canbolat Beylerin hazırladığını söyledi¹⁰⁸⁸. 1925 yılında Ziya Hurşit’in Ankara’ya geldiği bir günde kendisini Rauf Bey’in aradığını belirtti. Rauf Bey, Faik Bey’e; Ziya Hurşit ile Şükrü Bey’in Mustafa Kemal’e Ankara’da bir suikast planladıklarını, bu duyumu Sabit Bey’den aldığını ve buna engel olunması gerektiğini söylediğini belirtti. Olayın iç yüzünü öğrenmek için daha sonra Rauf Beyle Ziya Hurşit’e gittiklerini, olayın aslını sorduklarını, ancak Ziya Hurşit’in onlara “Böyle bir şeyin söz konusu bile olmadığını” belirttiğini söyledi. Buna rağmen şüphenin tam olarak kalkmaması üzerine Arif Beyle de görüşmeye gittiklerini ve orada Şükrü Beyle karşılaştıklarını, Şükrü Bey’e böyle bir şeyin felaket yaratacağını söylediklerini, fakat Ziya Hurşit gibi onun da bu söylentileri yalanladığını anlattı. Rauf Bey’in daha sonra gelişen

¹⁰⁸² **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1926.

¹⁰⁸³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1926.

¹⁰⁸⁴ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.224.

¹⁰⁸⁵ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.85.

¹⁰⁸⁶ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.310.

¹⁰⁸⁷ Yaşar Akbıyık, “İzmir Suikastı”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s.61.

¹⁰⁸⁸ Yaşar Şahin Anıl, **a.g.e.**, s.158.

olayları Kazım Karabekir'e anlattığını ve Refet Paşa'nın da olaylardan haberdar olduğunu; hatta Sabit Bey'in suikast teşebbüslerini reddetmesine rağmen kuşku duyduğunu söylediğini Rauf Bey'e ilettiğini, ancak Rauf Bey¹⁰⁸⁹'in sesini çıkartmadığını belirtti¹⁰⁹⁰. Faik Bey¹⁰⁹¹'in sorgusuna göre birçok Paşa'nın suikast planından haberi olmasına karşın, bu konu hakkında hiçbir yere bilgi vermedikleri ortaya çıkıyordu. Bu duruma doğal olarak Mustafa Kemal çok üzüldü. Hasan Rıza Soyak'ın belirttiğine göre Mustafa Kemal en çok Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi dürüst ve mert tanıdığı arkadaşlarının bu hususta gösterdikleri büyük kayıtsızlığa içerlemişti. Mustafa Kemal gayet haklı olarak:

“Bu arkadaşların, öğrendiklerini, herkesten evvel, şahsen ve hususi surette, bana haber vermeleri, beni ikaz etmeleri, arkadaşlık, mertlik, hatta sadece insanlık icabı idi sanırım” diyordu¹⁰⁹².

Faik Bey'in sorgusundan sonra, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'un sorgusu yapıldı. Yapılan sorgulamada iddianamede yer alan suçlamaları hem İsmail hem de Yusuf kabul ettiler. Ancak bilgisiz olduklarını belirterek pişmanlıklarını dile getirdiler¹⁰⁹³. Aynı gün bir numaralı suçlu olarak görülen Eski eğitim Bakanlarından İzmit Mebusu Şükrü Bey hakkındaki iddianameye geçildi ve Şükrü Bey kendisine yöneltilen her türlü suçlamayı reddetti¹⁰⁹⁴, iftira olarak niteledi. Ancak Ziya Hurşit'le hususi olarak birkaç kere görüşüğünü ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Beyle temasta bulunduğunu itiraf etti¹⁰⁹⁵. Şükrü Bey mahkemeden avukat tutma talebinde bulundu. Ancak bu talebi, İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey tarafından reddedildi¹⁰⁹⁶. Davanın her iki aşamasında da sanıklara avukat tutma izni verilmiyordu¹⁰⁹⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarından olan Mehmet Arif Bey ise iddialara sonuna kadar karşı çıkarak, masum

¹⁰⁸⁹ Rauf Bey siyasi hatıralarında bu konu üzerine: “Heyet'in İzmir'deki tahkikatları neticesinde, Sabit Bey'in şüphesinden beni haberdar etmesi keyfiyeti kendisi için beraat ve tebriki mucip olmuştur. Şöyle bir tasavvur mevcut idi ise, Sabit Bey'in şüphesini bildirmesi üzerine benim fiilen harekete geçerek her türlü suikast ihtimalini önleyecek şekilde tedbirler almam suretiyle vakî olan sarîh ve dürüst hareketim neden cezalandırılmam mucip oluyor ve mahkûm edilmem isteniyor” der. Bkz: Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.209.

¹⁰⁹⁰ Yaşar Şahin Anıl, **a.g.e.**, s.158; Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.310.

¹⁰⁹¹ Faik Günday, İzmir Suikastı davasının uzun yıllar tartışılmakta olduğunu ve tam olarak aydınlatılmadığını düşünerek, tarihe karşı yapılması gereken bir vazife sayarak 1956 senesi Eylül ayında Dünya gazetesinde “Gayem Tarihe Hizmettir” başlığıyla bir beyanat yayınlamıştır. Beyanat için bkz: Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.s.341-345.

¹⁰⁹² Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s.351.

¹⁰⁹³ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.310.

¹⁰⁹⁴ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.315.

¹⁰⁹⁵ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.68.

¹⁰⁹⁶ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.224.

¹⁰⁹⁷ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.315.

olduğunu dile getirdi. Arif Bey durumdan Mustafa Kemal'in haberdar edilmesini istiyordu¹⁰⁹⁸. Arif Bey'in sorgusunun tamamlanmasını takiben, İzmir'de yapılması planlanan suikastta, birinci derecede faal olan sanıkların sorgusu tamamlanmış oluyordu.

3.5.5. Paşaların Yargılanması

Suikastla birinci derecede ilişkili olan sanıkların sorgulamalarından sonra, sıra Milli Mücadele'nin liderlerinden olan paşaların sorgusuna geldi. Tarih 3 Temmuz 1926'ydı¹⁰⁹⁹.

Mahkeme savcısı Necip Ali Bey, Mahkemede TCF mebuslarının suçlu olarak yargılanmasını teklif etti. Suikast planı yapan ve bunu gerçekleştirmek için İzmir'de faaliyete geçen, ayrıca hükümeti devirmek gibi bir misyonla hareket edip Ziya Hurşit ve arkadaşlarını bu suça teşvik eden, para ve silah yardımı yapan, kapatılmış TCF'ye mensup mebusların, plan hakkında bilgileri bulunduğu soruşturma ile anlaşıldığını dile getirdi. Ardından da: *“Büyük Millet Meclisi üyesi Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Rüştü Paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolat, Münir Hüsrev ve Faik Beylerle Maliye eski Nazırı Cavid, Ardahan eski Mebusu Hilmi ve bugün ortadan kaybolmuş bulunan İaşeci Kara Kemal Beylerin cürümlerinden dolayı muhakeme edilip cezalandırılmalarını”* istedi¹¹⁰⁰. Sonra Sabit Bey'in ve Rüştü Paşa'nın sorgusu gerçekleştirildi. Rüştü Paşa'dan sonra Kazım Karabekir Paşa, Başkan Ali Bey'in kendisine niçin muhalefete geçtiği sorusuna karşılık:

*“Her devrimde ilk günler birlikte çalışanlar, amaca ulaşıldıktan sonra araya giren sığıntı çıkıntılar yüzünden ayrılır, parçalanırlar. Lozan Barışı'na kadar el ele çalışan arkadaşlar arasında da, o günden sonra, ayrılık başladı. İlk anlaşmazlık, dargınlık İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında oldu. İçimize öyle kimseler karıştı ki, ne Gazi'yi ne de İsmet Paşa'yı, eski arkadaşlarıyla, eski yolda beraber yürütmeye imkân kalmadı. Her gün üzerimize saldırıldı. Sanki bizler, cahil kafalı softalardan daha yobazmışız gibi gazetelerde aleyhimize yayınlar yapıldı ve bunları susturmak isteyen de olmadı”*¹¹⁰¹ cevabını verdi.

¹⁰⁹⁸ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.224.

¹⁰⁹⁹ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.313.

¹¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.313.

¹¹⁰¹ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.225.

Ardından Paşa, Sabit Bey'in iddia ettiği gibi Rauf Bey'in kendisine suikast hakkında bir şey söylemediğini belirtti¹¹⁰².

Kazım Karabekir Paşa'nın sorgusunun ardından Ali Fuat Paşa'nın sorgusuna geçildi. Ali Fuat Paşa¹¹⁰³ suikasttan haberi olmadığını, suikast haberi gazetelerde yayınlanıncaya kadar böyle bir olayı duymadığını belirtti. Böyle bir olaydan haberi olması durumunda bu memleketin namuslu bir evladı olarak derhal hükümeti haberdar edeceğini söyledi¹¹⁰⁴. Sabit Bey'in anlattığının basit bir sofrta tartışması şeklinde anlatıldığını ve suikast anlamında yorumlanmadığını belirtti. Refet Paşa sorgusunda suikasttan haberi olmadığını, tutuklamaların duyulması üzerine kendisi ile görüşmeye gelen Rüştü Paşa, Bekir Sami, Feridun Fikri Beylerin dokunulmazlıkları varken tutuklanmalarının anayasaya aykırı olduğu için Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na başvurmayı teklif ettiklerini, kendisinin bu teklife karşılık; dokunulmazlık arkasına sığınarlarsa kendilerinden şüphelenebileceğini söylediğini açıkladı. Cafer Tayyar Paşa'ya sert davranan Başkan Ali Bey, suikastı TCF'nin yapmış olabileceği yolundaki sorusuna karşılık, istediği cevabı alamadı¹¹⁰⁵. Halis Turgut Bey'in sorgusuna sıra geldiğinde ise Halis Bey kendisine yöneltilen tüm suçlamaları reddetti. Ziya Hurşit ile yüzleştirilen Halis Bey, Ziya Hurşit ile suikast hakkında hiçbir şey konuşmadıklarını ifade etti. Ziya Hurşit de Halis Bey'in doğru söylediğini belirterek, kendisinin doğrudan Halis Bey ile görüşmediğini ve Abdülkadir ile Şükrü Bey'den duyduklarını anlattığını belirtti¹¹⁰⁶.

Paşaların sorgulanması sırasında, salonda dinleyici olarak bulunan ordu mensupları dikkat çekmiştir. Ordu mensuplarının mahkeme salonunda yer almaları beraberinde bir takım yorumları da getiriyordu. Eğer mahkeme, paşaları beraat ettirmeyip de cezalandırma gibi bir yolu seçerse salonda bulunan ordu mensuplarının olaya müdahale edip kararı tanımayacakları ve tepkilerini ortaya koyacakları gibi söylentiler ortaya çıkıyordu. Nizamettin Nazif konuyu şöyle ifade ediyor:

¹¹⁰² Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.314.

¹¹⁰³ Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'e karşı böyle bir girişimden kendisinin de alakalı olduğunun iddia edilmesinden duyduğu üzüntüyü şu sözleriyle anlatır: “Artık vaziyet tamamen belli olmuştu. Suikastla doğrudan doğruya alakamız olduğu ileri sürülüyordu. Bu, benim için çok ağır bir ithamdı. Çocukluk ve mektep arkadaşım Mustafa Kemal'in hayatına kastetmek gibi bir suçun omuzlarıma yüklenmesi çok acı bir kaderdi. Memleketin ona her zamandan daha fazla ihtiyacı olduğu bir devrede, arkadaşlarım ve ben, onun vücudunu ortadan kaldırmak ve siyasi emellerimizi tahakkuk ettirmek gibi caniyane bir tasavvurun sahipleri mevkiine düşürülüyorduk”. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.610.

¹¹⁰⁴ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.123.

¹¹⁰⁵ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.s.313-314.

¹¹⁰⁶ Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.151.

“İzmir suikastı vesile edilerek Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar ve Refet Paşalar gibi ordu tarafından sevilen generaller İstiklal Mahkemesi karşısına çıkarıldıkları zaman, çeşitli ordulardan, kolordulardan, tümenlerden gelmiş subaylar, mahkeme salonu haline konmuş olan İzmir Elhamra Sineması’nda dinleyici sıralarını, localarını, balkonlarını doldurmuşlardı. Bunların kararlı tavırları o İstiklal Mahkemesi’nin, özellikle Ali Çetinkaya’nın üzerinde ciddi bir baskı olmuştu. Ve o subaylar generalleri ölümden kurtarmışlardı”¹¹⁰⁷.

Mahkeme’de Paşaların sorgulamalarında ve yargılanmalarında mahkeme üyelerinin gayet saygılı bir şekilde işlerini yapmalarında bu subayların etkili olduğu da dile getirilen bir yorum olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, bu konuda Mustafa Kemal’in mahkeme başkanı Ali Çetinkaya’ya Paşalara da diğer mahkûmlar gibi davranılması ve ayrıcalık tanınmaması şeklinde ikazda bulunduğu da dile getirilmiştir.

6 Temmuz’da, eski İttihatçılardan önemli bir kişi olan Cavid Bey’in sorgusuna geçildi. Başkan Ali Bey Cavid Bey’e, Talat Paşa Kabinesi’nin istifasının sebebini açıklamasını isteyen sorular yöneltti. Özellikle milli mücadelenin kazanılmasından sonra Kara Kemal ile Cavid Bey’in evinde yapılan toplantılara değinildi. Söz alan Savcı Ali Bey, İzmir’de Cumhurbaşkanı’nı öldürme girişiminden ayrı olarak hükümeti devirmeye yönelik bir “Kara Çete”nin var olduğunu, bunların eski İttihatçılar olup, daha önce davalarının Ankara’da görülmesi kararlaştırıldığından, davanın Ankara’ya alınmasını istedi. Mahkeme bu isteği uygun buldu. Böylece İstiklal Mahkemesinin çalışması İzmir Suikastı Davası ve İttihatçılar Davası olmak üzere ikiye ayrıldı. Cavid Bey, Ergani Mebusu İhsan Bey ve eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey’in 7 Temmuz’da Ankara’ya yollanacakları bildirildi¹¹⁰⁸.

Cavid Bey’den sonra sorgusu yapılan İsmail Canbolat Bey; Cavid Bey’in evinde yapılan toplantının Mustafa Kemal Paşa’ya götürecekleri teklifin hazırlanması ile ilgili olduğunu, ondan sonraki toplantının da Kara Kemal’in M. Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeyi öğrenmek için yapıldığını dile getirerek suikasttan haberi olmadığını söyledi. İsmail Canbolat Bey’den sonra Bekir Sami, Feridun Fikri, Besim, Zeki ve Nafiz Beylerin sorgusu yapıldı. Bu kişiler sorgularında suçlamaları reddederek olayla bağlantılarının olmadığını iddia ettiler. Daha sonra ise Ali Bey, Çolak Selahaddin ve Bekir Sami

¹¹⁰⁷ Nizamettin Nazif, **Ordu ve Politika**’dan akt: Vahdettin Engin, **a.g.e.**, s.s.134-135.

¹¹⁰⁸ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.s.314-315.

Beylerin sorgusuna başlandı. Bu kişiler de olayla bağlantılı olmadıklarını iddia ettiler. Savcının İttihat Terakki ile olan bağlantılarını sorması üzerine de İttihatçılarla bilgi edinmek ve tecrübelerinden faydalanmak amaçlarıyla bir araya gelip görüştüklerini ifade ettiler. Hafız Mehmet Bey ise sorgusunda, olayla ilişkisi olduğunu itiraf etti¹¹⁰⁹.

Sorgulamaların ardından 11 Temmuz günü İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali Bey sanıklar hakkındaki iddianamesini okudu ve sanıklar hakkındaki talepten sonra şöyle bitirdi:

“Şükrü, Arif, Abidin, Rasim, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Hafız Mehmet, Kara Kemal ve Abdülkadir’in idamlarını;

Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rahmi, İdris, Vahap, Doktor Adnan, Rauf Beylerle Rüştü Paşa’nın küreğe konmalarını;

*Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, Münir Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kamil, Zeki, Besim, Feridun, Fikri, Halit ve Necati Beylerin beraatlarını”*¹¹¹⁰ istedi. İddianamenin ardından Mahkeme Başkanı Kel Ali (Çetinkaya) sanıkların savunmalarının yapılmasını 12 Temmuz gününe bıraktı.

12 Temmuz Pazartesi günü tüm sanıklar savunmalarını yapmak üzere yine yargılamanın yapıldığı İzmir Elhamra Sineması’nda yerlerini aldılar. İlk savunmayı yapan Ziya Hurşit’ti. Arkasından Sarı Edip, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Şükrü, Albay Arif, Abidin, Hafız Mehmet, Baytar Rasim, Vahhap, İdris, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa ve Halis Turgut Beyler savunmalarını yaptılar¹¹¹¹. Yapılan savunmalar sanıkların daha önce sorgulamalarında verdikleri cevaplardan pek farksız değildi. Sorgulamalarda kaydettikleri sözlerin hemen hemen aynısını savunmada da dile getirdiler. Farklı ve ilginç sayılabilecek sözleri ise çok uzun değildi¹¹¹². Sıra Paşaların savunmasına geldiğinde ilginç bir olay gerçekleşti. Paşalar kendilerini savunmama yolunu seçtiler. Bekir Sami Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar savunma yapmak istemediklerini

¹¹⁰⁹ A.g.e., s.s.315-316.

¹¹¹⁰ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s.146.

¹¹¹¹ A.g.e., s.s.147-152.

¹¹¹² Yaşar Şahin Anıl, a.g.e., s.172.

belirtmek savunmayı reddettiler. Savunmaların bitmesini takiben mahkeme Reisi Ali Bey dava kararının verilmesi için celseyi 13 Temmuz 1926 Salı günü saat 16:00'ya erteledi¹¹¹³.

3.5.6. Mahkeme'nin İzmir Safhası Kararı

13 Temmuz 1926 Salı gününe gelindiğinde ise İzmir'de heyecanlı bir gün başlamış oluyordu. İzmir'deki Elhamra Sineması'nın önü büyük bir kalabalık tarafından doldurulmuştu. Jandarmalar ise geniş güvenlik önlemleri almışlardı. Öğleden sonra saat üçe doğru salon binasına en önde Refet Paşa, onun peşinden Mersinli Cemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar, Ali Fuat Paşa, Bekir Sami Bey, Sabit Bey, Münir Hüsrev Bey, Necati Bey, Halid Bey, Besim Bey, Faik Bey, Feridun Fikri Bey, Kamil Beyler gelmekteydi. Paşalar gayet ağır, vakur ve hürmete şayan bir ruh hali içerisinde ve ellerine kelepçe vurulmamış olarak mahkeme salonuna ilerlediler. Ancak süngülü askerlerin arasında gelip gitmeleri hazin bir manzara oluşturmuştu¹¹¹⁴. Sanıkların ardından hakimler, önde reis Ali Bey olmak üzere salondaki yerlerini aldılar¹¹¹⁵. İzmir suikastı davasının tüm sanıkları henüz salonda yerlerini almamış olmalarına karşın mahkeme başkanı Ali Bey “mahkemenin kararı okunacaktır” diyerek sözü katibe bıraktı, salondakilerin tümü ayağa kalktı ve katip suikast davasının kararını okumaya başladı:

“Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra ülkede başlayan tabii sükunet ve güvenin etkisi altında ümitsizliğe düşen gizli gruplar nihayet milletin hayat ve istiklalinin simgesi olan Cumhurbaşkanımızın hayatlarını ortadan kaldırmak suretiyle hükümeti düşürme ve değiştirme işine karışmışlar ve bu suretle nasıl bir sona varılacağını düşünmeyerek ülkenin yönetimini ellerine geçirmek ve bu niyetlerini kalkıştıkları kötü girişimle gerçekleştirmek durumuna geçmişlerdir. Binaenaleyh sanıklardan İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, Lazistan sabık Mebusu Ziya Hurşit ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe namıyla maruf Edip, teğmenlikten emekli Çopur Hilmi, veteriner albaylıktan emekli Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, sabık Ankara Valisi Abdülkadir ve iâşeci Kara Kemal'in hareketleri Ceza Kanunu'nun 55. (Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tagyir ve tebdil veya ilgaya ve mezkur kanuna tevfikan teşkil edilen

¹¹¹³ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.318.

¹¹¹⁴ Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, 2003, s.565.

¹¹¹⁵ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.s.153-154.

Büyük Millet Meclisi’ni iskat veya vazifeyi ifadan men’e cüret edenler idam olunur. Mezkur fiilleri ifaya fiilen tahrik edenler fesad maddesi fiile çıkarsa idam olunur. Ve fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden az olmamak üzere küreğe konulur. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti’ni cebren iskat veya vazifeden men’e veyahut işbu cürmü ika ve fiilen tahrik edenler müebbeden veya on beş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur) diye yazılı olan işbu fıkrası delaletiyle, mezkur kanunun 57. Maddesinin (Balada muharrer elli beşinci ve elli altıncı maddelerde beyan olunan fesatlardan birini, birtakım eşhas topluca icra eder, yahut icrasına tesaddi eylerse o cemiyete dahil bulunanlardan asıl mefsedat reisi ve muharrik olanlar her nerede tutulursa, idam olunurlar) diye yazılı olan fıkrasına tevfikân isimleri yukarıda mukarrer olan on beş şahıstan Abdülkadir ve Kara Kemal’in gıyaplarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahhab’ın dahi vaki hareketi mezkûr kanunun 58. Maddesine göre on sene kalebentliğe ve yürürlüğe yeni giren kanunun madde-i mahsusasına göre de bu kalebentliğinin muvakkat sürgüne tahviliyle, sürgün yerinin Konya olmak üzere tayinine ve Erzincan Mebusu İhsan, sabık Ardahan Mebusu Hilmi, sabık Maliye Nazırı Cavit, sabık Sivas Mebusu Selahattin, sabık İzmir Valisi Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf, sabık İstanbul Mebusu Dr. Adnan Beylerin işbu davanın mütemmim bir safhası olmak üzere, bu davadan tefriki ve vaki cürümlerde bir güne methal ve müşareketleri anlaşılmayan Ordu Mebusu Faik ve yine Mebus olan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kamil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafet Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarla sabık Erzurum Mebusu Necati ve Mebus Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir Çavuş ve ihtiyat zabıtlarından Bahattin ile Giritli Hüseyin oğlu Mustafa’nın beraatlarına müttefikan karar verildi”¹¹¹⁶.

İstiklal Mahkemesinin kararı gereğince, yukarıda da belirtildiği gibi 13 kişi idam cezasına çarptırılmıştı. Şükrü Bey, Abidin Bey, Albay Arif Bey, Halis Turgut Bey, İsmail Canbolat Bey¹¹¹⁷, Rüştü Paşa, Ziya Hurşit, Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı

¹¹¹⁶ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, s.s.477-479.

¹¹¹⁷ Mahkeme kararına göre ilk anda 13 kişi idama mahkûm olmuştur. İsmail Canbolat ve Halis Turgut Beyler ise onar yıl idam cezasına çarptırılmıştır. Kararın ardından hem İsmail Canbolat hem de Halis Turgut karara itiraz ederek kendilerine haksızlık yapıldığını dile getirdiler ve “Töhmət altında yaşayamayız, kendimizi müdafaa edeceğiz” diyerek yeniden savunma istediler. Ancak yeniden yaptıkları savunmadan sonra çıkan karar ilk çıkandan kat kat daha ağırdı. Onar yıl sürgün cezası alan bu iki kişi artık idama mahkûm olmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.s.620-621; yine bkz: Vahdettin Engin, a.g.e., s.171.

Efe Edip, Çopur Hilmi ve Albay Rasim Beyler ölüm cezasına çarptırılmış, ancak idam olunacak kişiler mahkeme salonunda yer almadıkları için karardan ilk anda haberdar olamamışlardır. Mahkeme sürecinde ele geçirilemeyen Abdülkadir Bey¹¹¹⁸ ve ünlü İttihatçılardan İaşe Nazırı Kara Kemal¹¹¹⁹ de ölüm cezasına çarptırılanlar arasındaydı. Karara göre İzmir Suikastı davasında 15 kişi idam kararıyla cezalandırılmış oluyordu. Bunun yanında, suikast davasıyla ilişkilendirilen paşalar (Kazım Karabekir, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Cemal Paşa, Cafer Tayyar Paşa) aklanıyor ve serbest bırakılıyorlardı.

İzmir’de gerçekleştirilen dava sonucunda aklanan paşalar, kendilerinin aklanmış olduklarına adeta inanamamışlardır. Ali Fuat Paşa beraat karşısında yaşadıklarını şu ifadelerle dile getiriyor:

“İdama mahkum edilenler çıkarıldıktan sonra bizi de bir gün mahkemenin cereyan ettiği sinema binasının yanındaki ambara götürdüler ve beklemeğe başladık. Herkeste bir şaşkınlık hali vardı. Niçin buraya getirildiğimizi de anlıyamıyorduk. Bizi tekrar mahkeme huzuruna mı çıkaracaklardı? Yoksa mahkeme heyeti bir müddet daha bizi tereddüd ve endişe içinde tutmakla beraat sevincini geciktirmek mi istiyordu? Ambarda gelişigüzel birer yer bulup oturmuştuk. Ben tesadüfen Mersinli Cemal ve Kazım Paşaların arasında oturmuştum. Hepimiz perişan olmuş bir ruh hali içindeydik. Omuzlarımız adeta çökmüştü. Ağzımızı bıçak açmıyordu. Büyük bir felaketten kurtulabildiğimize inanamıyorduk. Sağımda oturan Cemal Paşa, ancak benim işitebileceğim bir sesle:

-Paşam, beraat ettiğimize inanalım mı? diye sordu.

Şu cevabı verdim: İnanmayıp da ne yapacağız?

Karabekir Paşa fısıltılarımıza kulak kabartmıştı. Sözlerimi tekrarladı:

İnanmayıp da ne yapacağız?”¹¹²⁰.

Gerçekten de Paşalar beraat etmelerinin şokunu yaşıyorlardı. Paşalar yargılanma sürecinde çok fazla yıpranmışlar ve beraat etmek gibi bir sonucu öngöremez hale gelmişlerdi.

¹¹¹⁸ Ankara Eski Valisi Abdülkadir Bey mahkeme devam ederken yakalanamamış; ancak ülke dışına (Bulgaristan) kaçarken ele geçirilerek Ankara’ya gönderilmiş ve infazı burada gerçekleştirilmiştir.

¹¹¹⁹ Kara Kemal ise yine mahkeme sürecinde ele geçirilememiş ancak, güvenlik güçlerince yakalanacağını anladığında saklandığı kümeste intihar etmiştir (27 Temmuz 1926).

¹¹²⁰ Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.s.618-619.

Türk siyasal tarihinde önemli yeri olan bu paşaların yanı sıra; Münir Hüsrev, Kamil Zeki, Bekir Sami Bey, Besim Bey, Sabit Bey, Feridun Fikri Bey, İsmail Bey, Necati Bey, Nafiz Bey, Halet Bey, Faik Bey, Laz İsmail, Nimet Hanım, Torbalı Emin, Keleş Mehmet, Latif Bey, Şahin Bey, İdris Beyler mahkeme sonucunda aklanmışlardır. Ayrıca; İhsan Bey, Hilmi Bey, Cavit Bey, Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Çolak Selahattin, Rahmi Bey, Rauf (Orbay) Bey ve Adnan Beylerin ise suikastla ilgili davalarının Ankara’da devam etmesine karar verilmiştir¹¹²¹. İdam cezasına çarptırılan sanıkların infazları ise 1926 yılının 13 Temmuz’unu 14 Temmuz’a bağlayan gece sabaha karşı gerçekleştirildi¹¹²².

Mustafa Kemal’in yargılamalar esnasındaki tutumu konu itibarıyla ortaya konulması gerekli olan bir mevzudur. Özellikle yıllar boyunca birlikte hareket ettikleri paşa arkadaşlarının böyle bir suçlamayla karşılaşmış olmaları Mustafa Kemal’i derinden yaralamıştır. Çocukluk arkadaşı Ali Fuat’ın bu olaylar içerisinde yer almış olması ise Mustafa Kemal’i inciten kötü bir hadiseydi. Ayrıca Mustafa Kemal’in, mahkeme başkanı Ali Bey’in, Paşaları da cezalandıracağına dair şüpheleri mevcut olup konuyla ilgili endişesi bulunmaktadır. Fahrettin Altay’ın belirttiğine göre, Fahrettin Paşa İzmir’de yargılamalar yapılırken mahkemenin son günlerinde bir öğleden sonra Atatürk’ün evine uğrar ve İsmet Paşa ile Mustafa Kemal’i kederli bir halde konuşurlarken bulur. Mustafa Kemal Fahrettin Altay’ı yanına çağırır ve gerisini Altay şu şekilde anlatır:

“Bana hitaben: “Ali Bey bizim Paşaları da asacak”..dedi, fikrimi sorar tarzda yüzüme baktı. Bu sözler bir sürpriz tesiri yaptı, bir an durakladım, Başbakan başını eğmiş yere bakıyor sanki bakışları ile bir tesir yapmaktan çekiniyordu. Kendimi toparladım ve dedim ki: “Paşa Hazretleri, siz her şeyi bizlerden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu suali bendenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütfkar kararınızı vermişsiniz..”

Bu yoldaki cevabımdan, lütfkâr karar tabirinden paşaların idamlarını istemiş olsaydınız bana sormazdınız demek istediğimi o yüksek zeka derhal anlamıştı. Gülümseyerek: “İyi amma sonrasından emin olabilir miyiz?” buyurdular, o vakit İnönü başını kaldırdı ve özetle şu cevabı verdi: “Emin olabilirsiniz Paşa Hazretleri, siz var oldukça Hükümetiniz daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor ve bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdud birkaç sapıktan ibarettir, ceza da buhu dut dahilinde

¹¹²¹ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s.s.71-72.

¹¹²² Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.157.

kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kere daha size bağlayacaktır". Atatürk'te: "Pekala bakalım Ali Bey'le bir daha görüşelim" diyerek ayağa kalktı, ayrıldık"¹¹²³.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa yaşanan gelişmelerden rahatsızlık duymakta ve arkadaşlarıyla ilgili kaygılar barındırmaktadır. Ancak hukuk neyi gerektiriyorsa yapılmasının elzem olduğu kanaatini taşıdığı muhakkak olduğu için de yargılama sürecinde mahkeme hâkimlerini ya da savcısını etkilemek gibi bir yol izlemiyordu.

3.5.7. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Başlayan Davalar ve Yargılamalar

İzmir'de yapılan yargılamaların ardından sıra Ankara'da yapılması planlanan davalardaydı. İzmir'de kurulan mahkeme daha çok suikast davası üzerine yoğunlaşırken Ankara'da oluşturulan İstiklal mahkemesi daha çok rejime yapılan bir suikast değerlendirmesi içerisinde davaları yürüttü. İzmir'de bulunan istiklal mahkemesi üyeleri, 17 Temmuz 1926'da Ankara'ya geldi ve duruşmalar 2 Ağustos 1926 tarihinde başladı. Sanıklar da Ankara'ya getirildi ve Ankara'da Çukurhan'da tutulmaya başlandı. Oluşturulan mahkemede İttihatçı ve Terakkiperverci olmak üzere toplam 45 kişi yargılandı. Mahkeme 30 gün boyunca devam etti, 47 duruşmanın ardından 31 Ağustos 1926'da da son buldu. Yargılamalar esnasında İttihatçı olmamalarına rağmen gazeteci Velid Ebuzziya ve Ahmet Emin de yargılandı, ancak yargılama sonunda beraat ettiler¹¹²⁴.

Duruşmalara 2 Ağustos 1926 tarihinde başlanılmasının ardından, savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. Savcı iddianamede; İzmir'de yapılan mahkemede sanıklardan birçoğunun itirafına göre suikast işinin yalnızca kişisel kinden ibaret olmadığını, asıl meselenin hükümeti devirmek olduğunu¹¹²⁵ belirtti. İttihat ve Terakki'nin bu girişimle ilgili çalışmalarını, İttihatçı Kara Kemal'in olayla ilgisi ve İttihatçılığı yeniden canlandırma girişimini, Terakkiperver partiyle olan ilişkisini ve ondan nasıl yararlandığını anlatarak, Cavit Bey, Rauf Bey, Adnan Bey, Eyüp Sabri Bey, Dr. Rasuhi, hariciye eski bakanı Ahmet Nasimi, Salah Cimcoz ve Ali Osman Kahya'nın suçları ispat edildiği takdirde

¹¹²³ Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kemer Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.421.

¹¹²⁴ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.597.

¹¹²⁵ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.169.

cezalandırılmaları gerektiği hususlarını iddianamesinde dile getirdi ¹¹²⁶. Ankara’da oluşturulan mahkemede yalnız İzmir suikastı davası değil İttihat ve Terakki devri ile o devrin sorumluları da yargılanıyordu ¹¹²⁷.

Savcının iddianameyi okumasının ardından İttihatçıların ileri gelenlerinden Merkez-i Umumi (Genel Merkez) azası ve Fırka’nın yayın faaliyetleriyle uğraşan Küçük Talat Bey’in sorgusuna geçildi. Yapılan sorgulamada Küçük Talat Bey’den İttihat ve Terakki içerisindeki siyasi hayatını anlatması istendi ¹¹²⁸ ve İttihat ve Terakki ile ilişkisi olan birçok kişiyle arasındaki bağlantılar konu edildi. Küçük Talat Bey’e, İaşe eski Nazırı Kara Kemal ile ilgili olarak birçok soru soruldu. Ardından İttihat ve Terakki’nin büyük savaşa nasıl girme kararı aldığı üzerinde durularak, konu hakkındaki düşüncelerini beyan etmesi istendi ¹¹²⁹. Talat Bey, yapılan sorgulamada ittihatçıların bulundukları faaliyetlere uzak durduğunu dile getirdi ¹¹³⁰. Küçük Talat Bey’in sorgusunun ardından, İttihat ve Terakki’nin önemli kişiliklerinden biri olan Cemiyet’in Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bey’in sorgusu yapıldı ¹¹³¹. Şükrü Bey’in ardından Polis Müdürü Azmi Bey’in sorgusu gerçekleştirildi. Azmi Bey sorgusunda eski İttihat ve Terakki rüesasının Berlin ve Rusya’daki faaliyetleri hakkında dikkat çekici açıklamalar yaptı ¹¹³². Ardından Kara Kemal’in İaşe Teşkilatı’ndan Tahniye Müdürü Kör Ali İhsan Bey’in sorgusu gerçekleştirildi ¹¹³³. Ali İhsan Bey’in ardından Dışişleri Eski Bakanı Ahmet Nesimi, Dr. Hüseyinzade Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Dr. Rasuhi Bey ve Hamdi Baba’nın sorgusu gerçekleştirildi ¹¹³⁴. En dikkat çekici sorgulamalardan bir diğeri de İttihat ve Terakki’nin Maliye Eski Nazırlarından Cavit Bey’in sorgusuydu. Mahkeme sanıklardan en çok Dr. Nazım ve Cavit Bey üzerinde duruyordu ¹¹³⁵. Cavit Bey’e mütareke döneminden itibaren tüm siyasal yaşamı anlattırıldı. Cavit Bey sorgusunda; Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçme

¹¹²⁶ Necip Ali Bey’in 2 Ağustos’ta okuduğu iddianame için bkz: Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1926; Ayrıca bkz: Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükûmet Davası’na Ait Resmi Zabıtlar**, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.s.3-8.

¹¹²⁷ **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, s.485.

¹¹²⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1926.

¹¹²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1926.

¹¹³⁰ Azmi Nihat Erman, **a.g.e.**, s.172.

¹¹³¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Ağustos 1926; Ayrıca bkz: Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, **a.g.e.**, s.s.60-81.

¹¹³² **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Ağustos 1926.

¹¹³³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 9-10-11 Ağustos 1926.

¹¹³⁴ Nesimi Bey’in sorgusu için bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 11-12 Ağustos 1926; yine Hüseyinzâde Ali için bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Ağustos 1926; Rasuhi ve Eyüp Sabri Bey’in sorgulamaları için bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 13-14-15 Ağustos 1926; Hamdi Baba’nın sorgusu için bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 15-16 Ağustos 1926.

¹¹³⁵ **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, s.485.

girişimini haber aldığında, Talat Paşa'ya mektup yazarak buna engel olmasını istediğini, İsmail Canbolat, Cahit, Dr. Nazım ve Kara Kemal ile sık sık görüştüklerini, ancak bu görüşmelerin sadece arkadaşlık ilişkileri bağlamında gerçekleştirildiğini, suikast konusunda ise bu girişimi kötü olarak karşıladığını söyledi¹¹³⁶.

Dr. Nazım ise, yapılan sorgulamada Enver Paşa ile işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Nazım Bey yapılan suçlamaları reddediyor, dünya savaşından sonra tüm İttihatçılar gibi ülke dışına kaçtığını söylüyordu. Almanya'da İslam İhtilal Cemiyeti'ni kurduklarını ve bunu işgallere karşı bir güç oluşturmak adına gerçekleştirdiklerini, Anadolu'da başlatılan mücadeleye karşı hiçbir faaliyette bulunmadıklarını, tam aksine Enver Paşa'nın da Mustafa Kemal'in emrine girmeye razı olduğunu, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra ise bundan vazgeçildiğini belirtiyordu. Sorgulamada Dr. Nazım Bey, Cavit Bey'in evinde gerçekleştirilen toplantılara katıldığını itiraf etti, ancak başka bir siyasi parti etrafında siyaset yapmak gibi bir fikrinin olmadığını belirterek, suikast konusuyla ilgili hiçbir girişimde bulunmadığını ve bağlantısının olmadığını açıkladı¹¹³⁷. Dr. Nazım müdde-i umumi'nin (Savcı Necip Ali) kendisine yönelttiği komiteci olduğuna dair suçlamaları ise tamamen reddediyordu¹¹³⁸. Küçük Talat Bey, Dr. Nazım Bey ve Cavit Bey'in ardından Hüseyin Cahit Bey, Hilmi Bey, Nail Bey, Velit Ebüzziya Bey ve diğer sanıkların sorgusu gerçekleştirildi. Yapılan sorgulamalarda sanıklar suçlamaları reddettiler ve İttihat ve Terakki'yi diriltmek, diriltmeye çalışanların sözcülüğünü yapmak ya da yapanlara destekte bulunmadıklarını, ayrıca rejime karşı bir faaliyet içerisine girmediklerini belirttiler. Sorgulamaların ardından sanıkların savunmaları dinlendi. 23 Ağustos'ta Savcı Necip Ali Bey dört kişinin idamını istediği iddianamesini okudu. Sanıklar da 25 Ağustos 1926 tarihinde savunmalarını okudular. Sanıklar savunmalarında sorguları sırasında belirttiklerinden çok farklı şeyler belirtmediler; hatta bazı sanıklar savunma yapmak ihtiyacı dahi duymadılar. Yapılan savunmalarda en dikkat çeken ise Cavit ve Dr. Nazım Beylerin savunmalarıydı¹¹³⁹.

¹¹³⁶ Feridun Kandemir, *İzmir Suikatinin İçyüzü*, C.II, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1955, s.s.96-102.

¹¹³⁷ **A.g.e.**, s.s.104-105.

¹¹³⁸ **Hâkimiyyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1926; ayrıca bkz: Selma Ilkan-Faruk Ilkan, **a.g.e.**, s.s.263-272; yine bkz: Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.65.

¹¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.s.96-106.

Ankara’da oluşturulan mahkeme 26 Ağustos Perşembe günü saat 14:00 itibariyle kararını açıklamak üzere yine iş başındaydı ve karar Perşembe gün okundu¹¹⁴⁰. Mahkeme reisi Ali Bey saat tam 17:00’ye geldiğinde “*Mahkemenin kararını tebliğ edeceğiz, dinleyiniz*” sözlerinin ardından tüm salon hürmet içinde ayağa kalktı¹¹⁴¹. Salondakilerin ayağa kalkmasıyla birlikte Katip, okunması otuz üç dakika sürecek olan karar metnini okumaya başladı:

“Mahkemeler safhalarını tespit eden ifadelerle iddia makamının taleptenmesi ve sanıkların savunmaları mütalaa ve tetkik olunarak kanaat husulüne kâfi görüldü. Bu takrirlerin neticesine göre umumi harbi ve umumi harp esnasında devlet işlerini iyi bir şekilde idare edemeyerek, memleketi izmihlal ve inhizam tehlikesine düşürmek suretiyle iktidar mevkiini terk ederek ve kendi kendini feshe mecbur kalan ve başlarından birçokları memleketi bizzat açtıkları felaket uçurumunda bırakarak kaçan İttihat ve Terakki Fırkası’nın yeniden iktidar mevkiine getirilmesi maksadı ile gizli ve suikasta müntehi bir siyasi faaliyet şebekesinin İzmir muhakemelerinde meydana çıkan mevcudiyeti, Ankara’da ikmal edilen safhalarıyla kat’i surette teyyüt etmiştir. Umumi harpte kaçanların, memlekette milli mukavemet ve istidadı sezdikleri dakikadan itibaren Berlin’de başlayarak Batum’da devam eden faaliyetlerinin kendi kendisini kurtarmaya çalışan milletin bâzı oldukları (sebeplenen) felaketi tamir ve telafisi imkansız bir hale getirecek tarzda yeniden memleketin mukadderatını (alinyazısını) ele almak maksadıyla harekette bulundukları sabit olmuştur. Davacısı bütün bir millet ve şahidi bütün bir cihan olan umumi harp felaketlerinin milli zafer şerefine ve hürmetine bütün siyasi mücrimler arasında millet tarafından affedilen mesulleri, umumi harpten sonra yabancı topraklarda anavatan aleyhinde tertip ettikleri entrikalardan dolayı dahi af ve müsamahaya mazhar olmuş ve kayıtsız şartsız vatandaşlık camiası içine kabul edilmiş iken, bunlardan bir kısmının, her türlü hamiyet (milli onur, haysiyet) ve vicdan kaydından ari (çıplak) bir hırsla açtıkları cinayet mecrasına yeni ve gizli istikametler vererek kötü maksatlarına doğru yürümekten fariğ (vazgeçmiş) olmadıkları, muhakemenin cereyanı ile açıkça anlaşılmıştır. Türk milletinin kuvvet ve mukavemet kaynaklarının tükenmez olacağından gafil bulunarak, o zaman millet ve memleketi düşman ayakları altına atıp kaçırmaktan başka çare bulamayan İttihat ve Terakki Rüesasının milli zaferin tabii neticesi, kendilerinin

¹¹⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1926.

¹¹⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1926.

yeniden iktidar mevkiine gelmeleri olacağı kanaatiyle mütehassis oldukları ve Berlin'de kararlaştırılarak Moskova'da tecrübe edilen Anadolu'ya ve Anadolu iktidar mevkiine baskın fikirlerinin başlıca rüesasının ortadan çelişkileriyle arızı bekleyişten sonra, birinci ve ikinci Lozan konferansları müddeti arasında İstanbul'da Maliye eski Nazırı Cavit Bey'in evinde yapılan gizli kongrede eski maksatlarının teminine doğru yeni kararlar alındığı tamamen tezahür ve teayyün etmiştir. Zikredilen gizli kongrede Cavit, Kara Kemal, Şükrü ve İsmail Canbolat tarafından isimleri tespit olunan ve İstanbul'da mevcut bulunmayanları muhabere ile davet edilen kendi tabirlerince (Eski İttihatçılar'ın) toplandığı ve Kara Kemal'in Gazi Paşa Hazretleri'ne İzmit'te vaki müraacatı, asıl mevzuu vesile ve zemin edinilerek, İttihat ve Terakki'nin ilerideki rolü konuşulduğu ve kongre azasından bir kısmının vatan hamiyet ve fazilet duygularının galebesiyle bu mahiyette bir siyasi faaliyeti hoş göremeyip ayrıldıkları ve bir kısmının davetlere hiç gitmedikleri ve merhum ziya Gökalp Bey'in de Diyarbakır'dan aldığı davetnameye ret cevabı verdiği diğer bir kısmında toplantıda hazır bulunarak müzakerelere katıldıkları anlaşılmıştır. Bu toplantılarda hedefe doğru tespit edilen merhaleler üç esası ihtiva etmektedir.

1- Büyük Millet Meclisi'ndeki birinci ve ikinci grupları birleştirerek, her ikisindeki eski itttihatçıları toplamak ve Rauf Bey'in yardımının da inzimâmile(katılma) birleşecek grupların, idare heyetinde ve vekiller heyetinde nazif bir vaziyet almaları.

2- Bu mümkün olmadığı takdirde eski İttihat ve Terakki namına, 15-20 kişilik bir mebus listesini müdafaa-i Hukuk Fırkası teşekkülüne şüpheyi davet etmeden ve yine Rauf Bey'in yardımının inzimamile sokturmak.

3- Bu da olmadığı takdirde, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Fırkası namı altında zahiri esasları 9 umdeye meydan okuyan 9 madde halinde tespit olunan bir fırka teşkiliyle ortaya atılmak ve açık mücadeleyi tecrübe etmek.

Bu üç şeklin, ikisinin muhtelif teşebbüslerden sonra muvaffakiyetsizliğe müncer olduğu ve İttihat Terakki'yi ihya fikrinin dahi, Hüseyin Cahit Bey'in birçok hararetli makalelerine ve diğerlerinin şifahi propagandalarına rağmen, umumi efkâr da hiçbir cayı kabul bulmaması üzerine, geciktirmesi cihetine gidilerek, dördüncü bir şekil üzerine durulması kararlaştırılmıştır.

Dördüncü şeklin, blok ve zümre halindeki teşebbüslerin terkiyle, münferit ve müracaatlar ve bu müracaatları besleyecek delalet ve tasavvuratla kendilerine mensup olan ve daha sonra iltihakları muhakkak bulunanları, Halk Fırkası namzetleri olarak Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçtirmek ve b,ir kere seçildikten sonra, ikinci bir fırka teşkili suretiyle, Halk Fırkası'nı parçalamak projesini ihtiva eylediği ve bu gibi namzetlerin tervici hususunda Rauf Bey'in azami bir tesirle müzaharette bulunduğu sabit olmuştur.

O zamanlar, bu gizli heyetin henüz tohumu halinde bulunan mefsuh ve mülga Terakkiperver Fırkası'nın Meclis içindeki müstakbel unsurları, buhûd'a(aldatma, oyun) ve desiselerle (hile) temin edildikten sonra, fırka ve ayrılık tabirleri ağza alınmadan, muhtelif telkinlere başlanmış olduğu ve meclis dışında Cavit, Cahit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, Nail, Hilmi ve Meclis içinde Rauf, Şükrü, İsmail Canbolat Beylerin azami hararetle faaliyete geçerek, Halk Fırkası çoğunluğunu, teşkili düşünülen fırkaya imale suretiyle memleket idaresini ellerine almaya doğru yürürken ve bu esnada Rauf, Cahit ve Cavit Beylerin İstanbul matbuatının bir kısmını dahi maksatlarına vasıta olarak kullanmaya muvaffak oldukları da anlaşılmaktadır...»¹¹⁴².

Daha sonra kararda Terakkiperver Fırka'ya katılan komutanlarla en önemli rolü üstlenen Rauf Bey'in İttihatçıların amaçlarına nasıl hizmet ettikleri üzerinde durulmuş ve sıra sanıklara gelmiştir¹¹⁴³.

Kararın devam eden diğer kısımlarında Maliye Eski Bakanı Cavit Bey, Doktor Nazım, İttihat ve Terakki'nin sorumlu sekreterlerinden Nail Bey ve Ardahan eski Mebusu Hilmi Beylerin idamlarına hükmedildiği bildiriliyordu¹¹⁴⁴. Kararda da görüldüğü üzere; Rauf ve Adnan Beyler yurt dışında oldukları için haklarındaki kararlar gıyabi olarak verildi. Dr. Adnan Bey gıyabi yargılanmasında beraat etti. Rauf Bey ise 10 yıl sürgün cezası aldı. Hüseyin Cahit Bey ve diğer sanıkların da bu şekliyle beraatına karar verilmiş oldu. 27 Ağustos günü yayınlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, mahkeme tarafından verilen karar “*adil karar*” olarak nitelendirilip ilk sayfada yer aldı¹¹⁴⁵.

¹¹⁴² Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1926; ayrıca bkz: Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.s.490-493; yine bkz: Feridun Kandemir, a.g.e., s.s.109-112.

¹¹⁴³ Feridun Kandemir, a.g.e., s.112.

¹¹⁴⁴ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s.186.

¹¹⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1926.

Mahkemeye göre, herhangi bir siyasi parti kurmak ve ona üye olmak bir suç teşkil etmemekle beraber; kendisini kanunen sonlandırmış bir parti adına (İttihat ve Terakki) kongreler düzenleyip bu isim altında programlar yapıp gizli örgütler oluşturmak kanuna aykırı sayılmıştır. Mahkeme bu eylemsel yapılanmada Cavit, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beyleri direkt olarak sorumlu tutarak idamlarına karar vermiştir. Olaylarda direkt olmasa da ikinci derecede suçlu oldukları kesinleşen Rauf, Rahmi, Vehbi, Hüsnü, İbrahim Ethem Beyler de Ceza Kanunu'nun 58. Maddesi uyarınca 10'ar yıl kalebentliğe mahkûm edilmişlerdir¹¹⁴⁶. Yargılamaların sona ermesinin ve hükümlerin tebliğ edilmesinin ardından idam cezasına çarptırılan 4 kişi 26 Ağustos'u 27 Ağustos'a bağlayan gece sabaha karşı cezaevinin Yenişehir'e bakan cephesinin önünde infaz edildiler. Cesetler saat 7:30'da sehpadan indirilerek defnedildi¹¹⁴⁷.

İzmir Suikastı davasıyla ilgili olarak Ankara ve İstanbul'da yapılan yargılamalarda toplam 19 kişi idama mahkûm edilmiştir¹¹⁴⁸. İdam kararı verilen kişilerin 15'i İzmir'de (İki kişi gıyabi olarak yargılanmıştır: Kara Kemal ve Abdülkadir Bey) 4'ü de Ankara'da olmak üzere infazları gerçekleştirilmiştir. Cezalandırılanlardan bir kısmı haber aldıkları bu suikast teşebbüsünü hükümet yetkililerine ve gerekli mercilere bildirmemekle suçlanıp esas tertipçilerle ortak hareket ediyorlar sıfatıyla suçlanmışken (Hafız Mehmet Bey, Baytar Rasim, Halis Turgut hatta İsmail Canbolat); İzmit Mebusu Şükrü Bey başta olmak üzere Kara Kemal, Ziya Hurşit, Abdülkadir Beyler de olayın esas tertipçisi olarak suçlanıp cezalandırılmışlardır¹¹⁴⁹.

İlerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi 1926 yılında yargılamış olduğu kişiler dâhil olmak üzere birçok İttihatçıyı ve Terakkiperverliyi Meclis'e ve partiye yeniden almıştır. Yargılamalarda özellikle üzerine yoğunlaşıl原因 Kara Kemal'in yardımcılarında Memduh Şevket Esendal CHP genel sekreterliği dahi yapmıştır. Kalebentlik cezasına çarptırılan Rauf Bey'in hakları tanınmış ve daha sonra Mebus olmuştur. Bunlardan hariç

¹¹⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.603.

¹¹⁴⁷ **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.493.

¹¹⁴⁸ Suikast davası neticesinde 26 Ağustos 1926 tarihinde verilen kararla birlikte davanın Ankara boyutu da sonuçlanmış ve mahkeme sonucunda 19 kişi idam edilmiştir: Ziya Hurşit (Eski Lazistan Mebusu), Miralay Arif Bey (Eskişehir Mebusu), Sarı Efe Edip, Rüştü Paşa (Erzurum Mebusu), Ahmet Şükrü Bey (İzmit Mebusu), Halis Turgut Bey (Sivas Mebusu), Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Abidin Bey (Saruhan Mebusu), İsmail Canbolat (İstanbul Mebusu), Hafız Mehmet Bey (Trabzon Mebusu), Rasim Bey (Emekli Baytar), Abdülkadir Bey (Ankara eski Valisi –gıyaben-), Cavit Bey (Eski Maliye Nazırı), Kara Kemal (İaşe Eski Nazırı –gıyaben-), Dr. Nazım, Hilmi Bey (Ardahan Mebusu), Nail Bey.

¹¹⁴⁹ Samih Nafiz Tansu, **a.g.e.**, s.566.

birçok İttihatçı ve Terakkiperverli kişiler Meclis çatısı içerisinde yer alarak vekillik yapmışlardır¹¹⁵⁰.

Yargılanan Paşalardan Ali Fuat Paşa ise, yedi yıl sonra milletvekilliğine başladı, Mustafa Kemal'in sağlığında da Bayındırlık Bakanı olarak görev aldı. Refet Paşa da 1935 yılında TBMM'ye döndü. Rauf Bey 1935 yılında genel af nedeniyle sürgün cezasından kurtulmuş oldu, ancak Rauf Bey hiçbir zaman Mustafa Kemal'le eski dostluğuna devam etmek gibi bir yolu seçmedi. Yine Kazım Karabekir de Rauf Orbay gibi ölene kadar Mustafa Kemal'le bir ilişki içerisinde bulunmadı¹¹⁵¹. Kazım Karabekir 1938 yılında İstanbul milletvekili olarak Meclis'e geri döndü ve 1946 yılında TBMM başkanı olarak yasama faaliyetleri içerisinde görev aldı¹¹⁵².

¹¹⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s.604.

¹¹⁵¹ Fabio L. Grassi, **Atatürk**, (Çev: Eren Yücesan Cendey), Turkuvaz Yay., İstanbul, 2009, s.290.

¹¹⁵² **Tercüman**, 31 Ocak 1987.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Fırkası Osmanlı'da istibdat rejimine karşı oluşturulmuş, anayasal monarşi taraftarı olan bir parti olarak tarih sahnesine çıkmıştır. II. Abdülhamit'in uyguladığı merkezi mutlakıyetçi politika, sultan Abdülaziz döneminde başlayan Yeni Osmanlılar hareketinin daha da kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuş; ardından da Yeni Osmanlılar II. Abdülhamit'i tahttan indirmek ve 1876'da ortaya konan anayasalı mutlakıyet rejimini hayata geçirebilmek mücadeleye girişmişlerdir. Girişilen mücadele, Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın doğuşunu hazırlamış ve II. Meşrutiyet'in ilanından önce gizli olarak faaliyetlerini sürdüren cemiyet, II. Meşrutiyet'in ardından siyasal faaliyetlerine açıktan başlayabilecek ortamı kendi gayretleriyle yaratmışlardır.

Fırka tam anlamıyla oluşumunu tamamlayabilmek adına tarihte örneğine az rastlanır bir vaziyette çalışmalar yürüterek örgütlenmiş; ancak aynı çabayı Meşrutiyet'in ilanı ertesinde ortaya koyamayarak ülkenin geleceği konusunda uygulayabileceği herhangi bir program oluşturamamıştır. Bu yüzden de Meşrutiyet'in ilanı ertesinde siyasal sahnede etkinliğini tam manasıyla gerçekleştirememiş ve mutlakıyet rejimi eski kurumları ve uygulayıcılarıyla biraz törpülenmiş uzuvlarıyla birlikte rejimdeki etkinliğini sürdürmüştür. Fırka'nın kendi kuruluşundan önce ülkede herhangi bir demokratik siyasal bir düzenin kurulmamış olması, bu fırkanın siyasal süreçteki acemiliğini açıklar niteliktedir.

Fırka, yönetimde daha çok denetleyici iktidar modelini hayata geçirmiş, kendisinden farklı fırkaların sahneye çıkmasıyla biraz olsun etkinliğini kaybetmiş; en sonunda da darbeci geleneğini ortaya koyarak 1913'teki Bab-ı Ali Baskını'yla I. Dünya Savaşı sonuna kadar işletilecek olan bir tek parti rejimini otoriter bir kullanımla hayata geçirmiştir. İttihat ve Terakki ortaya koyduğu uygulamalarla varlık nedeninin tersi bir zihniyete bürünmüş ve ortaya çıktığı istibdat rejiminin uygulamalarını adeta kendisi yeniden var etmeye çalışmıştır. Değişen tek şey ülkede anayasal bir monarşinin var olmuş olmasıdır. Tunaya'nın tanımıyla İttihat ve Terakki “...açık bir rejimin kurulması, Hürriyetin ilan edilmesi ile var olmuştu, ama onun varlık nedeni tamamen tersine dönüşmüştür. Önce kutsallığını, sonra kurtarıcılığını, daha sonra da saygınlığını yitirerek tarihsel işlevini yerine getirememiştir”.

İttihat ve Terakki'nin ülke yönetimini tamamen ele aldığı 1913-1918 yıllarının ardından, Fırka'nın Mondros Mütarekesi'yle birlikte iktidarına son verildi. 1918 Kongresiyle kendisini fesheden Fırka, fesih kararının ardından Teceddüd Fırkası adı altında faaliyetlerine devam etti ve İttihat ve Terakki'nin hem örgütsel mekanizmalarını hem de finansal kaynaklarını, yeni oluşturulan Fırka üzerine almış oldu. Teceddüd Fırkası'nı oluşturan İttihatçı kadronun eski İttihat ve Terakki Fırkası kadrosundan farkı, bünyesinde bulundurduğu üyelerinin eski İttihat ve Terakki Fırkası'nda olduğu kadar meşhur isimlerden oluşmuyor olmasıydı. İttihat ve Terakki'nin o ünlü Paşaları Enver, Talat ve Camal Paşalar yurtdışına kaçmış, Fırka'da karizmatik rolüyle öne çıkabilecek bir lider kalmamıştı. Ancak geride kalan ve isimleri yukarıda saydığımız isimlerin gölgesinde bulunan kişiler işbaşına geçmiş ve İttihat ve Terakki'nin Türk siyasi sahnesinden tamamen çekilmesi gibi bir duruma müsaade etmeyerek başka bir isim altında örgütlenmişlerdir.

Daha çok Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın etkinliği üzerinde şekillenen İttihatçı zihniyetin var edilme düşü, diğer İttihatçı üyeler tarafından da gerçekleştirilmesi ve yaşatılması gerekli olan bir düş gibi görülmüş ve İttihatçılık bir ölümsüzlük gibi insanlar arasında var edilmeye çalışılmıştır. Bunun en güzel örneği olarak Milli Mücadele döneminde Karakol Cemiyeti adı altında oluşturulan İttihatçı örgütlenme gösterilebilir. Milli Mücadele döneminde -Mustafa Kemal tarafından milli hâkimiyetin gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemde- Anadolu'nun kurtarılması gerektiği düşüncesi İttihatçılar tarafından da kabul görmüş ve Karakol Cemiyeti Milli Mücadele'de etkin bir rol üstlenerek vatanperverliğini ortaya koymuştur. Ancak cemiyet, ilerleyen dönemlerde kendisini daha etkin bir vaziyet içerisinde gösterme çabalarıyla Mustafa Kemal'in Anadolu ruhunu baltalar bir nitelik kazanmış; neticesinde bu oluşum Anadolu İhtilâli'ni gerçekleştirenler tarafından kabul edilmiş ve benimsenmiş bir oluşum olmaktan uzak kalmıştır. Tabii ki bu, İttihatçıların milli mücadeleyi reddettikleri ve ona karşı çıktıkları tarzında bir yorum anlamına gelmemelidir. Buradaki mesele ülkede mevcut bulunan milli gücün tek bir çatı altında birleştirilmesi meselesidir. Ayrıca; hem saltanatı ve hilafeti elinde bulunduran Vahdettin hem de müttefik devletlerin milli mücadeleyi bir İttihatçı oluşum olarak nitelendiriyor olmaları, Karakol Cemiyeti gibi bir takım oluşumlara millicilerin uzak durmasını ve onları tanımaması durumunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü İttihatçılık, I.

Dünya Savaşı'na ülkeyi sürükleyen ve savaş sonrası yaşanan her türlü olumsuz durumun tek sorumlusu olarak görülüyordu.

Mustafa Kemal'in Kemalist Devrimi ile birlikte, Türk siyasal hayatında gerçekleştirdiği yeni oluşum karşısında yapacak pek bir şey göremeyen, hem içerideki hem de dışarıdaki İttihatçılar, bu dönem zarfında Mustafa Kemal önderliğini benimsemeyi ve ülkenin içerideki ve dışarıdaki durumunu göz önünde bulundurarak bu otoriteyi tanımayı seçtiler. Özellikle ülke dışarısında İttihatçı olarak ün yapmış Paşaların artık önlerinde yeniden ülkeye dönmek gibi bir şansları kalmadığının anlaşılması, Mustafa Kemal'in otoritesini tanımayı daha da kaçınılmaz kılmıştı. İttihatçılık bu dönemde kabuğuna çekilmiş ve yeniden gün yüzüne çıkmak için fırsat bekler bir vaziyete bürünmüştü. İttihatçılıkta pes etmek yoktur ve İttihatçılık belli bir dönemim şiarı değildir. O, devamlı yaşatılacak ve devamlı iktidar sahibi olacak bir oluşum olarak vardır. Bu yüzden de ülke yeniden kendi dinamikleriyle ayakta tutulduğunda İttihatçılar Mustafa Kemal iktidarına son verecek ve ülkenin kaderini kendileri tayin edecektir. Bu konuda Mustafa Kemal'in, arkadaşı Fethi Okyar'a 1930'larda anlattıkları dikkat çekicidir. Mustafa Kemal itttihatçıları ve İttihatçılığı şöyle tanımlar: “...Bilirsiniz ki bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç İttihatçı içinse iktidarı ele geçirmekten başka tatmin yolu yoktur”¹¹⁵³. Yine İttihatçılıkla ilgili Mete Tunçay'ın tespiti oldukça açıklayıcıdır: “İttihat ve Terakki'nin Mason dernekleri örneğinde kurulduğunu, Masonluk gibi İttihatçılıktan da çıkılamayacağını unutmayalım. Bu bakımdan İttihatçılığın son İttihatçı ölünceye kadar süreceğini söylemek yanlış olmaz”¹¹⁵⁴.

İttihatçılar, iktidarı ellerine alabilmek adına önce siyasal arenada kendilerine yer edindiler. İlk olarak birinci mecliste bu zihniyeti barındıran kişilerin yer almasına Mustafa Kemal müdahale etmedi ve kendileri mecliste İttihatçılar olarak öne çıkarak uygulanmaya konan politikalara anında muhalefet edebilecek bir makamı ellerinde bulundurdular. Mustafa Kemal ve yakın çevresinin uygulamaya koyduğu devrimci hareketlere karşı seslerini pek fazla çıkaramadılar. Ancak akıllarında hep iktidarı ele almak ve Mustafa Kemal'i siyaset sahnesinden silmek gibi bir düşüncüyü var ettiler. İttihatçı zihniyeti barındıran kişiler iktidarın kendilerinden başka bir otoritede yer almasına tahammül edebilecek dirayette kişilikler değildi ve iktidarı ele alabilmek için yapılması gereken ne

¹¹⁵³ Cemal Avcı, **a.g.e.**, s.14.

¹¹⁵⁴ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.s.168-169.

varsa yapılmalıydı. İttihatçılara göre, onları iktidara götüren şey ne olursa olsun mubahtı ve yapılmalıydı, yeter ki iktidar onların avuçları içerisinde olsun ve ülkenin tek sözcüsü onlar olsun. Bu amaçla kendilerini ön plana çıkartırken kullanabilecekleri birkaç araca ihtiyaç duyuyorlardı. Kendi politikalarını ülke siyasetinde uygulamaya koyacaklardı, fakat bunun için izlenmesi gereken bir yol vardı. Bunun için önce eski İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer almış, gizli örgütlenmelerinde en kilit noktada yer alan kişiler bir araya gelmiş ve programlarını yapmışlardır. 1924 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa çok partili sistemin gerçekleşeceği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir parti kurmuşlar ve bu parti etrafında siyasetlerini oluşturmuşlardır. İttihatçılar bu partiyi oluştururken özellikle partinin vitrininde önemli kişiliklere yer vermiş ve partiyi gizliden yönetme yolunu seçmişlerdir. Vitrindeki kişiler olarak Mustafa Kemal'le milli mücadeleyi beraber gerçekleştirmiş, ülkenin kurtuluşunda önemli görevler üstlenmiş Paşaları, Mustafa Kemal'le aralarında oluşmuş olan bir takım siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle rahatça kendi oluşumları içerisine çekebilmiş ve bu şahsiyetler üzerinden İttihatçı politikalarını uygulama yolunu seçmişlerdir. Oluşturdukları parti kısa sürede halk tarafından kabullenilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nı iktidardan edebilecek güçte olduğunu ortaya koymuştur. Ancak partinin halkı yanına almada seçtiği yolun laikleşme yolunda hızla ilerleyen ülke adına tehditkar nitelikte olması, dönemin iktidarını ürkütmüş; ardından gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı ise iktidarın şüphelerinin yersiz olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü oluşturulan muhalif parti etrafında her kesim birleşmiştir. Cumhuriyet karşıtları, Kürtçü ayaklanmacılar, şeriat isteyenler gibi birçok çevre partiye yakınlık göstermiştir. Bu durum karşısında iktidar gerekli önlemleri almak için adımlar atmış ve Takrir-i Sükun Kanunu gibi uygulamalarla ülkede cereyan eden olayların önüne geçmeye çalışmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da doğal olarak bu sert önlemlerden nasibini almış ve kapatılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni var etme düşüncesinde olan kişiler faaliyetlerini bırakmayı düşünmemişler ve ilk fırsatta yönetimi ele alabilmek adına Mustafa Kemal'i siyasal süreçten uzaklaştırmanın arayışı içerisine girmişlerdir. Ancak bu arayış siyasal arenada yaşanmaması gereken bir hareket olarak ortaya çıkacaktır. Bir zamanlar baskıcı rejime karşı ayaklanan, istibdada kafa tutan, 1908 devrimini gerçekleştiren zihniyetin halefleri, bu sefer ülkede gerçekleştirilmeye çalışan devrimlere karşı bir duruş sergiliyorlar ve adeta kendilerinin

varlık nedenini ortadan kaldırdıklarının ayırtına varamıyorlardı. İçlerindeki iktidar hırsı ve kişisel kinleri o kadar ileriye varmıştı ki; iktidarı kanlı bir biçimde ele geçirme planlarını 1925 yılından itibaren gerçekleştirmek için fırsat kolladılar. Türk devriminin en büyük lideri Mustafa Kemal'i öldürmek için, önce Ankara'da planlar yaptılar ve burada suikast gerçekleştirmek istediler. Ankara'yı uygun bulmayınca planlarını Bursa'da gerçekleştirme yolunu düşündüler. Buranın da planlarının gerçekleştirilmesi açısından uygun olmadığı ortaya çıktığında yeni bir yer seçtiler. Bu yer Mustafa Kemal'in hayatında çok önemli bir kent olan İzmir şehriydi. Ne acıydı ki Mustafa Kemal'i öldürme planları onun çok sevdiği bir şehirde uygulanacaktı. Ama planlar tutmadı.

Mustafa Kemal'i yıllarca uğruna savaş verip sonunda büyük zafere kavuştuğu İzmir'de öldürme planları ne Türk milleti ne de Mustafa Kemal'in şahsı adına kabul edilebilecek bir olay değildi. Yukarıda değindiğimiz üzere suikast önce Ankara'da planlanmış, orada gerçekleşemeyeceği anlaşıncı Bursa şehri düşünülmüş, burasının da suikast için elverişli bir yer olmadığı kanaati ortaya çıkınca da en münasip yer olarak İzmir şehri seçilmişti. Suikast haberi Giritli Şevki tarafından İzmir Valisi Kazım Dirik'e ihbar edilmemiş olsaydı, belki de Türk milletin kurtarıcısı Mustafa Kemal Paşa 1926 yılında bir avuç İttihatçı tarafından ortadan kaldırılmış olacak ve ardından ülke son derece karmaşık bir ortamla baş başa kalacaktı. İttihatçı zihniyet 1913'te gerçekleştirdiği Bab-ı Ali Baskınında olduğu gibi bir başka benzer yöntemle yine iktidarı ele geçirme çabasına girişmiş; ancak yapılan plan tutmamıştı. Hayatı boyunca baskıcı rejimlere, insanların ellerinden özürlüklerinin alınmasına karşı tavır alıp, siyasi sahnede tüm olumsuz gelişmelere karşın bu tarz uygulamalardan uzak duran Mustafa Kemal'e, karşı olduğu bir şekilde muamele edilip, iktidardan canını almak suretiyle uzaklaştırma gibi bir kader çiziliyordu. Ancak kader ağlarını Mustafa Kemal'in aleyhine değil, bu tertibi düzenleyenler aleyhine örmüştü.

Tarih sahnesine özgürlük, adalet, zulme ve istibdada karşı savaş açarak çıkmış olan İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üyelerinin ihtiras ve politikacılık oyunları sonunda vardığı bu hazin sonuç, elbette Türk siyasal tarihinde yaşanması gereken bir oluşum evresiydi. Yeni Türkiye'nin temellerinin atıldığı bu dönemde politik anlaşmazlıklar kadar doğal görülebilecek başka bir olay yoktur. Muhakkak ki Mustafa Kemal ve yakın çevresinin oluşturmaya çalıştığı toplum ve devlet düzenine karşı çıkışlar yaşanacaktır; ancak bunun bir hükümet darbesine ve devlet başkanını öldürmeye kadar varmış olan

iktidar hırsı, yönetimdeki iktidarın hoş karşılayabileceği bir durum da değildi. Oluşturulan olağanüstü mahkemelerin ve durumların da ana sebebi budur. Her devlet iktidarının, kendisine karşı gerçekleştirilmesi planlanan girişimlerde kendisini savunma hakkı vardır. Hele bu iktidar modern dünya sistemlerine ulaşmak için çabalayan bir iktidar olduğunda geriye dönüş tehlikeleri beraberinde büyük koruma tedbirlerini de kendi bünyesinde var edecektir. Kurulan mahkemelerin, yapılan yargılamaların, çıkarılan kanunların temelinde bu nedenler vardır.

Bu dönemde Mustafa Kemal'in yok edilmesi demek Türk ulusu adına yapılan her türlü inkılâbın durması ve bir geriye dönüş demektir. Kurulan mahkemelerce ve oluşturulan kanunlarla bunun önüne geçilmiş ve Türk ulusu adına devrimler hız kesilmeden devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

B.C.A. 030-0-010-000-000-230-552-15 / 30.06.1926.

B.C.A. 030-0-010-000-000-46-299-12 / 02.11.1924.

B.C.A. 030-0-010-000-000-31-175-41 / 25.03.1925

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-13-5 / 08.03.1925.

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-29-12 / 13.05.1925.

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-30-20 / 24.05.1925.

B.C.A. 030-0-018-001-001-14-34-4 / 31.05.1925.

B.C.A. 180-09-00-99-479-10 / 09.12.1926.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:1, 1.3.1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:2, 3.3.1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:2, İ:2, 3.3.1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:15, İ:2, 4.3.1341.

Gazeteler

Cumhuriyet

Habertürk Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye

Tanin

Tercüman

Tevhid-i Efkâr

Ansiklopediler

Türkler Ansiklopedisi

Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi

Belleten

DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

History Studies

İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Uşak Üniversitesi Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)

Teori

Toplumsal Tarih

Kitaplar

100. Yılında Jön Türk Devrimi, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ekim-2010.

ABBASLI, Nazile, **Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yay., 5. Basım, İstanbul, 2009.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (Çev: Nuran Yavuz) Kaynak Yay., İstanbul, 2007.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstanbul, 2008.

AKAL, Emel, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV, İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, Sinan Yay., İstanbul, 1972.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, (Çev: Nuran Yavuz), İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

ANADOL, Cemal, **Tarih Boyunca Türk Ermeni Meselesi: Ermeni Dosyası**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2007.

ANIL, Yaşar Şahin, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Birinci Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, 2005.

APAK, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

ARABACI, Fazlı, **Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri**, Platin, Ankara, 2004.

ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi I –Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu-**, Zeus Kitabevi, 3.Basım, İzmir, 2010.

ARMAĞAN, Mustafa, **Kazım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz İstiklal Savaşı'nın İcyüzü**, Timaş Yay., İstanbul, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt-I 1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993.

ARSEL, İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)**, İstanbul, 1993.

Atatürk ve Modern Türkiye (75. Yıl Yurt Dışı Atatürk Konferansları), (Haz: Hüsamettin Yıldırım - Berna Türkoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk: 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004.

ATEŞ, Nevin Yurdsever, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yay., İstanbul, Ekim 1994, s.110.

AVCI, Cemal, **İzmir Suikasti: Bir Suikastin Perde Arkası**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yay., 1984.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yay., İzmir, 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1881-1919)**, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

AYDOĞAN, Metin, **Küreselleşme ve Siyasi Partiler**, Umay Yay., İzmir, 2006.

BALKAYA, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880 - 7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2005.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Ed.: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

BAYAR, Celal, **Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYSAN, M. Galip, **Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)**, Üniversiteliler Ofset, İzmir, 2003.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri –Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi (Savaşın Sonu)**, C.III, K.IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, K.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.II, K.IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

BENGİ, Hilmi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Haz: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılap Yay., İstanbul, t.y.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, C.I-II, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2011.

CEMAL PAŞA, **Anılarım 1913-1922**, (Haz: Fahri Parin), İskenderiye Yay., İstanbul, 2009.

CEMAL PAŞA, **Hatıralar: İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Savaşı Anıları**, (Düz: Behçet Cemal), 1977.

CEMAL, Behçet, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.

ÇAVDAR, Tevfik, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918**, Ayça Yay., Ankara, 1982.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 2008.

DEMİR, Halim, **Milli Mücadele (Kuvayı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler)**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

DEMİREL, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri -Milli Mücadele Döneminde Seçimler-**, İletişim Yay., İstanbul, 2010.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984.

DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kuruluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

EDİRNE MEBUSU MEHMET ŞEREF, **Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi**, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

ENGİN, Vahdettin, **Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Orion Yay., Ankara, 2005.

ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yay., Ankara, 2003.

ERMAN, Azmi Nihad, **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yay., İstanbul, 1971.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi (Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi)**, Savaş Yay., Ankara, 2010.

Fethi Okyar’ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanlioğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, (Çev: Ali Berktaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 2007.

GRASSİ, Fabio L., **Atatürk**, (Çev: Eren Yücesan Cendey), Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2009.

GÜLER, Ali – AKGÜL, Suat, **Kurtuluştan Kuruluşa Atatürk**, Truva Yay., 2010.

GÜRBÜZ, A. Cenani, **Mondros’tan Milenyuma Türkiye’de İsyancılar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006.

GÜREL, Ahmet, **Türk-Ermeni İlişkileri (Yabancı Belgeler Işığında) Dünü ve Bugünü**, Şenocak Yay., İzmir, 2009.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK Basımevi, Ankara, 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Tarih Gelecektir**, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2008.

HANIOĞLU, M. Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, C.I, İletişim Yay., İstanbul, 1989.

HAYTA, Necdet - Önal,Uğur, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

ILIKAN, Selma –ILIKAN, Faruk, **Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükûmet Davası’na Ait Resmi Zabıtlar**, Simurg Yay., İstanbul, 2005.

İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları, (Yay. Haz: Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul, 2000.

İNAL, Halil İbrahim, **Milli Mücadele Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul, 2008.

İNAL, Halil İbrahim, **Vahdettin ve Milli Mücadele**, Nokta kitap, İstanbul, 2007.

İRTEM, Süleyman Kani, **Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999.

İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler, (Ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

KANDEMİR, Feridun, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965.

KANDEMİR, Feridun, **Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965.

KANDEMİR, Feridun, **İzmir Suikatinin İçyüzü**, C.II, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1955.

KANDEMİR, Feridun, **Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964.

KANDEMİR, Feridun, **Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler**, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964.

KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, C.3, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1965.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., 1995, İstanbul.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009.

KARABEKİR, Kazım, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C.I, Emre Yay., İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yay., İstanbul, 1993.

KARACAKAYA, Recep, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2005.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

KAZANCYAN, Rem, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri: Yeni Belgeler (1920-1922)**, (Çev: Arif Acaloğlu), Kaynak Yay., İstanbul, Temmuz 2000.

KARİNYAN, A.B., **Ermeni Milliyetçi Akımları**, (Çev: Arif Acaoglu), Kaynak Yay., İstanbul, 2006.

Kazım Karabekir Anlatıyor, (Haz: Uğur Mumcu), Tekin Yay., İstanbul, 1993.

KENDİRCİ, Hasan, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler**, Kitap Yay., İstanbul, Kasım 2009.

KIRÇAK, Çağlar, **Meşrutiyet'ten Günümüze Gericilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

KİLİ, Suna –GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi -Bir Çağdaşlaşma Modeli-**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1995.

KINROSS, Lord, **Atatürk -Bir Milletten Yeniden Doğuşu-**, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007.

KOCABAŞ, Süleyman, **Türkiye'de Demokrasi Buhranı: İcazetli Muvazanalı Emanetçi Partiler 1920-1987**, Vatan Yay., İstanbul, 2007.

KOCAOĞLU, Bünyamin, **Mütarekede İttihatçılık: İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması**, Temel Yay., İstanbul, Şubat 2006, s.151.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2007.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2007.

KOZANOĞLU, Zeynel, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Güvendi Matbaası, Ankara, 1970.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.

KUTLU,A. Tekin, **II. Abdülhamit: Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?**, Nokta Kitap, 2007, İstanbul.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yay., Ankara, 2008.

MARDİN,Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yay., İstanbul,2008.

MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

MAZICI, Nurşen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984,

MEYDAN, Sinan, **Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2010.

Milli Mücadele Tarihi, (Haz: Berna Türkdoğan), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2005, Ankara.

MUMCU, Uğur, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yay., 5. Basım, İstanbul, 1993.

Mustafa Kemal ve Ulusal Bir Devletin Doğuşu, (Ed: Vasıf Erenus), Sarmal Yay., İstanbul, 2010.

ODABAŞI, İ. Arda, **Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık –Rasim Haşmet Bey-**, Kaynak Yay., İstanbul, 2011.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım-**, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Alkım Yay., İstanbul, 2006.

ÖKLEM, Necdet, **Türk Devrim Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1977.

ÖZALP, Kazım –ÖZALP, Teoman, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,Ankara, 1994.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele - I: 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985.

ÖZÇELİK, İsmail, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Türkar Araştırma Dizisi, t.y.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2007.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Ermeniler, Sürgün ve Göç**, Ankara, 2004.

ÖZEK, Çetin, **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, Gerçek Yay., İstanbul, 1968.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.7, İstanbul, Ötüken Yay.,1978.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, (Çev: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yay., Ankara, 1974.

RAGIP, Mustafa, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

RAMSAUR, E. E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev: Nuran Yavuz), Sander Yay., İstanbul,1982.

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.

SANDERS, Liman Von, **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Yay., İstanbul, 2010.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yay., İstanbul, 1968.

SHERİLL, Charles H., **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, (Çev: Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser 23, ty.

SORGUN, Taylan, **Devlet Kavgası: İttihad ve Terakki**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2007.

SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kamer Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Ocak-2006.

SOYDAN, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı’nın Defteri**, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, t.y.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Talat Paşa’nın Anıları, (Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.

TANSU, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957.

TANSU, Samih Nafiz, **İttihad ve Terakki İçinde Dönenler**, (Anlatan: Galib Vardar), Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2003.

TBMM Albümü 1920-2010, C.I (1920-1950), (Ed: Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010.

TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1994.

100. Yılında Jön Türk Devrimi, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yay., Ankara, 1968.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki**, C.III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, C.II, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1984.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması: 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Mayıs 2010.

TUNÇAY, Mete, **Cihat ve Tehcir**, Salyangoz Yay., İstanbul, 2008.

TURAN, Şerafettin, **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler ve Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2010.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yay., Ankara, 2003.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)**, 3.Kitap Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1995.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş**, 1. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1991.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, 2.Kitap, Bilgi Yay., İstanbul, 1992.

TURGUT, Nükhet, **Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri - Sosyalist Ülkeler - Türkiye**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.

Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti (1600-1908), Cem Yay., İstanbul, 2009.

Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Haz. Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 2008.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İrfan Yay., İstanbul, 1993.

UZCAN, Nihat, **İstiklal Harbinin Esasları: Kazım Karabekir Paşanın Hatıratı**, Basın Kitabevi, İstanbul, 1981, s.s.7-13.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi: 1700 – 1958**, Kamer Yay., İstanbul, 1998.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2002.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.

YAVUZ, Resul, **Mütareke Gölgesinde Son Direnişçiler**, Akis Kitap, İstanbul, Ekim 2009.

YAZMAN, M. Şevki, **Anadolu'nun İşgali**, Kamer Yay., İstanbul, 1999.

YEŞİLYURT, Süleyman, **Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulanlar)**, Kültür Sanat Yay., Ankara, 2005.

YETKİN, Çetin, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, Milliyet Yay., 1980.

YÜCEL, M. Serhan, **Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859-2005**, Alfa Yay., İstanbul, 2006.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yay., İstanbul, 2008.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yay., İstanbul, 2000.

Makaleler

AFETİNAN, A, “Atatürk’ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, **Belleten**, C.1, S.2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, Nisan/1937.

AHMAD, Feroz, “Jön Türk Dönemi (1908-1918) İle İlgili Değerlendirmeler”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, Ekim-2010.

AKBIYIK, Yaşar, “İzmir Suikasti”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.

AKBULUT, Dursun Ali, “Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılâba Karşı Tepkiler”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2010.

AKBULUT, Dursun Ali, “Hilafetin Kaldırılması Üzerine Erzurum’dan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Çekilen Telgraflar”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi, (Atatürk Özel Sayısı), C.I, S.2, Kasım-1988.

AKBULUT, Dursun Ali, “Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

AKBULUT, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

AKSAKAL, Mustafa, “Enver Paşa’nın Emrivakisi Mi, Zorunluluk Mu? Osmanlı’nın I. Dünya Savaşına Giriş Kararı”, **Toplumsal Tarih**, S.153, 2006, (s.s.66-69).

AKŞİN, Sina, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)”, **Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.III, (Haz: Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 2009.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi-4 (1908-1980)**, (Haz: Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, “Siyasi Tarih (1789-1908)”, **Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti (1600-1908)**, Cem Yay., İstanbul, 2009.

AKYOL, Ahmet, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Savaşı’ndaki Rolü”, <http://www.kemalistgencler.com/> 16.03.2010.

ALKAN, Mehmet Ö., “En Doğru Bildiğimizden Kuşkulunmak-4 Türkiye’de Hilafetin İlgası ve Mısır Ulemasının Tepkisi”, **Toplumsal Tarih**, S.207, Mart/2011.

ARI, Kemal, “Atatürk’ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, V/13, Güz/2006.

ARI, Kemal, “İzmir’deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir Gezisi ve Onun Suikasti Nasıl Karşılıdığına İlişkin Bir Anı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S.1, 1991.

ARI, Kemal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Stratejisinde Kuva-yı Milliye’nin Yeri ve Önemi”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri (6-8 Eylül 2009)**, II. Kitap, (Yay.: Oktay Gökdemir), İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Haziran/2010.

AVCI, Cemal, “İzmir Suikastı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.X, S.28, Mart/1994.

AYBARS, Ergün, “Mustafa Subhi’nin Anadolu’ya Gelişi Öldürülüğüyle İlgili Görüşler ve Erzurum’dan Trabzon’a Gidişiyle İlgili Belgeler”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.24.

AYTEPE, Oğuz, “Milli Mücadele”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 1999.

AYTEPE, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.29-30, Mayıs-Kasım 2002.

BAKACAK, Alper, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Batı Anadolu’nun İşgali ve Kuva-yı Milliye”, **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkdoğan), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, Ankara.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Dördüncü Bölüm: Direnen Millet – Milli Mücadele: Ya İstiklal, Ya Ölüm”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

BARDAKÇI, Murat, “Hilafet de, İmparatorluk da İşte Bu Telgrafla Son Buldu”, **Habertürk Gazetesi**, 6 Ağustos 2011.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Atatürk ve İnkılâp”, **Belleten**, C.XLVII, S.188, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Ekim/1983.

BİLGEGİL, Kaya, “Yakınçağ Türk Kültür Tarihi Üzerine Araştırmalar I”, **Yeni Osmanlılar**, Baylan Matbaası, 1976.

BÖKE, Pelin, “Son Osmanlı Meclisi’nde Yunan İşgali’ne Dair Tartışmalar”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, 2007/Güz, s.s.309-323.

BURAK, Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketi’nin Başlaması ve Etkileri”, **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)**, S.14, 2003, Ankara.

ÇİÇEK, Kemal, “Türk-Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, **Ermeni Soykırımı İddiaları – Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce-**, (Der: Mustafa Çalık), Cedit Neşriyat, Ankara, 2006.

ÇİÇEK, Kemal, “Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, **Teori**, S.183, 2005, s.s.67-82.

ÇOKER, Fahri, “Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması”, **Toplumsal Tarih**, C.11, S.66, Haziran-1999,

DANILOV, V. İ., “Kemalizmin İlkeleri Yorumunda Değişmeler”, (Çev: Hüsamettin Yıldırım), **Atatürk ve Modern Türkiye (75. Yıl Yurt Dışı Atatürk Konferansları)**, (Haz: Hüsamettin Yıldırım - Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001.

DEMİRBAŞ, Osman, “Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler”, **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 1/2002.

DEMİRBAŞ, Osman, “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu”, **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.8, 4/2005.

DEMİREL, Yücel, “İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.2, S.10, Ekim-1994.

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Hilafetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I”, **Toplumsal Tarih**, C.2, S.11, Kasım-1994.

ERASLAN, Cezmi, “Cumhuriyetin İlanı”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

ERASLAN, Cezmi, “Bir Dev’in Çöküşü: Osmanlı Devleti’nin Sonu”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –I**, (Sek: Cemal Avcı), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

FENDOĞLU, H. Tahsin, “1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)”, **Türkler Ansiklopedisi**, (Ed: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yay., C.XIV, 2002, Ankara.

KANVER, Fusun, “Bir Devrin ve Bir Kahramanın Hikâyesi Kazım Karabekir Paşa”, **Tercüman**, 27 Ocak 1987.

KILINÇKAYA, M. Derviş, “Milli Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu”, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm> [erişim tarihi: 24.11.2011]

KILINÇKAYA, M. Derviş, “Osmanlı Devleti’nin Geri Kalışı ve Yenileşme Çabaları”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

KIRMIZI, Abdulhamit, “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali’nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Yay., Ekim 2010, İstanbul.

KISIKLI, Emine, “Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Hareketi İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak Tutma Teşebbüsleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C.2, S.5, 1990.

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet = İttihat ve Terakki”, **Belleten**, C.1, S.3-4, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, Temmuz-İlkteşrin/1937, s.620.

KOÇAK, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4 -Çağdaş Türkiye 1908-1980-**, (Yay: Sina Akşin), Cem Yay., İstanbul, Ekim 2008.

KODAMANOĞLU, M. Nuri, “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C.2, S.8, 1991.

ÖZÇELİK, Ayfer, “Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul’da Durum”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C.3, S.9, 1992.

ÖZDEN, Mehmet, “Cumhuriyet’in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuriî Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risalesi 1923”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl:6, S.12, Güz/2010.

ÖZKAYA, Yücel, “Cumhuriyet’in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Cumhuriyet’in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003.

ÖZKAYA, Yücel, “İstanbul’un İşgali ve İstanbul’dan Kaçış”, **Milli Mücadele Tarihi**, C.1,(Haz: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2005, Ankara.

ÖZKAYA, Yücel, “Mustafa Kemal Paşa-İstanbul Hükümeti İlişkileri”, **Milli Mücadele Tarihi**, (Haz: Berna Türkdoğan), C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

ÖZKAYA, Yücel, “Yararlı ve Zararlı Dernekler”, **Milli Mücadele Tarihi**, C.1, (Haz: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2005, Ankara.

RUSTOW, Dankwart A., “Ulusal Bir Devletin Kuruluşu: Atatürk’ün Tarihsel Başarısı”,**Mustafa Kemal ve Ulusal Bir Devletin Doğuşu**, (Ed: Vasıf Erenus), Sarmal Yay., İstanbul, 2010.

SEZER, Ayten, “Atatürk Dönemi”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, Eylül 1999.

STİRLİNG, Paul, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toplumsal Değişme ve Toplumsal Denetim”, **Mustafa Kemal ve Ulusal Bir Devletin Doğuşu**, (Ed: Vasıf Erenus), Sarmal Yay., İstanbul, 2010.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C.4, S.14, Ankara, t.y.

TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk - İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.V, S.15, Temmuz/1989.

TİMUR, Taner, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, (Haz: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Tarihin yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İstanbul, 1983.

TURAN, Şerafettin, “Türkiye Cumhuriyeti: “Yeni Devlet” Temeli ve Nitelikleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.3, Ankara, 1988.

TÜRE, Fatih, “Hürriyet ve İtilaf fırkası –İlk Muhalefet Odağı-“, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

TÜRE, İlknur, “İttihat ve Terakki Fırkası: Osmanlı’da İlk Siyasal Parti”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed: Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

TÜRKER, Hasan, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.10, S.59, Kasım-1998.

TÜRKER, Hasan, “İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları”, **Toplumsal Tarih**, C.10, S.60, Aralık-1998.

UĞURLU, Seyit Battal, “Eklektik Bir Tanzimat Aydını: Ali Suavi Efendi (1838-1878)”, **History Studies**, C.2/2, 2010.

UNAT, Kadri, “Osmanlı Devleti’nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ed: Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, **Belleten**, C.VIII, S.29, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, II. Kanun/1944.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “V. Murad’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi”, **Belleten**, C.VIII, S.30, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, Nisan/1944.

YILDIRMAZ, Sinan, “İstanbul’da Milli Mücadele ve Gizli Örgütlerin Faaliyetleri”, **İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 1/2002.

YILMAZ, Reha, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, **Uşak Üniversitesi Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, C.3, S.6, 2008, (s.s.137-160).

TEZLER

DEMİRBAŞ, Osman, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele**, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999.

DENİZ, Murat, **Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.

DUĞANCI, Erdal, **Kazım Karabekir’in Mustafa Kemal Paşa’ya Muhalefeti ve Gerekçeleri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2001.

ERTERZİ, Hakan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Basını**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000.

GÜVERCİN, Özgür, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2007.

EKLER

EK-1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

معارف و تبلیغات

تورکيه جمهوریتی

مالیه و مالیاتی

امدادک مالیه مریستی

نومرو

۲۳۲ عموم

۶۰۵۱ خصوصی

۱۸ تموز ۹۲۶ تاریخی و ۱۵۹/۲۹۱۵ نومرولو ذیلنامهیه ذیلدر .

ارمنی سوء قصد قومیتلری طرفندن شهید و یا بو اوغورده مختلف صورتده دوچار غدر ایدیلن رجال عائله لرینه و یریهلک املاک و اراضی به دأثر ۸۸۸ نومرولو قانونه مربوط جدولده اورفهمتصرفی نصرت بکک اسمی اولمادیغندن کیفیت باش وکالت جلیلهیه عرض ایدلش ایدی . اولکی جدولک ابطالی بیانیه کوندولش اولان لیسته نك بر صورتی مربوطاً ارسال قلندیغندن اولکی جدولک ابطالی لزومی تعمیماً تبلیغ اولتور اقدم . ۱۴ تشرین ثانی ۹۲۶

مالیه و کیلی نامه

۲۴۱۲۶

۱۲۵

کجه ۲-۵

۲۲/۱۲/۷

قوانین و مقررات

۱۱۲۲۲

۱۸۰-۰۹

۹۹/۶۹۹

۲

صورت

ارمنی سوء قصد قومیتہلری طرفندن شہید ایدیلن رجال

طلعت پاشا

جمال پاشا

جمال عزیمی بک

بہاء الدین شا کر بک

جمال پاشانک یاورى ثریا بک

جمال پاشانک یاورى نصرت بک

سعید حلیم پاشا

موش متصرفی ثروت بک

اورفہ متصرفی نصرت بک

بوغازلیان قائمقامی کمال بک

محاکمہ سنک حین جریانندہ فرار و انتخار ایدن دوقتور رشید بک

ارزنجانلی حافظ عبداللہ بک

180 09 99 479 10

Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen Rical;

Talat Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahaddin Şakir Bey, Cemal Paşa'nın Yaveri Süreyya Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Mahkemesinin hini cereyanında firar ve intihar eden

Doktor Reşit Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Bey

B.C.A, 180-09-00-99-479-10 / 09.12.1926

Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kafesi Ağır Basacak?

Tevhid-i Efkar, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923

نسخه سی (۳) غر وشدرد

خلافت مسئله سنه دائر

آغا خان و امیر علی حضرت تارندن هیئت وکیله رئیس عصمت پاشا حضرت تلرینه
کوندربلن انکلیزجه مکتوبک صورت مترجمه سیدر

۱- جهانک حرماتلری جمعیتک مستقل بر اعضایی
اولان تورکیه نیک صادق دوستلری و آمانک حقیقی
طرفدارلری صفیله بزه خلیفه- امام حضرت تلرینک
شیمدیک مبرم وضعیتلرینک اهل سنتدن اولان
خلق اوزرینه اجرا ایتدیکی یک اندیشه بخش تأثیراته
بو یوک ملت مجلسنک، مساعده مخصوصه کرله،
نظر دتتی جلب ایتک ایستبورز.

۲- خلیفه نیک شرف و قدرته، نفوذ و تأثیرینه
طاری اولان شعتدن دولای اجتماعی و معنوی بو یوک
بر قوت عدل ایدیلن اسلامیتک اهل سنتدن اولان
خلق شعبات واسعه بی میاننده کوشه مکده اولدیغی
کمال تأسلفه، شاهده ایلدک، محقق مناقشه دن منز
اولان وقایع اسباب اولومه دن دولای آیری آیری
ذکر ایتک ایستبورز.

۳- اهل سنت ایچنده، ریاست روحانیته
بو تون مسلمانلری بو یوک بر جمعیت مشکله
یکدیگرینه باغلایان بر رابطه حکمنده اولدیغی
مسوولیکه حاجت یوقدر، خلافت خارجی مجرمله
مروض بولوندیغی زمان بو تون پر یوزنده بولونان
مسلمانلرک حبیاتی غایانه کلش و تورکارک استقلال
ایچون چالشق، اوغراشمق عینی زمانده مسلمان
تسانینی مثل ایندن مؤسسان تام و کامل اولدق
محافظه ایتک دیک اولدیغی نفاعتله هند مسلمانلری ده
پوماینده تورک ملتله ظهار محبت و معاونت ایلدی.
بو تونکلکی زمانلرده بزه تورکیه دعوائی ایچون
جدیتله جالبدق، طرابلس غرب و بنغازیده وقوعه
کان تورک، ایتالیان حریندن بری بر انکلیز
مسلمان مؤسسه سی تورکارک آراسنده کی یاس
و اضطراری تحریف و تمذیل بو تون قواسنی حصر
ایتدی. ایشته بو اعتبار ایل بو تون مسلمانلرله
برابر دریندن علاقه دار اولدیغی بر مسئله حقنده کی
بو تون ملاحظات و تلقیناتک ذات دولتلرینک حکومتی
طرفدن حسن قبول کوره چکنه اعتنا دمن وارد.

۴- وقوع بولاجق ملاحظاتدن مات
منللری نفوذی ذره قدر تنقیص ایتک ایستدیکن
بر آن بیله خاطره کله ملدر، حرمته طلب ایتک
ایستدیکن شی عالم اسلامک ریاست دینیه سنک
شرع شریفه کورده نام و کامل اولدق محافظه سیدر.

۵- بو، اون درت عصر دن بری اهل
سنت آراسنده بر اساس اولدق تاق ایدلدر.
پیش بر وکیل اولان خلیفه نیک جماعت اسلامیه نیک
امای اولدیغنده اجماع امت وارد. اونکل بو تون
مؤمنین آراسنده اهل سنتی یکدیگرینه ربط ایدن
بر علاقه موجودد. عالم اسلام بیننده بر نفاق
حاصل ایتکسین بو عنصر دبی اسلام فکرندن
چیقاریوب آتیلماز.

۶- خلیفه، نفوذ دنیویه سنی غائب ایتدیکی
زمان بو تون ملکرله ایلرک اداره امورده کی
صلاحیتلری تأیید و دعایرده عصری نفوذی استعمال
ایچون اولک مساعده سنی استحصاله کندیلری مجبور
مولدقلری ذات دولتلرینه خاطر لایحه لزوم یوقدر.
اگر اسلامیت دنیاده بو یوک بر معنوی قوت اولدق
محافظه ایلدک ایستبورسه خلیفه نیک نفوذ و شرفی
هیچ بر زمان پایک نفوذ و شرفدن آزا مالملدیر.

۷- ایشته بو بونلره عائل دیگر اماییدن
دولای تورکیه نیک حقیقی دوستلری صفیله بزه
خلافت و امامک مسلمان ملترک اعتاد و جریمته
لایق اولان بر موقعه وضع اولونسی و بویه بیه
تورکیه یه ده قوت و شرف بخش ایدلسنی کمال
حرمته تورکیه بو یوک ملت مجلسندن و اونک بصیرتکار
مدیرلرندن استرحام ایلرز.

بزه پاشا حضرتلری، سزک مطیع بنده لرکزده
امیر علی آغا خان

Emir Ali ve Ağa Han'ın Hilafet Meselesine Dair Mektupları

Tanin, 5 Kanunievvel (Aralık) 1923

254

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

11/11/11

$$.. \{ \text{fpr} : k(m) = 0, \text{fpr} = 0, \text{fpr} = 1, \text{fpr} = 2, \text{fpr} = 3, \text{fpr} = 4, \text{fpr} = 5, \text{fpr} = 6, \text{fpr} = 7, \text{fpr} = 8, \text{fpr} = 9, \text{fpr} = 10, \text{fpr} = 11, \text{fpr} = 12, \text{fpr} = 13, \text{fpr} = 14, \text{fpr} = 15, \text{fpr} = 16, \text{fpr} = 17, \text{fpr} = 18, \text{fpr} = 19, \text{fpr} = 20, \text{fpr} = 21, \text{fpr} = 22, \text{fpr} = 23, \text{fpr} = 24, \text{fpr} = 25, \text{fpr} = 26, \text{fpr} = 27, \text{fpr} = 28, \text{fpr} = 29, \text{fpr} = 30, \text{fpr} = 31, \text{fpr} = 32, \text{fpr} = 33, \text{fpr} = 34, \text{fpr} = 35, \text{fpr} = 36, \text{fpr} = 37, \text{fpr} = 38, \text{fpr} = 39, \text{fpr} = 40, \text{fpr} = 41, \text{fpr} = 42, \text{fpr} = 43, \text{fpr} = 44, \text{fpr} = 45, \text{fpr} = 46, \text{fpr} = 47, \text{fpr} = 48, \text{fpr} = 49, \text{fpr} = 50, \text{fpr} = 51, \text{fpr} = 52, \text{fpr} = 53, \text{fpr} = 54, \text{fpr} = 55, \text{fpr} = 56, \text{fpr} = 57, \text{fpr} = 58, \text{fpr} = 59, \text{fpr} = 60, \text{fpr} = 61, \text{fpr} = 62, \text{fpr} = 63, \text{fpr} = 64, \text{fpr} = 65, \text{fpr} = 66, \text{fpr} = 67, \text{fpr} = 68, \text{fpr} = 69, \text{fpr} = 70, \text{fpr} = 71, \text{fpr} = 72, \text{fpr} = 73, \text{fpr} = 74, \text{fpr} = 75, \text{fpr} = 76, \text{fpr} = 77, \text{fpr} = 78, \text{fpr} = 79, \text{fpr} = 80, \text{fpr} = 81, \text{fpr} = 82, \text{fpr} = 83, \text{fpr} = 84, \text{fpr} = 85, \text{fpr} = 86, \text{fpr} = 87, \text{fpr} = 88, \text{fpr} = 89, \text{fpr} = 90, \text{fpr} = 91, \text{fpr} = 92, \text{fpr} = 93, \text{fpr} = 94, \text{fpr} = 95, \text{fpr} = 96, \text{fpr} = 97, \text{fpr} = 98, \text{fpr} = 99 \}$$

-3-

۱- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۲- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۳- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۴- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۵- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۶- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۷- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۸- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۹- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است
 ۱۰- در این کتاب که یکی از کتب قدیم است

030 10 36 259 12

مجلسه ۱۲۸

[illegible]

19

• *For the first time, the study found that the risk of stroke was significantly higher in people who had a history of stroke and who were also taking blood thinners.*

030	10			42	74	77
-----	----	--	--	----	----	----

Kazım Karabekir'in Devir Teslim Yapmadan Mebusluk Görevine Devam Edemeyeceği Hakkında

B.C.A, 030-0-010-000-000-46-299-12 / 02.11.1924

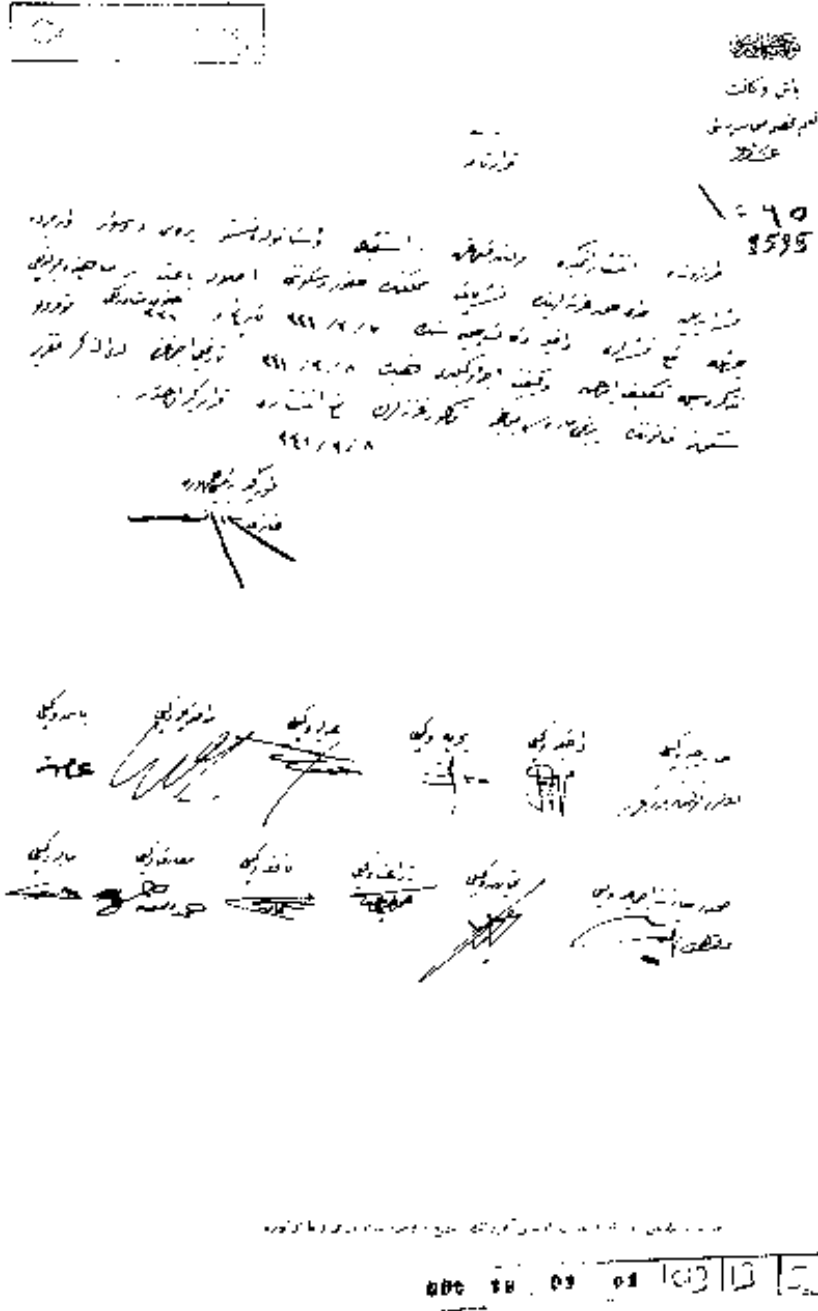
Handwritten signatures and stamps:

- Top row (left to right):
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
- Bottom row (left to right):
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی
 - Signature: محمد علی

06	19	01	01	013	29	12
----	----	----	----	-----	----	----

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-29-12/ 13.05.1925

EK-6

Trabzon'da yayınlanan Kahkaka, İstikbal, İstanbul'da yayınlanan Pres de Suvar, İzmir'de yayınlanan Sada-yı Hak gazetelerinin yayın ve basımlarının yasaklanması.

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-13-5/ 08.03.1925

[illegible]

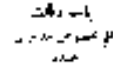
$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

020	10		231	195	01
-----	----	--	-----	-----	----

مذہب: شیخ الاسلامیہ اسلامیہ

B.C.A. 030-0-010-000-000-31-175-41/ 25.03.1925

B.C.A. 030-0-018-001-001-13-30-20/ 24.05.1925.

۱۰۰

عقدہ فیروز پورہ

Page 2 of 6

261

EK-10

صحت یا سلفاقتلیم بمرید

4313

son excellence ismet pacna agora

اشارات محکمہ :

امضا	ساعت	تاریخی	آئندہی عمل	پوسٹ، تلفراف و تلفون ادارہ	کلمہ سی و غرونی	مخرج نومروسی	مخرجی
9K	8/25	30/6	1	حکومت تلفراف و اخبارات			
امضا	ساعت	تاریخی	پلاؤسیفی بجل	دولای و کونا مسئولیت قبول	دقیقہ :	ساعت :	تاریخی :
	5						

5 fr Berlin Charlottenburg 34822 72 29 8/45 -; sueberberlin =

accable par Les nouvelles de ce complot 4, attentat maudit

Je prie votre excellence de vouloir transmettre au gazi mes

humbles felicitations et mes souhaits siaceres qu'il

mandaise peadant de longues annee encore votre beau pays et

entre nati3i a la prsi on prosperite et au bonheur

J'ai la conviction absolue que le gazi et votre excellence

garantiront l'apogee de la republique Turque Baron Max

Openhaym

030	10			230	552	15M	2
-----	----	--	--	-----	-----	-----	---

Alman Baron Max Openhaym'in Mustafa Kemal'e suikast dolayısıyla üzüntülerini bildiren

30.06.1926 tarihli telgrafi

B.C.A, 030-0-010-000-000-230-552-15 / 30.06.1926